

**BANDIRMA
ONYEDİ EYLÜL
ÜNİVERSİTESİ**

**SAD
SSRJ**

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

Cilt / Volume: 4

Sayı / Issue: Özel Sayı (BCS 21)

Yıl / Year: 2021

BANDIRMA VE ÇEVRESİ SEMPOZYUMU-2021
ÖZEL SAYISI

e-ISSN 2651-2599

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi **Social Sciences Research Journal**

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR (Rektör)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Responsible Publication Manager

Doç. Dr. Ahmet AYDIN

Editörler/Editors

Doç. Dr. Ahmet AYDIN

Doç. Dr. Çağatay BAŞARIR

Alan Editörleri /Field Editors

Prof. Dr. Zekai METE

Prof. Dr. Osman ÜNLÜ

Doç. Dr. Özer YILMAZ

Doç. Dr. Altuğ GÜNAR

Doç. Dr. Cemile ŞAHİN

Dr. Öğr. Üyesi Sibel KOCAER

Dr. Öğr. Üyesi Yalçın KAHYA

Dr. Öğr. Üyesi Gizem ARSLAN

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhsin KAR (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Prof. Dr. Alpaslan SEREL (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Bedriye TUNÇSİPER (İzmir Demokrasi Üniversitesi)

Prof. Dr. Rıza ARSLAN (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Özcan KARAHAN (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Erdoğan KOÇ (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Cüneyt AKAR (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Galip ALTINAY (Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Erdal KARAGÖL (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Selami SEZGİN (Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Jülide YILDIRIM ÖCAL (TED Üniversitesi)

Prof. Dr. Serpil AYTAÇ (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Özlem İŞİĞİÇOK (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet SELAMOĞLU (Kocaeli Üniversitesi)

Prof. Dr. Harun ARIKAN (Çukurova Üniversitesi)

Prof. Dr. Oğuz KARADENİZ (Pamukkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer İŞBİLİR (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)

Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Recep KARACAKAYA (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa Güler (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa Yaşar TINAR (Dokuz Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Slavoljub MILOVANOVIC (University Of Nis)

Prof. Dr. Surhan CAM (Cardiff University)

Prof. Dr. Meryem DUYGUN (University of Nottingham)

Prof. Dr. Mohamed SHABAN (University of Leicester)

Prof. Dr. Saniye DEDEOĞLU (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Şennur SEZGİN (Osmangazi Üniversitesi)

Associate Prof. Marija ANDJELKOVIC (University Of Nis)

Doç. Dr. Metehan YILGÖR (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Doç. Dr. Zeynep YÜCEL (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Lecturer Anton VORINA (Vocational College of Economics, SLOVENIA)

Yayın Kurulu Sekreteryası/Editorial Board Secretaries

Arş. Gör. Hayrullah ALTINOK

Arş. Gör. Kadriye Sena ERDOĞAN

Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (BANÜSAD)

Editörlüğü, 10200, Bandırma/ BALIKESİR

Telefon: +90 266 717 01 17

Fax: +90 266 717 00 30

E-posta: banusad@bandirma.edu.tr

Cilt 4/Volume 4

Sayı BCS 21 Özel Sayı

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi sosyal bilimler alanında ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel ve nitelikli çalışmaları yayımlayarak bilim dünyasına ve akademik hayata yeni bir soluk getirmeyi amaçlamaktadır.

Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yayımlanan İktisat, İşletme, Maliye, Kamu Yönetimi, Uluslararası ilişkiler, Endüstri ilişkileri, Sosyal Politika, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik, Tarih, Sosyoloji, Coğrafya, Eğitim Bilimleri, Edebiyat ve Yabancı Diller Ana Bilim Dalları gibi başlıkların oluşturduğu geniş bir alanda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları desteklemeyi ve yayımlamayı amaçlayan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergide özgün makalelerin yanı sıra kitap tanıtımı ve eleştirileri ile editöre mektuplar, toplantı ve konferans raporları da yayımlanabilir. Dergi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 2 kez yayımlanacaktır.

Dergi, Sosyal Bilimler alanını ilgilendiren konularda yayın yapan elektronik bir dergidir. Dergide, Türkçe ve İngilizce dillerindeki makaleler yayımlanmaktadır. Değerlendirilmek üzere gönderime gönderilen makalelerin, daha önce yayınlanmamış olması, yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması, yayımlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayımlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir. Yayımlanan eserlerin telif hakları Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi'ne aittir. Yayımlanması istenilen çalışmalar dergi yazım kuralları ve yayın ilkelerinde belirtilen koşullara uygun şekilde hazırlanıp gönderilmelidir. Dergiye sunulan makaleler öncelikle şekil ve içerik yönünden ön inceleme tabii tutulmaktadır. Şekil ve içerik olarak uygun bulunan makaleler hakem tayin edilmek üzere yayın kuruluna sunulmaktadır. Değerlendirme sürecine geçildikten sonra hakemlik süreci ortalama 3 ile 5 hafta arası sürmektedir. Yayın Kurulu tarafından incelenen ve uygun bulunan makalelere üç hakem atanmaktadır. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayımlanmasına, rapor çerçevesinde yazar(lar)dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayımlanmamasına karar verilmektedir. Hakemlerden iki olumlu ve bir olumsuz rapor verilmesi halinde ilgili çalışma Dergi Editörlüğü tarafından uygun görülmesi halinde yayımlanabilmektedir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi **Social Sciences Research Journal**

Bandırma ve Çevresi Sempozyumu (BCS'21), 17-18 Eylül 2021 tarihlerinde, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Uygulama ve Araştırma Merkezi (BANÜ-ESAM) tarafından, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleştirilmiştir.

Bandırma ve yakın çevresi ile ilgili değerlerin envanterinin oluşturulması, tarih, arkeoloji, kültür, ekonomi, turizm vb. konuların değerlendirilmesi, mevcut durumun saptanması, sorunların belirlenmesi ve olası çözüm önerilerinin geliştirilmesi amacıyla düzenlenen "Bandırma ve Çevresi Sempozyumu (BCS'21)" nun coğrafi kapsamı, Bandırma ve yakın çevresindeki Erdek, Gönen, Manyas, Marmara ve Susurluk ilçeleri ile sınırlı tutulmuştur. Sempozyumda; araştırmacılar, akademisyenler, öğrenciler, yöneticiler ve karar alıcıların bir araya getirilmesi amaçlanmıştır.

Sempozyumda sunulan bildiriler çift kör hakemlik sürecinden geçirilmiş, katılım sağlanmayan ve sunulmayan bildiriler sempozyum programından çıkarılmıştır. Ayrıca Sempozyumda sunulan bildirilerden bazıları, yazarları tarafından Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi'ne gönderilmiş, hakemlik süreçlerini müteakiben uygun bulunanlar, dergimizin Bandırma ve Çevresi Özel Sayısı'nda yayınlanmıştır.

Dergimizin bu özel sayısının yayınlanmasına katkı sağlayan tüm yazar ve hakemlerimize teşekkür ediyor, bilim dünyasına hayırlı olmasını diliyorum.

Saygılarımla

Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR
Rektör

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi Social Sciences Research Journal

Cilt / Volume: 4

Sayı / Issue: BCS 21 Özel Sayı

Aralık / December 2021

İÇİNDEKİLER / CONTENT

KLASİK EDEBİYAT ŞAİRİ EDİNCİKLİ RAVZİ’NİN ŞİİRİNDE “SAĞDIÇ”LIK GELENEĞİ <i>THE CLASSICAL LITERATURE POET "RIGHT" IN THE POETRY OF EDİNCİKLİ RAVZİ</i> Adnan UZUN	1-9
EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNE GÖRE ŞARABIN ERDEK’TE İCADI <i>THE INVENTORY OF WINE IN ERDEK ACCORDING TO EVLIYA CELEBI'S TRAVELBOOK</i> Osman ÜNLÜ	10-19
SİRİTÜEL TURİZM KÖYÜ MODELİ: ERDEK <i>SPIRITUAL TOURISM VILLAGE MODEL: ERDEK</i> Özlem AYDOĞDU ATASOY	20-28
ALİ ŞUÜRİ EFENDİ’NİN HAYATI VE İLMİ ŞAHSİYETİ <i>LIFE AND SCIENTIFIC PERSONALITY OF ALİ SHUURİ EFENDİ</i> Adem Öziş	29-44
19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KIRIM VE KAFKAS MUHACİRLERİNİN BANDIRMA’YA SEVK VE İSKÂNLARI <i>THE TRANSPORTATION AND SETTLEMENT OF IMMIGRANTS OF THE CRIMEAN AND CAUCASUS TO BANDIRMA IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY.</i> Huzeyfe TAŞDEMİR	45-59
EDİNCİKLİ FİRDEVSİ-İ TAVİL’İN “KİTÂB-I HAYÂT Ü MEMÂT” ADLI ESERİNDE ÖLÜM PSİKOLOJİSİ (MANEVÎ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME) <i>PSYCHOLOGY OF DEATH IN THE BOOK OF FİRDEVSİ-İ TAVİL FROM EDİNCİK CALLED “KİTÂB-I HAYÂT U MEMÂT” (AN EVALUATION IN TERMS OF SPIRITUAL COUNSELING AND GUIDANCE)</i> Zeynep Kübra DURMUŞLAR	60-73
BALKAN SAVAŞLARI SIRASINDA BALIKESİR BÖLGESİNDE ASAYİŞİ SAĞLAMAK İÇİN ALINAN TEDBİRLER <i>PRECAUTIONS TAKEN IN BALIKESİR DURING THE BALKAN WARS TO MAINTAIN THE ORDER</i> Safa Furkan KARACAKAYA	74-86
OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDE KYZİKOS KAZILARI <i>CYZICUS EXCAVIATIONS IN THE OTTOMAN ARCHIVES</i> Engin ÇAĞMAN	87-99

MANYAS KOCAGÖL KAZAKLARINDAN GERİYE KALAN SANAT ESERLERİ
ARTWORKS REMAINING FROM MANYAS KOCAGOL COSSACKS

Feride İMRANA ALTUN, Cansu ERDAĞ UÇAR100-110

DON KAZAKLARININ MANYAS GÖLÜ KIYISINA GÖÇÜNÜN POLİTİK EKOLOJİSİ
THE POLITICAL ECOLOGY OF THE IMMIGRATION OF DON COSSACKS TO THE SHORE OF LAKE MANYAS

Yılmaz ARI111-132

ULUSLARARASI BOYUTU İLE DON KAZAKLARININ TÜRKİYE'DEN GÖÇÜ
MIGRATION OF DON COSSACKS FROM TURKEY WITH ITS INTERNATIONAL DIMENSION

Sinan KIYANÇ133-151

YAMAN KORAY'IN ROMANLARINDA ERDEK VE KAPIDAĞ ÇEVRESİ
ERDEK AND KAPIDAĞ AREA IN YAMAN KORAY'S NOVELS

Tevfik SÜTÇÜ152-181

KLASİK EDEBİYAT ŞAİRİ EDİNCİKLİ RAVZÎ'NİN ŞİİRİNDE “SAĞDIÇ”LIK GELENEĞİ

Adnan UZUN¹

ÖZET

Sağdıçlık kavramı evlilik geleneklerimiz arasında önemli yer tutar. Sağdıçlık geleneğinin başlangıcı hakkında kesin bir fikir yürütmek zordur. Ancak en eski yazılı kaynaklarımız arasında yer alan Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugâti't-Türk adlı eserinde ve Dede Korkut Hikâyeleri'nde “sağdıç” kelimesiyle karşılaşırız. Bu da geleneğin köklü bir geçmişe sahip olduğunu gösteriyor.

Sağdıçların düğündeki işlevleri; sağdıç olan kişilerin düğün esnasında her türlü hizmette yer aldığı görülmektedir. Gelinin sağdıçları, çeyizin serilmesi, gelinin hazırlanması, oyun oynanması, kına yakılması, kına yakıldıktan sonraki uygulamalar, düğün evine hizmet gibi konularda gelinin yanındadırlar. Erkeğin sağdıçları da, damadın hazırlanması, oyun oynama, çeyiz ve gelinin alınması, gelinin sağdıçlarına ve diğer kişilere bahşiş verilmesi, düğün yemeğinin hazırlanması, gerdek gecesi ve daha birçok konuda damadın yanında yer almaktadırlar. Sağdıçlık geleneği toplumumuzda bölgeden bölgeye, şehirden şehre bazı farklılıklar gösterse de günümüzde yaşamaya devam etmektedir.

Sağdıç kavramının Klasik edebiyatımızın XVI. Yüzyıl temsilcilerinden Edincikli Ravzî'nin şiirlerinde dört gazel şeklinde karşımıza çıkıyor.

Anahtar Kelimeler: Klasik edebiyat, Edincikli Ravzî, Sağdıç, Güyegü, Damat.

THE CLASSICAL LITERATURE POET "RIGHT" IN THE POETRY OF EDİNCİKLİ RAVZÎ

ABSTRACT

The concept of groomsman has an important place among our marriage traditions. It is difficult to come up with a definitive idea about the beginning of the best man tradition. However, we encounter the word “groomsman” in the book of Divanü Lûgati't-Türk of Kaşgarlı Mahmut, which is one of our oldest written sources, and in Dede Korkut Stories. This shows that the tradition has a long history.

The functions of groomsman at the wedding; groomsman are seen to be involved in all kinds of services during the wedding. The bride's groomsman are next to the bride on issues such as laying the dowry,

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. auzun@bandirma.edu.tr

preparing the bride, playing games, burning henna, applications after burning henna, and serving the wedding house. The man's groomsmen are also present in the preparation of the groom, playing games, taking the dowry and bride, giving tips to the bride's grooms and other people, preparing the wedding dinner, on the wedding night and on many other issues. Although the tradition of groomsman differs from region to region, from city to city in our society, it continues to live today.

Our classic literature of groomsman concept XVI. In the poems of Edincikli Ravzî, one of the representatives of the century, he appears in the form of four ghazals.

Keywords: *Classical literature, Edincikli Ravzî, Sağdıç, Güyegü, Damat.*

1. GİRİŞ

“Sağdıç” kelimesinin sözlüklerdeki karşılığı eski Türkçe, kökü belli olmayan, isim soylu bir kelime olarak “dost, düğünde güveye ve geline kılavuzluk eden kimse” anlamıyla verilir. (URL 1; Türkçe Sözlük, 1998) *Divanü Lûgati't-Türk*'te Kaşgarlı Mahmut; “sağdıç” kelimesini “sağdıç, dost” anlamlarıyla ele alır. (*Kaşgarlı Mahmud: I/ 455*). “Sevinç” sözcüğünün kullanımını örneklendirirken;

“Mende bulnur sewinç otı kadhgu atar

Karşı körüp sağdıç anı uçmak atar”

(Benim yanımda bir ot vardır, kayguyu giderir. Sağdıçım benim köşkü görerek cennet dedi.) (*Kaşgarlı Mahmud: III/ 374*) mısralarına yer verir.

Derleme Sözlüğü'nde ise “Yakın, candan arkadaş” ifadesinin yanında “besleme kız, ahretlik” olarak da yer almaktadır (Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V, 2009: 3513). Abdülkadir İnan, “sağdıç kelimesinin Oğuz grubunda bugüne kadar düğün (evlenme) geleneğinde güveye arkadaşlık eden kimse” anlamıyla korunduğunu, 14. ve 15. asırlarda da bu anlamıyla kullanıldığını ve Oğuz boylarında “adaş” kelimesi yerine de kullanılmış olabileceğini belirtmektedir (İnan, 1998: 300). *Dede Korkut Kitabı*'nda da “sağdıç” kelimesine rastlanmaktadır. “Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu”nda Segrek kardeşi Egrek’i kurtardıktan sonra iki kardeş birbirine sağdıç olmaktadır (Ergin, 2004: 233).

2. SAĞDIÇLIK GELENEĞİ VE ÇEŞİTLİ UYGULAMALAR

Balıkesir yöresinde çok yakın arkadaşlar birbirlerine “sağdıç” diye hitap etmektedirler. Sağdıç kelimesinin karşılığı olarak kullanılan diğer kelimeler düğünde hem gelinin hem de damadın sağdıcı olmaktadır. Damadın sağdıçları için “sağdıç” ifadesi kullanılırken gelinin sağdıçları için “ahret”, “kardeş”, “kardeş kız”, “sağdıç”, “kız beğçisi”, “neyip” gibi adlandırmalar tespit edilmiştir. Erzurum’da düğün başladığında ilk iş olarak kızın tarafı düğün hamamı hazırlar. Davetliler hamama toplandığında

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1018046

BANÜSAD, 2021; 4(*BCS 21 Özel Sayısı*), 1-9

çalğılar çalınır, eğlenceler tertip edilir. Hamamın destgah tabir edilen mahalline bir halı serilerek gelin süslenmiş olduğu halde bu halı üzerine dayanır, sağında ve solunda biri kız diğeri erkek tarafından iki süslenmiş kız çocuğu yanında dururlar. Bu çocuklara sağdıç denilmektedir (Ayaz, 2021: 164), (Koşay, 1944: 130).

Sağdıçların düğünlerdeki görevleri arasında düğün esnasında her türlü hizmette yer almak, düğünün organizasyonunda damada yardımcı olmak ve mihmandarlık yapmak vardır. Gelin sağdıçları, çeyizin getirilmesi, sergilenmesi; gelinin süslenmesi, hazırlanması; kına yakılma işleminin ayarlanması, kına yakıldıktan sonraki seremoniler, düğün evinde gelen misafirlere hizmet gibi konularda gelinin en yakın yardımcılarıdır. Damat sağdıçları da, damadın tıraş edilmesi, giydirilmesi; çalgıcıların ayarlanması, oynanacak oyunların belirlenmesi, oynama; kız evinden çeyizin ve gelinin alınması; düğün yemeğinin hazırlanması, yemek sırasında hizmet yapılması; gelinin sağdıçlarına ve diğeri kişilere bahşış verilmesinde, gerdek gecesinde damadın odasına götürülmesi sırasındaki geleneksel uygulamaların tertibi ve daha birçok konuda damadın yanında yer almaktadırlar. Gelin ve damadın sağdıçları bu hizmetlerinin yanında gelin ve damada kimi zaman şaka yapmakta da geri durmamaktadırlar. Özellikle damada yapılan şakalar kimi zaman eziyet halini almaktadır. Bu ağır şakaların, evliliğin zorluğunu anlatmak için yapıldığı da düşünülebilir. Damadın sağdıçlarının yanında özellikle gelin alımı sırasında bayraktarların da yer aldığı görülmektedir. Bayraktarlar köyün gençlerinden oluşmakta ve genellikle sağdıçlar tarafından seçilmektedirler. Onlar gelin alımı sırasında bayrağı taşımakta ve sağdıçlara eşlik etmektedirler. Bu noktada sağdıçlarla birlikte mani söylemektedirler (Ayaz, 2021: 167).

Tarsus'ta, düğünde sağdıç oğlan kendisi seçer. İki tane sağdıç olur, bunlardan biri evli, diğeri bekârdır. Düğün bitene kadar sağdıçın görevi devam eder. Düğün boyunca sağdıç damadı öğütler. Gerdekten sonra sağdıç oğlanı yıkar, bayrağı indirir. Oğlanı damat tıraşına sağdıç götürür (Tarsus Alan Araştırmaları, 1998: 77).

Yörüklerde sağdıçlar, gelinden veya damattan sorumlu oldukları için gerdeğe girene kadar sürekli birlikte dirler. Damadın da bir evli, bir bekâr sağdıç; gelinin de evli bir sağdıç bulunur. Bekâr sağdıçın görevi damadın ayakkabısını beklemektir. Eğer bekâr sağdıç damadın ayakkabısını çaldırırsa, damadın, ayakkabıyı çalan kişiye bir ziyafet sözü vermesi gerekmektedir. Evli sağdıçlar ise gelin ve damada evliliğin ne olduğunu anlatmaktadırlar. Gerdek gecesini günü, çiftin doğacak ilk çocuklarının erkek olması için gelin ve damadın yatağının üzerinde erkek çocuk yuvarlanır. Yatsı namazından sonra damadın arkadaşları, damadı sırtına vurarak gerdeğe katarlar. Sağdıç da, damadı dayak yemekten kurtarmaya çalışır. Damat, gelinin yanına girince gelini konuşurmaya çalışır. Gelin konuşmazsa, "yüz görümlüğü" olarak bir takı takar ve gelinin duvağını açar. Gerdek öncesi damat ve gelin iki rekât namaz kırlarlar. O gece damadın sağdıçından haber gelene kadar gelinin annesi ve babası uyumazlar. Damadın sağdıçı da

damat gerdekten çıkıp, silah atana kadar dışarda bekler. Damat silah attıktan sonra, sağdıç gelinin evine gider ve ailesine “Hayırlı olsun.” der. Gelinin anne ve babası bu haberdan sonra yatarlar. Damadın silah atmaması gelinin gerdekten yüzünün akıyla çıkamadığının işareti olduğundan hayra yorulmaz ve böyle bir durumla karşılaşıldığında sağdıç gelini babasının evine bırakır” (Kayabaşı, 2018/2: 88-89). “Yaşlılar kına evinde oturmaya devam ederken, damat ve sağdıç çalgıcıları da yanlarına alarak, bir başka evde kendileri için hazırlanmış olan sofraya giderler. Geç saatlere kadar yerler, içerler, eğlenirler (Kayabaşı, 2018/2: 85).

3. EDİNCİKLİ RAVZİ DİVANINDA SAĞDIÇ KAVRAMI

Klasik Türk edebiyatı şairleri düşünölenin aksine genelde kalıplaşmış, tekrar gibi görölen konular yanında sosyal hayata matuf, dönemin gelenek ve göreneklerini yansıtacak konulara da yer vermişlerdir. Çalışmamızda inceleyeceğimiz XVI. yüzyıl şairlerinden Ravzî’ye ait manzumede “sağdıç” kavramının ele alınış şeklini, döneminde ne tür anlamlar taşıdığını tespote çalışacağız.

Ravzî, Balıkesir sınırları içinde yer alan Edincik’tendir, dönemin tezkirelerinde hakkında bilgi yoktur. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Karesi Meşahiri* adlı eserine Edincikli şair olarak almıştır. Hayatı ve kişiliğine dair çoğu bilgiye divanındaki bilgi kırıntılarından ulaşılmaktadır. Düştüğü bazı tarihlerden veya divanındaki metinlerde geçen bazı isimlerden hareketle XVI. Yüzyılın ikinci yarısında doğduğı düşünölebilir. Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Mehmed dönemlerini görmüştür (Aydemir, 2017: 4).

Edincikli Ravzî’nin eserini incelediğimizde klasik divan muhteviyatı yanında farklı konulara da yer verdiğı görölr. Bu metinleri oluşturan on altı kasidenin ikisi tevhid, iki tanesi münacaat, bir adedi de Hz. Muhammed’in, dört halife ve peygamberin torunları Hasan ile Hüseyin’in övöldüğü na’t türündedir. İki adet kaside “cev” redifli olup döneminde yaşanan arpa kıtlığını anlatmakta ve kasideyi sunduğı kişilerden yardım beklentisini dile getirmektedir. İki kaside medhiye türündedir. Ayrıca “dede ve pilav” redifli iki kasidesi yanında ayrı kaldığı beldesine ve dostlarına duyduğı hasreti terennüm eden manzume dikkat çekicidir. “Üzredür” redifli kasidede kendisini överken, birkaç kasidesi hicviye türündedir ve ağır eleştiriler içermektedir.

Divanda farklı olarak değerlendirebileceğimiz mevzulardan biri de şairin dost ve ahbablarını isim veya lakaplarını vererek yâd ettiğı manzumelerdir.

Arnavutluk’un kuzeyinde yer alan Dukakin şehrini hiciv yollu anlattığı murabba ve Balıkesir’e bağılı Edincik kasabasını anlattığı muhammes kayda değer metinlerdir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1018046

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 1-9

Beş adet “kaya” redifli gazel, iki tane “avret” redifli gazel, iki adet “turun” redifli gazel Ravzî'nin ele aldığı konular hakkında fikir veren diğere örneklerden birkaçıdır.

Yukarıda saymış olduğumuz konular yanında incelememizde esas aldığımız “sağdıç” redifli dört gazelde şairin yöresel gelenek ve göreneklere deyinmiş olması, yaşadığı döneme ışık tutması bakımından dikkate değer görülmektedir.

Ravzî'nin gazel nazım şekliyle ve “Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilün” vezniyle yazdığı “sağdıç” redifli birinci metinde sağdıç ile damat arasındaki yakınlık ifade edilir. Ravzî'ye göre sağdıç ile damadın dostluğunda damat, sağdıç sayesinde itibarının arttığını düşünerek kendini değerli görür, öz güveni artar. Düğünün yapıldığı alan gelenek icabı süslenmiştir, davetliler güzel ve gösterişli kıyafetlerini giyerek meydanı şereflendirmişlerdir. Sağdıç bu zarafetin bir parçasıdır, damat ise neşeli haliyle gül fidanları arasında dolaşan bülbülü andırmaktadır. Sağdıçla damadın samimi dostluğu şaire Vâmık ile Azrâ'yı hatırlatır. Ay, ışığını güneşten alarak geceyi aydınlatır. Sağdıç, güneş gibi parlayarak etrafı aydınlatmakta, onun sayesinde damat da düğün gecesinin süsü olmaktadır. Nasıl ki gül ile bülbül gül bahçesinin vazgeçilmez unsuru ise öyle de sağdıç ve damat da düğün alayının birbirini tamamlayan önemli bir parçalarıdır. Damat kendi düğünü olması ve hayatında önemli yer tutan bir olay olan evliliğe adım atması hasebiyle mutluluktan uçmaktadır. Sağdıç da en yakın arkadaşının mutluluğunu görmesinden ve bu sevincin önemli bir parçası olmasından dolayı şen şakraklıdır.

1	Oldı dâmâd ile çün hem-ser ü hem-pâ sağdıç Oldı gûyâ güyegi Sidre vü Tûbâ sağdıç	“Sağdıç damat ile dost ve arkadaş oldu (da) damat (kendini) Sidre ve Tûbâ zannetti.”
2	Ne ‘aceb gülşen-i sūr olsa eger pür-zînet Gül-i nev-res güyegi bülbül-i şeydâ sağdıç	“Düğün gülşeni süslerle donansa da damat taze gülfidamı olsa, sağdıç da çılgın bülbül olsa yeridir.”
3	Biri birine eger ‘âşık olursa ne ‘aceb Oldı gûyâ güyegi Vâmık u ‘Azrâ sağdıç	“Sanki damat Vâmık, sağdıç da Azrâ oldu, birbirilerine âşık olsalar buna şaşmamak gerek.”
4	Meh-i tâbâna döner perde-i şebde güyegi Kalsa gün gibi ne tañ taşrada tenhâ sağdıç	“Damat geceleyin gökyüzünde parlayan aya döner, sağdıç güneş gibi dışarda tek başına kalsa bunda ayıplanacak ne var?” / “Sağdıç güneş gibi dışarda tek başına kaldığında damadın geceleyin gökyüzünde parlayan aya dönmesini ayıplamak gerek.”

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1018046

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 1-9

5	Bülbülâsâ güyegi şâd u ferah ey Ravzî Güle beñzer gülüp açılmada gûyâ sagdıç	“Ey Ravzî, damat bülbül gibi şen ve şakrak; sağdıç da gülüp açılmada sanki güle benziyor.”
---	---	---

(Aydemir, 2017: 198)

Yine “Fe‘ilâtün/ Fe‘ilâtün/ Fe‘ilâtün/ Fe‘ilün” vezniyle yazılan “sağdıç” redifli ikinci gazelde sağdıçın damat için ne kadar önemli olduğunu belirtiyor. Ravzî’ye göre damat cesur ve yiğit ise, sağdıçın da gücü kuvveti yerindeyse, becerikliyse ikisi de tedirgin olmazlar, düğün merasimi ile ilgili endişe taşımazlar. Şayet damat tecrübesiz, beceriksiz, toy ve yetersiz ise sağdıç ne kadar yiğit ve becerikli olursa olsun, damat için yapacağı bir şey yoktur. İkisi birbirini tamamlayan unsurlardır.

1	Güyegi merd-i cihân olsa te(ü)vânâ sagdıç Vehme düşmez güyegi gam yimez aslâ sagdıç	“Damat âlemin bahadırı, sağdıç (da âlemin en) güçlüsü olsa; damat yersiz korkuya kapılmaz, sağdıç da üzülmez, kederlenmez.”
2	Ger yigit hoş olup olursa eger yancuk Boş iş becermez güyegi n’eylesin aña sagdıç	“Damadın torbası boş, iş beceremez ise, sağdıç ne kadar hoş ve yiğit olsa da (damat için) elinden bir şey gelmez.”
3	Serv (ü) ‘ar‘aruñla karşı salınur gülşende Geldiler bir yire dâmâd ile gûyâ sagdıç	“Damat ile sağdıç gülşende yan yana geldiler, sanki servi ile dağ servisi beraber salınarak yürürler.”
4	Niçe gün halvet ider taşraya çıkmaz güyegi Eger olursa aña mürşid-i dâna sagdıç	“Sağdıç eğer damada akıl hocası olursa, damat daha kaç gün (yeni gelinle) baş başa kalır da dışarıya çıkmaz.”
5	Sürse dâmâd n’ola zevk u safâ ey Ravzî ‘İşret esbâbını hep itdi müheyyâ sagdıç	“Ey Ravzî, sağdıç zevk ve eğlence sebeplerini hep hazırladı, damat zevk ü sefa sürse yeridir.”

(Aydemir, 2017: 198)

Fe‘ilâtün/ Fe‘ilâtün/ Fe‘ilâtün/ Fe‘ilün veznindeki diğer gazelde ise şair; damat için padişah, sağdıç için paşa benzetmesinde bulunuyor. Paşa padişahın en iyi yardımcısıdır; eli, ayağı, gözü ve kulağıdır. Düğünün asıl unsurları olan damat ve sağdıç düğünü yönetmekte ve yönlendirmektedirler, dolayısıyla davetliler de onlara tabidir. Her ikisi de sevimlilikleriyle düğün meclisinin tadı tuzudurlar. Birinin eksikliği düğünün anlamını yitirmesine neden olacaktır. Damatla sağdıç arasındaki uyum gül-gonca uyumunu hatırlatırken bir taraftan da tezyinat çağrışımı meydana getirmektedir. Damat ve sağdıç meclisin süsüdür. Bütün davetlilerin gözü damatla sağdıç üzerindedir. Zarafetleri, yiğitlikleri, giyim kuşamlarıyla davetlileri hayran bırakırlar.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1018046

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 1-9

1	Güyegi pâdişeh olmuş aña pâşâ sağdıç Ehl-i 'işret güyegi halka temâşâ sağdıç	"Damat padişah, sağdıç da ona paşa olmuş; damat eğlence ve safa ehli, sağdıç da onun izleyicisi olmuş."
2	Ser-fürû eylemede halk-ı cihân her birine Oldı dâmâd meger Rüstem ü Dârâ sağdıç	"Damat sanki Rüstem, sağdıç da Dârâ oldu; âlem halkı her birine boyun eğmekte."
3	Bezm-i ehl-i dil arasında görûn kim güyegi Oldı pâlûde-i ter sükkeri halvâ sağdıç	"Görün ki damat ahbap meclisinde taze pâlûze tatlısı, sağdıç da helvâ şekeri oldu."
4	Bülbülâsâ n'ola feryâd u figân itse gönül Gül-i ra'nâ güyegi gonca-i zibâ sağdıç	"Damat hoş görünüşlü bir gül, sağdıç da süslü bir gonca (yı andırıyor); gönül bülbül gibi feryad ü figan etse ne olur ki..."
5	Her gören 'âşık olursa ne 'aceb ey Ravzî Güyegi tâze cevân dil-ber-i ra'nâ sağdıç	"Ey Ravzî, damat civan bir delikanlı, sağdıçsa göz alıcı bir dilber; her gören âşık olursa hayret etmeyin."

(Aydemir, 2017: 198-199)

Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilün veznindeki "sağdıç" redifli son gazelde ise şair; damat ve sağdıç çeşitli benzetmelerle tasvir eder. Ravzî'ye göre damat şen şakrak öten bülbül iken sağdıç da güldür. Zira şiirimizde bülbül ve gül birbirini bütünleyen ayrılmaz ikilidir. Diğer benzetmede ise damat gönül çeken bir akarsu iken sağdıç yürüyen servi ağacıdır. Birinci beyitteki benzetmeler Klasik şiirimizde hem "âşık-maşûk" mazmunu hem de "gülşen" mazmunu için kullanılan ayrılmaz nitelemelerdir. Damat giyimi kuşamı ve düğündeki neşesiyle tıpkı bir güneş gibi parlamakta, sağdıç da yine aynı şekilde ay gibi ışıltılar saçarak biri düğün meclisinin gündüzünü, diğeri gecesini aydınlatmaktadır. Damat bütün düğün davetlilerine ziyafet verdi, sağdıçtan beklenen de fakirlere yardımda bulunmasıdır. Böylece bu beyitte dönem geleneklerinde sağdıçın görevlerinden biri ortaya çıkıyor. Damat düğününü yaparak mutlu bir şekilde arzusuna ulaştı. Beyitte "Güyegi devlet ile itdi murâdın hâsıl" ifadeleriyle gelinle damadın halveti de düşünülebilir. Zira sağdıçın bir görevi de halvetin gerçekleşip gerçekleşmediğini damattan öğrenmesidir. Mahrem görülen böyle bir konunun şahidi de sağdıçtır. Artık damadın keyfine diyecek yoktur, gönlünce eğlenirken sağdıca düşen en yakın arkadaşı damadın bu mutluluğunu izlemek ve paylaşmaktır.

1	Güyegi bülbül-i gûyâ gül-i handân sağdıç Cûy-ı dil-cû güyegi serv-i hırâmân sağdıç	"Damat konuşan bülbül, sağdıç ise güler yüzlü bir gül; damat gönül çeken bir akarsu, sağdıçsa yürüyen bir servi."
---	---	---

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1018046

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 1-9

2	Bezm-i sūr olsa ‘aceb mi gice gündüz rüşen Güyeği mihr-i münevver meh-i tâbân sağdıç	“Damat ışıltılı güneş, sağdıç ise parlayan bir ay; düğün meclisinin gece gündüz aydınlık olmasına şaşmamak gerek.”
3	Ser-be-ser ‘âlemi hep itdi ziyâfet güyeği Fukarâya demidür eylese ihsân sağdıç	“Damat baştanbaşa herkese ziyâfet verdi; sağdıçın da fakirlere yardımda bulunmasının vaktidir.”
4	Güyeği devlet ile itdi murâdın hâsıl Ger güvâh ister iseñ şâhid-i bürhân sağdıç	“Damat mutlulukla arzusuna ulaştı; buna şahit istersen sağdıç apaçık bir delildir.”
5	Zevk u ‘işretde yaraşur güyeği ey Ravzî Eyle sen ‘âlemi şimdengirü seyrân sağdıç	“Ey Ravzî, zevk ve eğlencede damat yaraşır; (ey) sağdıç bundan sonra sen âlemi seyret.”

(Aydemir, 2017: 199)

4. SONUÇ

Kimi yörelerde dost, arkadaş anlamlarında kullanımı olsa da “sağdıç/sağdıçlık” kavramı genellikle evlilik ve düğünle ilgili geleneklerle ilişkilidir. Sağdıç, evlilik sürecinin ve düğünlerin vazgeçilmez parçasıdır. Damadın en yakını, dostu ve düğün süresince en önemli yardımcısıdır. Edincikli Ravzî de “sağdıç” redifli dört adet gazelinde bu geleneğin önemli figürü olan sağdıç kavramını işlemiş. Ancak Ravzi, konunun geleneksel yönünü açıklayıcı bilgilere, sağdıçlığın ne olduğu, nasıl olduğu gibi ayrıntılara yer vermemiştir. Şair daha ziyade düğün esnasında damatla sağdıç arasındaki dayanışma ve uyumu çeşitli tasvir ve benzetmelerle ifadeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA:

Ayaz, B. (2021) “Kardeşten Öte (Sanal Akrabalık İlişkilerine Halkbilimsel Bir Yaklaşım: Balıkesir Örneği)”, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınevi.

Ergin, M. (2004) “Dede Korkut Kitabı I” 5. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İnan, A. (1998) “Adaş ve Sağdıç Kelimelerinin En Eski Anlamları, Makaleler ve İncelemeler”, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

“Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lûgati’t-Türk” (1985) (çeviren: Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 523.

Kayabaşı, R. G. (2018) “Bahşış Yörüklerinde Evlilik ile İlgili Âdet ve İnanmalar” (DOI: 10.22559/folklor.299 folklor/edebiyat, cilt:24, sayı:94, /2 Folkway and Beliefs About Marriage in Bahşış Yoruks)

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1018046

BANÜSAD, 2021; 4(*BCS 21 Özel Sayısı*), 1-9

Koşay, H. Z. (1944) “Türkiye Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme” Ankara: Maarif Matbaası.

Ravzî, “Divan ” (2017) (Hazırlayan: Dr. Yaşar AYDEMİR) Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları www.kulturturizm.gov.trhttp://ekitap.kulturturizm.gov.tr (Erişim Tarihi: 20.09.2021)

“Tarsus Alan Araştırmaları” (1998) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

“Türkçe Sözlük” (1998) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İnternet Kaynakları:

URL 1 <http://lugatim.com/s/SA%C4%9EDI%C3%87> (Erişim Tarihi 29.11.2021)

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNE GÖRE ŞARABIN ERDEK'TE İCADI

Osman ÜNLÜ¹

ÖZET

Klasik Türk Edebiyatında en çok kullanılan konulardan biri de içki ve meyhane ile ilgili kelime ve tabirlerdir. Şarabın insanlar tarafından yapılıp içilmesine dair çok sayıda rivayet ve efsane bulunmaktadır. Bu efsaneler genellikle o coğrafya ve burada yaşayan insanların inanç ve geleneklerine paralel bir içeriğe sahiptir.

Şarabın icadına dair rivayetlerden birini de Evliya Çelebi, Edincik ve Erdek'i ziyaretinde anlatır. Büyük ihtimalle burada yaşamış insanlardan işittiği bu rivayette Cemşid'den Edincik'te doğup büyümüş bir zengin kişi olarak bahsedilir. Böyle bir rivayetin varlığında, bu coğrafyanın bir üzüm ve şarap üretim merkezi olmasının da etkisi vardır. Bildiride, ilk olarak şarabın icadına dair diğer rivayetler kısaca bahsedilmiştir. Sonrasında da Evliya Çelebi'nin naklettiği bu rivayet üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Erdek, Edincik, Evliya Çelebi, Seyahatname, Şarap

THE INVENTORY OF WINE IN ERDEK ACCORDING TO EVLIYA CELEBI'S
TRAVELBOOK

ABSTRACT

One of the most used subjects in Classical Turkish Literature is the words and expressions related to drinks and taverns. There are many rumors and legends about the making and drinking of wine by people. These legends generally have a parallel content with the beliefs and traditions of that geography and the people living there.

Evliya Çelebi tells one of the rumors about the invention of wine during his visit to Edincik and Erdek. In this narration, which he probably heard from the people living here, Cemşid is mentioned as a rich person who was born and raised in Edincik. The fact that this geography has been a grape and wine production center for a long time has an effect on the emergence of the legend. In the paper, firstly, other rumors about the invention of wine were briefly mentioned. Afterwards, this narration narrated by Evliya Çelebi was emphasized.

Keywords: Erdek, Edincik, Evliya Çelebi, Travelbook, Wine.

¹ Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, osm.unlu@hotmail.com.

1. GİRİŞ

İnsanlığın üzümü mayalandırıp şarap elde etmesinin başlangıcıyla ilgili hem dinî inanışlarda hem de toplumların efsanevî geçmişlerinde çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Hatta Hz. Âdem'in cennetteki yasak meyveden Havva'nın verdiği içkinin sarhoşluğuyla yediğini iddia edenler bile olmuştur (Bozkurt, 2000: 455). Arkeolojik bulgular doğrultusunda şarabın Mezopotamya bölgesinde kullanıldığı, kanunlarda şarapla ilgili bazı düzenlemeler yapıldığı bilinmektedir. Şarabın ilk olarak ne zaman ve nasıl elde edildiği tam olarak bilinmese de bununla ilgili çok çeşitli rivayet ve efsaneler bulunmaktadır. Bunların bir kısmı ilahi dinlerin şarabı yasaklamasının sebeplerini açıklar niteliktedir.

Şarabın icadıyla ilgili rivayetleri dini ve efsane kaynaklı olarak ikiye ayırmak mümkündür. Üç büyük semavi dindeki rivayetler temelde büyük benzerlikler taşımaktadır ve başrolde şeytan yer almaktadır. Şeytanın dinlerdeki olumsuz ve kötücül fonksiyonuna paralel olarak şarabın niçin yasak kılındığı da bu şekilde izah edilmiş olmaktadır. Şarabın icadına ilişkin rivayetler hakkında çok önemli bir makale yayımlayan Hasan Özdemir, rivayetleri İslamiyet'le sınırlandırmamış, dünyanın dört bir yanındaki rivayetleri derleyerek aralarındaki farklılık ve benzerlikleri ortaya koymuştur. Özdemir'e göre, bu anlatılar, kaynağı başka bir kültür ya da ülke olsa da Ortadoğu'da şekillenmiş ve tahminen XIII. yüzyılda Haçlı seferlerinin etkisiyle Avrupa'ya kadar uzanmıştır (Özdemir, 1993: 159).

2. ŞARABIN İCADINA DAİR RİVAYETLER

2.1. Semavî Dinlerde Şarabın İcadı

İslami rivayetlere göre şarabı Hz. Âdem veya Hz. Nuh icat etmiştir. Türk edebiyatında bu rivayeti ele alan şairlerden Karamanlı Aynî, şarabın mucidi olarak Hz. Âdem'i gösterir: İnsanoğlunun atası Âdem, asma çubuğunu ilk defa diktiğinde lanetlenmiş Şeytan yüzü sevinçten kızarmış halde gelip bir tavus kurban eder ve hayvanın kanıyla Âdem'in diktiği asma çubuğunu sular. Asma gelişip yaprak verdiği zaman Şeytan gelip bir maymun kurban eder ve maymunun kanıyla asmanın kökünü sular. Sonra koruklar belirince Şeytan bu sefer bir aslan keser ve onun kanıyla asmayı sular. Koruklar, çiçeklerin suya kanmış tomurcukları gibi aslanın kanıyla beslenir. Üzümler olgunlaştığında Şeytan sevinerek gelir, bir domuz kurban eder ve onun kanıyla asmayı sular. Bundan dolayı şaraba bu dört hayvanın nitelikleri geçmiştir: Sarhoş olan bir kişi yüzü önce renk renk ve her davranışı tavus gibi gösterişli olur. Daha fazla şarap içenin maymun gibi maskaralık ve oyun olur bütün işi. Daha çok şarap içen ise, kendini arslan gibi yürekli bir yiğit sanır. En sonunda, yani çok daha fazla miktarda şarap içen, domuzun özelliklerini kazanır ve Tanrı yolundan uzaklaşır. Şarabın mucidi lanetli şeytandır (Özdemir, 1993: 138).

Türk edebiyatındaki bu rivayetlerin kaynağı, el-Damirî'nin Hayâtü'l-hayevân adlı eseri olduğu tespit edilmiştir. El-Damirî de bu rivayeti eserine Ravzatü'l-ulemâ adlı başka bir eserden aldığını zikreder (Özdemir, 1993: 142, 145). Şarabın icadıyla ilgili Avrupa milletlerinde de buna benzer varyantların bulunması, (Özdemir, 1993: 147-153) rivayetlerin farklı coğrafyalarda olmasına rağmen benzerlikleri, aynı kaynaktan çıkmış olabileceklerini gösterir. Özdemir, bunların ortak kaynağının Eski Ahit'teki Nuh kıssası olduğunu söyler (1993: 153). Üç büyük semavî dinde şarabın Hz. Âdem veya Hz. Nuh tarafından icat edilmesinde onları yönlendiren, şeytandır. Şeytan, bütün inanışlarda kötülüğün temsilcisidir ve yapılmasına şeytanın öncülük ettiğı şeyin de yasaklanmış olması gayet tabii bir durumdur.

2.2. Mitolojilerde Şarabın İcadı

Şarabın icadıyla ilgili birçok mitolojide de çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Günümüzde en bilinen mitoloji olan Eski Yunan mitolojisine göre şarap, aynı zamanda şarap tanrısı olan Dionysos tarafından icat edilmiştir. Dionysos'un şarabı icat etmesiyle ilgili efsane ve semavî dinlerdeki şarapla ilgili rivayetler önemli benzerlikler taşır:

Aziz Dionysos henüz daha küçük iken Naxia'ya gitmek üzere Helas'tan yola çıkmış. Yol uzun olduğu için yorulunca dinlenmek amacıyla bir taşın üzerine oturmuş. Önüne baktığında, ayaklarının altında yerden yükselen bir bitki görmüş. Hoşuna giden bitkiyi birlikte götürüp yetiştirmeye karar vermiş. Bitkiyi alıp yoluna devam etmiş. Hava çok sıcak olduğundan bitki sıcaktan kurur endişesiyle onu yolda bulduğu bir kuşun bacak kemiğinin içine koymuş ve yoluna devam etmiş. Onun kutlu eklerinde asma çubuğu gelişip büyümeye başlar ve içinde bulunduğu kuşun bacak kemiğinin üstünden ve altından dışarıya taşar. Kuruyacak endişesiyle bulduğu bir aslanın bacak kemiğinin içine asma çubuğunu içinde bulunduğu kuşun bacak kemiğiyle birlikte koymuş. Fakat kısa bir zaman sonra asma çubuğu daha da gelişip büyüyünce onu içinde bulduğu kemiklerle birlikte daha büyük olan bir eşeğin bacak kemiğinin içine koymuş. Sonunda Naxia'ya varmış ve orada bitkiyi içinde bulunduğu kemiklerle birlikte toprağa ekmiş. Bitki çabuk büyümüş ve çok güzel üzüm vermeye başlamış. Asmadan ilk şarabı hazırlamış ve insanlara içmeleri için vermiş. Bir de bakmış ki şaraptan içenler kuşlar gibi ötmeye, daha fazla içenler aslan gibi kendilerini güçlü hissetmeye ve daha da fazla içenler eşek gibi olmaya başlamışlar (Özdemir, 1993: 149-150)

Klasik Türk edebiyatının temel ve örnek aldığı İran mitolojisine göre şarap, efsanevi İran hükümdarlarından Cemşid tarafından icat edilmiştir. Rivayete göre Cem, maiyeti ile birlikte bir kır gezisindeyken gökte bir kuş görür. Kuşun ayaklarına bir yılan sımsıkı sarılmıştır. Okçularına kuşa zarar vermeden yılanı vurmalarını söyler. Kuş kurtulunca Cem'in yanına gelir ve gagasından çıkardığı birkaç taneyi bırakır. Bu taneler toprağa ekilince üzüm ve asma elde edilir. Zaman içinde üzümün suyunu içmek adet haline gelir. Ayrıca çok bekleyen üzüm sularının zehirli olduğu inancı yaygınlaşır.

Bir gün Cem'in cariyelerinden biri intihar etmek ister. Bunun için de bir köşede unutulmuş ve köpürmüş olan üzüm şırasını içer. Daha sonra kendisinde değişik ruh halleri belirir. Kendisine geldiğinde durumu Cem'e anlatır. O da şırayı uzun müddet bekletip içmeyi adet haline getirir. Bu şıra, şaraptır (Pala, 1998: 79).

3. ŞARABIN ERDEK'TE İCADI

Şarabın icadına dair yaygın efsanelerin yanı sıra özellikle şarabın çok imal edildiği ve geçim kaynağı olduğu yerleşimlerde konuya dair çeşitli rivayetlerin olması tabii bir durumdur. Bunlardan biri de geçmişte de önemli şarap merkezlerinden olan Edincik ve Erdek'te Evliya Çelebi tarafından kaydedilmiş olan rivayettir.

Kapıdağ yarımadasının batı tarafında bulunan ve geçmişi çok eskilere dayanan Erdek'in antik dönemlerden beri önemli şarap üretim ve ticaret merkezlerinden biri olduğu bilinmektedir. Bandırma, Edincik ve Erdek'in birbirine çok yakın kurulmuş yerleşim yerleri olması hasebiyle bu şehirlerin ortak geçim kaynakları arasında üzüm ve şarap vardı. Kzykos tiyatrosunun duvarlarında Dionysos ile ilgili kabartmaların bulunması (Koçhan ve Tercanlıoğlu, 2019: 249) bu durumun somut örneklerinden biridir. Zira Anadolu coğrafyasında Dionysos olmadan şarapçılık olması düşünülemez. Aynı şekilde Hadrian tapınağında yine Dionysos ile ilişkilendirilecek üzüm salkımı şeklindeki kabartma da şarap üretimine dair bir başka örnektir.

Klasik Türk edebiyatında şiirin ve işret meclislerinin vazgeçilmez unsurlarından biri olan şarap, üretildiği üzüm türlerine, imal yöntemine ve yapıldıkları muhite göre çeşitli adlar almaktadır. Osmanlı döneminde burada yapılan şaraplar Erdek şarabı adıyla da meşhur olmuş ve şiirlere de konu edilmiştir. Antepî Avnî (öl. 1837), Sakinâme'sinde Erdek şarabından gece gündüz içilmesini ve yanında ördek kebabının meze olarak bulunmasını tavsiye eder:

Gece gündüz içüp Erdek şarâbı

Ola nukl u mezen ördek kebâbı (Arslan, 2012: 36)

Beliğ (öl. 1760) de bir kadeh Erdek şarabının fani dünyadaki makam şöhretten daha değerli olduğunu söyleyerek Erdek şarabını yüceltir:

Mülk-i fenâda tantana-i fer ü izz ü câh

Değmez yanumda bir kadeh Erdek şarâbına (Demirel, 2005: 306)

18. yüzyıl dönemi şairlerinden Beylikçi İzzet (öl. 1809), Erdekli meşhur bir rakkas için yazdığı şarkısında sevgilinin kıpkırmızı dudaklarını Erdek şarabına benzetirken zevk ve eğlence meclisinin tadını çıkarmak gerektiğini ifade etmektedir:

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1021142

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 10-19

Erdek'in bâdesidir la'l-i lebin

Sendedir neş'esi bezm-i tarâbın

Koyma ikbalini nâkıs bu şebın

Raksa çık işvede meydân olsun (Şen, 1995: 79)

16. yüzyılda Osmanlı topraklarında bulunmuş batılıların hatıralarında bu bölgenin şaraplarıyla ilgili bilgiler bulmak mümkündür. Örneğin 1573'te Fransa'dan gemiyle Levant'a doğru yola çıkan Parisli Philippe du Fresne-Canaye, Bandırma'nın mükemmel şaraplarının bulunduğunu bildirmektedir. 4 Ocak 1574'te Stephan Gerlach, bir grup Almanla sekiz saatlik yolculuktan sonra İstanbul'dan Bandırma'ya gelmiş ve şarap satın almıştı. Gerlach'ın anlattığına göre, Bandırma'da çok iyi cins üzüm yetişiyor ve bunlardan yapılan şaraplar İstanbul'a gönderiliyordu. Şehrin gerisindeki tepeler bağlarla kaplıydı. Mart 1631'de Osmanlı ülkesine gelen Fransız Vincent de Stochove'un anlattıklarına göre, Fransız elçisi Bandırma'da üretilen kaliteli şarapları almak için yerli Ermenileri görevlendirmişti (Kayhan, 2019: 23-24).

1659'da Bandırma ve çevresine uğrayan Evliya Çelebi, Erdek'in kible tarafındaki bayırların üzüm bağlarıyla dolu olduğunu söyler. Turna kanına benzeyen şarabının beğenildiğini ve onun Saragoza şarabına eş tutulduğunu da belirtir. Erdek'in 8 mahallesinden sadece birinin Müslüman olduğunu söyleyen Çelebi'ye göre şehirde binden fazla meyhane bulunmaktadır². Evliya Çelebi, burada yetişen misket üzümünden sekiz çeşit şarap yapıldığını aktardıktan sonra şarabın bu Aydıncık³ şehrinde icat edildiğini söyler ve konuyla ilgili efsaneyi nakleder. Çelebi, rivayetin kaynağı olarak Yunan tarihçilerini gösterir. Bu rivayete göre Cemşid Aydıncık diyarında doğup büyümüş zengin biridir. Cemşid'in çok güzel kızı vardır. O yıldız gibi parlak kız hasta olunca tabipler hastalığına çare ararlar ama bir çare bulamazlar. Bir gün lânete uğramış şeytan Cemşid'e hekim kılığında gelip kızın nabzına yapıştır: "Bunun derdi ciğerindedir, çabucak üzüm getirsinler" diye emreder. Cemşid ve şeytan gelen üzümleri sıkıp şişe ve küplere koyar. 40 gün sonra şeytan Cemşid'in kızına bir kâse içirince kız uykudan uyanır ve bedenine hafiflik, eskisi gibi sağlık gelmiş görür. Kız kalkıp doğru Cemşid'in yanına gelir, başından geçenleri ona bir bir anlatır. Cemşid tabip şeytanı yanına çağırıp şarap kabının ağzını açarlar ama sanki ejderha ağzından ateşler çıkmış gibi olur. Su ve ateş birbirleriyle zıt olup "İki

² Evliya Çelebi'nin verdiği bu sayı yanlış olmalıdır. Çelebi, şehirdeki hane sayısını da bin civarı olarak verir. Osmanlı arşivlerinde bulunan tapu kayıtlarına göre 16. yüzyılda Erdek'te bulunan hane sayısı 132'dir (Çelik, 2012: 79) ve yaklaşık yüzyıllık bir zaman diliminde bu kadar artması mantıksız görünmektedir.

³ Günümüzde hem Edincik hem de Aydıncık olarak telaffuz edilen şehrin adı Seyahatname'de (ایدينجق) olarak kaydedilmiştir. Gerek 16. yüzyıl şairlerinden Edincikli Ravzî'nin divanında (Edincikli Ravzî: 2017: 98, 202, 211, 299) gerekse şehir mezarlığında bulunan ve bazıları 19. yüzyıl başlarına tarihlenen birçok mezar taşında da (ایدينجق) imlası yer almaktadır (Tüfekçioğlu, 2005: 26, 50, 52). Bundan şehrin her iki şekilde imlasının sadece günümüzde değil Osmanlı döneminde de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

zıt bir araya gelmez” iken su ve ateş bir yere gelmiştir. Dışı acı ve içi tatlı bir safâ veren yapıdadır. Bu hikmetin hayranı ve bu şerbetin sarhoşu olup Cemşid, kızına asmanın kızının (şarap) şerbetini verip içtikçe şifa bulup sağlığına kavuşur, yanakları al al olur. Bu şaraptan Cemşid’den başkasında bulunmadığı için Aydıncık ve Erdek’te ilaç niyetine sata sata Kârûn kadar zengin olunca ilahlık davasına kalkışır. Bunun üzerine Şeddâd bin Âd, Cemşid’in üzerine oğlu ve Dahhâk-ı Mârî adlı vezirini derya gibi asker ile gönderip Aydıncık adlı yerde savaşa tutuşurlar. Mağlup olan Cemşid, Ayasuluk şehri kalesine kaçır. Cemşid’i orada yakalayıp testere ile ikiye bölerler ve cihan halkı onun şerrinden emin olur. Sonra Âd ibn-i Şeddâd şarabı yasaklayıp sayısız insanı öldürür. Sözüün kısası, şarap bu Erdek’te⁴ icat edilmiştir:

Der-beyân-ı sebeb-i tulû’-ı şarâb-ı bî-hicâb

Müverrihân-ı Yunaniyân kavilleri üzre ibtidâ Cemşid bu Aydıncık diyârında neşv ü nemâ bulup ankâ bir dâl idi. Lâkin bunun bir pençe-i âfitâbe-i mehpâre kızı var idi. Cemşid anı bir ân görmese ârâm edemezdi. Hikmet-i Hudâ ol duhter-i pâkîze-ahter şikeste hâtır olunca niçe bin etıbbâ ana ilâc etdiler. İlâc-pezir olmayup bir gün şeytân aleyhi’l-la’ne Cemşid’e hekim-i hâzık sûretinde gelüp kızın nabzına yapışup eydir: "Bunun marazı ciğerdedir. Tiz üzüm getirsinler" deyüp Cemşid ve şeytân üzümü sıkup şişelere ve humlara koyup kırkıncı günkü oldukda şeytân Cemşid’in kızına bir kâse bâde verdikde gûyâ duhter hâbdan bîdâr ve şarâbdan hoşyâr olup gördü kim bedenine hiffet kemâkân sıhhat gelmiş. Hemân kız kalkup doğru Cemşid’in katına gelüp sergüzeşti ana bir bir takrîr eyledi. Hemân Cemşid buyurup tabîb şeytânı katına çağırıp şarâb kabının ağzın açdılar, ammâ gûyâ ejdehâ ağzından âteşler çıkup ağzı lu’âbından korkarak hekim şeytân için Cemşid için çâşnisin tutdular. Gördüler kim âb ve âteş birbirleriyle zıd olup *Ez-zıddâni lâyectemi’ân* iken âb ve âteş bir yere gelmiş. Zâhiri telh ve bâtıni azb bir sirişt-i safâ-bahşdır. Bu hikmetin hayrânı ve bu şerbetin serv-i sâ mân-ı sekrânı olup Cemşid’in duhterine bu duhter-i rez şerbetin verüp nûş etdikce şifâ bulup tendürüst olup la’lgûn yanaklar hâsıl bu şarâb-ı Cemşid’den gayrıda bulunmayup mu’âlece için sata sata bu Aydıncık ve Erdek’de Cemşid meyhâ necilik ede ede mâl-ı Karûn’a mâlik olup rubûbiyyet da’vâsına başladı. Müddet-i ömrü ma’lûm değildir, ammâ yedi yüz yıl pâdişâh olup mübâhese-i ilm etmek ve silâh düzmek ve kirec ve üstübec ve misk ve ûd ve reyhân ve kalya misk ve envâ’-ı itriyât ve çadır ve hammâm ve nefir ve sûrnâ ve gözgülü ve sabun ve kiriş yapmak ve halkı dörd bölük edüp bir bölüğü ulemâ ve birin sipâhî ve birin ehl-i san’at ve birin ehl-i zirâ’at edüp şehri Istacri ve bu şehri Aydıncığ’ı amâr edüp şarâb içe içe aklına hiffet

⁴ Evliya Çelebi, rivayetin başında şarabın Aydıncık’ta icat edildiğini söyler. Ancak rivayetin zikredilmesi Erdek bahsinde olduğuna göre doğrusu, şarabın Erdek’te icat edildiğidir.

gelüp nîkrîz zahmeti derdinden rubûbiyyet da'vâsı edüp şeddâd bin Âd Cemşîd'e galebe edüp oğluyla Dahhâk-ı Mârî nâm vezîrin Cemşîd üzre deryâ-misâl asker ile gönderüp Aydıncık nâm mahalde döğüşerek Cemşîd Ayasuluk şehri kal'asına firâr edüp anda dutduklarında Cemşîd'i destere ile iki biçüp halk-ı cihân şerrinden emîn olup Cemşîd Ayasuluğ'da yatır. Andan Âd ibn-i Şeddâd şarâbı yasak edüp niçe bin âdemleri katl etdi. Me'âl-i kelâm şarâb bu Erdek'de peydâ olmuşdur (Evliya Çelebi, 2001: 145-146).

Gezip gördüğü yerlerin tarihini, mahallelerini, etnik ve demografik yapısını, sosyal ve ekonomik hayatını, inanışlarını büyük bir titizlikle kaydeden Evliya Çelebi, bu üslubunu Bandırma ve çevresi için de devam ettirir. Evliya Çelebi'nin şarabın bulunuşuyla ilgili anlattığı rivayet, Seyahatname'deki sayısız *acayib ü garaib*den sadece bir tanesidir. Yerel kültürü yansıtan bu tür bilgilerin ulaşım ve iletişimin çok sınırlı olduğu bir çağda bir seyyah tarafından kaydedilmesi ve yüzyıllar ötesine taşınması, kültürün devamlılığı açısından büyük önem taşımaktadır.

Evliya Çelebi'nin şarabın icadına dair aktardığı rivayette adı geçen kişilerin ve rivayette üstlendikleri rol, dönemin bölge insanının bilgi ve yorumlarını aksettirmesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Bu rivayette ana karakter olarak yer alan Cemşîd, Fars mitolojisinden şarabın icadının yanı sıra birçok aletin de –Evliya Çelebi'ye göre 360 adet- mucidi olarak bilinen efsanevi bir hükümdardır. Büyüklüğüne güvenip ilahlık iddiasında bulununca halk ondan yüz çevirmiştir. Dahhâk onun yerine şah olunca da önce Hind'e, sonra Çin'e kaçmıştır (Pala, 1998: 82). Bazı rivayetlerde Cemşîd'in İran'dan kaçtıktan sonra yüz yıl boyunca çöllerde yaşadığı, sonunda yakalanarak testereyle bedeninin ikiye ayrıldığından söz edilmektedir (Yıldırım, 2008: 205).

Cemşîd, Evliya Çelebi'nin aktardığı rivayette bir hükümdar değil tüccar olarak karşımıza çıkar. Şarabı bir ilaç görerek onu satar ve sonrasında Karun kadar zengin biri olur. Bu zenginlikten sarhoş olarak ilahlık iddiasında bulunur. Şeddâd'ın, oğlu ile veziri Dahhâk komutasında gönderdiği orduya yenilerek Ayasuluk'a kaçar ve burada öldürülür.

Rivayette asıl dikkat çeken husus, Şeddâd bin Âd ve Dahhâk-ı Mârî olarak zikredilen karakterlerin rolleridir. Bunlardan Şeddâd bin Âd, Yemen'deki Âd kavminin bir hükümdarı olarak bilinir. Zamanında birçok yapılar ve bentler inşa ettirmiş ve kendisine kibir gelip tanrılık iddiasında bulunmuştur. Bunu ispat etmek için de Bağ-ı İrem denilen bir bahçe ve içine saray yaptırmıştır. Şeddâd ve ordusu gönderilen bir kasırga ile helak olmuştur (Pala, 1998: 369; Yıldırım, 2008: 657)

Dahhâk-ı Mârî ise İran mitolojisinde zalimliği ile bilinen efsanevi bir hükümdardır. Rivayete göre şeytan Dahhâk'ın iki omzundan öpmüş ve buralardan iki yılan çıkmıştır. Hekim kılığına giren şeytan bu yılanların başlarını kesmek yerine onlara insan beyni yedirmeyi tavsiye etmiş ve her gün iki

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1021142

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 10-19

çocuğun beyni getirilmiştir. Sıra demirci Gâve'nin onsekizinci oğluna gelince, demirci deri önlüğünü bayrak gibi kullanarak arkasına topladığı insanlarla ayaklanıp Dahhâk'ı tahttan indirmiş ve yerine Feridun'u geçirmiştir (Pala, 1998: 98; Yıldırım, 2008: 228).

Her iki karakterin olumsuz özelliklerine rağmen burada, ilahlık iddiasındaki Cemşid'i cezalandıran hükümdar ve veziri olarak olumlu birer karakter olarak yansıtılmıştır. Cemşid'in cezalandırılma yöntemi de oldukça dikkat çekicidir. Zira Hz. Zekeriyya, bu şekilde öldürülmüştür. İslam tarihine göre oğlu Hz. Yahyâ'nın idam edilmesinden sonra yaşadığı bölgeden kaçan Hz. Zekeriyyâ yarılmış bir ağacın kovuğunda saklanmış, ancak şeytan onun elbisesinin bir kenarını dışarıda bırakmış, daha sonra düşmanlarına haber vermiştir. Onlar da ağacı keserek ikiye bölmüş, böylece Hz. Zekeriyyâ şehid edilmiştir (Aydın, 2013: 211)⁵.

Evliya Çelebi'nin seyahatnamesine aldığı rivayetin kaynağı olarak Yunan tarihçilerini verir. Ancak Cemşid ve Şeddad bin Âd'ın İslam kültüründe yer alan ve yaygın olarak bilinen efsanevi figürler olması bu bilginin doğruluk ihtimalini zayıflatmaktadır. Gördüğü ve ziyaret ettiği şehirlerde itibar gören ve en güzel şekilde ağırlanan Evliya Çelebi, bu rivayeti şehrin ileri gelenlerinden duymuş ve kaydetmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Rivayetin, efsanelerin genel bilinirliği ve dini referansların verdiği bilgilerin farklı olması, Çelebi'nin dâhil olduğu mecliste bulunanların efsanede zikredilen kişilerin hayat ve karakterlerine yeterince vakıf olmadıklarını düşündürmektedir. Özellikle dini kaynaklardaki Şeddad'la ilgili bilgilerin dışında farklı ve tam tersi bir karaktere büründürülmesi, üzerinde durulması gereken bir konudur.

Rivayete bütüncül olarak bakıldığında, 17. yüzyılda Erdek'te yaşayan insanların şarabın icadıyla ilgili bilgilere sahip ve rivayetlere aşina olduğu söylenebilir. Hatta yaygın olarak bilinen rivayetlerin bir birleşim ve sentezi olduğu da ileri sürülebilir. Yazının ilk kısmında zikredilen rivayetlerle bu rivayetin birkaç ortak ve farklılaşan noktası bulunmaktadır. Buna göre rivayette şarabın mucidi olarak zikredilen Cemşid, İran mitolojisinde de aynı fonksiyondadır. Burada farklılaşan, bir hükümdar değil bir tüccar formuna girmesidir. Şeytanın rolü bütün rivayetlerde aynıdır. Bir yolunu bularak insanların şarabı bulmasına aracılık eder. Önceki rivayetlerde çeşitli hayvanların kanlarıyla asmayı sularken bu rivayette bir hekim kılığında Cemşid'e şarabın nasıl yapılacağını öğretir. Şeddâd ve Dahhâk'ın efsaneye girmesi ise bu rivayete özgüdür. Biri din diğeri mitoloji kaynaklı bu iki karakterin, bilinen olumsuz özelliklerinin aksine ilahlık iddiasında bulunan Cemşid'i cezalandıran hükümdar ve veziri

⁵ Cemşid ve Hz. Zekeriya'nın benzer bir şekilde öldürülmeleri, zaman zaman şiirlerde birlikte anılmalarına da sebep olmuştur. Örneğin yakın dönem İranlı şairlerden Edibü'l-memâlik Ferâhâni (öl. 1917), marangozun elindeki testerenin ya Cemşid ya da Zekeriya için olduğunu anlatır:

Marangozun elinde testere görürsen, şüphesiz o
Cemşid'in bedeni ve Zekeriyya'nın kafası içindir (Yıldırım, 2008: 740)

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1021142

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 10-19

olarak karşımıza çıkarlar. Hatta efsanenin sonrasında Şeddâd'ın şarabı yasakladığı ve birçok insanı bu yüzden katlettiği zikredilmektedir.

4. SONUÇ

Çok uzun bir zamandır insanlığın hayatının içinde olan şarabın çeşitli işlemler ve mayalanmalar neticesinde elde edilmesinin başlangıcıyla ilgili çeşitli zaman dilimleri ve farklı coğrafyalarda birçok mit ve efsane üretilmiştir. Bu rivayetlerin şekillenmesinde söz konusu insan topluluklarının inanç sistemlerinin de önemli rolü bulunmaktadır. Özellikle şarabın yasaklandığı sistemlerde sürece şeytan dâhil olmaktadır. 17. yüzyılın ortalarında bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi'nin Erdek ve Edincik'te şarabın icadına dair kaydettiği efsane bu konudaki birçok rivayetten izler taşısa da özgün bir efsane olarak tarihteki yerini almıştır.

KAYNAKLAR

Arslan, M. (2003) "Aynî – Sâkinâme", İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Aydın, M. (2013) "Zekeriyya" Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 44, s. 210-211, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Bozkurt, N. (2000) "İçki", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 21, s. 455-456, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Çelik, Ş. (2012) "Evliya Çelebi'nin Bandırma, Aydıncık (Edincik) ve Erdek İle İlgili Verdiği Bilgiler ve Bunların Değeri", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt: 15, Sayı: 28/1, s. 67-81.

Demirel, H. G. (2005) "Beliğ Mehmed Emin Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Tahlil)", Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Edincikli Ravzî (2017) "Ravzî Dîvânî" (Haz. Yaşar Aydemir), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Evliya Çelebi (2001) "Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini", (Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin), 5. Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kayhan, H. (2019) "Karesi Beyliği Hâkimiyetinde Bandırma ve Çevresinin Ekonomik Gelişimi", Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu (UBS'18) Tam Metin Bildiriler Kitabı I: Tarih, Arkeoloji, Göç Hareketleri, Önemli Şahsiyetler, Kültür ve Folklor, Edebiyat ve Eğitim", Bandırma: Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Yayınları, s. 19-30.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1021142

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 10-19

Koçhan, N. ve Tercanlıoğlu A. (2019) “Kyzikos Antik Kenti'nin Roma Dönemi Kamusal Yapıları Işığında Sosyo-Kültürel Yapısına Kısa Bir Bakış”, Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu (UBS'18) Tam Metin Bildiriler Kitabı I: Tarih, Arkeoloji, Göç Hareketleri, Önemli Şahsiyetler, Kültür ve Folklor, Edebiyat ve Eğitim”, Bandırma: Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Yayınları, s. 245-260.

Özdemir, H. (1993) “Şarabın İcadı ve Dört Vasfı”, Türkoloji Dergisi, XI, Ankara, s. 134-160.

Pala, İ. (1998) “Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü”, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Şen, F. M. (1995) “Beylikçi İzzet Bey Divanı (İnceleme-Metin)”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tüfekçioğlu, A. (2005) “Edincik'te Türk Devri Mimarisi ve Mezar Taşları”, Bursa: Edincik Belediyesi Kültür Yayınları.

Yıldırım, N. (2008) Fars Mitolojisi Sözlüğü, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

SPIRİTÜEL TURİZM KÖYÜ MODELİ: ERDEK

Özlem AYDOĞDU ATASOY¹

ÖZET

Turizm, insanların daimi olarak ikamet ettiği yerin dışına sürekli kalışa dönüşmemek ve gelir getirici herhangi bir çabada bulunmamak kaydıyla temelde dinlenme, eğlenme, gezme, görme, tanıma gibi amaçlarla yapılan faaliyetleri kapsayan olay ve ilişkiler bütünü olarak tanımlanabilir. Zaman içerisinde sürekli gelişen, değişen, dönüşen bilgi ve teknolojiler sayesinde artık neredeyse küresel bir köy haline gelen dünyadaki turizm türlerine her geçen gün yenileri eklenmektedir. Aslında en eski turizm türlerinden biri sayılabilecek olmakla birlikte anlam itibariyle tam olarak anlaşılabilen, ülkeden ülkeye bile farklı uygulamaları olan spiritüel turizm de bu turizm türlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kelime anlamı “maddeyle ilgisi olmayan, manevi olan” anlamına gelen spiritüel kelimesinin ağırlıklı olarak maneviyatı çağrıştırdığı söylenebilir. Daha çok din ve inanç ile bağdaştırılan kavramın anlamı literatürde son yıllarda farklılaşarak kişinin kendi özünü/maneviyatını bulma arayışı olarak yer almaya başlamıştır. Bu haliyle spiritüel turizm de kişinin kendini bulmak üzere çıktığı seyahatler olarak tanımlanabilir. Spiritüel turizm denildiğinde ilk akla gelen ülkeler Hindistan, Nepal, Peru ve Bali olsa da ülkemiz coğrafyasının bu turizm çeşidi için gerekli niteliklere sahip olduğu düşünülmektedir. Özellikle Çanakkale, Mardin, Hatay, Ağrı, Urfa, Kapadokya Bölgesi gibi destinasyonlar spiritüel turizm yapılabilmesi için en elverişli destinasyonlar olarak kabul edilebilir. Balıkesir/Erdek ilçesinin de bu turizm türü için oldukça uygun olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmanın amacı öncelikle spiritüel turizm kavramına değişik bir bakış açısı kazandırarak Erdek’te aslında var olduğu düşünülen ancak ortaya çıkarılmamış/çıkarılmamış olan spiritüel turizm potansiyelini ortaya koymak üzere bir model önermektir. Yapılan literatür çalışması ve alan araştırması sonrasında Erdek ilçesinin spiritüel turizm yapılabilmesi için uygun bir destinasyon olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Spiritüel, Spiritüel turizm, Erdek, Balıkesir.

¹ Öğr. Gör., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Erdek Meslek Yüksekokulu, Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri, Bölümü, oatasoy@bandirma.edu.tr

SPIRITUAL TOURISM VILLAGE MODEL: ERDEK

ABSTRACT

Tourism is defined as the whole of events and relations that cover activities for the purposes of resting, having fun, traveling, seeing, getting to know, provided that it does not turn into a permanent stay outside the place of permanent residence of people and does not make any income-generating efforts. Thanks to information and technologies that are constantly developing, changing and transforming over time, new types of tourism are added to the world's tourism types, which have now become almost a global village. In fact, although it can be considered as one of the oldest types of tourism, spiritual tourism, which cannot be fully understood in terms of meaning and has different applications even from country to country, is also one of these types of tourism. The word can mean that it evokes spirituality, meaning "the non-material, the spiritual." The meaning of the concept, which is mostly associated with religion and belief, has become different in the literature in recent years and has begun to take place as a search for one's own essence / spirituality. In this way, spiritual tourism can be defined as the travels that a person takes to find himself. Although India, Nepal, Peru and Bali are the first countries that come to mind when spiritual tourism is mentioned, it is thought that the geography of our country has the necessary qualifications for this type of tourism. Especially destinations such as Çanakkale, Mardin, Hatay, Ağrı, Urfa, Cappadocia Region can be considered as the most suitable destinations for spiritual tourism. Balıkesir/Erdek district is also considered to be quite suitable for this type of tourism. In this context, the aim of the study is to first give a different perspective to the concept of spiritual tourism and propose a model to reveal the potential of spiritual tourism, which is thought to exist in Erdek district, but has not been discovered. After the literature study and field research, it has been determined that the district of Erdek is suitable for spiritual tourism.

Keywords: *Tourism, Spirituel, Spirituel tourism, Erdek, Balıkesir.*

1. GİRİŞ

Dünyada yaşanan her bir büyük felaketin (doğal afet, salgın gibi) ardından felaketin yaşandığı coğrafyadaki insanlar yaşadıkları bu travma sonrası –tabiri caizse- hayatın anlamını yeniden sorgulayarak büyük bir değişim geçirebilirler. İnsanlık başta kendisini ve yaşamını yeni düzene göre uyarlayıp buna göre davranmaya başlar. Günümüzde tüm dünyanın içinden geçtiği salgın süreci de insan yaşamındaki pek çok rutinin değişmesine neden olmuştur. Örneğin daha önce turizm denildiği zaman aklına ilk olarak deniz-kum-güneş gelen insanlar bu süreçle beraber yat, karavan, çadır gibi daha bireyselle dönük farklı turizm türlerine yönelebilirler. Her ne kadar salgın nedeniyle sadece ülkemizde

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1004426

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 20-28

değil tüm dünyada salgından en çok etkilenen iş kollarının başında turizm sektörü gelse de bu süreci insanların lehine olacak şekilde yönetmek yine turizm sektörüne düşmektedir.

Küresel olarak zor günlerden geçtiğimiz bu süreçte bir yandan insanlar facebook, twitter, youtube, instagram gibi kanalları nispeten daha fazla kullanırken diğer yandan da bu teknoloji bağımlılığından uzak durmaya çalışmaktadırlar. Sosyal medyanın gücü sayesinde farkındalıkları her geçen gün artan potansiyel turistlerin tatil anlayışları ve tatilden beklentileri de değişiklik gösterebilmektedir. Spiritüel turizm de aslında hem insanlık tarihi kadar eski hem de son yıllarda trend olan turizm türlerinden birisidir. Artık insanlar popüler tatil destinasyonları yerine ruhsal, bedensel ve zihinsel olarak arınmalarına vesile olacak seyahatleri tercih etmektedirler. Bu tatiller arasında en çok dikkat çekenlerden birisi de spiritüel arınmaya yönelik turlardır (Çetinsaraç).

Bir destinasyonda spiritüel turizm yapılabilmesi için o yerin sıradan olmayan bir takım niteliklere sahip olması beklenmektedir. Bu niteliklere örnek olarak, büyülu bahçeler, ilginç görünüme sahip yapılar, gizemli ormanlar, farklı jeolojik özelliklere sahip doğal unsurlar; kâhinlerin, azizlerin, din adamlarının, vb. doğdukları/yaşadıkları/vefat ettikleri yerler verilebilir.

Spiritüel turizm ile ilgili akademik literatür genellikle seyahat sınıflandırmalarıyla sınırlıdır ve spiritüel yönelimli turizmin nedenleri büyük ölçüde ekonomik, sosyal ve tarihsel yönere göre analiz edilir. Son zamanlarda spiritüel turizme olan ilgideki artışa rağmen bu turizm türünü tam olarak anlamının önemi giderek daha belirgin hale gelmiştir. (Kujawa, 2017: 193) Norman ve Pokorny'e (2017: 201) göre de 2000'lerin başından beri, spiritüel deneyimlerin popülaritesi ve sosyal statüsü hızla arttı ve günümüzde bir sağlık, esenlik uygulaması olarak tanıtılmakta. Ancak buna rağmen, spiritüel turizm, bilimsel literatürde büyük ölçüde belgelenmemiş durumdadır. Yerli yazına bakıldığında spiritüel turizmle ilgili yapılan çalışmaların çok az olduğu görülmektedir. Bunun temel nedeninin bu turizm türünün ülkemizde ne anlama geldiğinin tam olarak anlaşılabilmesi olduğu düşünülmektedir. Çünkü spiritüel turizm denildiği zaman bir yandan ilk akla gelen kavramın din olduğu diğer yandan son dönemde bu turizm türünün sıklıkla wellness, new age, wellbeing, değişim/dönüşüm/deneyim turizmi gibi kavramlarla bir arada kullanıldığı ya da bu kavramlarla karıştırıldığı görülmektedir. Arslan ve Şener'e (2009: 54) göre spiritüel kavramına en fazla benzetilen üç kavram inanç, maneviyat ve dindir. Yabancı yazına bakıldığında ise spiritüel seyahatlerin sadece din/inanç kavramı üzerine vurgulanmasının doğru olmayacağı aksine bu seyahatlerin sadece dini amaçlarla değil kişinin inancına vesile olabilecek herhangi bir yöntemle yapılabileceği vurgulanmaktadır (Vargheese and Varghees, 2012; Hung, 2013; Phukan, Rahman ve Devdutt, 2012).

Dünya üzerinde pek çok ülke sahip olduğu spiritüel unsurlarıyla tanınmakta ve bilinmektedir. Yabancı literatürde belli destinasyonlara yönelik spiritüel değerlerin ele alındığı çalışmalar var olup ülkemizde bu tür bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışmanın konusu daha önemli bir hal almaktadır. Buradan hareketle yapılan bu çalışmanın amacı, dünyada bu denli popüler olan, özellikle Hindistan, Nepal, Bali, Peru gibi ülkeler için geçim kaynağı olan spiritüel turizmin ülkemiz için uygulanabilirliğine bakmaktır. Tüm Türkiye’deki spiritüel turizm potansiyelini araştırmak araştırmamızın sınırlarını aşacağından çalışmamız sadece Balıkesir/Erdek ilçesi ile sınırlı tutulmuştur. Erdek ilçesinin spiritüel turizm yapılabilmesi için uygun bir destinasyon olup olmadığını tespit ederek bir model önermek çalışmamızın temel amacını oluşturmaktadır.

2. SPİRİTÜEL, SPİRİTÜEL TURİZM KAVRAMLARI

Spiritüel kelime olarak Fransızca kökenli bir kelime olup, “tinsel”, “ruhsal” gibi anlamlara gelmektedir. Spiritüalizm ise “*ruhçuluk*”, “*öte alemcilik*” demektir. Çetinkaya ve diğerlerine (2007) göre spiritüalizm hayat boyu kazanılan bilgilerin bir sonucudur ve kişinin hayatının gayesini oluşturan ve kişiye anlamlı gelen öğeleri içerir. *Spiritüalist* veya *spiritüel insan* denildiğinde ise ruhunu huzura kavuşturmayı bilen, iç dünyasında kendisi ile barışık olmayı seçen ve düşünce biçiminde pozitifliği benimsemiş kişiler anlaşılmaktadır (Milliyet Gazetesi).

Spiritüalizm denildiğinde ilk akla gelen olgu din olsa da bu kavram günümüzde dini inançların ötesinde daha kapsamlı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Yılmaz ve Okyay, 2009:41). Arslan ve Şener’e (2009) göre *güven, umut, sevgi, doğruluk, hayatın anlam ve amacını bulma ihtiyacı, ilişkiler, bağışlayıcılık, yaratıcılık, tecrübeye ulaşılmasını sağlayabilme, duygusal hisler için gereksinim (huzur, rahatlık), konuşma gereksinimi, teselli, ritüeller, dua etme ve ibadetler* spiritüel gereksinimler olarak tanımlanabilir. Spiritüel inanç ve değerler elbette bir din ile bağlantılı olabilir ancak bu tür bağlantı olmayabilir de. Dini inançları olmayan kişilerin de spiritüel boyutları vardır (Dhamani, 2014: 342). Spiritüel gereksinimler tüm insanlar için temeldir. İnsanlar bu gereksinimlerini insan ilişkileri yoluyla ya da tanrıyla ilişki kurarak karşılayabilirler.

Bu açıklamalardan hareketle spiritüel turizm öz bir anlatımla “*yaşam terapisi*” olarak adlandırılabilir. Spiritüel turlar, katılımcıların, meditasyon ve yoga yapmak, inzivayı deneyimleyerek sessizlik içinde kalmak ya da hiç konuşmadan belli bir süre geçirmek gibi ruhsal, bedensel ve zihinsel arınmaya yönelik beklentilerini karşılar. Aslında spiritüel turlar, klasik olanın aksine keşfetmekten keyif alan, sıradan seyahat programlarının dışına çıkmak isteyen, yeni deneyim ve keşiflerden hoşlanan, farklılık arayanlara yönelik olarak düzenlenen programlardan oluşan turlar olarak karşımıza

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1004426

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 20-28

çıkılmaktadır. Ayrıca bu tür turları en çok spiritüel konulara ilgi duyan kişiler tercih etmektedir (Çetinsaraç).

Spiritüel turizmin diğer turizm türlerinden en temel farkı turistin sadece seyahati sürecince değil, hayatı boyunca geçerli olabilecek deneyimler kazanmasını amaçlamasıdır (Özdemir vd., 594: 2018). Başka bir ifadeyle bu turizm türünün amacı, kişiye ruhsal, bedensel ve zihinsel olarak bir arınma yolculuğu yaşatmasıdır (Çetinsaraç). Yıllardır turizmin her hali yazılmış olsa da spiritüel turizmin henüz turizm basınında sıklıkla yer aldığı söylenemez. Spiritüel turizm, içsel yolculuk, kendi dünyamızda keşifler, beyin dalgaları, düşüncenin gücü, koşulsuz sevginin ışığı, mucizeler, nefes, denge gibi kavramları da kapsamaktadır (Atar).

Yapılan kapsamlı alan araştırması sonucunda dünyada spiritüel turizm yapılan destinasyonların, Hindistan, Nepal, Peru, Bali, Vietnam, Mekke, Kudüs, Japonya, İngiltere, Pakistan, Makedonya, Saraybosna Piramitleri, Bhutan, Tibet, Mısır, Meksika, Guatemala, Brezilya (Abadiania), Himalayalar, Prag, Kamboçya, Fransa, Etiyopya, Tayland, Çin, Küba olduğu görülmektedir. Ülkemizde ise özel olarak spiritüel turizm yapılan bir destinasyon bulunmamakta olup sadece bazı konaklama tesisleri spiritüel deneyime yönelik bir takım etkinlikleri programlarına dahil etmekte veya bu işi meslek edinen ve/veya hobi olarak yapan kişiler tarafından belli bir program dahilinde belirlenen bir destinasyona turlar düzenlenmektedir.

3. ERDEK HAKKINDA BİLGİLER

Balıkesir ilinin ilçesi olan Erdek, Marmara Bölgesi'nin Marmara Denizi'ne doğru uzanan Kapıdağ Yarımadası'nda Erdek Körfezi'nde yer alır. Türkiye'nin ilk sayfiye yerlerinden birisidir. Balıkesir ilinin en kuzeyinde, Marmara Denizi kıyısında bulunan ilçe, Türkiye'nin en önemli turizm merkezlerinden biridir. Erdek kış mevsimlerinde büyük bir ilçe nüfusuna sahip olmakla birlikte, yaz mevsimlerinde turizmin de etkisiyle nüfus bazı küçük illerin nüfusunu aşar. Erdek, antik kentleri, Açık Hava Müzesi, temiz denizi ve kumsalı ile bir turizm merkezidir (Erdek Belediyesi)

Erdek; Bandırma, Susurluk, Bursa, İstanbul ve Karacabey gibi yerleşimlerin gözde sayfiye mekanlarıdır. Yakınlardaki Kapıdağ'ın ormanlık iç bölgeleri de ilgi çekmekte ve doğa turizmi amacıyla kullanılmaktadır. Kapıdağ'da Selanik göçmeni muhacir Pomakların yaşadığı bakir köyler vardır. Cumhuriyet öncesinde Kapıdağ yöresi Anadolu'da Rum nüfusun en yoğun yaşadığı yerlerin başlıcalarındandır. Erdek'in 10-12 km dışında bulunan ve büyük medeniyetin yaşadığı Kyzikos (Kizikos) kentinde ilk yaşayanların Dolion'lar oldukları ve şehrin kurucusunun da Kral Kyzikos olduğu bilinmektedir. Kyzikos'dan geri kalan ve bilinen tarihi mimari zenginlikler şöyle sıralanabilir:

Hadrianus tapınağı, Kyzikos Amfityatrosu, Altıköşe kuleler, Bouleuterion, Bergama Kraliçesi Apoolonis'in adına oğulları tarafından yaptırılan tapınak, Kirazlı Yayla Manastırı. 1959 yılından bu yana Türkiye'de Turizm hareketlerinin öncülüğünü yapan Erdek, sahilleri ve kumsalı ile Türkiye'nin en güzel plajlarından birine sahiptir. 12 km. uzunluğundaki sahil şeridinde turistik otel, motel ve dinlenme tesisleri mevcuttur (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Erdek>) Erdek ilçesinin Alaettin, Aşağıyapıcı, Atatürk, Balıklı, Ballıpınar, Belkıs, Çakıl, Çayağzı, Çeltikçi, Doğanlar, Halitpaşa, Hamamlı, Harmanlı, İlhan, Karşıyaka, Kestanelik, Narlı, Ocaklar, Ormanlı, Paşalimanı, Poyrazlı, Sahil, Tatlısu, Turan, Tuzla, Yalı, Yukarıyapıcı ve Zeytinli olmak üzere 28 mahallesi bulunmaktadır (<https://www.nufusune.com/erdek-mahalleleri-koyleri-balikesir>).

4. ERDEK'TE SPİRİTÜEL TURİZM YAPILMASINA UYGUN OLAN YERLER

Erdek ilçesinin başta Ocaklar, Narlı, Turan, Ormanlı, Ballıpınar, İlhan olmak üzere kıyı şeridinde olan pek çok mahallesinin spiritüel turizm yapılabilmesine imkan veren tesislerin inşa edilmesine elverişli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca eski yerleşim yerlerinden ve tarihte büyük bir öneme sahip olan Kyzikos Antik Kenti ile Kirazlı Manastırı'nın da spiritüel turlar için anlamlı yerler olduğu düşünülmektedir. Aşağıda bu iki tarihi mekanla ilgili bilgiler verilmiştir:

Kyzikos Antik Kenti ve Hadrianus Tapınağı, Bandırma'dan Erdek'e gelirken Düzler Mahallesinde bulunmaktadır. Düzler Mahallesinin sağ tarafındaki zeytin bahçelerinin olduğu geniş sit alanında Kyzikos Antik Kenti ve Hadrianus Tapınağının kalıntıları bulunmaktadır (Erdek Kaymakamlığı). Antik kentin dokusuna zarar verilmeden bu alan spiritüel turizm yapılabilmesi için uygun hale getirilebilir.

Kirazlı Manastırı, Kapıdağ Yarımadası'nın kuzeydoğu sahiline yakın bir yerde Yukarıyapıcı ile Ballıpınar (Kocaburgaz) köyleri arasında bir yükseklikte, Ballıpınar köyünün altı kilometre batısında yer almaktadır (Erdek Kaymakamlığı). Antik dönemde Didumus Dağı olarak bilinen dağın eteğinde manastır, kilise ve yapı gruplarından oluşan bir komplekstir. Duvar tekniğine göre; 19.yy'da (1800'lü yıllar) Rumların kullandığı bir dini anıt yapı olduğu anlaşılmaktadır. Mevcut temellerden ve duvar kalıntılarından bodrum üzerine 2 katlı olduğu görülmektedir. Bugün mevcut olan kilisenin, güney duvarı ile absis duvarının bir kısmı ayakta ve yüzeyde bulunmaktadır. Ormanlı Köyü Manastır Kalıntısı, Ballıpınar Köyü Kilise Kalıntısı, Karşıyaka Beldesi Kilise Kalıntıları da bulunmaktadır (Erdek Belediyesi). Manastır ve çevresinin aslına uygun şekilde restore edildiği takdirde spiritüel turların düzenlenmesi için çok uygun bir konumda olduğu söylenebilir.

Yine aynı bölgede yer alan Apostol (Çifte Oluk) ve Zeytinli Ada (Zeytin Adası) da spiritüel deneyim yaşama amaçlı gezilerin yapılabileceği özel alanlar olarak sayılabilir.

Erdek'te yapılması önerilen spiritüel turizm tesisi "Turizm Tesislerinin Belgelendirilmesine ve Niteliklerine İlişkin Yönetmelik" in 21. Maddesinde yer alan "Tatil Köyleri" (Kültür ve Turizm Bakanlığı) başlığına uygun olarak inşa edilebileceği gibi konukların isteğine uygun olarak çeşitli oda tiplerinin (bungalov, çadır, ahşap ev, ağaç ev, apart, karavan vb.) bir arada bulunduğu şekilde de düzenlenebilir.

5. SPİRİTÜEL TURİZM KAPSAMINDAKİ AKTİVİTELER, FAALİYETLER VE ETKİNLİKLER

"İyi yaşam", "kendini keşfetme", "özünü bulma", "iç huzura kavuşma" gibi prensiplerle ilişkilendirilen spiritüel turizm kapsamında yapılabilecek uygulamalar çok çeşitli olup bu uygulamalardan bazıları aşağıda sıralanmıştır. Uygulamalar, ilgili konaklama tesisi tarafından 7, 14, 21 veya 30 günlük periyotlar halinde ve belli bir program dahilinde konuklara sunulabilir. Uygulamaların o işin uzmanları/eğitmenleri tarafından verilmesi önem arz etmektedir.

Yoga ve türleri, Nefes egzersizleri, Meditasyon, Doğa yürüyüşü, Doğada resim-müzik, Doğada piknik, Kahkaha terapisi, Pilates, Masal saati (gece uykuya geçişten önce), Ozon terapisi, Detox kampı, Grafiti – duvar boyama, Reiki, Okuma saati, Bahçe ekimi-dikimi-bakımı-sulaması-ürün toplaması, Mandala, Çiçek dikimi, Bitki çayı saati, Makrome örme, Kil çalışması, Seramik atölyesi, Teraryum yapma, Stretching, Doğru beslenme, Stres yönetimi, Öfke kontrolü, Ayurveda (geleneksel hindu tıp sistemi), Bulmaca çözme saati, Sudoku, Şifa çalışmaları, Theta healing (teta şifası), Çamur banyosu, Şifalı otlar, Şifalı taşlar (takı yapma), Hamam, Aromatik cilt bakımı, Spa, Masaj, Bioenerji, Hipnoz, Bilinçli farkındalık eğitimi, At biniciliği, Tasavvuf müziği dinletisi, Sema gösterileri, Semah gösterileri, Ebru yapımı, Türk kahvesi saati, Sıra gecesi, Basit müzik aleti yapımı (sipsi, ney, mey, kaval gibi), Şamanizm, Astroloji, Ahşap boyama, Kukla yapımı ve gösterimi, Drama, Dans, Mantra müziği, vb. yapılabilecek uygulamalara örnek olarak gösterilebilir.

6. SONUÇ

Her alanda olduğu turizmdeki yenilikler ve eğilimlerin her geçen gün büyük bir hızla değişmesinin de etkisiyle artık kişiselleştirilmiş yani kişiye özel tatil turları/rotaları turistlere cazip gelmektedir. Spiritüalizm aslında çok eski bir kavram olmakla birlikte turizm literatürü için yeni bir kavram olarak sayılabilir. Kişinin kendisini keşfetmesini, özüne dönmesini ve iç huzura kavuşmasını amaçlayan bu turizm türü turistler tarafından her geçen gün daha fazla ilgi çekmektedir. Özellikle dünya olarak içinden geçilen bu zorlu süreçte insanlar yaşadıkları psikolojik sorunlardan, zorluklardan, olaylardan dolayı hem *zihin* hem *beden* hem de *ruh* olarak yorgun oldukları için bunlarla başa

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1004426

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 20-28

çıkabilmek amacıyla farklı arayışlara yönelmektedirler. Bu üçlüyü dengede tutabilmek için maneviyatımızı geliştirebilmek / değiştirebilmek / dönüştürebilmek adına spiritüel turizmin bizlere sunduğu imkanlara, dolayısıyla bu tür tesislere daha fazla ihtiyaç olduğu açıktır.

Balıkesir ilinin önemli turizm destinasyonlarından birisi olan Erdek ilçesi de gerek coğrafik durum gerek jeolojik yapı gerekse doğal unsurlarıyla spiritüel turizm yapılabilmesi için gereken niteliklerin (hava, su, deniz, güneş, dağ, orman, iklim özellikleri, doğal güzellikler, bitki örtüsü, boş arazi, ulaşım, alt yapı gibi) hepsine fazlası ile sahip durumdadır. İlçede turistlere spiritüel deneyimler yaşatacak olan tesislerin inşa edilip faaliyete geçirilerek -özellikle sosyal medyada- yoğun olarak yapılan reklam-tanımlarla ilçedeki turizm hareketliliğini artıracığı düşünülmektedir. Bu konuda öncelikle turizm yatırımcılarına büyük görevler düşmektedir. Ayrıca akademisyenler, araştırmacılar, uzmanlar tarafından bu konu üzerine yapılacak olan her bir çalışma spiritüel turizm ve Erdek ile ilgili farkındalığı artıracaktır.

KAYNAKÇA

Atar, N. (2016) "Spiritüel Turizmin Dayanılmaz Cazibesi", <https://turizmhaberleri.com/2016/11/21/nilgun-atar-yazdi-spirituel-turizmin-dayanilmaz-cazibesi/#.YTpUcY4zbIV> (02.08.2021)

Arslan, H. ve Şener, D.K. (2009) "Stigma, Spiritüel ve Konfor Kavramlarının Meleis'in Kavram Geliştirme Sürecine Göre İrdelenmesi", Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, 51-58.

Çetinkaya, B., Altundağ, S. ve Azak, A. (2007) "Spiritüel Bakım ve Hemşirelik", Adnan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 8(1), 47-50.

Çetinsaraç, D. (2015) "Spiritüel Turlar", <https://www.pozitifdergisi.com/gezi/spirituel-turlar.html> (15.08.2021)

Dhamani K.A. (2014) "Spirituality and Nursing: An Ismaili Perspective on Holistic Nursing Care", Journal of Holistic Nursing, December; 32(4): 341-346.

Erdek Belediyesi (2021) <https://www.erdek-bld.gov.tr/kultur-turizm/erdek> (04.09.2021)

Erdek Kaymakamlığı (2021) <http://www.erdek.gov.tr/> (04.09.2021)

<https://www.nufusune.com/erdek-mahalleleri-koyleri-balikesir> (12.09.2021)

Kujawa J. (2017) "Spiritual Tourism as a Quest", Tourism Management Perspectives, 24, 193-200.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1004426

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 20-28

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2021) <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-264159/turizm-tesislerinin-belgelendirilmesine-ve-niteliklerin-.html> (15.09.2021)

Milliyet Gazetesi (2021) <https://www.milliyet.com.tr/egitim/spirituel-ne-demek-spiritualizm-ve-spirituel-hayat-nedir-6420912> (16.08.2021)

Norman A. ve Pokorny J.J. (2017) “Meditation Retreats: Spiritual Tourism Well-Being Interventions”, *Tourism Management Perspectives*, 24, 201–207.

Özdemir M.A., Acar A. ve Dinçer F.İ. (2018) “Dünden Bugüne Spiritüel Turizm”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 58, 594-604.

Phukan, H., Rahman, Z. ve Devdutt, P. (2012) “Emergence of Spiritual Tourism in India”, *International Journal of Marketing and Technology*, 2(4), 300-317.

Tran-Tuan, H. (2015). “Nature as impression for Dao: A theory of spiritual tourism development in Da-Nang-Viet-Nam”, Retrieved from the University of Minnesota Digital Conservancy, <https://hdl.handle.net/11299/175497>.

Vargheese, A. J.S. ve Varghees, P.S. (2012). “Dimensions of Spiritual Tourism in Tuiticorin District of Tamil Nadu in India-A Critical Analysis”, *Business Intelligence Journal*, 245-251.

Vikipedi Özgür Ansiklopedi (2021) “Erdek”, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Erdek> (23.08.2021)

Yılmaz, M. ve Okyay, N. (2009) “Hemşirelerin Maneviyat ve Manevi Bakıma İlişkin Görüşleri”, *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, 3: 41-52.

ALİ ŞUÛRÎ EFENDİ’NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

Adem ÖZİŞ¹

ÖZET

Balıkesir’de dünyaya gelen Ali Şuûrî Efendi, 19. yüzyıl Osmanlı ilim dünyasının dikkat çeken simalarından birisidir. Tahsil hayatına Balıkesir’de başlamış, İstanbul’a giderek önemli ilim adamlarından dersler almış ve daha sonra doğduğu topraklara geri dönmüş olan Şuûrî Efendi, Nişancı Paşa-yı Cedid, Mâlulzâde ve Alay Beyi gibi muhtelif medreselerde görev yapmıştır. Birçok önemli müderris, müftü ve siyasetçi yetiştiren ve halkın büyük saygı beslediği Ali Şuûrî, bir süre sonra Balıkesir müftüsü olarak görevlendirilmiş ve Koca Müftü lakabıyla ünlenmiştir. Daha çok fetva ve eğitim işleriyle meşgul olan Şuûrî Efendi, dinî ilimlerin yanında geometri, matematik, coğrafya konularında da kendini yetiştirmiştir. Nakşibendiyye ve Kadiriyye tariklerine mensup olan Şuûrî Efendi, tasavvuf, fıkıh, kelâm gibi alanlarda kitaplar telif etmiş, ayrıca Dâru’n-Nâfia adlı bir medrese ve karşısına da bir kütüphane yaptırmıştır. Aynı zamanda çeşme inşası, şadırvan, suyolları gibi eserleri tamir ettirmiş ve bir mescid tadilatını gerçekleştirmiştir. Hüsn-i hat sanatında da mahir olup ta’lik yazıda ustalaşan ve şehrin bazı camilerini hatlarıyla süsleyen Ali Şuûrî Efendi, 1868 yılında Balıkesir’de vefat etmiş ve kütüphanesinin haziresine defnedilmiştir. Bu bildiri, Balıkesir için önemli faaliyetlere imza atan Ali Şuûrî Efendi’nin hayatı ve ilmî şahsiyetini arşiv kaynaklarından elde edilen bilgiler ışığında incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, Ali Şuûrî, Koca Müftü

LIFE AND SCIENTIFIC PERSONALITY OF ALİ SHUURI EFENDİ

ABSTRACT

Ali Shuuri Efendi, who was born in Balıkesir, is one of the remarkable figures of the 19th century Ottoman science world. He started his education life in Balıkesir, went to Istanbul to take lessons from important scholars and then returned to his native land, where he worked in various madrasas such as “Nişancı Paşa-yı Cedid”, “Malulzade” and “Alay Bey”. Ali Shuuri, who trained many important professors, mutfis and politicians and respected by the people, was appointed as the mufti of Balıkesir after a while and became famous with the nickname “Big Mufti”. Şhuuri Efendi, who was mostly busy with fatwa and education, trained himself in geometry, mathematics and geography as well as religious sciences. Shuuri Efendi, who was a member of the Naqshbandiyya and Kadiriye tariks, wrote

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, gulenkoy@hotmail.com, 0000-0001-5525-7389

books in fields such as mysticism, fiqh and theology, and also had a madrasa called Dâru'n-Nâfia and a library built in front of it. At the same time, he had works such as the construction of fountains, fountains and waterways repaired and a mosque was renovated. Ali Shuuri Efendi, who was also skilled in the art of calligraphy, mastered the ta'lik script and decorated some mosques of the city with his calligraphy, died in Balıkesir in 1868 and was buried in the burial ground of his library. This paper examines the life and scientific personality of Ali Şuuri Efendi, who carried out important activities for Balıkesir, in the light of the information obtained from archive sources.

Keywords: Balıkesir, Ali Shuuri, Big Mufti

1. GİRİŞ

Balıkesir'e önemli hizmetlerde bulunmuş bir ilim ve devlet adamı Ali Şuûrî Efendi hakkında elimizde geniş bilgi yoktur. Bu konuda sınırlı bilgileri, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın 1922-1925 yılları arasında Karesi Lisesi ve Karesi Maarif Müdürlükleri görevi esnasında hazırlamış olduğu *Karesi Meşahiri* ile daha çok genel bilgiler veren Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* isimli biyografi eserlerinde bulmak mümkündür. Öte yandan Cumhurbaşkanlığı Devler Arşivleri'nde bulunan belgeler, Ali Şuûrî'nin yazmış olduğu kitaplar ile yaptırmış olduğu eserlerin kitabeleri, Balıkesir'in merkezinde bulunan mezarının ve haziredeki mezarların taşları, Balıkesir'in tarihi, eğitim-öğretim tarihçesiyle ilgili yazılmış makaleler ve hazırlanmış tezlerde yer alan bilgiler bu çalışmanın yapılmasında istifade edilen kaynaklar arasındadır.

2. HAYATI

*Kitâbu'l-Kâşife*² isimli eserinin giriş kısmında kendisini eş-Şeyh Sabahaddin Şuûrî Ali b. Ali el-Balıkesrî (Şuûrî, 1323) şeklinde tanıtan ve “Ramazanzâde” (İsmail Hakkı, 1342) lakabıyla da bilinen Ali Şuûrî Efendi, başka bir eserinde ise kendisini bir beyitle şu şekilde ifade eder: “*Pes andan bu esîm-i cürm-i bîhad / Ali b. Ali b. Mehmed*” (bu pek çok günahı ve kusuru olan Mehmed oğlu Ali oğlu Ali). Buna göre onun dedesi Mehmed Efendi, babası ise Ali'dir. Dedesi Mehmed Efendi Arabistan Yarımadası'nda, Hicaz bölgesinde bulunan Vâdî-i Fâtıma isimli yerden Anadolu topraklarına göç etmiştir. Buradan Balıkesir bölgesine gelerek Balya kazasının Akbaşlar köyüne yerleşmiş ve Ali isimli oğlundan Şuûrî Efendi 1799 yılında dünyaya gelmiştir (Karesi Gazetesi, 1917). Akbaşlar köyünde imamlık vazifesiyle geçimini sağlayan Mehmed Efendi'nin Hicaz bölgesinden Anadolu'ya hangi sebeple ve tam olarak ne zaman göç ettiği bilinmemektedir. (İsmail Hakkı, 1342)

² Ali Şuûrî Efendi'nin *Kâşife* isimli eserinden yaptığımız alıntılarını, Esmâ Sayın'ın *Kâşife İsimli Eserinde Ali Şuûrî'nin Tasavvufî Meselelere Yaklaşımı* isimli çalışmasıyla hazırlamış olduğu eserinin ekler bölümünden iktibas ettik. (Sayın, 2018: 159-169)

İlk eğitimine her ikisi de hoca olan babasının ve dedesinin yanında başlayan (Karesi Gazetesi, 1917) Ali Şuûrî, onlardan Kur'ân-ı Kerîm, tecvid, ilmihal, ahlâk, temel Arapça gibi konularda eğitim almıştır. Daha sonra zekâsı ve kabiliyeti birtakım zengin kişilerin dikkatini çekmiş, kendilerinin koruma ve yardımlarıyla eğitim hayatına devam etmiştir. Dedesinden almış olduğu eğitimin akabinde Balıkesir'e giden Ali Şuûrî, burada Susurluklu Hoca Mehmed Efendi'den dersler almıştır. Ders süresince hocasının ihtimamına mazhar olmuş ve onun telkinleriyle tahsil hayatını Osmanlı ilim dünyasının merkezi ve beşiği olan İstanbul'a giderek devam ettirmiştir. İstanbul'da başta Denizlili Yahya Efendi ve Akşehirli Ömer Efendi olmak üzere birçok hocanın rahle-i tedrisinden geçerek üstün başarıyla icazet almış (İsmail Hakkı, 1342), ayrıca devrin ünlü simalarından biri olan Ahmed Cevdet Paşa'nın talebesi olmuştur. (Özsarı, 2007)

2.1. Müderrislik

İstanbul'daki eğitim hayatını tamamlayan Şuûrî Efendi, doğduğu topraklara hizmet etmek gayesiyle Balıkesir'e geri dönerek müderrislik vazifesini yerine getirmiştir. Buna göre o, 1841 yılında ibtidâ-yı altmışlı olarak Nişancı Paşa-yı Cedîd, 1843 senesinde Mûsıla-i Sahn düzeyinde eğitim veren Canbariye ve 1852'de hareket-i altmışlı olarak da Mâlulzâde medreselerinde müderrislik görevini ifa etmiştir. Ayrıca kendisi hakkında “*Yenâbî'-i 'ulûmun menba'ı Alay Bey'dir / Mine'l-bâb ile'l-mihrâb ulu'l-ârâ Alay Bey'dir*” şeklinde bir beyit yazdığı Alay Bey'in yaptırdığı medresede de müderrislikte bulunmuş, bu görevi esnasında birçok talebe yetiştirmiş ve defalarca icazet vermiştir (İsmail Hakkı, 1342).

Dinî ilimlerin tahsiliyle birlikte coğrafya, astronomi, geometri, matematik gibi pozitif ilimleri de öğrenmiş ve bunları talebelerine aktarmış olan Ali Şuûrî, hac vazifesini eda etmek için gittiği Mekke'de Nakşibendî şeyhi olan Mehmed Can Abdullah Efendi'den hilafet almış ve ayrıca Kâdiriyye'ye de intisap etmiştir. Aynı zamanda Balıkesir ve çevresinde ilmî ve fikrî gelişmelerin adeta lokomotifleri olan (İsmail Hakkı, 1342) Şuûrî Efendi, yetiştirmiş olduğu öğrencileriyle birlikte payitahtta başlayan modernleşme hareketlerinin ve Tanzimat fikrinin ilk tohumlarını yaşadığı bölgede atmıştır. Bunlara ilave olarak, yenileşme hareketlerinin başladığı ve geleneksel eğitim anlayışının terkedilip Batılılaşma yolunda adımları atıldığı bir dönemde geleneği muhafaza etmiş, ancak tecdid hareketlerini de desteklemiştir. Devletin Bektaşî tekkelerini kapatmasını, boşalan kadrolara ise Sünnî şeyhlerin atanmasını da desteklemiştir (Sayın, 2018).

“Koca Müftü” lakaplı Ali Şuûrî Efendi, aynı zamanda hüsn-i hat alanında mahir ve vermiş olduğu icazetnâmelerde Nureddin ve Seyfeddin gibi telkib tarzını ilk kez ortaya koymuş olan kişidir.

Ta'lik yazı konusunda da yetenekli olan Şuûrî Efendi'nin Balıkesir'de bulunan Zağnos Paşa Camii'nde bu tarzda yazıları vardır. (İsmail Hakkı, 1342)

2.2. Müftülük

Uzun süre medrese hocalığı yapan Ali Şuûrî, göstermiş olduğu üstün gayret, yardımseverlik ve fedakârlığıyla halkın sevgisini kazanmış, bu sebeple kendisine Balıkesir Müftülüğu görevi tevcih edilmiştir. Şuûrî Efendi'nin bu vazifeyi hangi tarihte deruhte ettiği ve kaç sene ifa ettiği hakkında kesin bir bilgi olmasa da, onun bu göreve 1850 yılında başladığı ve on beş sene devam ettiği rivayet edilmektedir (Sayın, 2018). Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde tarih kaydı bulunmayan ve farklı konu hakkında da İhtisab nazırına yazılmış tezkire ihtiva eden bir vesikada onun Balıkesir Müftüsü olarak tayini hakkında Şeyhülislâm'a yazılan tezkiredeki ifadeler şu şekildedir: *“Ali Şuûrî Efendi'nin Balıkesrî kazâsına müftî ta'yinine dâir gönderilen tahrîrât-ı senâverîye cevâben kazâ-i mezkûr meclisinin tevârüd eden mazbatası manzûr-ı meşihat-penâhileri buyrulmak için leffen gönderilmiş olmağın emr u irâde hazret-i men lehü'l-emrindir.”* (BOA, A.MKT.NZD, 5-4.) Yukarıda da ifade edildiği gibi daha önceleri Sabahaddin ve Ramazanzâde künye ve lakaplarıyla tanınan Şuûrî Efendi, müftülük vazifesiyle birlikte Koca Müftü lakabı ile anılır ve tanınır olmuştur. (İsmail Hakkı, 1342)

Müftülük yaptığı dönemlere dair kaynaklarda tafsilatlı bilgiler olmasa da ilgili zaman dilimiyle alâkalı olarak iki ayrı başlıkta toplanabilecek beş belgenin Osmanlı Arşivleri'nde mevcut olduğunu belirtmeliyiz. Bu belgelerden ilki üç ayrı nüsha olmak üzere, vefat etmiş olan Hacı Mehmed Efendi'nin eşi Safiye Hatun'un Balıkesir Müftüsü Hacı Ali Şuûrî Efendi'den istemiş olduğu alacakları konusunda yapmış olduğu ve haksız bulunduğu bir başvuru hakkındaki konuyu içermektedir. Buna göre; müteveffa Hacı Mehmed Efendi'nin zevcesi Safiye Hanım, Sadâret'ten (Başbakanlık) bir talepte bulunarak müderris olan Balıkesir Müftüsü Ali Şuûrî Efendi'den bir miktar para talep etmiş, ancak Safiye Hanım'ın talebi, görülen mahkeme sonucunda haksız bulunmuştur. (BOA, MVL, 639-24.)

Diğer belgelerden birine göre ise Ali Şuûrî Efendi devlet malına zarar verdiği ve Balıkesir'in fakir fukarasına zulüm yaptığı gerekçesiyle halk tarafından Şeyhülislâma şikâyet edilmiştir. Belge aynen şöyledir:

“Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Karesi Sancağı tevâbi'âtından Balıkesrî kazâsı müftîsi bulunan Ali Şuûrî Efendi'nin kazâ-i mezkûr ahâlî-i fukarâsına eylediği zulm ü te'addîsi ve emvâl-i mîriyyeye olan bunca hasârı melfûfen takdîm-i pişgâh-ı 'âlî-i cenâb-ı meşihat-penâhileri kılınan çend-bendi şâmil lâyihadan keyfiyyet bi'l-etrâf mâ'lûm-ı veliyyü'n-ni'amîleri buyrulacağından ve müftî-i mûmâ-ileyhin bu vecihle envâ'-ı zulmüne artık fukarâ kullarının tâkatimiz kalmayup ve buna da müslim-i 'âlim olan merhâmet-şâhâne

dahî kâil olmayacağı derkâr bulunmuş olduğundan hâk-pây-i sâmi-i rahîmânelerinden mercûdur ki Allâh ve Resûlullâh aşkına her ne sûretle olur ise biz fukarâ ve zu'afâ kullarının mûmâ-ileyhin zulm ü te'addisinden tahlîs-girîbân ile yeni baştan çerâğ ve ihyâ buyurulmaklığımız bâbında ve kâffe-i hâlde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. (İmza:) Bi'l-cümle du'afâ ve fukarâ-i ahâlî-i Balıkesrî" (BOA, MVL, 639-24).

3. HOCALARI

Küçük yaşta Akbaşlar köyü imamı olan dedesi Mehmed Efendi'nin ve babasının yanında eğitim hayatına başlayan Ali Şuûrî Efendi, ilk eğitimini Balıkesir'de Susurluklu Hoca Mehmed Efendi'nin yanında tamamlayıp İstanbul'a gitmiş, orada Akşehirli Ömer Efendi, Ahmed Cevdet Paşa, Denizlili Yahya Efendi gibi devrin mühim simalarından dersler almıştır. Kendisine hocalık yapan isimlerden dedesi Mehmed Efendi ile Akşehirli Ömer Efendi hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

3.1. Mehmed Efendi

Ali Şuûrî'nin dedesi olan bu kişi, Hicaz bölgesinden Balıkesir'e bağlı Balya kazasının Akbaşlar köyüne göç etmiş ve cami imamlığı görevinde bulunmuştur. Hayatı, eğitim süreci ve diğer konularda detaylı bilgi bulunmayan Mehmed Efendi'nin, torununa Arapça başta olmak üzere temel düzeyde dinî eğitim verdiği tahmin edilmektedir (Karesi Gazetesi, 1917).

3.2. Akşehirli Ömer Efendi

Akşehirli Abdullah Efendi'nin oğlu olarak Akşehir'de dünyaya gelmiştir. 19. yüzyılın meşhur Osmanlı ulemasından olan Akşehirli Hacı Ömer Efendi, padişah, vezir, ulema ve evliyadan birçok önemli isme hocalık yapmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin son dönem padişahlarından olan Sultan Abdülmecid ile Sultan Abdülaziz, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, Şeyhülislâm Hacı Ömer Efendi, Sâfi Âmidî Bolevî ve Ali Şuûrî Efendi'nin hocası olmuştur. Ayrıca II. Mahmud devrinin üst düzey devlet kademelerinde de görüşüne başvurulmuş bir kişi olan Hacı Ömer Efendi, kitap biriktirmeyi seven, kütüphane oluşturan ve telif eserleri olan bir müderristir. Toplamış olduğu eserler arasında İbn Arabî'nin kendi el yazısıyla kaleme aldığı *el-Fütûh*'u ve buna benzer birçok önemli eserler vardır. Bunlar günümüzde Akşehir ve Konya el yazması kütüphanelerinde muhafaza edilmektedir. Hayatını ilme vakfetmiş olan Hacı Ömer Efendi 1851 yılında vefat etmiştir. Kabri Aziz Mahmud Efendi hazîresinde bulunmaktadır (Koç, 2021).

4. TALEBELERİ

Balıkesir’de başlayan eğitim hayatına İstanbul’da devam eden Ali Şuûrî Efendi, eğitimi tamamladıktan sonra doğduğu topraklara geri dönmüş ve muhtelif medreselerde müderrislikler yapmıştır. Bu medreselerde uzun yıllar hizmet etmiş ve Osmanlı topraklarının farklı yerlerinde önemli görevlerde bulunmuş, talebeler yetiştirmiştir. Mûsâ Kâzım Efendi, Ülfetî Mustafa Efendi, Yağcılarlı Ali Efendi, Es’ad Sa’dî Efendi, Kadızâde Hacı Mustafa Efendi bu isimlerin en meşhurlarıdır. Bunların yanında İstanbul’da musahhihlik yapan Ilgınî İbrahim Efendi (İsmail Hakkı, 1342), Ali Şuûrî Efendi’nin Buhârî-i Şerîf okumaları dersine iştirak eden, Bursa Yıldırım Bayezid Medresesi ve Edirne Eski Cami Medresesi müderrislikleri yapan ve Nakşibendî yoluna intisap eden Hacı İbrahim Edhem Efendi (Sayın, 2018), Ali Şuûrî’nin manzum *Ravzâtü’s-Sıbyan*’ına, *Hadikatü’l-İrfân* isimli mensur bir şerh yazan ve Hacı Ali Medresesi müderrisliği yapan Hacı İzzet Efendi, Fahreddin Mehmed Efendi, Vehbî Osman Efendi, Dâru’n-Nâfia Medresesi müderrisliği yapan ve Balıkesirli Melek Hoca olarak da tanınan Hafız Abdullah Efendi gibi isimler de zikredilebilir (Sayın, 2018). Talebeleri arasında zikredilen bazı isimler hakkında kısaca bilgi aktarmak istiyoruz.

4.1. Mûsâ Kâzım Efendi

1842-43 yıllarında Erzurum’un Tortum ilçesinde dünyaya gelmiş olan Mûsâ Kâzım Efendi, ilk öğrenimine burada başlamış, akabinde Balıkesir’de bulunan dedesi Nureddin Efendi’nin yanına gitmiştir. Balıkesir’de bulunduğu esnada devrin müftüsü, Koca Müftü Ali Şuûrî Efendi’den dersler almıştır. Daha sonra İstanbul’a giderek Kazasker Eşref Efendi, Hoca Şakir Efendi gibi isimlerden ilim tahsil etmiş ve 1888 yılında müderris olarak Fatih Camii’nde dersler vermeye başlamıştır. İlerleyen yıllarda farklı yerlerde hocalık vazifesini devam ettirmiş, 1910-1917 yılları arasında dört farklı kabinede başta Şeyhülislâmlık olmak üzere çeşitli idarî kademelerde görev yapmıştır. Damad Ferid Paşa tarafından kurulan hükümet tarafından Said Halim Paşa ve diğerleriyle birlikte tutuklanmış, kürek ve sürgün cezalarına çarptırılmıştır.

Fıkıh, İslâm felsefesi, tasavvuf gibi alanlarda yoğunlaşan Mûsâ Kâzım Efendi, II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakkî’ye üye olmuş, buranın ilmiye şubesinde Elmalılı Hamdi, İzmirli İsmail Hakkı gibi isimlerle Meşrutiyet’in lehine yazılar yazmıştır.

Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım, Nakşibendî tarikatına mensup olup İslâmcı ve yenilikçi bir ilim adamıdır. Fıkıh, kelâm, tefsir, tasavvuf gibi birçok alanda telif ve tercüme yapılmış ve bulunmakta olup bunlardan bazılarının isimleri şu şekildedir; *İslâm’da Usûl-i Meşveret ve Hürriyet*, *İslâm’da Cihad*, *Sûre-i İhlas ve Alak Tefsirleri*, *Safvetü’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, *Zevrâ ve Havrâ*, *el-Fetâvâ el-*

Kâzımıyye fî Islâhi'l Fetâvâ et-Türkiyye, Tercüme-i Vâridât, Tahkîk-i Vahdet-i Vücûda Dair Bir Risâlenin Tercümesi.

İlim adamı ve idareci olan Mûsâ Kâzım Efendi sürgünde iken 1920 yılında Edirne'de vefat etmiş ve Edirne Muradiye Camii haziresine defnedilmiştir (Koca, 2006).

4.2. Ülfetî Mustafa Efendi

Balıkesirli olup kibar, aynı zamanda hazır cevap bir beyefendidir. *Mecmûa-i Eşâr* isimli eserin müellifi olan bu kişi, Balıkesir'in Biga ilçesinde müftülük vazifesinde bulunmuş ve bu görevi ifa ettiği sırada vefat etmiştir (İsmail Hakkı, 1342).

4.3. Yağcılarlı Ali Efendi

Yağcılarlı Ali Efendi, Ali Şuûrî'nin en önemli öğrencilerinden olup icazet veren dersiamlardan ve Yıldırım Bayezid Medresesi müderrislerinden birisidir. Ayrıca o, belediye meclis üyeliğinde de bulunmuş olup açık sözlü bir kişiliğe sahiptir. Bu özelliğiyle ilgili olarak İsmail Hakkı Uzunçarşılı eserinde şöyle bir anekdot aktarmaktadır: “*Bir mecliste Susurluk madeninden rüşvet alarak mürâcaat eden şirketin istediği tarzda meclis idâre kararı verdirmek isteyen mutasarrıfın arzusu hilâfına meclis-i idârede karar vermişler. Bundan canı sıkılan mutasarrıf hiddetle siz kimsiniz, ne oluyorsunuz? gibi safsatalara başlayınca Ali Efendi derhal ayağa kalkarak, biz hırsız bekçisiyiz cevabıyla mutasarrıfı iskât etmiştir.*” (İsmail Hakkı, 1342)

4.4. Es'ad Sa'dî Efendi

Konyalı Mustafa Efendi'nin oğlu olan Sa'dî Efendi, Emîr Hoca ve Emîr Hafız şeklinde anılmakta olup Havran'da doğmuş ve Ali Şuûrî'den icâzet almıştır. 1889 yılında Edremit müftülüğü görevinde bulunmuştur. *Enâmîlü'l-Resâil* isimli bir kelâm eseri, bu eserin *Delâilü'l-Mesâil* isimli şerhi ve her iki eserinin de *Hamâilü'l-Mesâil* isimli bir tercümesi vardır. Ayrıca *Dîvân-ı Gülzâr-ı Hâfız* isimli divanı ve *Mecmau'l-Bahreyn* isimli eserleri de vardır (Sayın, 2018; İsmail Hakkı, 1342).

4.5. Kadızâde Hacı Mustafa Efendi

Ali Şuûrî'den icazet almış olan Hacı Mustafa Efendi, Balıkesir'in Sındırgı ilçesindedir. Sıkı bir araştırmacı olan Hacı Mustafa Efendi, bir süre Alay Beyi Medresesi müderrisliği yapmış, bir süre Hz. Peygamber'e (as) yakın olma düşüncesiyle Mekke-i Mükerrerme'de ikamet etmiştir. Hocası gibi kendisi de talebeler yetiştirmiş ve icazetler vermiştir (İsmail Hakkı, 1342).

5. ESERLERİ

Tedris hayatına Balıkesir’de başlayıp İstanbul’da kemâle erdiren Ali Şuûrî Efendi, Balıkesir’e döndükten sonra müderrislik ve müftülük yapmış, eğitim-öğretim faaliyetlerini başarılı bir şekilde devam ettirmiş ve bunlara ilave olarak da farklı alanlarda eserler telif etmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya göre onun, tasavvuf alanında *Kâşife* ve sözlük ilminden *Lügat-ı Subha-yı Sıbyân* isimli iki eseri vardır (İsmail Hakkı, 1342). Karesi Gazetesi’nde yayımlanan bir makalede (1917) verilen bilgilere göre, Şuûrî Efendi’nin lügat ilmine dair telif etmiş olduğu eserinin ismi *Subha-yı Sıbyân* değil, bu türden eserlere nazire olarak yazılmış olan *Ravzatü’s-Sıbyân* ismini taşımaktadır.

Onun bir diğer kitabı da *Kitâbu’l-Kâşife* ismini taşımakta olup tasavvufi konuları içermektedir. *Kâşife*, Ali Şuûrî’nin ilim ve düşüncesinin ne derece kuvvetli olduğunun müşahhas bir numunesidir. (İsmail Hakkı, 1342) Eseri *Kâşife* ismi ile tesmiye etmesini ise yazar, “*Bugüne kadar hiç kimsenin perdesini aralayamadığı eşsiz bir üslup ile sembollerini açıklamayı içeren bir şerh yazmak istedim ve bundan dolayı adını Kâşife koydum.*” (Şuûrî, 1323) şeklinde ifade etmektedir. Giriş, yedi bölüm ve sonuçtan oluşan söz konusu eserin muhtevasının orijinal dili ve bunların günümüzdeki karşılıkları şu şekildedir:

Mukaddime (Giriş): ‘Alâ menheci ashâbi’l-hakîkati ve sâliken fihâ el-hakîkati (Hakikat ashâbının yoluna girmek ve bu yolu takip etmek hakkında)

el-Bâbu’l-Evvel (1. Bölüm): Fîmâ yete‘allaku bi-l’hakki te‘âlâ (Hak Teâlâ’yla ilgili konular)

el-Bâbu’s-Sânî (2. Bölüm): Fi’l-hakîkati’l-Muhammediyye (Hakikat-i Muhammediye hakkında)

el-Bâbu’s-Sâlis (3. Bölüm): Fî ‘âlemi’l-ceberût (Ceberût âlemi hakkında)

el-Bâbu’r-Râbi‘ (4. Bölüm): Fî ‘âlemi’l-melekût (Melekût âlemi hakkında)

el-Bâbu’l-Hâmis (5. Bölüm): Fîmâ yete‘allaku fi’l-‘âlemi’l-misâl (Misal âlemiyle ilgili konular)

el-Bâbu’s-Sâdis (6. Bölüm): Fîmâ yete‘allaku bi-‘âlemi’ş-şehâde (Şehâdet âlemine dair konular)

el-Bâbu’s-Sâbi‘ (7. Bölüm): Fîmâ yete‘allaku bi-‘âlemi’l-insânî (İnsânî âlemlerle ilgili konular)

Hâtime (Sonuç): Fîmâ yete‘allaku bi’l-hikmeti min icâdi’l-‘âlem (Âlemin yaratılışının hikmetiyle ilgili konular) (Şuûrî, 1323)

6. İMAR FAALİYETLERİ

Çok yönlü bir âlim olan Ali Şuûrî Efendi sadece müderrislik ve müftülük vazifesini yapmakla kalmamış, Balıkesir’in imar ve ihyasına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu minvalde o, şadırvanları yenilemiş, su yollarını tamir ettirmiş, şehrin batı taraflarında namazgâh olarak bilinen Lise-i Sultânî’nin karşı tarafındaki bu yerin etrafını duvarla çevirtmiş, ayrıca önüne su getirterek bir çeşme

inşa ettirmiş ve Karesi Gazetesi'nde yazıldığı üzere (1917) Alay Beyi Medresesi'ne Hacı Halil Efendi isimli daire ilave ettirmiştir (İsmail Hakkı, 1342). Bu katkılarının yanında onun şehre kazandırdığı en önemli icraatları arasında bir medrese ve kütüphane inşa ettirmesi de vardır.

6.1. Dâru'n-Nâfia Medresesi

Balıkesir, camiler başta olmak üzere medreseleri, hanları, hamamları ile birçok tarihi eseri bünyesinde barındırır. Orta Medrese, Keşkek Medresesi, Mevlevîhâne Medresesi, İncioğlu Medresesi, Dârülhadis Medresesi burada bulunan medreselerden bazılarıdır (İlgürel, 1992a). Bunlardan biri ise makalemize konu olan, hayır sahibi Ali Şuûrî Efendi'nin yaptırmış olduğu Dâru'n-Nâfia Medresesi'dir.

Bu medrese, Şuûrî Efendi'nin İstanbul'da eğitim gördüğü Hamidiye Medresesi'nden esinlenerek planını bizzat kendisinin çizdiği Balıkesir'deki küçük bir örneğidir (Karesi Gazetesi, 1917). Elimizde mevcut olan arşiv belgelerinden hareketle 1865 yılından önce inşa edilmiş olan bu medrese, Filiz Özkan Aydemir'in hazırlamış olduğu teze göre 1861 yılında (Aydemir, 2009), Mustafa Özsarı'ya göre ise 1852 yılında inşa ettirilmiştir (Özsarı, 2021).

Bu medresenin adı günümüzde Balıkesir'in Karesi ilçesinde Ali Şuuri İlkokulu ismiyle yaşatılmaktadır. Okulun girişinde bulunan kitabedeki bilgilere göre medrese 1897 yılında Balıkesir depreminde yıkılmış, daha sonra 1906 yılında, son Osmanlı sultanlarından Sultan II. Abdülhamid Han zamanında, Karesi Sancağı kumandanı İsmail Halim Bey'in yardımlarıyla ahşap bina olarak tekrar yaptırılmıştır. Yeni binaya önce Yeni Medrese, daha sonra Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliyye (İsmail Hakkı, 1342) ismi verilmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında Balıkesir ve çevresinde başlayan direniş hareketinin temsilcilerinin katılımlarıyla yapılan toplantıların -ki uzun yıllar yapılan bu toplantılarda düşmana karşı direnişte önemli faaliyetlere imza atmıştır- merkezi ise eğitim maksadıyla inşa edilmiş olan bu medresedir (İlgürel, 1992b). 1920-1922 yılları arasında Alay Karargâhı ve Sevkiyat Dairesi olarak da kullanılmış olan medrese, 1923 yılında eğitim faaliyetlerine yeniden başlamıştır. İlk olarak İmam-Hatip Okulu, sonraları Hacıibey İlkokulu ve son olarak 1935'te Ali Şuuri İlkokulu adını almıştır. İsmail Halim Bey'in yaptırmış olduğu ahşap bina 1969 yılında yıkılarak günümüzde mevcut olan bina inşa edilmiş ve Millî Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir. (alisuuriilkokulu.meb.k12.tr/)

19. yüzyıl sonlarında Gamsızzâde Hacı Hafız Efendi ve Melekzâde Hafız Abdullah Efendi'nin müderrislik yaptığı (Aydemir, 2009) Dâru'n-Nâfia Medresesi'yle alâkalı olarak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde üçü 1866, biri de 1867 tarihli olmak üzere benzer muhtevaya sahip dört farklı arşiv belgesi vardır. Bahsi geçen belgelerden üçü Dâru'n-Nâfia Medresesi vakfının tevliyyetinin, vakfedenin şartı üzere kızı Cemile Hatun'a verilmesi meselesini, biri ise vakfın mütevellisi olan

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020878

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 29-44

Cemile Hatun'un vakıf için hazırlamış olduğu bir yıllık muhasebe, yani gelir-gider kaydını içermektedir. İlk belgeye göre Ali Şuûrî, yaptırdığı medresenin vâkîfi olarak hayatta iken kendisinin, vefatından sonra ise hayatta olan çocuklarından birisinin vakfın mütevellisi olmasını şart koşmaktadır. Vakfedenin şartı gereğince, Ali Şuûrî vefat ettikten sonra bu vakfın mütevelliliğine ehil olduğuna kanaat getirilen kızı Cemile Hatun'un getirilmesi ve kendisine berat verilmesi hususuna dair belge metni şöyledir:

“Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesine, Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn'a mülhak evkâfdan Balıkesrî'de mahallâtından Marthi mahallesi ahâlîsinden ve ashâb-ı hayrâtdan merhûm el-Hâc 'Ali Şuûrî Efendi'nin müceddeden binâ ve inşâ eylediği Hisâr mahallesinde vâkî 'Dâr-ı Nâfi'a Medresesi'nin tevliyeti bir kıt'a vakfiyye-i mâ'mûlün-bihâ mantûkunca hayatda oldukça kendisine ve ba'dehû evlâdının zükûr ve inâsına meşrûta olarak efendi-i mûmâ-ileyhin bundan akdem irtihâl-i dâr-ı bekâ etmesiyle kızı Cemile Hâtûn'un tevliyet-i mezkûreye ehil ve erbâb bulunduğu tahkîkât-ı vâkî'adan anlaşılmasıyla tevliyet-i mezbûrenin mûmâ-ileyhâ Cemile Hâtûn'a tevcîh olunmak üzere i'lâm-ı şer'î ve mazbatasıyla beraber 81 senesi muhâsebe defteri dahî leffen takdîm kılınmış olduğu muhâtt-ı 'ilm-i 'âlî-i nezâret-penâhîleri buyruldukda tevliyet-i mezkûrenin ber-mûceb-i i'lâm ve mazbata mûmâ-ileyhâ Cemile Hâtûn 'uhdesine tevcîhiyle yedine bir kıt'a berât-ı 'âlîşânın sadaka ve ihsân buyulmak bâbında ve herhalde emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 27 Rebî'u'l-Âhir sene 282, fî 6 Eylül sene (1)281. (İmza:) Livâ-i Karesi ve tevâbi'i müdür-i evkâfî Bey” (BOA, C.MF, 78-3891)

Evkâf-ı Hümâyûn'a yazılmış olan bu yazıya ek olarak sunulmuş belgede, 1865 senesinin Martından ve bir sonraki yılın Şubatının sonuna kadar olan bir senelik vakıf faaliyetlerini Mütevelliyeye Cemile Hanım başarılı bir şekilde yürütmüştür. Bu muhasebe kaydına göre, vakfa ait Edremit kazası, Kozak kazası ve Kerem köyünde bulunan zeytin ağaçları, Aslıhan ve Emre isimli köylerdeki iki değirmen ve Balıkesir'in merkezinde bulunan dükkân kiralardan elde edilen gelir toplamı 16.669 kuruşa ulaşmıştır. Elde edilen bu gelirle medrese müderrisleri ve diğer görevlilere maaşları ödenmiş, üç adet yeni dükkân alınmış, medresenin muhtelif ihtiyaçları karşılanmış ve sahip olunan mal varlıklarının gerekli tamir işlemleri gerçekleştirilmiştir. Vakıf giderlerinin toplamı, yeni dükkânlar alınmış olmasına rağmen 15.057 kuruş tutmuş, böylece gelir ve gider dağılımında 1612 kuruş kâr elde edilmiştir (BOA, C.MF, 78-3891).

6.2. Kütüphane

Ali Şuûrî Efendi inşa ettirmiş olduğu Dâru'n-Nâfia Medresesi'nin karşısına bir kütüphane yaptırmış ve buraya birçok güzel kitap hediye etmiştir (İsmail Hakkı, 1342). 1897 yılında vuku bulan Balıkesir depreminde yıkılan bu kütüphane, daha sonra tekrar inşa edilmemiş (Özsarı, 2007) ve mevcut kitaplar da mutasarrıf Ömer Ali Bey tarafından 1901 yılında yaptırılmış olan Hamidiye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir (Aydemir, 2009).

7. VEFATI

Hayatının sonuna kadar eğitim-öğretim faaliyetleriyle meşgul olan ve çevresinde yaşayan Müslümanlara dinî konularda fetvalar veren Ali Şuûrî Efendi, 1917 tarihli *Karesi Gazetesi*'nde yayımlanan bir makaleye göre 1864, Bursalı Mehmed Tahir Efendi ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre ise 1869 tarihinde dâr-ı bekâya irtihal eylemiştir. Kabri, kendisinin yaptırmış olduğu Dâru'n-Nâfia Medresesi'nin karşısında, daha önce yıkılmış ve tekrar inşa edilmemiş olan kütüphane kısmındadır (İsmail Hakkı, 1342; Mehmed Tâhir, 1333)

8. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetişmiş olan en önemli âlimlerden birisi olan Ali Şuûrî Efendi, küçük yaşta başlamış olduğu ilim yolculuğunda önemli âlimlerden dersler almış ve çok başarılı bir tahsil hayatı geçirmiştir. Kendisini sadece dinî ilimlerle sınırlamayan Şuûrî Efendi, aynı zamanda matematik ilimlerini de öğrenmiş mutasavvıf bir kişidir.

Eğitim hayatını tamamladıktan sonra Balıkesir'e dönen Ali Şuûrî Efendi, göstermiş olduğu üstün başarı ve halkın sevgisine nail olması neticesinde uzun yıllar müftülük görevi yapmıştır. Balıkesir'de Tanzimat fikrinin tohumlarını ekmiş, yeniliğe açık, fakat geleneği de koruyan bir çizgiyi takip etmiş olan Koca Müftü lakaplı Şuûrî Efendi, eğitim-öğretim başta olmak üzere birçok alanda hizmette bulunmuştur. Muhtelif alanlarda eserler telif etmiş olan Şuûrî Efendi, en önemli eseri olarak tasavvuf konularını içeren *Kitâbü'l-Kâşife*'yi kaleme almıştır. Ayrıca o, vakıflar kurmuş, medrese, kütüphane, çeşme gibi halkın istifadesine sunduğu yapılar inşa ettirmiştir.

Kısacası, hayatını Balıkesir'e hizmete vakfetmiş olan Şuûrî Ali Efendi, dinî ve pozitif ilimlerde söz sahibi bir ilim adamı olup aynı zamanda tasavvuf yoluna intisap etmiş, müderrislik ve müftülük vazifelerini yerine getirmiş, birçok talebe yetiştirmiş, şehrin imar ve ihyasına önemli katkılarda bulunmuş önemli bir şahsiyettir.

KAYNAKÇA

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020878

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 29-44

Arşiv Belgeleri

BOA, A.MKT.NZD, 5-4.

BOA, C.MF, 78-3891.

BOA, MVL, 639-24.

“Karesi Gazetesi, Numara 143-39, 3. Sene, 5 Rebülâhir 1335/16 Kânunusânî 1332/29 Ocak 1917, s. 3”.

Yayınlar

Aydemir, Filiz Özkan. (2009). *Sâlnâmelere Göre Balıkesir’de Eğitim ve Eğitim Kurumları*. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İsmail Hakkı b. Mehmed Latif. (1342). *Karesi Meşahiri*. Balıkesir: Karesi Vilayet Matbaası.

İlgürel, M. (1992). “Balıkesir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt.5, ss.12-14). İstanbul: TDV Yayınları.

İlgürel, M. (1992). “Balıkesir Kongreleri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt.5, ss.15-17). İstanbul: TDV Yayınları.

Koca, F. (2006). Mûsâ Kâzım Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt.31, ss.221-222). İstanbul: TDV Yayınları.

Mehmed Tâhir Efendi, Bursalı. (1333). *Osmanlı Müellifleri*. Cilt1-3. İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Özsarı, M. (2007). “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Balıkesir’in Sosyal ve Kültürel Durumuna Genel Bir Bakış”. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 13(1): 183-196.

Sayın, E. (2018). *Kâşife İsimli Eserinde Ali Şuûri’nin Tasavvufî Meselelere Yaklaşımı*. Bursa: Emin Yayınları.

Şuûri, Ali b. Ali. (1323). *Kitâbu’l-Kâşife*. Balıkesir: Mektebetü’l-Hamîdiyye.

İnternet Kaynakları

Özsarı, M. (2014, Mart 29). Ali Şuuri (Koca Müftü). <http://mustafaozsari.blogspot.com/2014/03/ali-suuri-koca-muftu.html> adresinden erişildi.

Koç, M. (2020, Şubat 23). Padişah Hocası ve Kütüphaneci: Akşehirli Ömer Efendi, <https://tarihsayfalarindaaksehir.blogspot.com/> adresinden erişildi.

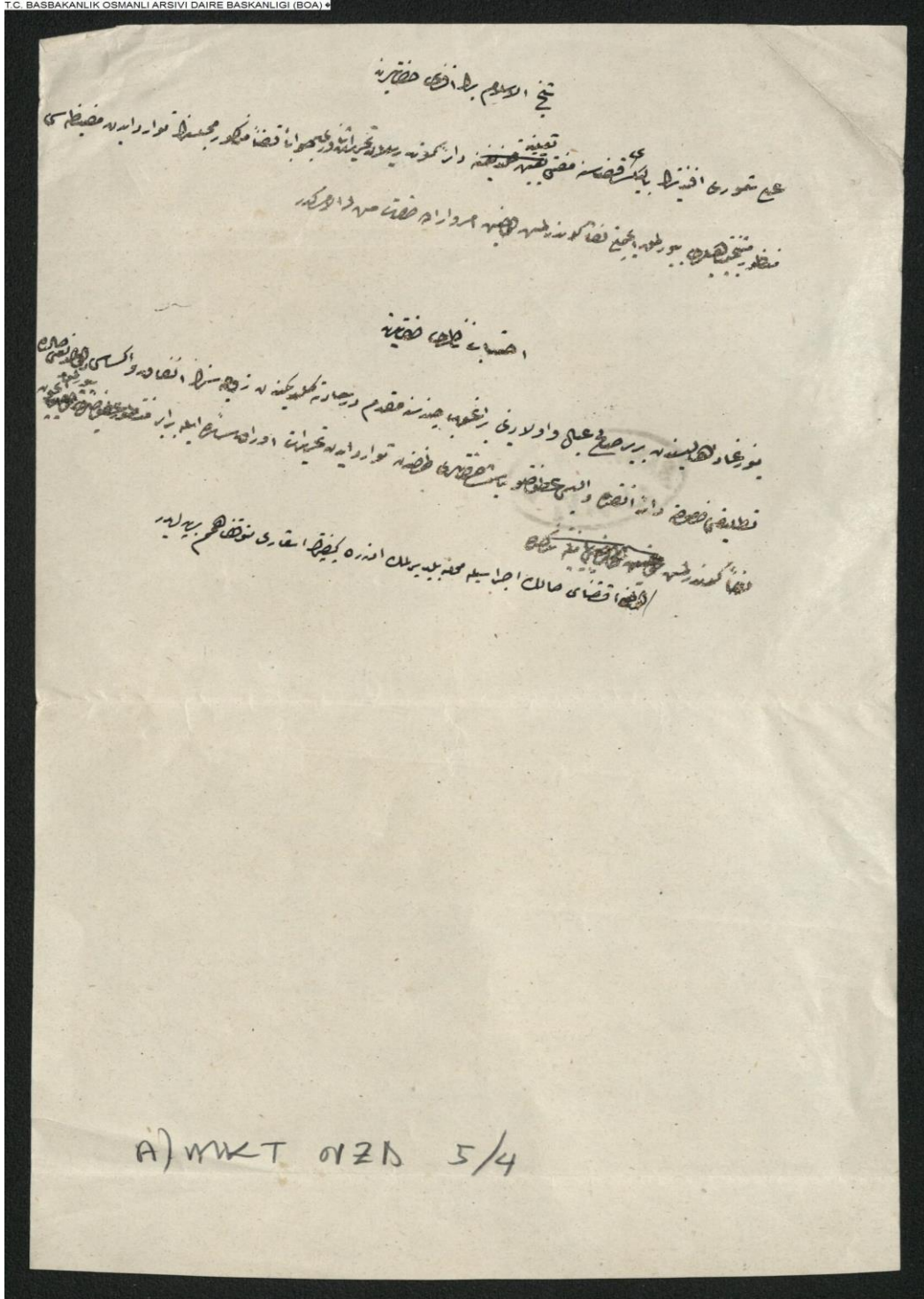
Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020878

BANÜSAD, 2021; 4(*BCS 21 Özel Sayısı*), 29-44

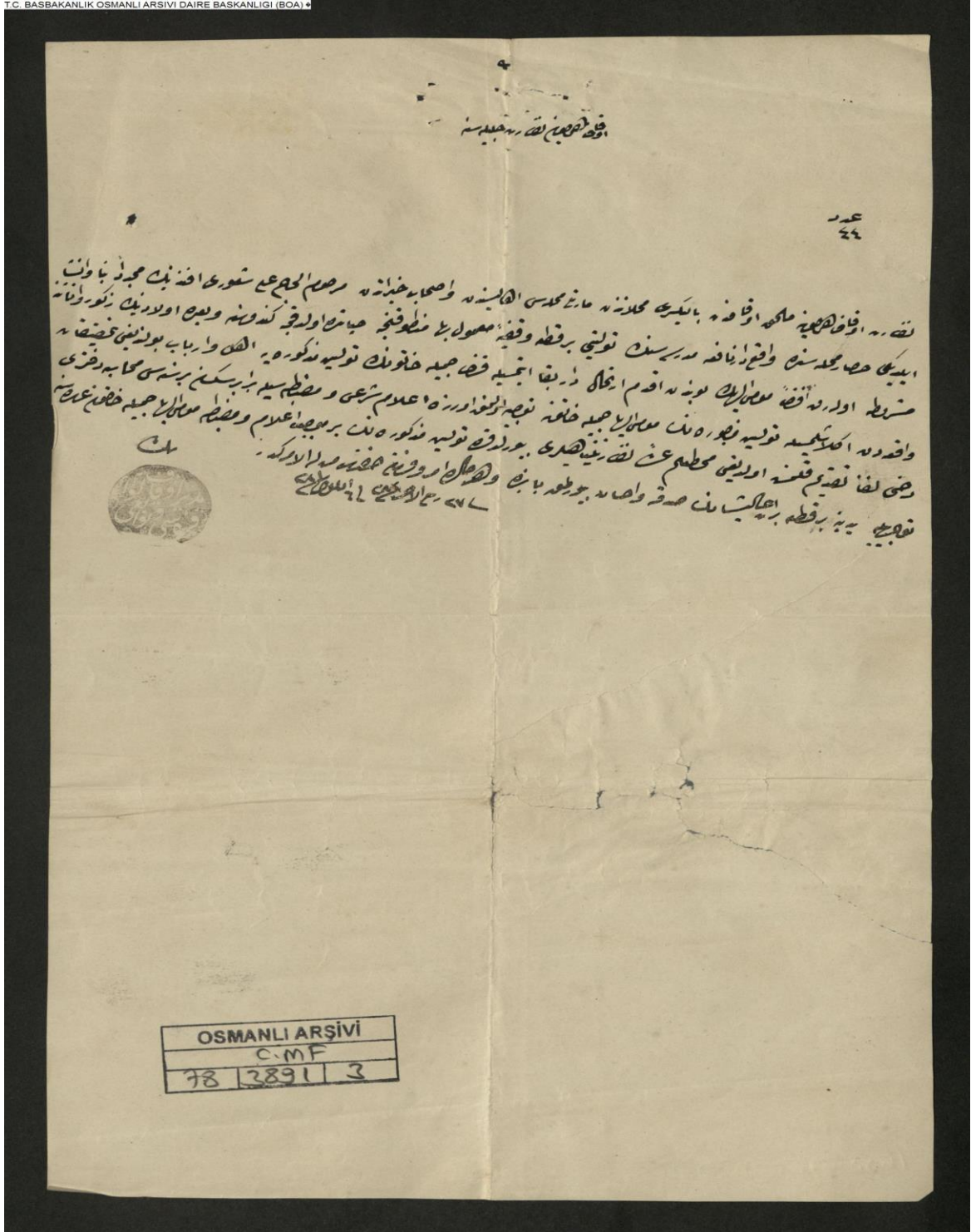
Alişuuri İlkokulu Resmi Web Sitesi. (2020, Aralık 4).

https://alisuuriilkokulu.meb.k12.tr/icerikler/tarihimiz_60865.html adresinden erişildi.

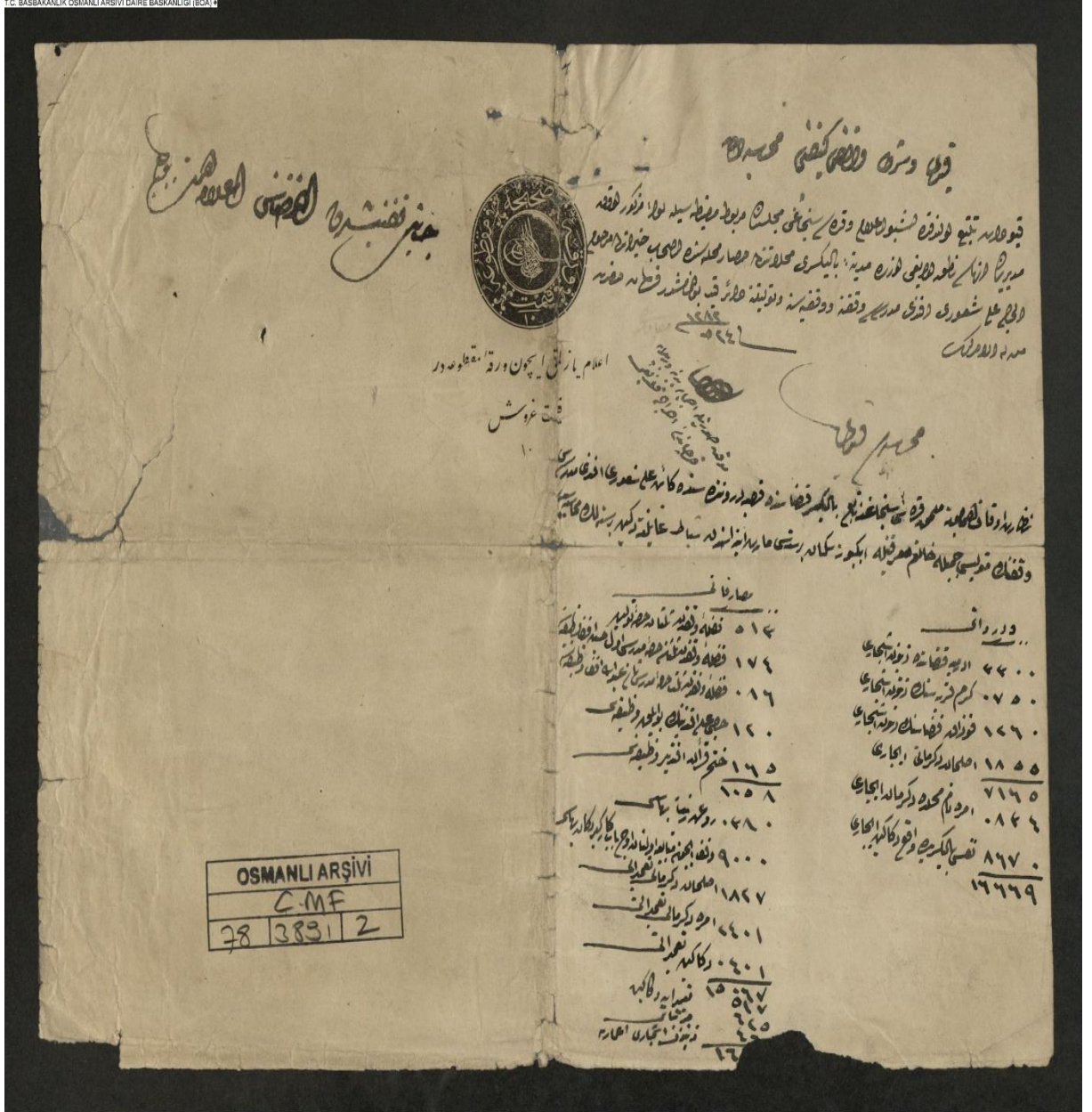
A.}MKT.NZD.00005.00004.001

(Ali Şuûrî Efendi'nin Balıkesir Müftülüğü'ne tayinine dair Şeyhülislâm'a gönderilen tezkire)

C.MF.00078.03891.003

(Ali Şuûrî Efendi'nin Dâru'n-Nâfia Medresesi evkafı tevliyetinin, vâkıfın evlâdından Cemile Hatun'a tevcihine dair belge)

C.MF.00078.03891.002

(Dâru'n-Nâfia Medresesi'nin, vakfın mütevellisi Cemile Hanım yönetiminde gerçekleşen bir yıllık muhasebesine dair belge)

**19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KIRIM VE KAFKAS MUHACİRLERİNİN
BANDIRMA'YA SEVK VE İSKÂNLARI**

Huzeyfe TAŞDEMİR¹

ÖZET

19. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen Kırım Savaşı ve 93 Harbi, Osmanlı Devleti'nde siyasî, sosyal ve ekonomik açıdan birçok sıkıntıya yol açmıştır. Kırım ve Kafkasya'da Rus işgaline maruz kalan Müslümanlar zorunlu göçe tabi tutulmuş, Anadolu'ya gerçekleştirdikleri kitlesel göç hareketleriyle Osmanlı Devleti'nin nüfus yapısında değişikliğe sebep olmuştur. Kaynaklardaki rakamlara göre yaklaşık 2-3 milyon Kırım ve Kafkas halkı Osmanlı topraklarına hicret etmiştir. Hemen hemen her bölgeye az ya da çok muhacir sevkıyatı yapılmış ve Karesi Sancağı'na bağlı Bandırma Kazası'na da 15 bine yakın göçmen iskân edilmiştir. Bu göçlerin belli bir plan ve program dâhilinde yapılabilmesi için Muhacirîn Komisyonu kurulmuş, göçmenler geçici ya da daimî iskân bölgelerine yerleştirilmiştir. Bütün mallarını bırakmak zorunda kalarak Anadolu'ya gelen muhacirler, yeni yurtlarına uyum sağlama, yerli ahaliyle çatışma, ülkelerine geri dönme teşebbüsü ve yapılan yardımların yetersizliği gibi bazı problemler yaşamışlardır. Muhacirlerin barınması ve yaşlarının temininde yerli halk da destek vermiştir. Yaşam şartları elverişli bir hale gelinceye kadar bazı vergiler ve askerlikten muaf tutulan muhacirlere, iskânlarının kalıcı olması için ev ve arazi tahsis edilmiştir. Bu bildiride ağırlıklı olarak muhacirlerin Bandırma Kazası'na sevk ve iskânları arşiv belgeler ışığında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bandırma, Kırım, Kafkas, Muhacir.

SUMMARY

**THE TRANSPORTATION AND SETTLEMENT OF IMMIGRANTS OF THE CRIMEAN
AND CAUCASUS TO BANDIRMA IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY.**

The Crimean War 93 War, which was the second and occurred in the 19th war, is on the political and economic path in the Ottoman Empire. Those who were exposed to Russian occupation in the Crimea and the Caucasus were subjected to emigration throughout the world, and it became an important direction of movement of the Ottomans with their mass migration to Anatolia. According to the figures in the sources, approximately 2-3 million Crimean and Caucasian people migrated to the Ottoman lands. More or less immigrants were sent to almost every region and nearly 15 thousand immigrants were settled in Bandırma, a district of Karesi Sanjak. In order for these migrations to be carried out

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, huzeyfetdmr@gmail.com

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI:10.38120/banusad.1020910

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 45-59

within a certain plan and program, the Immigration Commission was established and the migrants were placed in temporary or permanent settlement areas. Immigrants who came to Anatolia by having to leave all their possessions experienced some problems such as adapting to their new homeland, conflicts with the local people, attempts to return to their countries, and inadequate aid. The local people also supported the shelter and food supply of the immigrants. Refugees, who were exempted from certain taxes and military service until their living conditions became suitable, were allocated houses and land to make their settlements permanent. In this paper, the dispatch and resettlement of immigrants to Bandırma will be discussed in the light of archival documents.

Keywords: *Bandırma, Crimea, Caucasus, Muhajir.*

1. GİRİŞ

Osmanlı tarihinin son üç yüzyılı içinde siyasî, askerî ve diplomatik açılardan münasebetlerin önemli bir kısmı Rusya'yla gerçekleştirilmiştir (Keha, 2013). Bilindiği gibi 19. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen Kırım Savaşı ve 93 Harbi'nde yüzbinlerce kişi yaşamını yitirmiş ya da yaralanmıştır. Bu savaşlar sonrası Kırım ve Kafkas halkı yurtlarını terk etmek zorunda kalmış, savaşın olmadığı daha güvenli yerlere göç etmişlerdir. Osmanlı Devleti bu zulme sessiz kalmamış, hilafet makamının gereği olarak zulüm gören Müslümanlara kapılarını açmış ve onları uygun bölgelere yerleştirmiştir. Yaşanan kitlesel göç hareketlerinin karşısında sürecin belirli bir plan ve program dâhilinde ilerleyebilmesi için devlet tarafından çeşitli tedbirler alınmış ve Muhacirîn Komisyonu kurulmuştur. Anadolu'ya yapılan göçlerin büyük bir kısmı Rusya'nın tesiriyle gerçekleşmiştir. Bu göçlerle gelen topluluklar Anadolu coğrafyasının etnik, kültürel ve siyasî hayatında önemli değişikliklere sebep olmuştur (Berber, 2011).

Kırım ve Kafkas göçlerinin Anadolu'da oluşturduğu toplumsal değişim pek çok araştırmanın konusu olmuştur. Bu sorunun ele alındığı temel kaynakların başında; Abdullah Saydam, Süleyman Erkan, Hayati Bice, Nedim İpek gibi isimler gelmektedir. Bu çalışmada, adı geçen yazarların eserlerinden oldukça istifade edilmiştir. Bununla beraber Zühal Koç tarafından hazırlanmış olan "Karesi Sancağına Yapılan Göçler (1860-1890)" başlıklı Yüksek Lisans tez çalışmasının bir hayli dikkat çektiğini ve araştırmamıza ciddi katkıda bulunduğunu ifade etmeliyiz. Bu arada Bandırma'da olduğu gibi muhacirlerin iskân edildiği başka bölgelerle alakalı yazılan diğer makalelerden de yararlanılmıştır. Öte yandan araştırma konumuzla ilgili olarak Başkanlık Osmanlı Arşivleri'nde var olan pek çok belge taranıp incelenmiştir.

2. KIRIM VE KAFKASYA BÖLGELERİ

2.1. Kırım

Azak Boğazı ile Kafkasya'dan ayrılan Kırım, Doğu Avrupa'ya Orkapı (Parekop) Geçidi'yle bağlıdır. Güneyinde ve batısında Karadeniz, kuzeyinde ve doğusunda Azak ve Sıvaş denizleri yer almaktadır (Saydam, 1997). Ana karayla irtibatını sağlayan Orkapı Geçidi, yarımada gelebilecek tehlikelere karşı tabii bir engel durumundadır. Bu dar bağlantı sebebiyle yarımada bir bakıma ada özelliği gösterir. Bundan dolayı buraya halk arasında “Yeşil Ada” ismi de verilmiştir (Gözaydın, 1948).

2.2. Kafkasya

Kafkasya coğrafyası, Karadeniz ve Azak denizinin doğu kesimini ayıran Anapa yarımadasından başlayarak Hazar Denizi kıyısındaki Apşeron yarımadasına ulaşan Büyük Kafkas dağlarını ve iki yanında uzanan toprakları kapsamaktadır. Coğrafya, zikredilen bu sıra dağlardan ismini almıştır. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan devletleri Güney Kafkasya'da (Transkafkasya), Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan, Kalmuk, Karaçay-Çerkez, Kabarda-Balkar, İnguş, Kuzey Osetya devletleri ile halen bağımsızlığını elde etmeye çalışan Çeçenistan Kuzey Kafkasya'da (Kafkasönu) bulunmaktadır (Dursun, 2001).

Tarih boyunca farklı ırkların bir araya geldiği bu coğrafya; Kafkas kavimleri Çerkez, Abhaz, Çeçen, İnguş, Dağıstan ve Gürcülerden; Türk kavimleri Kumuk, Karaçay, Balkar, Nogay, Karapapak, Kundur, Kalmuk, Türkmen Azerilerden; Hint-Avrupa kavimleri ise Oset, Ermeni, Svan, Fars, Alan ve Ruslardan oluşmaktadır (Gökçe, 1979).

Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan yer almaktadır. Kuzeyde ise Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan, Çeçen-İnguş, Kuzey Osetya, Kabartay-Balkar, Karaçay-Çerkes ve Abhazy cumhuriyetleri mevcuttur (Gökçe, 1979).

3. KIRIM VE KAFKASYA'DAN ANADOLUYA YAPILAN GÖÇLER

3.1. Kırım'dan Göçler

Kırım'dan Osmanlı Devleti'ne yapılan göçler dinî, iktisadî ve siyasî sebeplerle açıklanabilir ve tüm bu cihetleriyle göçler oldukça geniş boyutludur. Bu göçlerde zorlayıcı unsurların ön planda olduğu, muhacirlerin şahsî istek ve tercihlerinin ise ikinci planda kaldığı görülmektedir. Rusya'nın, işgal ettiği topraklarda yaşayanlara karşı uyguladığı siyaset, göç hadisesinin temel sebebi olmuştur (Arabacı, 2012).

Osmanlı Devleti sahip olduğu halifelik makamından dolayı dünyadaki tüm Müslümanların hâmîsi konumunda olmuştur. Müslüman Kırım, Kafkas ve Balkan halkları işgal süreci içerisinde asimile olma

tehlikesi ve Ruslar'ın zorlayıcı tutumlarından korunmak için yurtlarını terk ederek güvenilir bir liman olan Anadolu'ya hicret etmek durumunda kalmıştır.

Jeopolitik konumu itibarıyla Kırım, Rus topraklarının Karadeniz ve Akdeniz havzasına açılmasının tek yoludur. Rusya bu sebeple önce Karadeniz'in kuzeyini ele geçirmek, sonra da Kafkaslar, Boğazlar ve Balkanlar'a hâkim olarak Osmanlı topraklarından güneye, yani sıcak denizlere inmek siyasetini takip etmiştir. Bu amaçlarını gerçekleştirebilmek için 18. yüzyıldan itibaren her fırsatta Osmanlı topraklarına saldırmıştır (İpek, 1991).

Rusya'nın 1783 yılında Kırım'ı ilhak etmesi Osmanlı topraklarına ileride yapılacak yoğun göçlerin başlamasına sebep olmuştur. Kırım halkını düşman olarak tanımlayıp bölgeden uzaklaştırmak düşüncesinde olan Ruslar, burayı kendi yurtlarına dahil etmeye çalışmıştır (Saydam, 1999). Rusya'nın işgal ettiği topraklardaki Türk ve Müslüman toplulukları göçe zorlayan politikası çok yönlüdür. Bu politikanın ana ilkeleri, Rus olmayanların kimliklerini değiştirerek Ruslaştırmak, topraklarını ellerinden alarak yoksullaştırmak, sürgün etmek, katletmek, Hıristiyan unsurlar aracılığıyla bunaltmak ve yetkilerini ellerinden alarak etkisiz hale getirmektir (Erkan, 1993).

Rusya, Kırım topraklarını işgal ettiği yıllardan itibaren halk üzerinde her türlü baskı ve eziyeti yapmaktan geri durmamıştır. Camileri kiliseye çevirmiş veya yıkmış, Türk şehir ve köylerinde kiliseler, manastırlar inşa etmiştir. İlim adamlarını sürmüş, Türk topraklarını dışarıdan gelen Ruslar'a tevzi edip vakıf topraklarını gasp etmiştir. Bu baskı ve haksızlıklara karşı dayanamayan Müslüman Türk ahali çareyi göç etmekte bulmuştur (İpek, 1991). Kırım'dan yapılan bu göçler Osmanlı Devleti'ne yapılan ilk Müslüman göçüdür (Bice, 1991).

Kırım göçlerinin tarihleri yıllara göre farklılık göstermektedir. Göçler, bir ya da birkaç yılda meydana gelmeyip süreklilik arz etmiştir. Fakat bunların otuz yıllık dönemdeki toplamı önemli bir yekûn teşkil etmektedir (Erkan, 1993). 1854-1876 arasında Kırım'dan 1.4 milyon Tatar, Osmanlı topraklarına girerken (Shaw, 2010) bu sayı 1922 yılına kadar yaklaşık 1.8 milyona ulaşmıştır. Kırım Türk Tatarlarına ilave olarak 19. yüzyıl boyunca Doğu ve Kuzey Rusya'nın Kazan, Orenburg, Ufa ve Kuzey Kuban ile Kazan Tatarları ve Başkırd Türkleri'nin yaşadığı İdil-Ural bölgesinden de Müslüman gruplar kitlesel halde Osmanlı topraklarına göç ederek yerleştirilmiştir (Bice, 1991; İnalçık ve Quataert 2004).

3.2. Kafkasya'dan Göçler

Kırım Savaşı sonrası göç hareketlerinin başladığı topraklardan biri de Kafkasya'dır. Kafkasya'dan göç eden muhacirlerin göç etme sebepleri de Kırım muhacirleriyle büyük oranda benzerlik gösterir. Bunun başlıca sebebi her iki coğrafyadan yapılan göçlerin nedenleri ve yapılarındaki

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI:10.38120/banusad.1020910

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 45-59

benzerliklerdir. Zira Rusya, muhacereti tetikleyen Kafkasya politikalarını, benzer bir şekilde Kırım üzerinde uygulamıştır. Akabinde yüzyılın ortalarından itibaren Rusya cihetinden Osmanlı topraklarına gelen kitleler bu iki bölgeden olup göç hareketleri de umumiyetle Kırım-Kafkas göçleri olarak nitelendirilmiştir (Saydam, 1997; Berber, 2011). Ancak Kafkas halklarının göç sürecinde Kırım'dakinden farklı olarak 'direniş' kavramı ortaya çıkmıştır (Keha, 2013). 1859 yılına kadar Şeyh Şamil önderliğinde Rus harekâtına karşı büyük bir mücadele veren "Müridizm" hareketi, bu tarihte Şeyh Şamil'in Ruslar tarafından ele geçirilmesinin ardından dağılmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra mücadele bir süre daha devam etmiş ise de 1863-1864'te genel direniş sona ermiştir (İpek, 1996).

93 Harbi, Kafkas bölgesinden Anadolu'ya yapılan göçe de yeni bir ivme kazandırmıştır. Bu savaşta Kafkasya bölgesinden Çerkezler, Çeçenler, Abazalar, Dağıstanlılar ve Acara bölgesinde yaşayan Müslüman Gürcüler (Acaralar), aktif olarak Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılmışlardı. Savaş, Osmanlı aleyhine sonuçlanıp Kafkaslar yine Rusya'nın hâkimiyetinde kalınca Müslüman Kafkas toplulukları da bunun acı neticesiyle karşılaştılar. Osmanlı Kafkas ordu komutanları, boşaltılan yerlerdeki Müslüman halktan zarar görecektiklerinden Osmanlı topraklarına göç etmek isteyenlere her türlü yardım ve desteği sağlayarak Anadolu'ya göçlerini sağlamıştır (Keha, 2013).

3.3. Göçmenlere Yapılan Yardımlar

1860 yılında kurulan Muhacirîn Komisyonu faaliyette bulunduğu dönem içerisinde göçmenlerle ilgili çok çeşitli görevler üstlenmiş ve bunların çoğunu da başarıyla yerine getirmiştir (Keha, 2013). Göçmenlerin iskân mahallerine yerleşmeleriyle beraber sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan istenilen düzeye ulaşabilmeleri adına komisyon tarafından gerekli yardımlar yapılmaya çalışılmıştır. Fakat muhacir sayılarındaki ani artışlar tedbir alınmasını engellemiş, göç sürecinin uzaması da sorunları gittikçe karmaşık hale getirmiştir (Koç, 2014).

Daimî iskân yerlerine sevk edilen muhacirlerin yol masraflarıyla yolculukları boyunca ihtiyaç duydukları tayinat bedelleri devlet bütçesinden karşılanmış, iskân edildikten sonra fakir olanlara belli bir süre daha yevmiye ya da "nân-ı aziz" (BOA, C.DH. 261/13032) adı altında nakdî veya aynî yardımlara devam edilmiştir. Bunlardan nân-ı aziz, daha çok evlerine yerleştirilen muhacirlerin ilk hasat mevsimine kadar aldıkları aynî yardımlar için kullanılan bir tabirdir. Fakat her gün köylere ekmek dağıtmak mümkün olmayacağından ekseriyetle bedeli peşin olarak ödenmiştir.

Muhacirlere devlet tarafından yapılan yardımlar, iskân edildikten sonra yerlerini terk etmeleri durumunda kesilmekteydi. Yardımların dışında muhacirler, vergi ve askerlik gibi devlete karşı yükümlülüklerden de muaf tutulmuşlardır. 1856 sonrası gelenlerin sayısı az olduğu için bu tarz muafiyetlerin on sene gibi uzun bir müddetle tanındığı görülmektedir. Ancak 1860'tan itibaren

gelenlerin sayısındaki artışa paralel olarak harcamaların artması ve devletin içinde bulunduğu durum, muafiyet meselesinde kararsız kalınmasına yol açmış ve nihayetinde 1864'ten itibaren öşür alınması kısa süre sonra da agnâm rüsûmunun (koyun vergisi) toplanması kararlaştırılmıştır (Saydam, 1997).

Rus zulmünden kaçarak Osmanlı Sultanı ve İslâm Halifesi olan padişaha sığınan muhacirlere, gereken şartların sağlanabilmesi devlet için bir itibar meselesi olmuştur. Bazı sancaklara yerleştirilmek üzere gönderilen ilk muhacir gruplarının iskânıyla alâkalı olarak bunlar hakkında, “...saltanat-ı seniyyeye dehâlet ederek bu cihetle millet-i İslâmiyyenin misafiri bulduklarından haklarında teshilât-ı mümkînenin icrası...” (padişaha sığınmakla İslâm milletinin misafiri olan göçmenler hakkında mümkün olan kolaylıkların gerçekleştirilmesi) istenmiştir (BOA, A.MKT.UM. 420/23; Berber, 2011).

Muhacirlerin nakilleri ve misafir olarak kaldıkları süre içerisinde harcamaları mahallî idarelerin bütçesinden karşılanmıştır. Karesi Sancağı'nda iskân ettirmek üzere Bandırma iskelesine gelen muhacirlere, Erdek Kazası bütçesinden 2.811 kuruş tutarında yevmiye, yarımşar ekmek parası, nakiller için araba ve koşum hayvanı ücreti ödenmiştir (BOA, A.MKT.MHM. 209/45; Koç, 2014).

Göçmenlere, iskânları sürecinde devletin yaptığı yardımların meblağı oldukça fazladır. Bu sebeple önceki yardımların boşa gitmemesi için iskân sağlanan muhacirlerin buldukları yerlerden ayrılmaları yasaklanmıştır. Yer değişikliğinin olması durumunda iskân bedeli kendileri tarafından karşılanmıştır. Ancak devlet makul gerekçelerle değişiklik yapanların ve maddî durumu iyi olmayanlar için ikinci defa iskân masrafı yapmıştır. Ekilen toprakların ve mevsim şartlarının elverişsiz olması halinde devlet tarafından muhacirlere tohum verilmiş, yevmiye süresini de bir sene daha uzatarak kolaylıklar sağlanmıştır (BOA, MVL. 712/108).

3.4. Bandırma Kazası'na Sevk ve İskân

Kırım ve Kafkasya'dan Anadolu'ya göç eden muhacirlerin sayısını net olarak belirlemek oldukça zordur. Araştırmalarda elde edilen rakamlar farklılık göstermektedir. 1856-1876 yılları arasında 2 milyona yakın göçmenin Osmanlı topraklarına geldiği tahmin edilse de 1900'lü yılların başına kadar bu sayı yaklaşık 3 milyona kadar ulaşmıştır (Tepekaya, 2006).

Rakamlardaki farklılığın birçok sebebi vardır. Göçlerin başlangıçta belirli bir plan dâhilinde yapılamaması kesin bir rakam vermeyi zorlaştırmaktadır. Osmanlı kaynaklarına bakıldığında öne çıkan rakamlar daha çok ülkeye sağ bir şekilde girenleri kapsamaktadır. Olumsuz mevsim şartları, yolculuk durumları ve salgın hastalıklar göz önünde bulundurulduğunda istatistiksel olarak bir farklılık ortaya çıkmaktadır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI:10.38120/banusad.1020910

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 45-59

1890 yılına kadar Karesi Sancağı'na yerleştirilen muhacirlerin sayısı 46.220'dir. Bandırma Kazası'nda bu sayı 14.585'tir. Balıkesir kazasından sonra en fazla muhacir Bandırma'ya yerleştirilmiştir (Hudâvendigâr Vilâyet Salnamesi, 1307). Bandırma Kazası'nın bir liman kenti olmasının bu rakamların yüksek çıkmasında önemli rolü olmuştur.

Tablo 1. 1890 Sonuna Kadar Karesi Dâhilinde İskân Edilen Muhacirler

Sancak	Kaza	Nüfus	Toplam
Karesi	Balıkesir	20.465	46.220
	Bandırma	14.585	
	Gönen	8.769	
	Edremit	1.766	
	Kemer	164	
	Bigadiç	136	
	Sındırgı	335	

(Kaynak: 1307 Hudâvendigâr Vilâyet Salnamesi)

Bandırma'ya sevk edilen muhacirler kaza dâhilindeki boş ve uygun arazilerde yerleştirilmiş veya vilayetin diğer kazalarına gönderilmiştir. Bu dönemde iskâna uygun olup şahıslar ya da vakıfların mülkiyetinde olan topraklar devlet tarafından yıllık kiralari ödenerek muhacirlere tahsis edilmiştir (BOA, İ.DH. 1202/94103; Koç, 2014).

Göçmenlerin Anadolu'ya sevkıyatı sırasında limanların kullanılması devlet için büyük bir kolaylık sağlamıştır. Hudâvendigâr, Karesi, Kütahya ve Saruhan sancaklarına iskân edilenler İstanbul üzerinden ekseriyetle Mudanya, Edremit ve Bandırma iskelelerinden taşınmıştır. Limanlar sayesinde sevkıyat işi hızlanmış, daha uzak yerlere ulaşım imkânı sağlanabilmiştir.

Muhacir Komisyonu'nun Karesi Mutasarrıflığı'na gönderdiği bir belgede Kırım'dan İstanbul'a gelen 1700 muhacirden 200 hane kadarının Karesi Sancağı'na gönderilmesi istendiği bildirilmektedir. Göçmenlerin birkaç güne kadar yola çıkacağı ve Bandırma iskelesinde karşılanarak alınan tedbirler çerçevesinde iskân edilmesi istendiği anlaşılmaktadır (BOA, A.MKT.UM. 420/31).

18 Aralık 1860 tarihli bir belgede Bandırma iskelesinin, muhacirlerin naklinde ön plana çıktığı görülmektedir. Muhacir Komisyonu ve Karesi Mutasarrıflığı, Balıkesir kazasında iskân edilmek üzere yaklaşık 1000'e yakın muhacirin hangi iskeleye çıkarılacağı konusunda görüşme yapılmış, Bandırma

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI:10.38120/banusad.1020910

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 45-59

iskelesinin Çandarlı ve Edremit iskelelerinden daha uygun olduğu kararına varılmıştır (BOA, A.MKT.MHM. 209/93).

Bandırma Kazası'na gelen muhacirlerin genellikle Çerkez Abaza-Berzak kabilesine mensup kişiler olduğu anlaşılmaktadır (BOA, A.MKT. DV. 153/15). Bandırma Mutasarrıflığı'na yazılan bir belgede Abaza-Berzak kabilesinden bir hanenin Bandırma Kazası'ndaki akrabalarının yanında iskân edildiği ve öncesinde de aynı kabileden 48 kişiye aynı muamelenin yapıldığı bildirilmektedir (BOA, A.MKT.NZD. 292/43).

7 Mart 1882 tarihli bir belgede Bandırma Kazası'na toplam 393 Çerkez yerleştirilmiş, muhacirlerden 242'si Akçapınar, Ömerli ve Ziraatli Cedid köylerine iskân edilmiştir. Bandırma Kazası'na sevk edilen başka bir grup ise Tatar ve Nogay muhacirleridir. Bahsi geçen belgede Bandırma'da sayıları 66 iken Karesi dâhilinde bu sayı toplam 954 kişi olmuştur (BOA, Y.PRK.KOM. 3/49).

4. MUHACİRİN KOMİSYONU

Osmanlı Devleti'ne göç eden muhacirlerin sevk ve iskânıyla alakalı her türlü meseleler, bölgelerin iskândan vazifeli memurlara gönderilen emir ve talimatlara göre halledilmeye çalışılmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nde bu işlemler Ticaret Nezareti ve 1854'te kurulan Şehremaneti'ne bağlı olarak yürütülmekteydi (Saydam, 1997). Başkent İstanbul'da göçmen işlemleriyle Şehremaneti ilgilenirken eyaletlerde ise taşra yöneticileri görev almıştır.

Şehremaneti şehrin zorunlu ihtiyaç maddelerinin sağlanmasına dikkat etmek, narh koymak ve uygulamak, yol ve kaldırım yaptırıp onarmak, temizlik işleri ve esnafın kontrolü gibi görevleri bulunmaktaydı (Ortaylı, 2000) Bütün bu faaliyetlerinin içerisinde göçmenlerle ilgili meseleler de dâhil edildiğinde Şehremaneti'ne büyük bir yük binmiş, vazifelerini idare edemez hale gelmiştir. Bunun üzerine Meclis-i Vâlâ'da Sadrazam Ali Paşa'nın öncülüğünde yapılan görüşmeler neticesinde muhacirlerin her türlü işlemleriyle meşgul olmak üzere, başkanlığına Trabzon Valisi Hafız Paşa, azalıklarına da Refik ile Remzi beyler, İsmail ve Hacı Pir efendiler getirilerek 5 Ocak 1860 tarihinde Muhacirîn Komisyonu kurulmuştur (BOA, İ.MMS. 16/696).

Muhacirîn Komisyonu 1864 yılına kadar yoğun bir faaliyet göstererek görevini başarılı bir şekilde sürdürmüştür. Bu tarihte muhacirlerin iskânı büyük ölçüde tamamlanmıştır. Komisyonun işleri azalmaya başlayınca 1866'da sevk ve iskândan vazifeli memurluklar kapatılmaya başlanmış, 9 Mart 1875 tarihinde Muhacirîn Komisyonu lağvedilmiş ve komisyonun yetkileri Zaptiye Nezareti'ne devredilmiştir (BOA, İ.DH. 698/48824).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI:10.38120/banusad.1020910

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 45-59

Nisan 1877 tarihine gelindiğinde Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle 93 Harbi meydana gelmiş ve bir süre sonra Anadolu'ya yeniden göçler başlamıştır. Daha önce lağvedilen Muhacirîn Komisyonu'nun tekrar kurulması ihtiyacı hasıl olmuş ve 12 Ağustos 1877 tarihinde bir iradeyle komisyon yeniden teşkil edilmiştir (BOA, İ.DH. 754/61522).

5. SONUÇ

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen Kırım Savaşı ve 93 Harbi sonrası Kırım ve Kafkasya'dan Anadolu'ya yoğun bir göç hareketi yaşanmıştır. Ruslar'ın yayılcı politikaları karşısında asimilasyon uygulamalarından korunmak isteyen Müslümanlar çareyi Osmanlı Devleti'ne sığınmakta bulmuştur. Dünyadaki tüm Müslümanların hâmîsi olan Osmanlılar, zor durumda kalan insanlara kucak açmış, hayatlarını idame ettirebilecekleri yeni bir yurt sağlamıştır. Sevk ve iskân faaliyetinin belirli bir plan dâhilinde yapılabilmesi için Muhacirîn Komisyonu kurulmuş ve göçmenlerle ilgili ortaya çıkabilecek problemler en aza indirilmeye çalışılmıştır.

Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı ülkesine 19. yüzyılın sonuna kadar yaklaşık 3 milyon göçmen gelmiştir. Muhacirler karayolu, demiryolu ve denizyolu vasıtasıyla İstanbul'a ve bazı liman şehirlerine gönderilmiştir. Bu göçmenler geçici iskân bölgelerinde bir süre kaldıktan sonra daimî iskân yerlerine sevk edilmiştir. Bu bölgelerden gelen göçmenlerin dil, örf, adet ve gelenekleri farklılık gösterdiğinden yeni yurtlarına uyum sağlama konusunda sıkıntı yaşamışlardır. Ancak Osmanlı Devleti, ülkesine gelen göçmenlere, hukukî olarak kendi vatandaşlarından ayrı muamele yapmadığı gibi tanıdığı imkân ve muafiyetler sayesinde rahat bir iskân süreci yaşatmıştır.

Osmanlı Devleti'nde hemen hemen her bölgeye az ya da çok muhacir yerleştirilmiştir. Karesi Sancağı'na bağlı Bandırma'ya da muhacir sevkiyatı yapılmış ve bu durum kazanın nüfus yapısında önemli oranda değişikliğe yol açmıştır. İskân edilen göçmenler arasında Tatar, Nogay ve Çerkez gruplar ilk sırayı almıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, C.DH. 261/13032.

BOA, A.MKT.UM. 420/23.

BOA, A.MKT.MHM. 209/45.

BOA, A.MKT.UM. 498/49.

BOA, MVL. 712/108.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI:10.38120/banusad.1020910

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 45-59

BOA, İ.DH. 1202/94103.

BOA, A.MKT. UM. 420/31.

BOA, A.MKT.MHM. 209/93.

BOA, A.MKT. DV. 153/15.

BOA, A.MKT.NZD. 292/43.

BOA, Y.PRK.KOM. 3/49.

BOA, İ.MMS. 16/696.

BOA, İ.DH. 698/48824.

BOA, İ.DH. 754/61522.

1307 Hudâvendigâr Vilâyet Salnamesi.

Yayınlar

Arabacı, H. M. (2012). “1783’den II. Dünya Savaşı’na Kadar Kırım’dan Anadolu’ya Yapılan Göçler (Sebepleri ve Sonuçları)”. 38. *ICANAS: Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 1: 227-241.

Bice, H. (1991). *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler*, Ankara: TDV Yayınları.

Berber, F. (2011). “19. Yüzyılda Kafkasya’dan Anadolu’ya Yapılan Göçler”. *Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 8(31): 17-49.

Dursun, D. (2001). “Kafkasya (Fizikî ve Beşerî Coğrafya)”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 24, ss.157-158). Ankara: TDV Yayınları.

Erkan, S. (1993). *Kırım, Kafkasya ve Doğu Anadolu Göçleri (1878-1908)*. Doktora Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Gökçe, C. (1979). *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti*. İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.

Gözaydın, E. F. (1948). *Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri*. İstanbul: Vakıf Yayınları.

İnalçık, H. - Quataert D. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. 2. İstanbul: Eren Yayınları.

İpek, N. (1991). “Kafkaslar’dan Anadolu’ya Göçler (1877-1900)”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6: 97-134.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI:10.38120/banusad.1020910

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 45-59

İpek, N. (1996). “Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Türkiyat Mecmuası*, 20: 273-313.

Keha, M. (2013). “1877-1878 Osmanlı Rus Harbi’ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri ve Erzurum’un Durumu”. *Ekev Akademi Dergisi*, 17(57): 91-106.

Koç, Z. (2014). *Karesi Sancağına Yapılan Göçler (1860-1890)*. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Saydam, A. (1997). *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Saydam, A. (1999). *Kırım ve Kafkasya’dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti (1856-1876)*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Shaw S. J.- Shaw, E. K. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. 2. İstanbul: E Yayınları.

Tepekaya M. (2006). “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya’dan Göç Hareketleri ve Saruhan (Manisa) Sancağı’na Göçler”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6(2): 463-480.

Yılmaz, M. (1999). “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Muhaciri İskân Politikası”. Ed. Gülay Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz. *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 4: 587-602.

EKLER

EK 1: Göçün başlangıcından itibaren Hudâvendigâr Vilayeti'nde iskân edilen tüm muhacirlerin sayısı.

۲۳۶

﴿ بدایت هجرت دثبرو خداوندکار ولایت ﴾
﴿ جلیله سنده اسکان اولنان مهاجرین ﴾

نفوس		نفوس	
بالیکسری قضاای	۲۰۴۶۵	بروسه قضاای	۲۷۳۱۲
• باندومه	۱۴۵۸۵	• کلک	۳۷۴۹
• کونان	۸۷۶۹	• میخالج	۱۶۱۲۸
• ادرمید	۱۷۶۶	• کرمانی	۱۹۱۶۱
• کر	۱۶۴	• یسکون	۶۶۳۵۰
• بیغادنج	۱۳۶	• بیله جک قضاای	۷۲۲۰
• صندرقی	۳۳۵	• اینه کول	۹۲۲۹
• یسکون	۴۶۲۷۵	• یسکیشهر	۶۵۲۱
		• سکود	۴۴۸۸۵
		• یسکون	۲۷۴۵۵
قرهحصار قضاای	۷۸۶	• کوتاهیه قضاای	۱۵۴۷
• عزیزیه	۴۱۲	• اسکیشهر	۷۶۴۱
• صندقلی	۶۰۷	• سمار	۸۰
• بولیوادین	۵۵۷	• عشاق	۶۲
• یسکون	۲۴۳۲	• یسکون	۹۳۳۰

جمعاً یسکون ۱۵۱۸۴۲

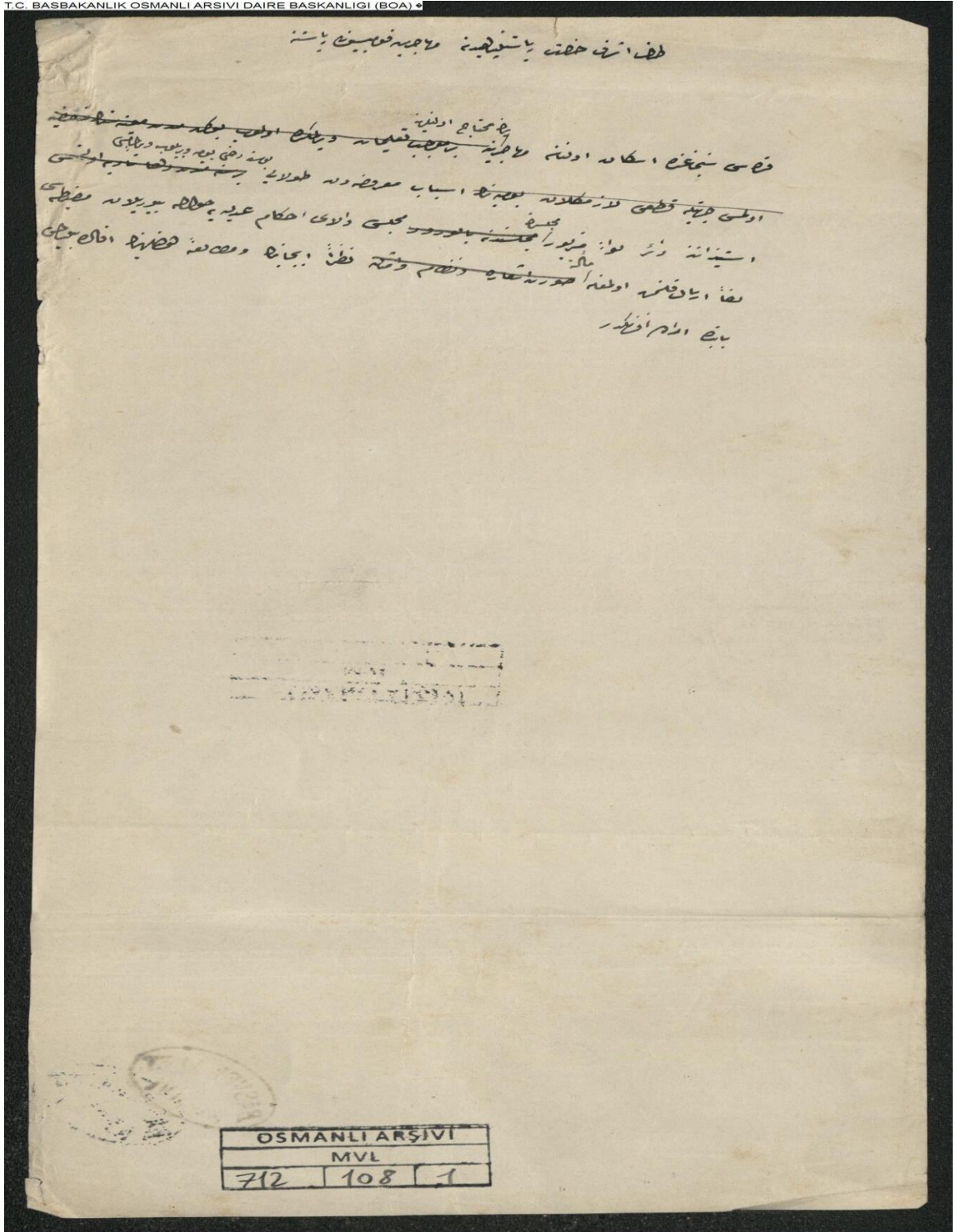

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI:10.38120/banusad.1020910

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 45-59

EK 2: Karesi Sancağında iskân olunan muhacirlerden muhtaç olanlara, arz edilen sebepten dolayı kendilerine bir sene daha yevmiye verilmelerine dair arşiv belgesi.

MVL.00712.00108.001

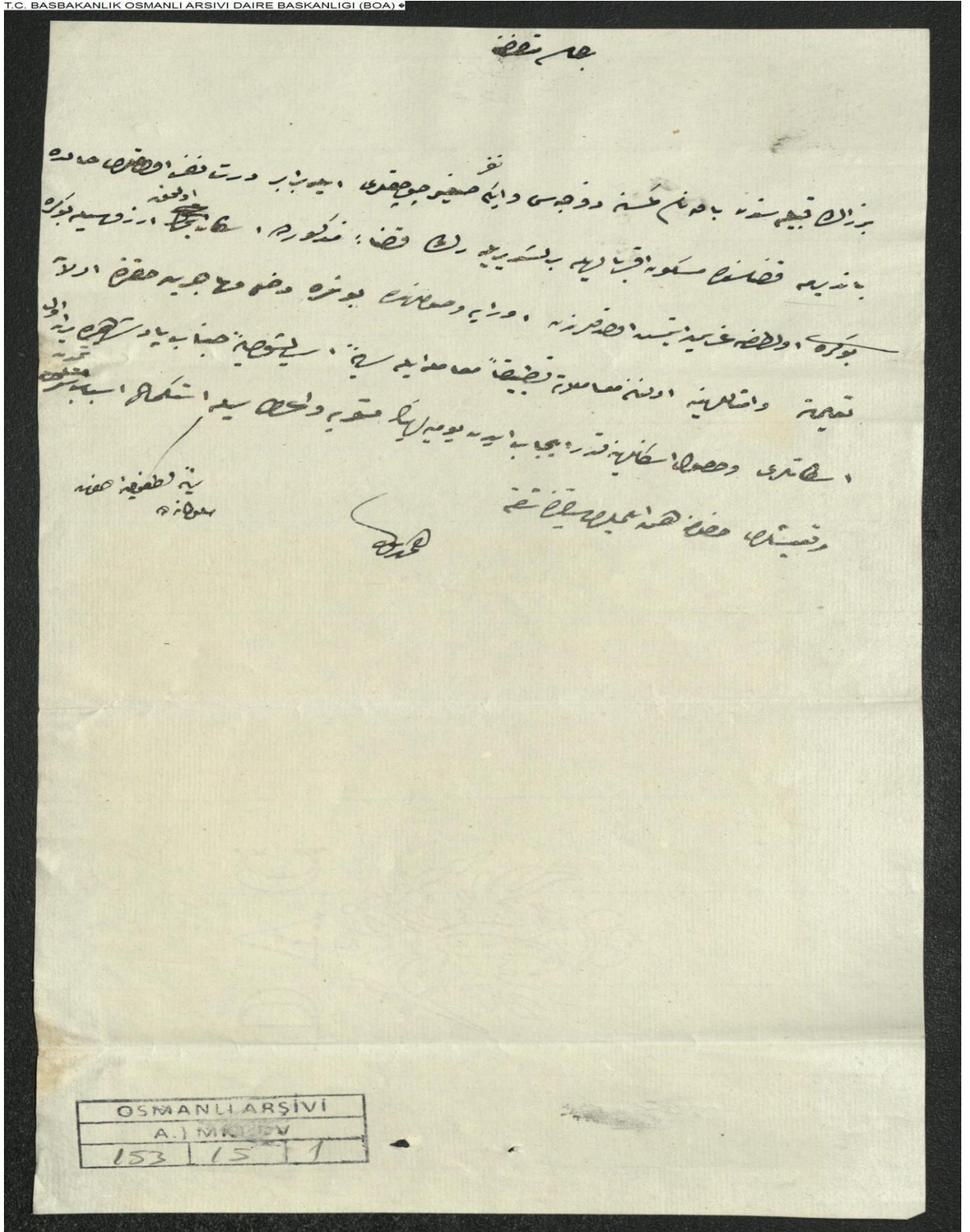

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI:10.38120/banusad.1020910

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 45-59

EK 3: Berzak kabilesinden dört kişinin daha önce Bandırma Kazası'na muhacir olarak iskân edilen akrabalarının yanına yerleştirilmelerine dair belge.

A.3 MKT.DV.00153.00015.001

**EDİNCİKLİ FİRDEVSÎ-İ TAVÎL'İN “KİTÂB-I HAYÂT Ü MEMÂT” ADLI ESERİNDE
ÖLÜM PSİKOLOJİSİ (MANEVÎ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK AÇISINDAN BİR
DEĞERLENDİRME)**

Zeynep Kübra DURMUŞLAR¹

ÖZET

15. yüzyılın ikinci yarısı ile 16. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış önemli bir Osmanlı mesnevî müellifi olan Firdevsî, başta tarih olmak üzere edebiyat, felsefe, geometri, tıp, astronomi, hadis, tasavvuf, ahlâk, mitoloji, astroloji, silahlar, satranç, boyacılık ve diğer bazı alanlarda pek çok eseri telif ya da tercüme etmiştir. Firdevsî-i Tavîl, Uzun Firdevsî veya Türk Firdevsî olarak tanınan yazar, tahsilini Bursa'da yaptığı için Firdevsî-i Bursevî olarak da anılmaktadır. Soyu III. Alâaddin Keykubat dönemine kadar uzanan Firdevsî'nin Edincik'te doğduğu bilinmektedir. Ömrü daha çok Edincik ve Bandırma'da geçen müellif, ayrıca Manisa ve Bursa'da bir süre bulunmuştur. Balıkesir'de yaşadığı sırada “Da‘vetnâme” adlı eserini Türkçeye çevirmiş, ayrıca “Firâsetnâme” adlı kitabını kaleme almıştır. Firdevsî en önemli şaheseri olan ve 80'den fazla cilde ulaşan Süleymannâme'ye de yine Balıkesir'de yazmaya başlamıştır. 72 eser yazdığını belirten Firdevsî'nin bu kitaplarından bir kısmı gün+ümüze ulaşmamış, bazı kitapların kendisine aidiyeti ise belirlenememiştir. Bu makalede Firdevsî'nin hayat ve ölüm hakkında uzun uzadıya bilgiler verdiği “Kitâb-ı Hayât ü Memât” adlı eserden yola çıkılarak ölüm korkusuyla yüz yüze gelen insanlara nasıl manevî danışmanlık yapılması gerektiği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Firdevsî, Kitâb-ı Hayât ü Memat, Ölüm, Ölüm Psikolojisi, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik

SUMMARY

**PSYCHOLOGY OF DEATH IN THE BOOK OF FİRDEVSÎ-İ TAVÎL FROM EDİNCİK
CALLED “KİTÂB-I HAYÂT U MEMÂT” (AN EVALUATION IN TERMS OF SPIRITUAL
COUNSELING AND GUIDANCE)**

Firdevsî, who is an important Ottoman mathnawi author who lived in the second half of the 15th century and the first quarter of the 16th century, wrote or translated many works in the fields of literature, philosophy, geometry, medicine, astronomy, hadith, mysticism, ethics, mythology, astrology, weapons, chess, painting, and some other fields especially history. Known as Firdevsî-i Tavîl, Uzun (Tall) Firdevsî or Turkish Firdevsî, the writer is also known as Firdevsî-i Bursavî because he was educated in Bursa.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı, z-kubra-ak@outlook.com.

DOI: 10.38120/banusad.1020692

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 60-73

It is known that Firdevsî, whose lineage dates back to the period of Aladdin Keykubat III, was born in Edincik. The author, who lived mostly in Edincik and Bandırma, was also in Manisa and Bursa for a while. While he was living in Balıkesir, he translated his work “Da‘vetnâme” into Turkish and also wrote his book “Firâsetnâme”. Firdevsî, also started his most important masterpiece, Süleymannâme, which has reached more than 80 volumes, in Balıkesir. Some of the books of Firdevsî, who stated that he wrote 72 works, have not reached the present day, and the belonging of some books to him has not been determined. In this paper, it will be emphasized how spiritual counseling should be given to people who face the fear of death, based on the work called “Kitâb-ı Hayat ü Memât”, in which Firdevsî gives detailed information about life and death.

Keywords: Ferdowsi, Kitâb-ı Hayât ü Memât, Death, Psychology of Death

1. GİRİŞ

Firdevsî 15. yüzyılın ikinci yarısı ile 16. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış, başta tarih olmak üzere, edebiyat, felsefe, hendese (geometri), tıp, astronomi (ilm-i nücûm), hadis, tasavvuf, ahlak, tılsım, savaş, silahlar, satranç, boyacılık ve diğer bazı alanlarda pek çok eseri ya telif etmiş ya da Türk diline kazandırmıştır (Büke, 2005). Firdevsî-i Rûmî, Firdevsî-i Tavîl, Uzun Firdevsî, Firdevsî-i Osmanî ve Türk Firdevsî isimleriyle tanıdığımız müellifin gerçek adı hakkında farklı görüşler vardır (Çalışkan 2019). İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde *Gülistan* nüshasının istinsah kaydında “İlyas b. Hızr el-mutahallas bi’l-Firdevsî” olarak geçmektedir (Mehmed Tâhir, 1972). E. Blochet Milli Kütüphanesi’nde bulunan bir *Süleymannâme* nüshasındaysa müellifin kendi ifadesine göre isminin Şerefüddîn Musa olarak geçmesinden dolayı, *Gülistan* nüshasının başka bir Firdevsî tarafından yazılmış olabileceği de farklı görüşler arasında yer almaktadır (Köprülü, 1977). Adının Şerefüddîn Musa olduğu genel kabul görmekteyse de *Teşhîsu’l-İnsan* adlı eserinde Orhan bin Genek olduğuna dair bir bilgiye rastlandığını ifade etmeliyiz (Akay, 1990).

Köklü bir aileye sahip olan Firdevsî’nin soyunun III. Alaaddîn Keykubad dönemine (1220-1237) kadar uzandığı bilinmektedir. Firdevsî Edincik’te doğmuştur (Çalışkan, 2019). Ayrıca Bursa, Manisa, Balıkesir ve İstanbul’da yaşamıştır. Firdevsî’yi Bursalı olarak gösterenler, büyük bir ihtimalle onun, öğrenimini Bursa’da yapmasından ve aruzu da burada Bursalı Melihî’den öğrenmesinden hareket ettikleri anlaşılmaktadır (O. Köprülü, 1996). Melihî ile tanışıp edebiyata ve şiire ait bazı bilgileri ondan öğrenmiş olma ihtimali bir hayli yüksektir. Zamanla onun tasavvufa yöneldiği, asıl gayesinin aruz ve sarf-nahiv ilmi gibi medrese tahsili gerektiren konuları öğrenmek olmadığı, hatta sahip olduğu bilgilerin de keşif yoluyla kendisine verildiği, şu sözlerinden öğrenilmektedir:

“Ne aruz u nahv okudum ne ho sarf / Cehlile itdüm hebâ ömri telef

Fatih Sultan Mehmed (1451-1481), II. Bâyezîd (1481-1512) ve Yavuz Sultan Selim (1512-1520) dönemlerinde yaşayan müellif, saray erkânıyla kuvvetli ilişkiler içerisinde bulunmuştur (Çalışkan, 2019). Balıkesir’de bulunduğu sırada *Da’vetnâme* adlı eseri Türkçeye çevirmiş, ayrıca *Firâsetnâme* adlı bir eser yazmıştır. En önemli şaheseri olan *Süleymânnâme*’yi burada yazmaya başlamıştır.

Firdevsî’nin nerede ve ne zaman vefat ettiğine dair bilgilerde bir netlik görülmemektedir. II. Bâyezîd’e özel olarak hazırlayıp sunmuş olduğu *Süleymannâme* adlı eserin ciltlerinin padişah tarafından fazla bulunduğu ve 80 cildini seçip kalanını yaktığı, Firdevsî’nin bu duruma üzüldüğü ve padişahı hicvederek 1512’de İran veya Horasan’a kaçtığı, orada da öldüğü söylenmişse de 1517’de İstanbul’da yaşamakta olduğu kendi eserlerinden anlaşılmaktadır (Büyükkarcı, 1995). *Satrançnâme-i Kebîr* adlı eserinin önsözündeki açıklamaya göre, Firdevsî’nin 1503 yılında hâlâ Balıkesir’de oturmakta olduğu görülmektedir (Olgun, Parmaksızoğlu, 2011). Firdevsî’nin, *Süleymannâme*’nin 82. cildini tamamladığını kaydetmesi ve 81. cilde Yavuz Sultan Selim’e dua ve övgüyle başlaması, onun II. Bâyezîd’in ölümünden sonra İstanbul’da bulunduğunu gösterse de tam olarak ölüm yılı ve yeri bilinmemektedir (Büyükkarcı, 1995).

Firdevsî, oldukça üretken bir yazardır. Kendi ifadesiyle yaklaşık 72 eser kaleme almıştır (Büke, 2005). Bunların tamamı günümüze ulaşamamıştır. Bu eserlerin bir kısmının kendisine aidiyeti hakkında bazı farklı görüşlerin varlığını da not etmeliyiz. Bu çalışmada, *Kitâb-ı Hayât ü Memât* adlı eserinde bulunan hayat ve ölüm konuları üzerinde durulacak, bu konulara yer veren bazı bölümler ele alınarak ölüm korkusuyla yüz yüze gelen bireylere nasıl manevî danışmanlık ve rehberlik yapılması gerektiği hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunulacaktır.

2. KİTÂB-I HAYÂT Ü MEMÂT

Eserin ismi olarak zikredilen ibare kitabının üç ayrı yerinde geçmektedir. İlki 1a varlığında sayfanın sağ üst köşesine *Kitâb-ı Hayât ü Memât Te’lif-i Firdevsî* şeklinde yazılmıştır. İkincisi ise 1b varlığında *Kitâb-ı Hayât ü Memât* olarak kaydedilmiştir. Bunun dışında eserinin farklı bir isimle de anıldığını belirtmeliyiz. Aynı eserin otuzuncu bâbın en sonu olan 96a varlığında bir beyit içinde müellifin esere *Hayâtname* adını verdiği görülmektedir (Çalışkan, 2019). Bu çalışmada *Kitâb-ı Hayât ü Memât* isminin kullanılması tercih edilecektir.

Firdevsî, *Kitâb-ı Hayât ü Memât* adlı eserini -içerisinde adını çok defa dile getirdiği gibi- her yönden kendini geliştirmiş, karakter sahibi, ahlâklı ve Allah korkusu olan bir vezir olarak nitelediği Koca Mustafa Paşa’ya ithaf etmiştir (Kapal, 2018).

Eserinin giriş kısmına, klasik dönem Osmanlı kitap geleneğine uygun olarak “besmele”yle başlayan müellif, devamında Allah’a hamd ü senalarda (övgüler) bulunmuş, sonrasında Allah’ın varlığı ve birliğinden bahseden Kur’an-ı Kerim âyetlerini zikretmiştir. Konuyla alakalı uzun bir nazımdan sonra, kitabın musannifinin Firdevsî olduğunu belirtip mülkün gerçek sahibinin Yüce Allah’ın olduğunu âyetlerle vurgulamıştır. Müteakiben Hz. Peygamber’e salât ve selam getirmeyi ihmal etmemiş, birçok yerde de hurûf-ı mukattaa harflerini kullanarak ve âyetlerden örnekler vererek Hz. Peygamber’e saygı ifadeleri ve methiyelere yer vermiştir.

Otuz bâbdan oluşan ve içerik zenginliğiyle dikkat çeken bu eserde; ahlâk, İslâm tasavvufu, nefis, ölüm, hayat, anatomi, ceset, coğrafya, insan, melek, cennet, cehennem, ahiret gibi muhtelif konular çoğu zaman detaylı şekilde ele alınmıştır. En son bâb ise, eserin ithaf edildiği Koca Mustafa Paşa’ya ayrılmış, onun daha çok hasletleri ve yetkinlikleri üzerinde durulmuştur (Çalışkan, 2019).

3. FİRDEVSÎ’NİN YAŞAM VE ÖLÜME DAİR YORUMLARI

Eserde yer alan bâbların kompozisyonları büyük ölçüde Mevlânâ ile Şems-i Tebrizî arasındaki soru ve cevaplarla şekillenmiştir. Selçuklu sultanı Alâaddin Keykubad’ın Konya’da cuma geceleri Allah dostlarıyla birlikte yaptığı sohbetler de bu kitabın muhtevasında yer almıştır (Çalışkan, 2019). Bu meclislerin birinde Şems-i Tebrizî, Mevlânâ’nın sorduğu sorulara muhatap olmuş, verilen cevaplar neticesinde de aralarında yaşam ve ölüm hakkında birtakım diyaloglar ortaya çıkmıştır. Bu diyaloglar incelendiğinde zihinlerde iki tip insanın belirdiği ve bu iki tipin buluştuğu ortak zeminin ölüme dair olan istekleri olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki bu ortaklık, ölüme karşı olan isteklerinin mahiyeti noktasında bozulmaktadır. Burada ayırıcı nokta, her iki grup tarafından da kabul edilen ölümün hikmetinin idrak edilip edilememesidir. Zira gruplardan birisi bu hikmeti anladığından dolayı ölümü arzularken diğer grup hikmetin ne olduğundan bî-haber bir şekilde ölümü sadece zorluk anında istenilir olarak görmektedir.

Mevlânâ’nın sorduğu bir soru üzerine Şems, ölümü yalnızca sıkıntılı durumlarda arzulayan insanlardan bahisle cevabını dile getirir.

“Andan Hazreti Mevlânâ’ya suâl kılup, eyitdi ki yâ Şems-i Tebrizî haber vir bana ki yâ nefis-i küllînin sirâyeti ne vechiledür? Cevâb virüp, eyitdi kim yâ Mevlânâ kaçan ki nefis-i küllî felek-i muhitin a’lâsından feyz eylese merkez-i âleminden buna müteveccih olsa eflâka ve kevâkibe ve anâsır-ı erba’ya evvelâ kâvlen sirâyet eylese, nâ merkez-i arza varıncaya değin ol irâde cem’ olsa, felek-i kamer tahtında olan kâinat-ı fâsidenin vücûda gelmesine sebep olur. Andan vakt-i aksâ-yı gâyetine yetişse, ol vakit felek-i muhitden yana gerü rüçû’ ider, pes nefis-i insanî kâmilün sebebi oldur. Bu bir mücmel sözdür kim şerh itmekliği ve

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020692

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 60-73

mevt-i hikmet idüğüñ beyân itmekliğe muhtâcdur. Yâ Mevlânâ hazreti bilgil ki, cemî'-i hayvanât geriye görürler, hayâtı severler, ol sebebden ukalânun çoğu iderler ki ölüm hakdur ve hikmetdür, ol hikmet neydüğüñ bilmezler. Bârî Te'âlâ'nın celle celâlühü halâkal mevte ve'l-hayate (Mülk, 67/2) didüğü kavli ihticâc iderler. Bârî Te'âlâ'nın kavlinin ma'nası bilmezler. Bu nesnelere ikrâr iderken, hayâtı severler ölümü gerüye görürler, dirilükleri yermez olduğı vakit hayâtı zem iderler ve şedâyid vaktinde ölüm münâ [temenni] iderler." (Çalışkan, 2019: 83-84)

Mevlânâ'nın sorusuna Şems, insan nefsinin hayatı sevdiğini bu sebeple akıllı bazı kimselerin ölümün hak olduğunu ve bunda bir hikmetin bulunduğunu kabul ettiklerinden bahseder. Buna karşın sözü edilen hikmetin ne olduğuna dair bir bilgiye sahip olmadıklarını, bu konuda Allah'ın ölümü ve hayatı yarattığına ilişkin âyeti delil olarak getirdiklerini, ancak bunun hakikî anlamını bilmediklerini söylemektedir. Hayatı seven bu kişilerin, ölümü istemediklerini, ama sıkıntılı hallerde ölümü arzuladıklarını ifade etmektedir. Firdevsî, her bâbın sonunda olduğu gibi, bu bâbı da konuyu edebî bir şekilde tamamlayıcı beyitlerden oluşan kısa bir nazımla sona erdirmektedir.

Tarih boyunca insanın ölümsüzlüğe dair yapıp ettiklerine ve bugün bilimsel olarak ortaya konan çabalara bakınca ölümsüzlük isteğinin; aslî bir arzu, yok olmayan bir emel ve şehevî arzuların en yamanı olduğu açık bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Garip olan ise kişinin, öleceğini bilmesine rağmen bu arzunun peşinden şu veya bu şekilde koşup durmasıdır. Daha da ilginç, ölüm sonrası bir hayatın hem de ölümsüz bir hayatın olduğuna iman ettiğini iddia edenlerin dahi yaşam tarzlarında herhangi bir farklılık olmaması ve bu dünya hayatını hiç bitmeyecekmiş gibi yaşamalarıdır (Irmak, 2021).

Gerçekten de insanoğlundaki bu ölümsüzlük isteğinin tarihini ilk insandan itibaren başlatmak mümkün görünmektedir. İnsandaki ölümsüzlük özleminin belki de en önemli örneği Kur'ân-ı Kerim'de net bir şekilde anlatılmaktadır. İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın işlemiş oldukları günahın sebebi ölümsüzlük arzusu idi. Bu konuda insanoğlunun zaafını bilen ve bunu ustalıkla bir şekilde tahrir eden şeytanın yaptıkları şu âyette bildirilmektedir: "*Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve 'Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı' dedi.*" (Bkz. A'raf, 7/20, Tâhâ, 20/120)

Canlılar âleminde bir gün öleceğini, ölümün kaçınılmaz bir son olduğunu bilen yegâne varlık insan olmasına rağmen bu gerçeğe yeterince inanmamakta ya da başka bir deyişle inanmak istememektedir. İnsanoğlundaki bu köklü ölümsüzlük arzusunun ilerleyen yaşlarda daha çok ortaya çıktığı, hatta yaşlandıkça ölümsüzlük isteğinin daha da arttığı ifade edilebilir. Söz konusu hususu Hz.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020692

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 60-73

Peygamber (as) bir hadis-i şerifinde çok veciz bir şekilde şöyle dile getirir: “İnsanda iki şey yaşlanmaz: Yaşama arzusu ve mal sevgisi” (Tirmizî, Zühd, 28).

Şüphesiz varoluş ve ölüm, her insanın zihninde yer alan iki gerçeklik alanıdır. Bunlardan biri, ancak diğeriyle beraber olduğunda bir anlam kazanarak dünya gerçekliğinin iki boyutunu oluşturmaktadır (Hökekleli, 1991). Her şeyin fânî olduğu, yok olmaktan korktuğumuz, ama yine de yok olma korkusunun gölgesinde yaşıyor oluşumuz, hayatın en açık gerçeklerindedir (Yalom, 1991). Ölüm, varlık düzenimizin şartlarından biridir. En az, hayat kadar, insanların derin ilgi, tecrübe ve düşüncelerine de konu olan bir olgudur. Biyolojik olarak hayat ve ölüm kesinlik ifade eden bir sınırdır. Çünkü ölüm, bilimsel anlamda her deneyimin sonudur. Fakat psikolojik olarak bakıldığında, hayat ve ölüm iç içedir. Ölüm hakkında yalnızca tasavvur ve müşahedeye dayalı bir bilgi temin etmek mümkündür (Yalom, 1991). Ölüm olgusu ilk bakışta tabîî bir olay olarak gözükse dahi kişinin kendisiyle ilgili böyle bir gerçeği kabul etmesi de kolay değildir. Herkes tarafından doğal bir süreç olarak değerlendirilen ölümle karşı karşıya kalındığında ise bu durum, bize beklenen bir gerçeklik olarak değil de ansızın başımıza gelen bir musibet olarak gözükmektedir. İşte burada psikolojik bir çelişki yaşanmaktadır. Firdevsî'nin eserinde bu durum, Mevlânâ ve Şems arasındaki diyalog üzerinden işlenmektedir. Ölümün bilinç düzeyinde kabul edilmesiyle birlikte yalnızca zorluk ve sıkıntı halinde talep edilir oluşu, onu hem kabul etmek hem de inkâr etmek gibi bir düşünce yapısını ortaya çıkarmaktadır ki çelişkili olduğu açık olan bu iki durum, aynı zihin tarafından üretilmektedir.

Öyleyse, ölümden bir hikmetin var olduğu konusunu nasıl anlamalıyız? Irvin Yalom, “Ölümün fizikselliği insanı tahrip etse de ölüm fikri insanı korur” der (Yalom, 1991). Ölüm fikri insanı nasıl ve neye karşı korur? Sonsuzluktan pay alarak varlığa gelen insan, sonluluk karşısında telaşa kapılıp cevap bulmakta zorlandığı pek çok soruyla boğuşmaktadır. Bu bölümde insanoğlunun bu evrensel sorularına, Firdevsî'nin eserinde yer alan Mevlânâ ve Şems diyaloglarından cevap niteliğinde olacağı düşünülen bahislere yer verilecektir. Amaç, ölüm hikmetinin anlaşılmasına yardımcı olarak ölüm korkusuna yönelik bir teselli sunmaktır. Özellikle hikmetin ne olduğunu anlayan insanların ölümü bilinçli olarak kabul ediş ve arzulanışı üzerinde durulacaktır.

Kitabının beşinci faslına “mevte ve hayata itibar kılmak” bahsine ayıran Firdevsî, bu bölümün son kısmında konuyu net biçimde özetleyen önemli bir ifade kullanmakta ve şöyle demektedir:

“...vakta kim cenin bu âlemin füşatine ve nesîmin tabiatına intikâl itdüği ve bu âlemin nûru anun işrâk itdüği vaz'le müstenîf olan nimetler ve lezzetler ve ol zik-i mekândan anı kurtarduğı zâhir olsa, gâyetde hikmet ve savâb görür ve bulur. Kim ol mekândan çıkmak ana efdâlmüş pes yâ Mevlânâ eyle gerekdür kim bilesün nefsinin ve cesedinin hâlini şol

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020692

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 60-73

ceninin rahimde gayy hâli gibidür, zirâ cesedün mevte nefsin velâdeti gibidür.” (Çalışkan, 2019:85-86)

Mevlânâ'nın, “mevte ve hayata itibar kılmak ne sebeptendir” sorusuna Şems'in verdiği cevabın can alıcı son kısmında, ceninin doğduktan sonra o dar yerden çıkmasının ona daha iyi geldiği, nefsin ve cesedin halinin ceninin rahimdeki gayy (olgunlaşmamış) haline benzediği, cesedin ölümünün nefsin doğumu gibi olduğu hususlara temas edildiği görülmektedir.

Mevlânâ'nın “mevte ve hayata itibar kılmak” olarak ifade ettiği ölüm ve hayatın anlamlandırılma çabasına Şems şu benzetmeyle katkıda bulunmaktadır: “Cesedin ölümü nefsin doğumu gibidir.” Bu cümleyle ölümün bir anlamda doğum olduğunu ve insan yaşamının boyut değiştirdiğini ifade etmektedir. Mevlânâ için ölüm, geçici bir hayattan sonsuz bir hayata dönüştür. Sonsuz hayatın başlangıcı ise kıyamet günüdür. Aradan geçen zaman ise bir uykudan ibarettir. Bu ölüm uykusuna dalış ve uyanış insanın iradesi dışında gerçekleşmektedir. Bu uykuda bütün organlar âtıl kalırken ruh, hareketini sürdürmeye devam etmektedir. Bu nedenle ölümsüzlük yolu, ölümden geçmekte, ölüm ise sonsuz bir hayatın devamı olarak görülmektedir. Gazâlî'ye göre insan, uykudayken rüyada görülen birtakım şeylerin varlığına inanmaktadır. Rüya esnasında onlardan şüphe etmeyen insan, uyanınca rüyada gördüklerinin hiçbirinin asıl olmadığını anlamaktadır. Bu anlamda dünya hayatı, ahirete oranla bir uyku hali sayılmaktadır. İçinde bulunduğumuz hayat, rüyadan başka bir şey değildir (Tek, 2017). İnsan ölünce her şey ona, şimdi görüldüğünden başka türlü görünecek ve o zaman kendisine “*İşte senden perdeni kaldırıp açtık, bugün gözün ne kadar keskindir*” (Kaf, 50/22) denilecektir.

Tasavvufi düşüncede ölüm, sadece bedenın ölümüdür. Ruhun ölümü diye bir şey yoktur (Çelik, 2009). Bu bağlamda konuya özeldir İslam tasavvufu açısından bakıldığında ölüm, Allah'a kavuşma aşkıyla yanan sūfiyi Allah'a ulaştıracak yegâne vasıtaadır. Bundan dolaydır ki Mevlânâ, ölüm anını “dügün gecesi”ne benzetmektedir. Birçok tasavvufi metinde anlatıldığı üzere sūfi, ölümle manevî yolculuğunun sonuna varma bilincini elde eder, bu bilinç dışında hiçbir şey onu etkileyemez. Onun ölümü, tıpkı olgun bir meyvenin zamanı geldiğinde dalından düşmesi gibi olmaktadır. Mistik yaşamın bu felsefesini içselleştirmeye çalışan birey, ölüm korkusunu minimum seviyeye çekmeye çalışır.

Firdevsî, Şems ve Mevlânâ'nın diyalogları üzerinden ölüm hikmetinin ne olduğunu açıklamaya devam etmektedir. Özellikle kitabın sekizinci faslı, *mevt ü mahz-ı hikmet* hakkındadır:

“Yâ Mevlânâ bilgil ki nefsin cesed içinde misali şol mektebdeki oğlan gibidür. Kaçan oğlan öğrenüp mü'eddib olup murtazâ olsa, mektebden çıkar. Zirâ maksûd tamam oldu, mücazat ve ikrâm bâki kaldı, nefsin cesedle hükmi ancılayın durur. Kaçan anunla olmaklıkda murâd alup muhkem olsa andan müfârekat eyler. Nitekim sabînin mektebde murâdı hâsıl olsa,

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020692

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 60-73

tahta ve kalem ve mürekkebdan müstağni olsa, kâmil olup yazar okurdu, nefsinde ilm-i mahfuz olsun için. Kaçan kim ilm ü kitâbet nefsinde mukarrer olsa mektebdan çıkar. Nefs dahi havâss-ı birle mahsusâtın emrini ve fikr-i tarikla ma'kulâtı tamam kılrsa, andan sonra riyâzet birle umûr-u gaybiyenin ma'rifetine irşâd ol umûrları Hakk'ı bilmeklik birle bilse, ol senin Hüdâ yurduna geçenlerle ahvallerini basiret-i ayni birle mu'âyene kılrsa melekût-u semâvâta kısmet anla ki vâsıl olup anda ağımlığı müştâk olur. Anda urûc itmek ana bu sakil cesedle mümkün olmaz. İllâ bunu terk itmeklik birle olur". (Çalışkan, 2019:91-92)

Bu fasılda anlatıldığına göre, Mevlânâ'nın, "mevt-i mahz-ı hikmet" denilen şeyin aslını sorması üzerine Şems-i Tebrizî şu açıklamada bulunur: Her nesnenin bir başlangıcı, bir de sonu vardır. Nutfenin varlığının vücutta olduğu an, onun başlangıcı; sonu da doğumdur, yani varlığa dönüşü, vücuda gelişidir. Ölüm ise onun sonudur. Nefsin ceset içindeki örneği mektepteki çocuk gibidir. O, öğrenip terbiye edilince, ilim ve kitabet nefsinde sağlam olunca tahsilini tamamlar ve mektepten ayrılır. Çünkü maksat hasıl olmuştur. Hüdâ yurduna geçenler, durumlarını kalp gözü açık şekilde gözden geçirir, melekler âlemi ile semalara yani gayb âlemine vasıl olur, ama ağır cesetle urûc edemez (yükselemez). Bu ancak mevtle olur; yani ölüm olmazsa yükselme gerçekleşmez.

Şems, nefsin ceset içindeki durumunu ilim tahsil eden öğrenciyi benzetir. Eğitim ve öğretimini tamamladığında talebe mezun olur. Zira arzu edilen amaç tamamlanmıştır. Burada üzerinde durulması gereken, cesedin ruha diğer âleme geçiş zamanına kadar eşlik ettiğidir. Eşlik etme sürecinin bir maksadı vardır. Bu maksadın ne olduğunu Şems, eserin dokuzuncu faslında verdiği örneklerle somutlaştırır:

"Yâ Mevlânâ mevte hikmet çokdur. Ol kişi fehm ider kim gönli ve gözi uyanıklardur. Yâ Mevlânâ bilgil ki cesed bir gemi gibidür ve nefis gemici gibidür ve a'mâl-ı sâliha ol gemide olan tâcirlerin sermâyesi gibidür ve dünya deniz gibidür ve eyyâm-ı hayat ol denizden geçecek mevzi' gibidür, ölüm denizin sâhilidür ve dâru'l-âhiretin ol ticârete vardıkları şehir gibidür ve cennet tâcirler itdikleri rıbh gibidür ve Allah Te'âlâ mülk-i mecâziden halâs idüp, tâcirler denizden metâ'larıyla sâlim kurtulmak rûzî kılrsa gâyet hoşdur. Amma gemiden çıkmasa ticaret şehrine girmek mümkün olmaz ve metâ'ın rıbhı fevt olurdu. Nefsin cesedle misâli ancılayındur, zirâ kaçan eyyâm-ı hayâtı a'mâl-ı sâliha birle kat' eylese ve sîret-i âdle birle sır kılrsa ve ahlâk-ı cemile birle hulklansa ve rây-ı sahîh üzre i'tikâdı muhkem olsa ve mahsûsâtı ibret göziyle nazar eylese ve ma'rifet-i hakiki birle anun hakâyıkını bilse ve makûlâtın hakâyıkından bahs eylese ve ömrünün âhirine ve cesedinin pîrliğine yetişse, ölüm olmasa melekût u semâvâta urûc itmek ve melâ'ikeler zümresine dâhil olup, cennete vâsıl olmak nite mümkün olurdu". (Çalışkan, 2019:93)

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020692

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 60-73

Bu bölümde Şems, ölümün pek çok hikmet barındırdığını, fakat bu durumu yalnızca farkındalığı yüksek insanların kavrayabildiğini vurgular. “Ceset bir gemi gibidir, dünya ise deniz gibidir ve hayat o denizden geçecek mevzi’ gibidir. Ölüm denizin sahilidir, ahiret yurduysa ticarete vardıkları şehir gibidir. Cennet ise tacirlerin yaptıkları kâr gibidir.” der ve ilâve eder: “Allah Teâlâ, gerçek olmayan bu dünyadan ayrılan tacirlere denizden mallarıyla sağ-salim kurtulmayı sağlar. Fakat gemiden çıkılmasa ticaret şehrine girmek mümkün olmaz ve mal ve kârları elden çıkar.” Bir kişi hayatını anlamlandırmak suretiyle salih amelle geçirse, dosdoğru, güzel ahlâklı olsa, doğru fikirle itikadını sağlam kılrsa, etrafında cereyan eden olaylara ibret yahut tefekkür nazarıyla baksa ve hakikatlerini marifet-i hakikiyle bilse ve ömrünün sonunda bedenen iyice yaşlansa da, semalara yükselerek melekler zümresine dâhil olup cennete vasıl olması ancak ölümle mümkün olabilir.

Şems konunun anlaşılabilir olması açısından farklı bir örneklendirme daha yapar: “*Bir mesel dahi yâ Mevlânâ bura ki bu dünyâ bir meydân gibidür ve şol nefisler kim sâbıkau’l-hayrât dururlar. Ol âtı geçenler gibidür ve Allah Te’âlâ mülk-i mecâzi mesâbesinde durur. Nitekim ol geçen âtlu mülkün kapusuna gelse âtundan iner inmeyince mülk kâtına girmek mümkün olmaz. Hil’atlar ve kerâmetler andan fevt olur. Ol sâbıkau’l-hayrât olan ni’metler hükmi ancılayındur*”. (Çalışkan, 2019:94)

Bu ifadelerle Şems, bu dünyanın bir meydan gibi olduğunu ve nefislerin de hayırda yarışanlar olarak birbirini geçen atlara benzediğini, “mülk-i mecâzi” derecesinde bulunan Yüce Allah’ın mülk kapısına gelince atlının atından inmesi gerektiğini, inmemesi durumunda mülk katına girmesinin mümkün olmadığını belirtir.

Şems’in verdiği bu örneklerden anlaşılacağı üzere cesedin ruh karşısındaki maksadı, onu menziline ulaştıracak vasıta görevi görmekten ibarettir. Nasıl ki yarışı kazanan atlı ödülünü almak için padişahın huzuruna gittiğinde kendisine yarışı kazandıran vasıtasından, yani atından inmek zorundaysa aynı şekilde insan da dünya meydanında verdiği imtihanın mükâfatını elde etme zamanı geldiğinde bu dünyada kendisiyle iş gördüğü beden/ceset vasıtasını bırakmak ve asıl padişahın huzuruna o şekilde varmak zorundadır. Çünkü insan, asıl o zaman özüne kavuşacaktır. Bu nokta dikkatle incelendiğinde görülecektir ki, beden değişime, dönüşüme, bozulmaya ve yok olmaya açık bir araz, ruh ise tüm bunlara maruz kalmaktan berî/uzak olan asıl öz, yani cevherdir.

Ölümdeki hikmet, yalnızca bu dünyanın ötesi için bir anlam ifade etmekle kalmayıp yaşadığı dünya hayatında kişinin yapıp etmeleri üzerinde de katkı sağlayan bir olgudur. Nitekim Martin Heidegger, bahsi geçen konu üzerinde tefekkür etmiş ve kişinin kendi ölümünün farkında olmasının mevcut bilinç durumunu daha yüksek bir duruma taşıyacağı ve kişinin farkındalığını genişleteceğini ifade etmiştir (Heidegger, 2008; Yalom 1991). Ölüme yönelik fikirlerimiz değiştiğinde yaşamdan aldığımız zevk de ziyadeleşir. Bu dünya hayatının geçiciliğini ve ölümün de sonsuzluk âlemine gidiş

olduğunu idrak eden bireyin günlük yaşamında bir farkındalık ortaya çıkmaktadır. Ölümden sonra yaşamın olduğu bilinciyle yapıp ettiklerinin hesabını vereceği düşüncesi kişiye, hayatını daha kaliteli yaşama gayretine sokmaktadır. Kaliteli hayat yüksek motivasyona sebep olur. Bir gün mutlaka öleceğini bilen bireyi, kendi varoluş nedeni üzerinde düşünmeye zorlar. Hatta lm, bu insanların varoluşuna belli bir değer atfetmektedir.

4. MANEVİ DANIşMANLIK VE REHBERLİK AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Bilindiği gibi, Manevî Danışmanlık ve Rehberlik, dinî kaynaklar dikkate alınarak belirli bir dini gelenek etrafında şekillenen belirli bir kurum veya organizasyonla bağlantılı olarak yürütülen danışmanlık hizmetini ifade eder. Dinî danışmanın amacı, bireye inandığı dinin değerlerini kullanarak problemiyle baş etme ve sorunlarına çözüm bulmada yardımcı olmaktır (Işık, 2018). Bu bağlamda özellikle Müslümanların dinî hayatında inanç boyutuyla ölüm, ölüm sonrası, kısacası ahiret iman önemli bir yer tutmaktadır. Yeryüzünde varlığı hissedilen birçok din mensubunda ölümle ilgili bir tavır ve duruştan bahsetmek mümkündür. İnananlar tarafından her zaman sorgulamaya da tabi tutulan bu tavır ve duruş, dinî gerekçelere dayandığı kadar psikolojik yönüyle de dikkat çekmektedir.

şüphe götürmez bir gerçek olarak ifade etmek gerekir ki, lme ilişkin sorgulama, yaşamın anlamlandırılmasında önemli rol oynamaktadır. Ölümün, yaşamın bir parçası olduğunu açıkça ve cesaretle kabullenmek, hayatı ve kendimizi bütün olarak algılamamızın n koşuludur. lm tam anlamıyla kabullendiği zaman kişinin, ruh sağlığını gerçek anlamıyla kazanmış olduğu düşünülür. Ölüm düşüncesinin insan yaşamına etkisi kaçınılmazdır; ancak aşırı, ölçsüz, patolojik şekilde ortaya çıkan ölüm düşüncesi, insanın psikolojisini olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle insanın dengesini koruması açısından, ölüm düşüncesinin sınırlarını belirlemek önemlidir (Karakuş vd. 2012).

Firdevsî'nin *Kitâb-ı Hayât ü Memât* adlı eserinde hayat ve lme dair şems ile Mevlânâ arasında geçen diyalog incelendiğinde zihinlerde iki tip insanın belirdiği görülmektedir. Gruplardan biri ölümün hikmetini anladığından dolayı ölümü arzularken diğer grup hikmetin ne olduğundan habersiz bir şekilde ölümü sadece zorluk anında istemektedir. Musibet ortadan kalktığında, ölüm isteği yerini yaşama arzusuna bırakır. Hatta lm arzusu, zamanın geçmesiyle ölüm kaygısına dönüşür.

Freud, hayatın geçiciliğinin ondan aldığımız zevki ziyadeleştirdiğini ifade eder. Eserini Birinci Dünya Savaşı'nda yazan Freud, savaşın çekiciliğinin hayata yeniden ölümü getirmesi olduğunu vurgular (Freud, 1957). Ölümün kaçınılmaz olarak gerçekleşeceğinin farkında olan sağlıklı bir birey ya da son zamanlarını yaşadığını düşünen hasta, aldığı her nefesin kıymetini bilir. Ölüm fikrini içselleştirmiş bir kişi, hayatını ve önceliklerini yeniden düzenleme, önemsizi olduğu gibi görme ya da özgürlük duygusu geliştirme gibi davranışlar sergileyebilir. Yapmak istemediği eylemi yapmamayı seçebilir. Hayatını,

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020692

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 60-73

emekliliğe ya da başka bir zaman dilimine kadar ertelemek yerine bir anda güçlü bir şekilde yaşama isteği kazanabilir (Yalom, 1991).

Ölüm sonrası, yeni bir diriliş yaşayacağı olgusu kişinin hayat projesini yoğunlaştırmakla birlikte kaliteli yaşamasına sebep olur ve bireyin kendisiyle ilgili değer algısını yükseltir. Ölümün hikmetini kavrayanlar, şüphesiz bilinç seviyesi yüksek kişilerdir. Ölüm, dünya hayatında kişinin yapıp etmeleri üzerinde de katkı sağlayan bir olgudur. Ölüm sonrası, yeni bir diriliş yaşayacağı olgusu kişinin hayat projesini yoğunlaştırmakla birlikte kaliteli yaşamasına sebep olur ve bireyin kendisiyle ilgili değer algısını yükseltir.

Firdevsî, eserinde hayat ve ölüm konusunu çeşitli örneklerle anlatmaya çalışmıştır. Dönemin âlimleri, müellifleri, filozofları ve ayrıca İslam felsefecileri ölüm, ölüm sonrası, nefis, ruh, beden kavramları üzerinde çeşitli teoriler, görüşler ortaya koymuş, ölüm ve hayat olgusunun iç içe olduğunu anlamaya ve anlatmaya çalışmışlardır.

Fakat günümüzde modernizmle birlikte, ölümü düşünme, ölüme ve sonrasına hazırlık yapma ya da sevgi dolu aile fertleri arasında kendi yatağında huzur içinde ölme olgusu neredeyse bitme noktasına gelmiştir. Tıp teknolojisinin ilerlemesiyle yeni doğan bebek ve çocuk ölümleri hızla düşmüş, ölümcül hastalıklar azalmış ve ölüm daha az görünür hale gelmiştir. Modern insanın ölümüyle ev ortamından ziyade hastanelerde vuku bulmaktadır. Ars Moriendi'nin *iyi ölme sanatı* (Balamber, 2018) diye tanımladığı, yani ölüm anındaki bireye nasihat verme, telkin etme, huzur içinde vefatının gerçekleşmesi için hastaya ya da refakatçiye destek olma hususu, yerini yoğun bakımlarda tek başına ölümlere, morglara bırakmıştır. Modern insan, birinci derecedeki yakınının dahi ölümüne tanıklık edemez duruma gelmiştir. Ölümü müşahade edememekle birlikte ölümü muhakeme yetisi de neredeyse ortadan kalkmaktadır. Kendi yakınının ölümünü müşahade edemeyen birey sosyal medyada, video oyunlarında, sinemada ölümün her halini izlemektedir (Sayar, 2015). Modern insanın bizzat ölümü müşahade edemiyor oluşu, ısrarla üzerinde durmaya çalışılan, ölüm, ölümün hikmeti, ruh, nefis kavramlarının zihinlerde idrak edilebilirlik düzeyini düşürmektedir. Ölüm ve ölüm sonrası olgusu üzerinde düşünmek istemeyen birey, ölümü unutma, bilinçaltının derinliklerine hapsetme ya da inkâr etme gibi davranışlarda bulunur. Bu durum ise ciddi kaygı ve endişelerle sonuçlanmaktadır.

Ölüm kaygısının başlıca sebebi, insanoğlunun bu dünyadaki “var oluşlarının son bulacağı” bilgisi ve gerçeği karşısında hissettiği korkudur (Tepe, 2020). Ölüm kaygısı, her şeyin temelinde vardır. Var olmama tehdidinin olduğu her an kaygı meydana gelebilir. Bu bağlamda hiçlik korkusu, kaygının temel sebebi olarak görülmektedir. En yalın ifadeyle hiçlik korkusu, fiziksel bir ölüm tehdidi olmamakla birlikte, bu tür kaygıların gözlenen klinik biçimi olarak çoğu defa karşımıza ölüm çıkar (Tepe, 2020).

Kübler-Ross, ölüm sonrasında gerçekleşen yas sürecini inkâr, öfke, pazarlık, depresyon ve kabullenme olmak üzere beş aşamada tanımlamaktadır (Ross, 2010). Bu süreç doğrultusunda, kabullenme aşamasına gelmiş olan bireye ölüm sonrası için yapılacak telkinlerin yararlı olacağı ve manevî danışmanlık ve rehberlik bağlamında bireyin ölüm korkusunu, ölüm sonrası yokluk ve hiçlik anlamında olan varoluşsal kaygılarını, bireyin de inancı göz önünde bulundurularak Firdevsî'nin *Kitâb-ı Hayât ü Memât* adlı eserinde yer alan örneklerden yararlanarak gidermeye çalışmanın birey üzerinde olumlu sonuç verebileceği kanaatindeyiz.

Gerçekten de hayatın anlam kazanmasında dinî inanç ve tutumlar, bireyin hayatına yön vererek diğer tutum ve davranışların belirlenmesinde önemli bir işlev görür. Dinî inanç ve tutumların aynı zamanda stresle başa çıkma sürecinde büyük bir etkisi vardır. Ölüm korkusundan insan, ancak din yoluyla kurtulabilir veya en azından bu yolla korkunun şiddetinin azalması mümkündür (Cufta, 2015).

Mevlânâ'nın Şems'e yönelttiği hayat ve ölümün anlamına dair sorunun olduğu paragrafta Şems'in, "Cesedin ölümü nefsin doğumu gibidir" cevabı ölümden sonra yeni bir diriliş, uyanış düşüncesini izah eder mahiyettedir. Onun, nefsin ceset içindeki misali mektepteki çocuğa benzer; talebenin eğitimini tamamlayıp mezun olması örneğinde olduğu gibi, dünya hayatını bir öğrenme ve olgunlaşma mekânı olarak görmüş olması İslam filozoflarının nefisle ilgili ortak tanımına da uymaktadır. İslam filozoflarının çoğunluğunun görüşüne göre nefsin, kendini geliştirme ve mükemmelleştirmesi için bedene ihtiyacı vardır. Beden, nefsin bir aletidir (Saruhan, 2006). Tıpkı ipek böceğinin kozasından çıkmak suretiyle kelebeğe dönüşmesi gibi, nefsin de ebediyete kavuşmak için bir olgunlaşma sürecine ihtiyacı vardır. Zira ipek böceği zamana ve o küçücük mekâna rağmen tekâmülünü tamamlar ve bambaşka surette hayata yeniden başlamış olur.

5. SONUÇ

Firdevsî'nin *Kitâb-ı Hayât ü Memât* adlı eserinde ölümün hikmeti konusunda verdiği mesajların ölüm endişesi içinde yaşayan bireyin kaygı durumunu en aza indireceği kanaatini taşımaktayız. Zira hikmeti düşünme, zihinsel kavramayı beraberinde getirir. Muhakeme yapabilen kişi, ölüm korkusuyla yüzleşmiş olacaktır. Ölümle yüzleşmek, ardındaki hikmeti aramak, hayatımızdaki anlam ve arayışı keşfetmeye yardımcı olmaktadır. Ölüm korkusuyla yüzleşmek ise bilinçaltımızdaki kaygılarımız, korkularımız, dram ya da üzüntülerimizle karşı karşıya gelmemizi sağlar ki, bu duyguları derin bir biçimde yaşamak, bizi, "insan olmanın ne demek olduğu" sorusunun ortasına getirip bırakır. Ölüm ve hayat olgusunun iç içe olduğu düşüncesinin hikmetini kavrayan birey, hem ölümü hem de hayatını anlamlandırmış olur. Böyle bir hayat, kişiyi motive eder. Motivasyonu yüksek olan kişi kendine değer vermeyi öğrenir. Asıl mesele, bu dünyadaki var oluşumuz sonlanmadan önce, hayatın ve ölümün neye

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020692

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 60-73

hizmet ettiğini keşfedebilmektedir, Kısacası hayatımızda önceliklerimizi iyi belirleyebilmek, kendimizle ve ötekilerle daha derin ilişkiler içinde olabilmek ve en derin boyuttaki umutsuzluk durumlarında dahi umudumuzu kaybetmemek, ölümü ve hayatı anlamlandırabilmemiz durumunda mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

Akay, A. (1990). *Firdevsî Süleymân-nâme (44. Cilt) Metin ve Füller Üzerine Bir İnceleme*. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Atasoy Çalışkan, F. (2019). *Firdevsî-i Tavil'in Kitâb-ı Hayât ü Memât Adlı Eseri: Tahlil ve Metin*. (Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Balamber, B. (2018). Onbeşinci Yüzyılda İyi Ölme Sanatı: Ars Moriendi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 40, 117-133.

Büke, H. (2015). Firdevsî-i Rumî, Hayatı ve Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 481-501.

Büyükkarcı, F. (1995). *Firdevsî-i Tavil and his Da'vet-nâme*. ed. Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin. Massachusetts: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University.

Cufta, M. (2016). Stres ve Dini İnanç. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 50-70.

Çelik, İ. (2009). Türk Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16 (40) 119-146.

Freud, S. (1957). Thoughts for the Times on War and Death. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud: Papers on Metapsychology and Other Works. Vol. 14, On the History of the Psychoanalytic Movement*. London: The Hogarth Press. 275-300.

Gazzâlî, İ. (2017). *Hakikat Arayışı el-Münkız Mine'd-dalâl*. çev. Abdürrezzak Tek. Bursa: Emin Yayınları.

Heidegger, M. (2008). *Varlık ve Zaman*. çev. Kaan H. Ökten. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.

Hökelekli, H. (1991). Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 151-165.

Hökelekli, H. (1991). Ölümle İlgili Tutumlar ve Dini Davranış. *İslami Araştırmalar*, 5 (2), 83-91.

Irmak, N. (2021), Ölümsüzlük Arzusu. *Rahle Eğitim ve Kültür Dergisi*, 61, <http://rahle.org/necmeddin-irmak-yazarinin-olumsuzluk-arzusu-yazisi-1163>

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020692

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 60-73

Işık, Z. (2018). Bebek Kaybı Yaşayan Ailelerde Yas Sürecinde Manevi Danışmanlık Neden

Gerekli. Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik* (41-65).

Değerler Eğitimi Merkezi: İstanbul.

Kapal, M. N. (2018). *Uzun Firdevsî'nin Hayât-nâme'si (İnceleme-Metin)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karakuş, G. vd. (2012). Ölüm ve Ölüm Kaygısı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 21 (1), 42-79.

Komasyon. (2007). *Kur'ân Yolu*, 5 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Köprülü, M. F. (1977). Firdevsî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt. 4, s.69). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Köprülü, O. F. (1996). Firdevsî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt. 13, ss.127-129). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kübler-Ross, E. (2010). *Ölüm ve Ölmek Üzerine*. çev. Ekin Uşaklı. Ankara: April Yayıncılık.

Mehmed Tâhir, B. (1972). *Osmanlı Müellifleri*. 2. İstanbul: Meral Yayınevi.

Olgun, İ. ve Parmaksızoğlu, İ. (2011). *Firdevsî-i Rumî Kutb-nâme*. Ankara: TTK Basımevi.

Saruhan, M. S. (2006). İslam Filozof ve Düşünürlerinde Ölüm Korkusu ve Tedavisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 47 (1), 87-105.

Sayar, K. (2015), Güzel Ölme Sanatı. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 36, 34-35.

Tepe, F. (2020). *Varoluşsal Bir Sorun Olarak Ölüm Kaygısının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Biruni Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. (1418/1998). *el-Câmi*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,.

Yalom, I. (1991). *Varoluşçu Psikoterapi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

**BALKAN SAVAŞLARI SIRASINDA BALIKESİR BÖLGESİNDE ASAYİŞİ SAĞLAMAK
İÇİN ALINAN TEDBİRLER**

Safa Furkan KARACAKAYA¹

ÖZET

II. Meşrutiyet'in ilanı Doğu Sorunu çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin parçalanması planlarına karşı etkili olmamış ve Avusturya'nın Bosna'yı 1909 yılında ilhak etmesinin ardından Balkan Devletleri de gözlerini Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarına dikmiştir. Bu dönemde II. Meşrutiyet'in getirdiği iç siyasi bunalımların yanında Avusturya'nın Bosna'yı ve İtalya'nın da Trablusgarp'ı işgal etmek için harekete geçmesi Osmanlı Devleti'ni oldukça zor durumda bırakmıştır. Henüz İtalya ile Trablusgarp için mücadele ederken Balkan Devletlerinin birleşerek Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeleri bu durumu içinden çıkılmaz bir hale koymuştur. Balkan Savaşları için ilan edilen seferberlik, taşraya gönderilmesi gereken jandarmaların da orduya katılmasına neden olmuş bu yüzden birçok bölgede asayiş problemleri ortaya çıkmıştır.

Balikesir bölgesinde bulunan jandarmaların da orduya katılmalarının ardından kız kaçırma, yol kesme, hayvan çalma gibi adi suçların yanında daha çok asker firarilerinin dağa çıkarak çete teşkil etmeleri gibi kapsamlı sayılabilecek asayiş sorunları ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Balkan Savaşları nedeniyle ilan edilen seferberliğin ardından oldukça sınırlı sayıda jandarmaya sahip olan Karesi Mutasarrıflığı'nın bölgedeki asayişini sağlamak için yaptığı faaliyetler ve girişimler incelenecektir. Ayrıca Karesi Mutasarrıflığı'nın at sahibi olan vatandaşları jandarma olarak kaydetme, emekli subayların tekrar göreve çağırılması, yeni jandarma karakolları yapılması, mülki idarecilerin değiştirilmesi gibi aldığı tedbirlerin başarısı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, II. Meşrutiyet, Asayiş, Balkan Savaşları, Jandarma

**PRECAUTIONS TAKEN IN BALIKESİR DURING THE BALKAN WARS TO MAINTAIN
THE ORDER**

ABSTRACT

The proclamation of second constitutional era did not give the expected results regarding the Eastern question for the Ottoman Empire. In 1909 Austria invaded Bosnia and in 1911 The War of Tripoli began against Italy. Shaky domestic politics of this era hindered Ottoman efforts to effectively battle

¹ Arş. Gör., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, skaracakaya@bandirma.edu.tr

against these countries. In the meantime Balkan States combined an alliance and declared war against the Ottoman Empire. Ottoman mobilization for this upcoming war included gendarmerie to be a part of the army and caused lots of problems in the interior provinces. In Balıkesir region, abduction of girls, road interceptions by gangs and animal robbery rose significantly after the decrease in the number of gendarme due to the mobilization. In this study attempts to maintain order such as making ordinary people gendarme, recalling retired officers, building new headquarters for the gendarmerie, replacing governors in the region will be examined. Also the results of these attempts will be evaluated.

Keywords: *Balıkesir, Second Constitutional Era, Public Order, Balkan Wars, Gendarme.*

1. GİRİŞ

II. Meşrutiyetin ilanı Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın sonlarından itibaren karşı karşıya kaldığı dağılma tehlikesine bir çare olmamış, Avusturya'nın Bosna'yı 1909 yılında ilhak etmesinin yanında İtalya Trablusgarp'a Balkan Devletleri ise Rumeli topraklarına saldırmıştır. Dış siyasette bu gelişmeler yaşanırken meşrutiyetin ilanı iç politikada beklenen etkiyi yapmamış, adalet, hürriyet, eşitlik ilkeleriyle kendine hayat bulan Osmanlıcılık akımı büyük sorunlarla karşılaşmıştır. Meşrutiyetle birlikte ilan edilen aflar ülkenin geneline yayılan bir asayiş sorunu ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlı Karesi Mutasarrıflığı tarafından yönetilmekte olan Balıkesir bölgesi bu asayiş sorunlarının yoğun olarak hissedildiği yerlerden birisi olmuştur. Bu çalışmada özellikle II. Meşrutiyet'in ilanın ardından artan çete ve eşkıya faaliyetlerine karşı Balkan Savaşlarının devam ettiği süreçte ne gibi önlemler alındığı ve asayişin ne derecede sağlanabildiği incelenecektir. Bu husustan birinci derecede sorumlu olan jandarmanın Balıkesir bölgesindeki durumu, faaliyetleri ve eksiklikleri değerlendirilecektir.

2. İDARİ YAPI ve NÜFUS

Karesi Sancağı 20. Yüzyıl başlarında Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlı bir mutasarrıflık olarak yönetilmekteydi. 1903 yılında yapılan sayıma göre sancağın toplam nüfusu 428.200 olarak tespit edilmiştir. Merkez kaza olan Balıkesir'in nüfusu 125.740 ile toplam nüfusun 3'te 1'inden fazlasını oluşturmuştur. Ayvalık, Balya, Bandırma, Burhaniye, Edremit, Erdek, Gönen ve Sındırgı sancağa bağlı kazaları oluştururken, sancak bugün olduğu gibi oldukça geniş bir coğrafi bölgeye yayılmış ve ileride görüleceği üzere bu durum asayiş sorunlarının ortaya çıkmasında en önemli etkenlerden birisini oluşturmuştur (Koç, 2002).

3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA ASAYİŞ SORUNUNUN NEDENLERİ

Meşrutiyetin ilanının hemen ardından çıkarılan genel af, meşrutiyet mücadelesinin temel fikrinin özgürlük olduğu anlayışıyla hayata geçirilmiştir. Bütün ülkede hapishanelerin bir anda boşaltılması genel asayişe oldukça kötü etkilemiştir. Özgürlüklerine kavuşan eski mahkumlar, alışkanlıklarını sürdürmüş ve çoğu kısa süre içinde tekrar hapse düşerek, hapishanelerin yeniden dolmasına neden olmuştur. II. Meşrutiyet yıllarının sarsıntılı iç politika olayları ve devlet otoritesinde ortaya çıkan boşluklar da asayiş eksikliğinin temel sebeplerinden olmuştur (Demirkol, 2016).

Bu noktada özellikle 20. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde asayişten sorumlu olan jandarmanın durumu büyük önem arz etmektedir. Makedonya bunalımı sırasında ortaya çıkan Bulgar çeteleriyle mücadelede büyük zafiyet gösteren ve sürekli askeri birliklerden yardım istemek zorunda kalan jandarma teşkilatının yeniden organize edilmesi fikri 1903 yılında Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne sundukları Mürzsteg Planı'nın kabulüyle hayata geçmeye başlamıştır. İtalya'daki jandarma teşkilatının oldukça düzenli ve başarılı olması sebebiyle İtalya'dan gönderilen bir komutan önderliğinde pilot bölge olarak Rumeli'de hayata geçen bu planın elde edilen başarı sonrasında bütün ülkeye yayılmasına çalışılmıştır. Yeniden organize çabalarının merkezi II. Meşrutiyet'in ardından Selanik'ten İstanbul'a taşınmış ve öncelik İstanbul ve Aydın'daki jandarmaların yeniden organize edilmesine verilmiştir. Yeniden organizasyonun amacı İtalyan jandarma teşkilatı örnek alınarak Osmanlı jandarmasının modern ve yetkin bir hale getirilmesi olmuştur. Bunun için 10 Kasım 1909'da Jandarma Umum Kumandanlığı kurulmuş; jandarmanın eksiklerinin giderilmesi ve yeni personel dahil edilmesi gibi meseleler bu kurum üzerinden yürütülmüştür (Tekir, 2020).

Osmanlı'da jandarma teşkilatının personel eksikliği 19. yüzyıldan itibaren her zaman gündemde olmasına rağmen hiçbir zaman çözüm bulunamamış bir sorun olarak II. Meşrutiyet dönemine kadar gelmiştir. Personel eksikliğinin giderilememesinin yanı sıra jandarma maaşlarının düzenli yatırılmamış, halkı bu mesleği askerlikten aşağı bir mevkide görüp talip olmaktan imtina etmiştir. Bu duruma çözüm olarak öncelikle ihtiyatların silah altına çağırılması da eksikliğin giderilmesinde yeterli olmamış ve ancak açılacak modern okullarda eğitim alacak kişilerin istihdamı ile uzun vadede bu sorunun çözülebileceğini düşünülmüştür. Rumeli'de reorganizasyon faaliyetleri sırasında kurulmuş olan "Efrad-ı Cedide" mektepleri jandarmaya personel yetiştirilmesi konusunda öncü olmuş ve II. Meşrutiyet döneminde bu okullar İstanbul, İzmir, Adana, Beyrut, Trabzon gibi şehirlere yayılmıştır. 1909 yılından itibaren birçok vilayetten jandarma sayısının yetersizliğine ve asayişin sağlanabilmesi için personel talebine dair gelen yazılarda önemli oranda artış gözlenmektedir. Bu problemlerin çözümüne yönelik açılan okullarda

yetiştirilen personel ancak kendi bölgelerindeki ihtiyaca cevap verebilmiş; genel ihtiyacın karşılanmasında ise yetersiz kalmıştır. (Tekir, 2020).

Yukarıda belirtilenlerin yanında asayişin sağlanmasında jandarmanın yetersiz kalmasının diğer önemli nedenleri jandarmanın mülkiye ve idare işleri, meclis-i idare işleri, kur'a, bakaya, redif ve ihtiyat efradının celbi, ağnam ve aşar vergilerinin toplanması, hapishane, şimendifer hattı, mali kurumların korunması gibi diğer görevleri de ifa etmesi olmuştur. Zaten mevcudu yetersiz olan jandarmaların örneğin bir de hapishanelerin muhafazasından sorumlu olması, mevcut kuvvetlerin büyük bölümünün buraya ayrılmasına ve eşkıya ve çete takibi gibi asıl yapması gereken işlere yetişememesine neden olmuştur (Tekir, 2020).

4. BALIKESİR'DE ASAYİŞ ORTAMI

4.1. Soma-Bandırma Demiryolu

Girişte bahsedildiği üzere meşrutiyetin ilanının ardından ilan edilen genel af ile birlikte ülkedeki genel asayişin bozulmasından Balıkesir bölgesi de etkilenmiştir. Artan çete ve eşkıyalık faaliyetlerine karşı takip ve tenkil hareketlerine girişmesi gereken jandarma, bu dönemde inşasına başlanan Soma-Bandırma demiryolu hattı güzergâhında çalışan çeşitli milletlerden amelelerin hem kendi aralarında bir sorun yaşamasını önlemek hem de dışarıdan bu amelelere bir saldırı yapılmasını önlemek üzere görevlendirilmiştir. Jandarmaların görevlendirilmesinden sorumlu olan Karesi Mutasarrıflığı, bu duruma elinde yeterince kuvvet olmadığı ve ancak fazladan 70-80 kadar süvari jandarma personeli gönderilmesi halinde bu görevi yerine getirebileceğini bildirmiştir. Fazladan 70-80 süvari bu noktada aşırı bir talep gibi gelse de Soma-Bandırma arasında inşa edilecek demiryolunun toplam uzunluğunun 170 kilometreye yakın olması ve bunun her 15 kilometrelik bölümüne 4 jandarmadan oluşan devriye kolları görevlendirilmesi ile bu sayıya ulaşılmıştır. Dahiliye Nezareti'nin bu isteğe verdiği cevap olumsuz olmuş ve bütçenin jandarma ilavesine müsait olmaması yanında her tabur kadrosunun ihtiyaca göre düzenlenmiş olması nedeniyle başka bir yerden Karesi'ye jandarma ilavesi uygun görülmemiştir². Dahiliye Nezareti, Karesi Mutasarrıflığı'nın çeşitli vesilelerle jandarma mevcudunun artırılması talebine, bunun mümkün olmadığı ve eldeki kuvvetlerle gereken tedbirlerin alınması gerektiği yönünde cevap vermiştir. Ayrıca jandarma alay ve taburlarının kadro eksiklerinin giderilmesinin ihtiyaç ve ehemmiyete göre yapıldığı belirtilmiş ve bu konuda ısrar etmenin kimseye bir faydasının olmadığı

² Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 3. Şube'den Umum jandarma kumandanlığına gönderilen 21 Mayıs 327/ 3 Haziran 1911 tarihli yazı, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumi Kalemi Evrakı, Dosya: 69, Gömlek: 20-1. (Bundan sonra Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, BOA, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumi Kalemi Evrakı ise DH. İD olarak kısaltılacaktır; Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 3. Şube'den Umum Jandarma Kumandanlığına gönderilen 24 Nisan 327/ 7 Mayıs 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 69-20-2, Karesi Mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine gönderilen 17 Nisan 327/ 30 Nisan 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 69-20-3.

vurgulanmıştır. Bu noktada dönemin genel şartları incelendiğinde asayişin en bozuk olduğu ve jandarmanın yeniden organizasyonu noktasında en çok önem verilen yerlerin Aydın Vilayeti, Şark Vilayetleri ve Yemen olduğunu belirtmek gereklidir. Bu bölgelerdeki kadro eksikliğini gidermeye ve modern bir jandarma teşkilatı oluşturmaya diğer bölgelerden daha fazla önem verilmiştir (Tekir, 2020)³.

Umum Jandarma Kumandanlığı konu ile ilgili görüş bildirirken bütün ülke genelinde jandarma sayısının ihtiyacın oldukça altında olduğunu vurgulamıştır. Başka bir yerden Karesi'ye jandarma takviyesi yapmak imkânsız görünürken verilen görevleri elindeki kuvvetlerle yerine getirmesi istenmiştir⁴. Bu sırada başlayan Soma-Bandırma demiryolu inşaatında Osmanlı vatandaşı çeşitli milletlerden amelenin yanında Karadağlı ve İtalyan amelenin de olması bu bölgedeki asayiş için jandarma bulundurulmasını zorunlu kılmıştır. Karesi mutasarrıflığına ulaşan haberlerde ameleler arasında tartışmaların ve anlaşmazlıkların ortaya çıkmaya başladığı belirtilmiş ve hat boyunca konuşlandırılması gereken jandarmaların bir an önce gönderilmesi istenmiştir. Yukarıda belirtilen Umum Jandarma Kumandanlığı'nın bu olumsuz tutumu yanında Hüdavendigâr Vilayeti'nin de jandarma gönderilmesi isteğine kendi kadrosunun eksik olmasından dolayı olumsuz cevap vermesi gerekli miktarda jandarma gönderilmesinin önüne geçmiştir. Karesi Mutasarrıflığı bütün bu olumsuz cevaplara rağmen meydana gelen asayiş sorunlarının daha ciddi bir hal almasını engellemek adına bir miktar jandarmayı demiryolu hattı boyunca konuşlandırmıştır. Fakat bu durum Balıkesir genelinde eşkıya takibinde ve asker firarilerinin yakalanmasında kullanılacak birliklerin sayısının azalmasına neden olmuş dolayısıyla asayiş sorunu daha da artmıştır⁵.

4.2. Erdek'te Jandarmaların Yer Değiştirmesi Üzerine Ortaya Çıkan Problemler

Jandarma, II. Meşrutiyet döneminde yeniden organize edilmeye başlanmadan önce her vilayette bir alay, her sancakta bir tabur olacak şekilde yapılanmıştır. Kazalarda genellikle bir jandarma bölüğü mevcutken, vilayet ve sancak merkezlerinde iki veya üç bölük bulunmuştur. Bunun yanında her taburda bir de süvari bölüğü mevcuttur. Bununla birlikte kaza merkezlerinin haricinde jandarma müfrezeleri genellikle iki veya üç piyade ya da süvariden oluşmuştur (Tekir, 2020).

Bu dönemde Balıkesir'de bölge içinde görevlendirmeler de asayiş sorunlarının kaynağı olabilmıştır. Bir bölgeden diğerine nakledilen jandarmaların ayrıldıkları bölgelerden yapılan

³ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Daresi 3. Şubeden Karesi Mutasarrıflığına gönderilen 2 Mayıs 327/ 15 Mayıs 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 69-20-5.

⁴ Umum Jandarma Kumandanlığından Dahiliye Nezaretine gönderilen 28 Nisan 327/ 11 Mayıs 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 69-20-6.

⁵ Karesi Mutasarrıflığından Ticaret ve Nafia Nezareti Vekaleti Celilesine yazılan 29 Mayıs 327/ 11 Haziran 1911 tarihli tahrirat suretidir. BOA. DH. İD. 69-20-8; Dahiliye Nezareti'nden Umum Jandarma Kumandanlığı'na gönderilen 11 Ağustos 327/ 24 Ağustos 1911 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 67-65-1.

şikayetlerde bu duruma işaret edilmiştir. Erdek'e bağlı Paşalimanı adasında bulunan jandarmalardan üç tanesinin merkez kazaya göreve çağırılması üzerine zaten jandarmaların adada görev yapmak istemeyip istifa ettiklerinden ya da birer bahane ile yer değiştirdiklerinden şikâyet edilirken, adalarda bulunan nahiyelerde emniyet ve asayişin korunabilmesi ve merkez kaza ile irtibatının sağlam kalabilmesi adına yeterli miktarda jandarmanın bütün zamanlarda adada bulundurulmasına dikkat edilmesi istenmiştir⁶.

4. 3. Asayişin Sağlanması Noktasında Jandarma Miktarının Artırılması Talepleri

Umum Jandarma Kumandanlığı'nın 10 Kasım 1909 tarihinde kurulmasından sonra neredeyse her vilayet, jandarma kadrosunun eksikliğine ve asayişin sağlanıp işlerin yürütülmesi için jandarma takviyesine ihtiyacı olduğuna dair yazıları gerekli mercilere iletmıştır. Umum Jandarma Kumandanlığı ise gelen bu taleplere o seneki bütçenin elverdiği ölçüde ve vilayetlerin asayişlerinin önem sırasına göre cevap verildiğini açıkça belirtmiş, bu isteklerin ısrarla tekrarlanmasının kimsenin bir işine yaramadığını vurgulamıştır. Vilayetlerde kadrolara eklenecek jandarmaların yeniden organizasyon kapsamında "Efrad-ı Cedide" okullarından mezun olmasını arzu eden Kumandanlık, bu okullardan mezun olanların istenilen sayıda olmaması karşısında yukarıda belirtildiği üzere jandarma talep eden vilayetleri önem sırasına koymuştur. Buna göre Aydın Vilayeti, Doğu Vilayetleri ve Yemen öncelikle yeni mezun jandarmaların kadro eksikliklerini doldurmak için gönderildikleri yerler olmuştur (Tekir, 2020)⁷.

Bu doğrultuda 1912 yılında Doğu Anadolu, Yemen ve Rumeli jandarma kadrolarının tamamlanması için Maliye Nezareti 70.000 liralık bir bütçe ilavesi gerçekleştirmiş ve bu ilave ile Van alayına 250, Erzurum alayına 150 ve Bitlis alayına 150 süvari, Yemen alayına 1025 piyade ve 140 süvari gönderilmesi planlanmıştır. 3 Nisan 1912 tarihinde çıkarılan geçici bir kanun ile yapılan bu eklemeler haricinde kalan vilayetlerin taleplerine olumsuz cevap verilmiş ve ellerindeki mevcut kuvvetlerle durumu idare edip, asayiş ve emniyeti sağlamaları istenmiştir⁸.

Balıkesir, bu dönemde öncelik verilen bölgelerden birisi olmadığı gibi asayiş problemleri yukarıda adı geçen vilayetler kadar kötü durumda da bulunmadığı gerekçesiyle istekleri ikinci plana itilmiş ve tam olarak karşılanmamıştır. Jandarma kadrosunun eksik olduğu ve tamamlanması gerektiği yolundaki müracaatlara yeni açılan okullardan mezunlar verdikçe ve bundan sonraki senelerde jandarma

⁶ Dahiliye Nezareti Muhaberatı Umumiye Dairesi 3. Şube'den Umum Jandarma Kumandanlığına gönderilen 14 Teşrin-i Evvel 326/ 27 Ekim 1910 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 69-5-1.

⁷ Dahiliye Nezareti'nden yazılan 30 Haziran 326/ 13 Temmuz 1910 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 69-18-7-1.

⁸ Sadareten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 13 Mayıs 328/ 26 Mayıs 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 69-18-26-1; Umum Jandarma Kumandanlığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Mayıs 327/ 11 Haziran 1911 tarihli yazı. DH. İD. 69-18-30-1.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1016677

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 74-86

bütçesi artırıldıkça ancak bir çözüm bulunabileceği ve şimdilik “mevcudun hüsn-ü iktizamıyla vezaif-i inzibatîyenin teminine imtina edilmesi” istenmiştir⁹.

Karesi Mutasarrıflığı, mevcut durumun elindeki kuvvetler ile idare edilebilme ihtimalini oldukça zayıf görerek jandarma gönderilmesi talebinden vazgeçmemiş ve ısrarlarını sürdürmüştür. Mutasarrıf Vekili Şevket Bey 8 Haziran 1912 tarihinde neden daha fazla jandarmaya ihtiyaç duyduklarıyla ilgili yazısında, jandarma kuvvetlerinin bir kısmının Edremit kazasında Ayvalık-Edremit-Burhaniye sahilinde görev yaptığını, geri kalanların ise Burhaniye’de mal hırsızlığı, bir kadının yaralanması ve bir iki eşkıya çetesinin takip edilmesi ile görevlendirildiğini belirtmiştir. Ayrıca Balıkesir’de açılacak panayırlarda inzibatın temini ve silah altına alınacak rediflerin celp edilmesi için görevlendirilen jandarmalar da mevcuttur. Bunun yanında düşman donanmasının harekâtı hakkında saati saatine bilgi vermek için Midilli karşısındaki sahile konulan telefonların korunması için Ayvalık’tan jandarma talep edilmiş ve eldeki jandarmalar yukarıda belirtilen işleri ifa ettiklerinden bu isteğe cevap verilememiştir. Balıkesir bölgesinin hem sahil hem de iç bölgelerinin çok önemli noktalara sahip olduğunu belirten Şevket Bey, ya İstanbul’dan ya da başka bir bölgeden acilen jandarma gönderilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu noktada önceden 70-80 kadar istenilmesine rağmen gönderilen 30 jandarmanın Soma-Bandırma demiryolu hattında devriye olarak görevlendirildiğini belirtmek gerekir. Şevket Bey’in bu talebine önceki talepler gibi yaklaşan Dahiliye Nezareti önceden 30 jandarma gönderildiğinden ve her yerde jandarmaya ihtiyaç duyulduğu için daha fazla jandarma gönderilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir¹⁰.

Umum Jandarma Kumandanlığı ise daha önce belirtildiği üzere elindeki imkânlar dahilinde ve vilayetleri güvenlik açısından yaptığı önem sıralamasına göre jandarma taleplerini karşılamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Soma-Bandırma demiryolunun korunması için gönderilen 30 jandarma ile birlikte, İzmit’te eşkıya takibinde görev alacak 30 jandarma, yine Çanakkale’ye 30 ve Zonguldak’a 20 jandarma gönderilmiştir. Buna rağmen taleplerin azalmaması üzerine çözüm arayışlarını sürdüren Kumandanlık, İstanbul’da asayişin jandarma yerine polis teşkilatı tarafından sağlandığı takdirde Dersaadet, Beyoğlu ve Üsküdar taburlarından 30’ar kişinin daha gerekli yerlere sevk edilebileceğini belirtmiştir¹¹.

⁹ Harbiye Nezareti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 7 Temmuz 326/ 20 Temmuz 1910 tarihli yazı. DH. İD. 69-18-14-1; Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 3. Şubeden Karesi Mutasarrıflığına gönderilen 3 Haziran 328/ 16 Haziran 1912 tarihli yazı. DH. İD. 69-18-35-1.

¹⁰ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 3. Şubeden Karesi Mutasarrıflığına gönderilen 3 Haziran 328/ 16 Haziran 1912 tarihli yazı. DH. İD. 69-18-35-1; Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 3. Şubeden Karesi Mutasarrıflığına gönderilen 3 Haziran 328/ 16 Haziran 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 69-18-36-1.

¹¹ Umum Jandarma Kumandanlığı’ndan Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 28 Mayıs 1328/ 10 Haziran 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 69-18-37-1.

Balıkesir bölgesinde asayişin sağlanmasında birinci derecede öneme sahip jandarmanın bu eksikliklerinin yanında yine bu konuda önemli vazifeler üstlenen orman ve köy bekçilerinin durumu da hiç iç açıcı değildir. Silah eksikliği korucuların vazifelerini yerine getirememesi noktasında en önemli etken olmuş ve Ağustos 1913'te bütün Balıkesir'de bekçilerin 1369 adet silah eksikliği olduğu tespit edilmiştir¹².

5. BALKAN SAVAŞLARI VE BALIKESİR BÖLGESİNDE ASAYİŞ

Yukarıda görüldüğü üzere Balıkesir bölgesinin asayiş sorunları Balkan Savaşları henüz başlamadan önce yetkililer açısından içinden çıkılmaz bir hal almaya başlamıştır. Bununla birlikte zaten eksik olan jandarma mevcuduna kısmen yapılabilen eklemeler savaş sırasında tamamen durmuştur. Savaş sırasında öncelik Rumeli'ye verilmiş ve bu dönemde jandarmaların büyük çoğunluğu bu bölgeye gönderilmiştir. Gönderilen jandarmalar burada önemli görevler yerine getirmiş olsa da eksikliğin bulunduğu bölgelerde asayişin daha da bozulması bu nedenle olmuştur (Tekir, 2020)¹³.

Karesi Mutasarrıfı Cevdet Bey 22 Eylül 1912 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda, Balıkesir bölgesinde gittikçe artmakta olan hayvan hırsızlığı, kız kaçırma gibi olaylardan başka yakın zamanda yol kesme ve eşkıyalığın da sık sık görülmeye başladığını ve huzur ve emniyetin tehdit altında olduğunu belirtmiş, zaten kadrosu eksik olan jandarma taburunun yeni görevlendirilen kumandanı Rasim Bey'in görevini hakkıyla yerine getiremediğini vurgulamış ve bölgede emniyet ve asayişin sağlanması için boş olan jandarma kadrolarının doldurulmasıyla Rasim Bey'in yerine eski kumandan Ahmet Bey'in atanmasını istemiştir¹⁴. Aynı tarihlerde Bandırma, Gönen ve Balya kazaları başta olmak üzere Balıkesir'in birçok bölgesinde darp, cerh, yol kesme, gasp gibi olayların artması ve ahalinin can ve mallarının güvenliğinden şüphe duymaya başlamaları üzerine İstanbul'dan bölgeye bir müfettiş gönderilmesi planlanmıştır. Bu olaylar yaşanırken ihmalleri görülen memurlar hakkında gerekli kanuni işlemlerin yapılacağı ve emniyet ve asayişin tekrar sağlanacağı belirtilse de Cevdet Bey, adı geçen bölgelerdeki olayları incelemek üzere bir müfreze gönderildiğini söyleyerek emniyet ve asayişin sağlanabilmesi için öncelikle jandarma tabur kumandanı Rasim Bey'in yerine eski komutan Ahmet Bey'in atanmasını ve boş olan jandarma kadrolarının doldurulması gerektiğini tekrarlamıştır¹⁵.

¹² Karesi Mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 26 Temmuz 329/ 8 Ağustos 1913 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 81-56-1.

¹³ Savaş boyunca Rumeli'de görevlendirilen jandarmalar ordunun geri çekilmesi sırasında firar eden askerlerin toplanması, kolera salgının İstanbul'a ulaşmasının engellenmesi, Balkan devletlerine teslim eden şehirlerde anlaşma yapılana kadar şehirde kontrolün sağlanması gibi vazifeler ifa etmiştir.

¹⁴ Dahiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne Gönderilen 6 Eylül 328/ 19 Eylül 1912 tarihli yazı. BOA. DH.İD. 150-5-1-1; Karesi Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 5 Eylül 328/ 18 Eylül 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 150-5-2-1.

¹⁵ Dahiliye Nezareti'nden Karesi Mutasarrıflığına gönderilen 9 Eylül 328/ 22 Eylül 1912 tarihli yazı. BOA. DH.İD. 150-5-3-1; Karesi Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 10 Eylül 328/ 23 Eylül 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 150-5-5-1.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1016677

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 74-86

Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları sırasındaki iç politik durumu da Balıkesir bölgesinin asayişi açısından olumsuz bir durum oluşturmuştur. Savaşların yenilgi ile sonuçlanmasında ordu içindeki siyasi fikir ayrılıklarının oldukça büyük bir etkisi bulunmuştur (Zeyrek, 2012; Uyanık ve Çam, 2014). İttihat ve Terakki Partisi eski mebuslarından Vehbi Efendi'nin Balıkesir bölgesinde dolaşarak parti adına propaganda icra ederken isteği üzerine jandarma kumandanı tarafından kendisine refakat edecek jandarma tahsis edilmesi Mutasarrıf Cevdet Bey tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Mutasarrıflığın haberi olmadan jandarma kumandanının kendi kendine verdiği karar sonucu böyle bir uygulamaya gidildiğini savunan Cevdet Bey, hükümetin bu faaliyetlere jandarma görevlendirerek koruma sağladığı intibasının sürekli şikâyete neden olduğunu vurgulamış ve derhal jandarmanın geri alınması için ihtarda bulunmuştur¹⁶.

Aynı dönemde hapisanelerden sık sık firarların yaşanması ve askere gitmek istemeyip firar edenlerin bir araya gelerek çeteler oluşturup eşkıyalık yapması asayişin bozulmasında büyük rol oynamıştır. Buna karşı Karesi Mutasarrıflığı en çok Erdek, Gönen ve Bandırma civarında faaliyet gösteren firarilere karşı jandarma kuvvetlerinin sayısı yetersiz olduğundan askeri birliklerden yardım istemiştir. Balıkesir bölgesinin oldukça geniş olması; buna rağmen Karesi jandarma taburunun toplam mevcudunun sadece 280 piyade ve 170 süvari toplam 450 neferden oluşması, askeri birliklerin yardımı olmaksızın firarilerin takip ve tenkil edilmesini neredeyse imkânsız kılmıştır. Mutasarrıflık Bandırma ve Gönen redif taburlarından 25'er ihtiyat neferinin silah altına alınması için Harbiye Nezareti'nin devreye girmesini istemiş, ayrıca jandarma kumandanlığına Ahmet Bey'in getirilmesi isteğini yenilemiştir¹⁷.

Hapishane firarilerinin Gönen'le komşu olan ve Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığı'na bağlı Biga taraflarında da faaliyet göstermesi iki mutasarrıflık arasında gerginlik yaşanmasına neden olmuştur. Biga sınırlarına geldiklerine jandarma tarafından kovalanan eşkıyalar Gönen'e kaçmıştır. Burada gerek jandarma kumandanı olmaması ve gerek jandarma mevcudunun çok az olması sebepleriyle eşkıyaların takiplerine devam edilememiştir. Sorunun çözülmesini isteyen Biga kaymakamlığı, Gönen'deki jandarma mevcudunun artırılmasını ve başlarına da muktedir bir kumandan görevlendirilmesini talep

¹⁶ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 3. Şube'den Harbiye Nezareti'ne gönderilen 13 Eylül 328/ 26 Eylül 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 150-5-4-1; Karesi Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 10 Eylül 328/ 23 Eylül 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 150-5-6-1.

¹⁷ Dahiliye Nezareti Muhaberatı Umumiye Dairesi 3. Şube'den Harbiye Nezaretine gönderilen 17 Eylül 328/ 30 Eylül 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 150-5-7-1; Karesi Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 12 Eylül 328/ 25 Eylül 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 150-5-8-1.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1016677

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 74-86

etmiştir. Böylece jandarma eksikliği sadece Balıkesir bölgesi için değil, onunla komşu olan Çanakkale bölgesi için de asayiş sorunlarının temelini oluşturmuş ve onu etkilemiştir¹⁸.

Bu sırada Harbiye Nezareti ilan edilen seferberlik nedeniyle ihtiyat askerlerinin askere celp edilerek eşkıya takibinde kullanılamayacağını belirtmiş ve eldeki jandarma birlikleri ile idare-i umur edilmesi gerektiğini vurgulamıştır¹⁹. Yine seferberlik ile ilgili olarak askerlerin celp edilmesi ve toplanmasından sorumlu olan jandarma kuvvetleri, eşkıya takibi ve tenkili ile gerektiği gibi ilgilenemedikleri gibi, kazalarda meydana gelen asayiş olaylarında bile zor durumda kalmışlardır. 27 Eylül 1912 tarihinde Bandırma'da Ermeni bir vatandaşın bir askere olan borcunu vermek istememesinden dolayı ortaya çıkan tartışmada polis ve jandarmanın çarşıya gelerek hemen müdahale etmesine rağmen olayın müsebbibi olan Ermenilerden ikisi darp edilmiş ve yaralanmış ve bunlardan birisi ertesi gün vefat etmiştir. Olaya karışan Müslüman şahıs ise ciddi bir şekilde yaralanmamış, hızlı müdahale eden ve gerekli tedbirleri alan jandarmalar sayesinde olay daha fazla büyümeden yatıştırılmış ve diğer Ermeni vatandaşların da şahitliği ile meselenin basit bir borç alış-verişinden kaynaklandığı teyit edilmiştir. Buna rağmen Karesi Mutasarrıfı Cevdet Bey, Bandırma'nın, Rumeli'ye sevk edilen askerlerin önemli bir durağı olması nedeniyle daha büyük olayların çıkmasının engellenmesi ve jandarmanın asker celbi, eşkıya takibi ve sıradan asayiş olayları gibi birçok vazifesini iyi bir şekilde yerine getirebilmesi için İstanbul'dan yeterli miktarda asker gönderilmesini Harbiye Nezareti'nden talep etmişse de Harbiye Nezareti'nin "vesait-i mevcut ile muvazene-i inzibata imtina buyrulması" yolundaki cevabı değişmemiştir²⁰.

Jandarma mevcudunun artırılması, yetkin kumandan gönderilmesi, askeri birliklerin asayişin temininde kullanılması talepleri reddedilen Cevdet Bey, bir de elindeki jandarma zabıtları ve süvarilerin başka yerlere görevlendirilmesi ile karşı karşıya kalmıştır. Harbiye Nezareti'nden gelen bu talebe şiddetle itiraz eden Cevdet Bey, Balıkesir bölgesinde yol kesme, mal hırsızlığı ve katl gibi bir çok suçun işlenmekte olduğunu belirtmiş ayrıca Ayvalık, Edremit, Erdek, Bandırma kazalarında yerli ve ecnebi nüfus arasında meydana gelen olayların yatıştırılması, sükûnetin temin edilmesi ve bölgede çok yaygın olan kaçakçılığın engellenmesinin savaşın sürdüğü bir ortamda daha da önem kazanmışken, zaten eksik olan jandarma mevcudunun bu işleri yerine getirebilmesi için artırılması gerekirken, elindeki

¹⁸ Kala-ı Sultaniye Mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Eylül 328/ 1 Ekim 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 150-5-10-1; Dahiliye Nezareti Muhaberatı Umumiye Dairesi 3. Şube'den Karesi Mutasarrıflığına gönderilen 24 Eylül 328/7 Ekim 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 150-5-9-1.

¹⁹ Umum Jandarma Kumandanlığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Eylül 328/ 7 Ekim 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 150-5-12-1; Dahiliye Nezareti Muhaberatı Umumiye Dairesi 3. Şubeden Karesi Mutasarrıflığına gönderilen 25 Eylül 328/ 8 Ekim 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 150-5-11-1.

²⁰ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 3. Şube'den Harbiye Nezaretine gönderilen 2 Teşrin-i Evvel 328/ 15 Ekim 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 150-5-13-1; Karesi Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 30 Eylül 328/ 13 Ekim 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 150-5-14-1; Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 3. Şube'den Karesi Mutasarrıflığına gönderilen 3 Teşrin-i Evvel 328/ 16 Ekim 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 150-5-15-1.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1016677

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 74-86

jandarmaların başka yerlere görevlendirilmesinin kendilerini oldukça zor durumda bırakacağını vurgulamış ve bundan vazgeçilmesini istemiştir²¹.

Jandarma Kumandanlığı bu isteği değerlendirdikten sonra verdiği cevapta, seferberlik nedeniyle jandarmadan birçok zabitan ve efradın sahra jandarması vazifesiyle orduya katılmaları gerektiğini ve vilayetlerin jandarma ihtiyaçlarını geçici jandarma kaydederek veya emekli olmuş jandarmalardan istihdamında bir sorun görülmeyenlerin istihdamıyla çözülmesi gerektiğini bildirmiştir. Bu bağlamda Karesi Mutasarrıflığı'nın bağlı bulunduğu Hüdavendigâr Vilayeti'nde emekli olmuş dört yüzbaşı, bir mülazım-ı evvel, üç mülazım-ı sani bulunmuştur. Jandarma kumandanlığı bunlardan uygun görülenlerin Karesi taburunun ihtiyacı olan yerlerde işe başlamasında bir engel bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca orduya katılması gereken süvari jandarmalarının ifa edecekleri vazife eski vazifelerinden daha mühim olduğundan, yerlerinin piyade jandarma ile doldurulması uygun görülmez ise sabıkası olmayan ve süvari jandarma olabilecek binek hayvanı bulunan ahaliden geçici jandarma kaydedilebileceği bildirilmiştir²².

Normal jandarma personeli görev yaparken birçok noktada sorunla karşılaşılan Balıkesir bölgesinde, bu tedbirlerin özellikle savaş ortamında bir sonuç vermesi oldukça iyimser bir yaklaşım olmuştur. Belirtilen tedbirler asayiş durumunun düzelmesinde ve eşkıya ve firarilerin yakalanması noktasında olumlu bir etki yapmamış ve bölgedeki sorunlar çözülmeden sürmeye devam etmiştir.

6. SONUÇ

Balıkesir bölgesi hem merkeze olan yakınlığı hem de 400.000'i aşan nüfusu ile II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti'nin önemli bir merkezi olmuştur. Bu özelliklerinden dolayı dönemin başında ilan edilen af nedeniyle ülke genelinde yaşanan asayiş sorunlarından oldukça fazla etkilenmiştir. Yine bölge sınırlarının oldukça geniş olması bunda bir rol oynamış olsa da asıl problem Balıkesir bölgesindeki jandarmanın durumu olmuştur.

Asayiş Sorunun kendisini gösterdiği ilk olaylardan birisi Soma-Bandırma Demiryolu'nun inşasıdır. Demiryolu şirketi yetkilileri inşaatın sorunsuz ilerlemesi için jandarma koruması talep etmiş, elinde yeterli jandarma bulunmayan Karesi Mutasarrıflığı istenen jandarmaları görevlendirse de bu sefer

²¹ Cevdet Bey, yazısında askeri mükellefiyetleri bulunan ve sahillerden ülke dışına kaçan Rumların engellenmesi ve yakalanması gibi görevleri de saymış, ayrıca 22 jandarmanın ayrılmasından sonra Balıkesir bölgesinde ihtiyat askerlerini celp ve sevk etmek, vergi toplamak gibi görevleri bulunan jandarmanın oldukça zayıf bir vaziyette kalacağını belirtmiştir. Karesi Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Teşrin-i Evvel 328/ 27 Ekim 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 150-5-18-1.

²² Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı umumiye Dairesi 3 Şube'den Hüdavendigâr Vilayeti ve Karesi Mutasarrıflığına gönderilen 21 Teşrin-i Evvel 328/ 3 Kasım 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 150-5-21-1; Umum Jandarma Kumandanlığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Teşrin-i Evvel 328/ 1 Kasım 1912 tarihli yazı. BOA. DH. İD. 150-5-24-1.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1016677

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 74-86

diğer bölgelerdeki işler aksamıştır. Yine Erdek'e bağlı Paşalımanı adasında görevli jandarmaların bir kısmının merkeze alınması buradaki asayiş durumunu olumsuz etkilemiş ve şikayet konusu olmuştur.

Balıkesir bölgesindeki asayiş sorununun temeli, bütün ülkede olduğu gibi, jandarma sayısının yetersizliğine dayanmaktadır. II. Meşrutiyet döneminde jandarmanın yeniden organizasyonu kapsamında açılan ve jandarma yetiştiren okullar ülke ihtiyacını karşılayabilecek düzeyde mezun vermemiştir. Mevcut jandarmalar asıl vazifeleri olan eşkıya takibi ve asayişini sağlamının yanında, mülkiye ve adliye işleri, meclis-i idare işleri, kur'a, bakaya, redif ve ihtiyat efradının celbi, ağnam ve aşar vergilerinin tahsilatı, hapisane, şimendifer hatları ve mali kurumların korunması gibi geniş görev sahalarında çalışmış ve bu durum içinden çıkılmaz bir hal almıştır.

Balkan Savaşlarının başlangıcında bölgede görev yapan jandarmaların bir kısmının savaş bölgesine gönderilmesi ile zaten eksik olan mevcudunun daha da azalması sebebiyle Balıkesir bölgesinde asayiş sorunu büyümüştür. Bölgeden jandarma mevcudunun artırılmasına yönelik talepler bütçenin uygun olmaması nedeniyle reddedilirken, Balkan Savaşlarının olağanüstü şartları yeni tedbirler alınmasını zorunlu kılmıştır. İyice azalan jandarma mevcudunu artırmak için emekli jandarmaların göreve çağırılması, halktan binek hayvanı olanların geçici jandarma kaydedilmesi gibi uygulamalar gündeme gelmiş ve hayata geçirilmiştir. Eldeki imkanlar nispetinde değerli olsa da bu uygulamalar bölgede sürmekte olan asayiş sorunlarına bir çözüm getirmekten uzak kalmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA. DH. İD* (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti İdare-i Umumi Evrakı)

Kitaplar

Tekir, Süleyman, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma: Kuruluş, Teşkilat ve Mücadele (1903-1938)”, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.

Tezler

Koç, Zühal, “Karesi Sancağı'na Yapılan Göçler”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2014.

Zeyrek, Suat “Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

Kitap Bölümleri

* Belgelerin dosya ve gömlek numaraları dipnotlarda verilmiştir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1016677

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 74-86

Demirkol, Kurtuluş, “**II. Meşrutiyet Dönemi Başlarında İzmit Sancağı’nda Asayiş**”, Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II, Cilt:1, Pelikan Basım, Kocaeli 2016, s. 903-911.

Uyanık, Ercan- Çam, İrfan Davut, “**Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti’nin Yenilgisinin Sebepleri: Neden Münzehi Olduk?**” 100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913): İhtilafı Duruşlar, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 591-597.

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDE KYZİKOS KAZILARI

Engin ÇAĞMAN¹

ÖZET

Makalenin amacı Osmanlı Devleti döneminde yerli ve yabancı şahısların Kyzikos antik kentine ilgisini, bölgede çeşitli amaçlarla giriştikleri kazı faaliyetlerini ve devletin bu faaliyetlere yaklaşımını ortaya koymaktır. Çalışma, Osmanlı arşiv belgeleri temelinde ele alınmıştır. Günümüzde Balıkesir'e bağlı Erdek ilçesinin sınırları içinde kalan ve halen arkeolojik kazıların devam ettiği bölge, Osmanlı arşiv belgelerinde bazen Belkıs harabeleri bazen de Kyzikos olarak ifade edilmektedir.

19. yüzyılın sonlarından itibaren hem yerli hem de yabancı araştırmacıların Kyzikos'a ilgisinin arttığı görülmektedir. Resmî araştırmacıların incelemeleri dışında bölge halkının da çeşitli amaçlarla kentin harabelerinden faydalanmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Buna ilave olarak kalıntılar İstanbul'da, bazı inşaat ve tadilat faaliyetlerinde kullanılmıştır. Avrupalıların kazı çalışmalarının resmi gerekçesi bilimsel araştırmalar olarak görülmeyle birlikte o dönemde Osmanlı coğrafyasındaki antik eserlerin ülke dışına kaçırıldığı göz önüne alındığında Kyzikos'da da benzer amaçla hareket ettiklerini ileri sürmek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin de Kyzikos'un önemini farkında olduğunu söyleyebiliriz. 1869'da kurulan Müze-i Hümayun'un ilk müdürü Edward Goold'un aynı yıl Kyzikos harabelerine gitmesi ve İstanbul'a çok sayıda eski eser getirmesi bunun göstergesidir. Buna ilave olarak Maarif Nezareti'nin, özel şahısların imparatorluk coğrafyasında kazı yapmasına olumlu yaklaşırken Kyzikos'ta izin vermek istememesi ve bu kentte kazıyı bizatihi devletin yapması konusundaki ısrarı konuyla ilgili başka bir örnektir. Ayrıca yine Müze-i Hümayun'un kurulduğu yıl eski eserlerin korunmasını ve kazıların bir düzen çerçevesinde yapılmasını amaçlayan "Asar-ı Atika Nizamnamesi" ihdas edilmiş, Kyzikos kazılarında nizamnameye uyulması konusunda gayet hassas davranılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kyzikos, Belkıs, Bandırma, Erdek

CYZICUS EXCAVIATIONS IN THE OTTOMAN ARCHIVES

ABSTRACT

The present paper aims to exhibit local and foreign persons' interest in the antique city of Cyzicus, the excavations they have undertaken for various purposes in the area, and the Ottoman Empire's

¹ Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, engin.cagman@marmara.edu.tr

approach towards such activities. The study relies on Ottoman archival documents. Located within the Erdek district in today's Balıkesir and still being subject to ongoing excavations, the area was referred to as either the Belkis ruins or Cyzicus in the Ottoman archival documents.

Local and foreign researchers alike showed an increasing interest in Cyzicus since the end of the 19th century. In addition to researchers authorized by the state, locals in the area also tried to make use of the ruins for various purposes. Moreover, records indicate that the ruins supplied materials for construction and renovation efforts in Istanbul. Officially, the European efforts in the area were seemingly motivated by research. However, Ottoman antiquities across the realm were being smuggled out of the country across, so it is possible to suggest that the Europeans had similar intentions at Cyzicus.

We can suggest that the Ottoman Empire was aware of the antique city's significance as Edward Gould was assigned director of the newly founded Müze-i Hümayun in 1869 and was immediately sent to Cyzicus ruins within the same year, returning later to Istanbul with a plethora of antiquities. Moreover, although the Ministry of Education favored excavations carried out by private persons in other areas of the realm, they denied granting such permits at Cyzicus, and insisted on all excavations to be carried by state authorities. In a similar vein, following the opening of Müze-i Hümayun, the Ottomans enacted Asar-ı Atika Nizamnamesi, aiming to conserve antiquities and regulate excavations. Asar-ı Atika Nizamnamesi was strictly enforced within the Cyzicus excavations.

Keywords: *Cyzicus, Belkis, Bandırma, Erdek*

1. GİRİŞ

Çalışmanın konusunu Osmanlı arşiv belgeleri bağlamında Kyzikos antik kentinde yapılan arkeolojik kazılar teşkil etmektedir. Kyzikos'da araştırma yapan kişiler, elde edilen buluntular, antika malzemelerin usulsüz olarak kullanımı ve Osmanlı Devleti'nin konu hakkındaki yaklaşımı arşiv belgeleri çerçevesinde ele alınmıştır.

Kyzikos, Kapıdağı Yarımadası'nın anakara ile birleştiği kıstağın güney ucuna yakın kısımda bulunmaktadır. Günümüzde idari açıdan Balıkesir ilinin Erdek İlçesine bağlı olan Kyzikos, ilçe merkezinin 9 km. doğusunda yer almaktadır. (Koçhan, 2013, 70) Osmanlı arşiv belgelerinde kent bazen Kyzikos bazen de Belkis harabeleri² olarak geçmektedir. Yabancı seyyahların ve bilim

²1837'de bölgeye gelen İngiliz seyyah William John Hamilton, Kyzikos'un, bölgede hüküm süren kralın kızının güzelliğinden ve burada vefat ederek defnedilmiş olmasından dolayı Türkler tarafından "tatlı" ve "kız" anlamında "Bal-kız" olarak adlandırıldığını ileri sürmektedir. (Tercanlıoğlu, 2013) Fakat Osmanlı arşiv belgelerinde kelimenin yazılış ve okunuşu Belkis şeklindedir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026732

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 87-99

adamlarının³ da ziyaret ettiği bölgeye 19. yüzyılın sonlarına doğru ilginin arttığı görülmektedir. Kente olan teveccüh ve kazı için yerli ve yabancıların müracaatlarının yanı sıra bölge halkının faaliyetleri de Osmanlı arşiv belgelerine yansımıştır.

Belgelerden anlaşıldığına göre 19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı tebaasından kişilerle Avrupalı devlet ve bilim adamları resmi olarak kazı ve araştırma yapmak için izin istemişlerdir. Bölge halkının da gayri resmi olarak harabelerdeki buluntuları muhtelif amaçlarla kullanmak istediği ve bunun yanı sıra İstanbul'daki bazı yol ve inşaat çalışmalarında Kyzikos'daki harabelerden faydalandığı görülmektedir. Osmanlı tebaasından olup ruhsat alarak kazı yapmak isteyenler arasında Şura-yı Devlet hulefasından Mehmed Necib Bey ön plana çıkmaktadır. Avrupalılar arasında ise devlet adamı olarak Bavyera veliahdı Prens Rupprecht; bilim adamları olarak da Robert de Rustafjaell⁴, Frederic Wiliam Hasluck⁵ ve A. E. Henderson'un isimleri geçmektedir.

Osmanlı coğrafyasında özellikle yabancıların arkeolojik faaliyetlerinin artış göstermesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde antik eserlere karşı bir bilincin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. 1869 yılında Müze-i Hümayun'un kurulması ve aynı tarihte arkeolojik kazı ve eski eserlerle ilgili nizamnamenin⁶ ihdas edilmesi bu açıdan çok önemli bir gelişmedir.

³ Bölgeyle ilgilenen Avrupalı seyyah ve bilim adamların faaliyetleri hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. (Tercanlıoğlu, 2013)

⁴Robert de Rustafjaell: 1876-1943 tarihleri arasında yaşamış olan Rus kökenli İngiliz-Amerikalı koleksiyoncu, yazar ve gezgindir. 1900 yılında Kyzikos'u ziyaret ederek kentin haritasını çıkarmıştır. Ayrıca Kyzikos'un coğrafyası, savunma sistemleri, mimari yapıları ve su kemerleri hakkında önemli bilgiler veren Rustafjaell, bölgede çok sayıda mermer heykel parçaları ve mimari kalıntılar bulunduğunu belirtmiştir. (Tercanlıoğlu, 2013). Kyzikos'daki araştırmalarından sonra bir süre Mısır'da kalan Rustafjaell 1909'da Mısır'ın Luksor şehrinde antika eser satışı yaptığı "Museum of Practical Archaeology" adlı bir müze açmıştır. Fakat ünlü Alman Mısırbilimci Ludwig Borchardt, Rustafjaell'in bu koleksiyonu hakkında "her türden çok sayıda sahte eser" ifadelerini kullanmıştır. (Voss, 2014, 51-59) Daha sonra ABD'ye giden Rustafjaell burada birkaç defa hem evlilik yapmış hem de isim değiştirerek en son Roman Orbenali adını almıştır. Bunu yapmasındaki amacının kendisini Gürcistan'ın soylu ailesi olan Orbeliani'lere dayandırmak olduğu ileri sürülmüştür. (Vorderstrasse, 2019) "What is Medieval Nubian art? https://oi.uchicago.edu/sites/oi.uchicago.edu/files/uploads/shared/N_and_N/n%26n240.pdf (20.08.2021)

⁵ Frederic Wiliam Hasluck: 1878-1920 yılları arasında yaşamış olan İngiliz şarkiyatçıdır. 1902 yılında A. E. Henderson ile birlikte British School adına bölgeye gelmiştir. Bu tarihten sonra British School'dan ayrılmış ve 1903 tarihinden sonra araştırmalarına ve bu bölgedeki gezilerine ağırlık vermiştir. Kyzikos hakkında birçok makalesi bulunan Hasluck ayrıca "Cyzicus" adlı bir de kitap yazmıştır. Kitapta Kyzikos'la birlikte Güney Marmara'nın bazı bölümlerini ele almıştır. Çalışmalarında daha çok kentin topografyası, yapıları ve mezarlıkları üzerine yoğunlaşmıştır. (Tercanlıoğlu, 31-36). Öte yandan Hasluck İngiltere'nin Yunanistan Büyükelçiliğinin istihbarat bölümünde doğu dilleri uzmanı olarak da çalışmıştır. Özellikle Anadolu'da Güney Marmara, Ege Bölgesi, Antalya ve Konya'ya seyahatlerde bulunmuştur. Her ne kadar verdiği arkeolojik bilgiler ön planda yer alsada esasen araştırma alanı Osmanlı coğrafyasındaki farklı dinsel gruplar ve Bektaşilik'dir. Hasluck'un makalelerinden on tanesi, Râgıb Hulûsi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş ve Anadolu'nun Dinî Tarih ve Etnografyasına Dair Tedkikat Merkezi Neşriyatı'nın birinci kitabı olarak "Bektaşilik Tedkikleri" adıyla 1928 yılında yayınlanmıştır. Ayrıca "Anadolu ve Balkanlar'da Bektaşilik" adıyla Yücel Demirel tarafından sadeleştirilerek Latin harfleriyle de yayımlanan söz konusu tercüme M. Fuad Köprülü bir takdim yazısı yazmıştır. Fakat Köprülü, Hasluck'un bu konudaki görüşlerine ve ulaştığı sonuçlara pek güvenilemeyeceğini ifade etmiştir. (Woodhead, (1997), "Hasluck, Frederic William", <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasluck-frederick-william>, (15.08.2021)

⁶1869 tarihli nizamname ilk olmakla birlikte daha sonra 1874, 1884 ve 1906'da günün şartlarına göre üç defa güncellenmiştir. 1869 yılından sonra eski eserlerle ilgili faaliyetlerin sorumluluğu ve yapılacak olan kazıların izni Maarif Nezareti'ne verilmiştir. 1869 nizamnamesiyle birlikte eski eserlerin yurt dışına çıkarılması yasaklanmak istenmişse de 1874 nizamnamesine eklenen, bulunan eserlerin 1/3'nü kazı yapanın alabilmesine müsaade eden maddesi yurt dışına çok sayıda eserin kaçırılmasına yasal zemin hazırlamıştır. Bu problemin giderilmesi için yapılan değişiklikler ise ancak 10 yıl sonra 1884 nizamnamesi ile mümkün olabilmıştır. 1881 yılında Müze-i Hümayun Müdürlüğü'ne getirilen Osman Hamdi Bey'in

2. KYZİKOS HARABELERİNDEKİ MALZEMELERİN MUHTELİF YERLERDE KULLANILMASI

2.1.İstanbul Caddeleri İçin Kullanılması

1876 yılında otuz kadar amelenin Belkıs etrafında eski eser hükmünde bulunan kale duvarlarını yıktıkları, muntazam halde çıkarılan taşların kırılarak kaldırım taşı haline getirildiği ifade edilmiş; bu kişilerin kimler olduğunun ve ruhsatlarının bulunup bulunmadığının araştırılması ve faaliyetlerinin durdurulması istenmiştir. (BOA, MF.MKT.00035.00036.001.001, 5 Nisan 1292/17 Nisan 1876) Merkezi hükümet Hüdavendigâr Valiliğine gönderdiği yazıda bu tür uygunsuz faaliyetlerden mahalli yöneticileri sorumlu tutmuştur. Merkezin iddialarına göre mahalli hükümetin önem vermemesinden dolayı Belkıs sarayı duvarları muhtelif kişilerce yıkılarak alınan yontulmuş taşlar inşaat işlerinde kullanılmıştır. Daha önce Şehremaneti tarafından Şehzade caddesinde yapılan kaldırımda kullanılan taşların da oradan alındığı anlaşılmıştır. Vezneciler caddesinde kullanılmak üzere yine aynı taşlar taahhüt edilmiş, bu amaçla saray duvarının antika özelliğine sahip yonma taşları parçalar halinde peyder pey İstanbul'a nakledilmiştir. Fakat kaldırım taşı döşenmesiyle ilgili olarak Şehremaneti'nin ilgililerle yaptığı sözleşmede taşların nereden tedarik edileceğine dair bir netlik olmadığı gibi Şehremaneti, Belkıs'dan usulsüz bir şekilde alınan taşlarla ilgili herhangi bir bilgilendirmede de bulunmamıştır. Yazıda buna ilaveten Erdek kaymakam veya müdürü tarafından bu faaliyetlere nasıl ve ne şekilde ruhsat verildiğinin anlaşılmadığı ifade edilerek, kesinlikle taş söküm ve naklinin durdurulması ve söz konusu malzemelerin iyi bir şekilde muhafazası hakkında gerekenlere emir ve talimat verilmesi istenmiştir. (BOA, MF.MKT.00036.00047.001.001, 29 Nisan 1292/11 Mayıs 1876)

2.2.Tersane-i Amire ve Darülaceze İhtiyaçları İçin Kullanılması

1874 yılında Bahriye Nezareti'ne, İstanbul'daki Tersane-i Amire havuzunda kullanmak için Belkıs'dan taş çıkarıldığı, bu taşların arasında eski eserler bulunduğu ve bunlara sıradan taşlar gibi muamele edildiği bildirilmiş; bu tür taşların telef edilmemesi, bölgeden çıktıkça uygun bir mahalde korunması ve İstanbul'daki müzeye getirilerek teşhir edilmesi gerektiğine dair emir verilmiştir. (BOA, MF.MKT.00018.00077.001.001, 1 Mayıs 1290/13 Mayıs 1874)

1893 yılında hem Tersane-i Amire'nin ihtiyaçları hem de Darülaceze binaları için Belkıs'dan taş ihraç ve nakletmek amacıyla Vasilaki Kalfa ile Hacı Bedos adlı kişiler faaliyette bulunmuşlardır. Fakat kale ve eski binaların yıkım ve tahribine yol açacağı nedeniyle, padişahın emri hilafına bu gibi

gayretleriyle hazırlanan 1884 Nizamnamesi'ne göre tüm eski eserler devlet malı sayılmış, arazi sahibine ve kazı yapan kişiye pay verilmesi ortadan kaldırılmış, eski eserlerin yurt dışına kaçırılması engellenmeye çalışılmıştır. Ayrıca eski eserlerin korunmasına ve zarar verilmemesine yönelik maddeler eklenmiştir. (Ünar, 2019)

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026732

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 87-99

yapıların şeklinin ve asli görünülerinin bozulmasının önüne geçilmesi için bu tür faaliyetlerin durdurulması talimatı verilmiştir. Ayrıca Darülaceze için alınan taşların Belkıs'dan mı alındığı, harabenin eski kale mi olduğu, nerede bulunduğu ve taş ihtiyacı için araştırma yapan şahsın Vasilaki kalfanın adamı Bedos olup olmadığının tahkik edilmesi istenmiştir. (BOA, DH. MKT. 00096. 00007. 004. 002, 15 Temmuz 1309/27 Temmuz 1893)

Hüdavendigâr Valiliğinin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği cevabi yazıda gereken araştırmanın yapıldığı ve Bedos'un, eski şehir mezarlığından mermer, küfeki ve kara taş olarak dört yüz ve civarında bulunan kale duvarlarıyla bağ ve bahçe içlerinden yedi-sekiz yüz parça kadar taş çıkardığı ifade edilmiştir. Daha önce çıkarılan taşların İstanbul'a nakledildiği, ihtiyaç duyulan taşların kale bedenlerinden söküleceği, operasyonda bulunan elemanların istedikleri gibi kazı ve yıkım yaptıkları, bu işlemler sırasında bulunacak eski eserlerin ilgililerden saklanacağı da muhakkak olduğu bildirilmiştir. Vilayet Maden Mühendisliği'nin yaptığı tahkikatta taşların bir kısmının açılmış olan taş ocağından çıkarıldığı, Belkıs'da ise su dağıtımına ait burçlar bulunduğu, mevcut yapıya kale denilemeyeceği, içinde bina vs. bulunmayıp yalnız bağ ve bahçe olduğu belirtilmiştir. (BOA, DH.MKT.00096.00007.005.001, 16 Ağustos 1309/28 Ağustos 1893) ⁷

2.3.Bandırma'da İnşa Edilen Depo İçin Belkıs Harabelerinden Taş Talebi

1893 yılında Bandırma'da inşa edilen depo için kullanılmak üzere Belkıs'dan taş alınmış ve bu esnada bazı tarihi eserler bulunmuştur. Bandırma Taburu Binbaşısı Ağâh Bey, Müze-i Hümayun'a göndermek üzere bunları muhafaza etmiş ve daha sonra eserlerin teslim edilip edilmediğinin tespiti için Maarif Nezareti tarafından Müze Müdürlüğü'ne yazı gönderilmiştir. Netice itibarıyla eserlerin müzeye nakledilmek üzere Bandırma Kaymakamlığı'na teslim edildiği anlaşılmıştır. (BOA, MF. MKT. 00190. 00017. 001. 001, 6 Kanun-ı evvel 1309/18 Aralık 1893; BOA, MF. MKT. 00191. 00103. 001. 001, 8 Kanun-ı evvel 1309/20 Aralık 1893; BOA, MF. MKT. 00191. 00103. 002. 001, 21 Kanun-ı evvel 1309/ 2 Ocak 1894)

2.4.Doktor Kostantin Makri'nin Teşebbüsleri

1899 yılında Belkıs'da taşlıkta mermer bir sanduka bulunmuş ve belediye tarafından Erdek'e nakli düşünülmüştür. Fakat sandukanın büyüklüğü ve ağırlığı nedeniyle naklinin mümkün olmadığına, mevcut yerinde bırakılmasında ise başkaları tarafından kırılma ve telef edilme riskine dikkat çekilmiştir. Erdek eşrafından Doktor Konstantin Makri, masrafları kendisine ait olmak üzere

⁷ Fakat 1900 yılında Rustafjaell, şehri çevreleyen surların üst kısımlarının tahrip olmasına rağmen bazı yerlerde korunmuş olduğunu aktarır. 1902'de bölgeye gelen Hasluck da doğu körfezinden batı körfezine kadar surların varlığından bahseder. (Tercanlioğlu, 2013). Bu sebeple Vilayet Maden Mühendisliği'nin verdiği bilgiyi ihtiyatla karşılamak gerekir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026732

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 87-99

sandukanın Erdek'te Hristiyan kabrine nakli için talepte bulunmuştur. Yapılan araştırmada gerçekten de sandukanın bahsi geçen özelliklerinden dolayı merkez kazaya taşınmasının mümkün olmadığı belediye başkanlığı tarafından da teyit edilmiştir. Doktor Makri'nin, sandukanın Rum kabristanına nakli talebinin uygun olup olmadığı bilinemediğinden yapılacak muamele hakkında Erdek kaymakamlığından bilgi istenmiştir. Sandukanın Erdek kasabasına nakil masraflarının bin kuruş olduğu fakat kapağının sakatlığı nedeniyle kırılma riski bulunduğu ifade edilmiştir. Böylece sandukanın Rum kabristanına veya masrafı belediyece karşılanmak üzere hükümet konağına nakli olmak üzere iki ihtimal ortaya çıkmıştır. (BOA, MF.MKT.00480.00048.001.001, 28 Mart 1315/9 Nisan 1899)

Doktor Makri'nin teşebbüsünün nedeni bilinmemekle birlikte öldükten sonra eşinin yanına bu sandukanın içine defnedilmeyi düşünmesi muhtemeldir. Maarif Nezareti, Hüdavendigâr Valiliği'nden antika eser hükmünde olan sandukanın resminin gönderilmesini, bu gibi eserlerin, kişilerin şahsi tasarrufuna bırakılmamasını, ilerde müzeye gönderilmek üzere Erdek kasabasına nakledilerek herkesin görebileceği bir yere konulmasını istemiştir. (BOA, MF. MKT. 00501. 00020. 002. 002, 18 Nisan 1316/ 1 Mayıs 1900) Fakat Maarif Nezareti daha sonra gönderdiği yazıda, üzerinde herhangi bir yazı veya resim olmayan sandukanın taşıma masrafından dolayı önceki düşüncesinin aksine naklini uygun görmemiştir. Sandukanın güvende bulundurulmak ve emanet edilmek amacıyla civarındaki karye muhtarından sened alınması ve iyi bir şekilde korunması için dikkat ve itina gösterilmesi talimatını vermiştir. (BOA, MF.MKT.00480.00048.006.002, 21 Teşrin-i sani 1316/4 Aralık 1900)

3. KYZİKOS'DA KAZI VE ARAŞTIRMA TALEPLERİ

Maarif Nezareti aslında Belkıs harabelerinde özel şahıslara kazı izni verilmesi konusunda pek de olumlu düşünmemektedir. Bu bağlamda 23 Şubat 1874 tarihli bir belgeye göre bölgede kazı için ruhsat talep eden şahısların dilekçeleri incelenmiş ve antika eser araştırmak isteyenlere mevcut kanun ve nizamlar doğrultusunda izin verilmekle birlikte Belkıs bölgesinin başka yerlerle mukayese edilmemesi gerektiği, bu bölgede çok sayıda eski ve makbul eserler olduğu vurgulanmıştır. Her ne kadar Belkıs harabelerinde yapılacak kazı için taliplere çok sıkı şartlar dahilinde izin verilecek olsa da çıkacak eserlerin gizlice kaçırılacağına kesin gözüyle bakılmaktadır. Bu nedenle zaten bir dönümden ibaret ve eski eserlerin mevcudiyetinin kesin olduğu bu bölgede kimseye kazı izni verilmemesi ve beş altı bin kuruş masrafla bizatihi devlet tarafından kazı yapılması; gereken paranın da müze tahsisatından karşılanması tavsiye edilmiştir. Fakat yine de ya kazının devlet tarafından yapılması veya kazı için müracaat edenlerden birine kanun ve nizamlar çerçevesinde ruhsat verilmesi

ihtimallerinden birinin Bab-1 Ali tarafından kararlaştırılması talep edilmiştir. (BOA, MF.MKT.00017.00032.001.001, 11 Şubat 1289/23 Şubat 1874)

3.1.Mehmed Necib Bey'in Kazı Ruhsatı Talebi

17 Mart 1874'de Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi hulefasından Mehmed Necib Bey, Belkis harabelerinde kazı yapabilmek için ruhsat talebini içeren bir dilekçe vermiştir. Konuyla ilgili olarak arazi miri ise mahallince bir problem olmadığı, şayet mülk arazi ise sahiplerinin rızasının alınması gerektiği, bulunacak eserlerin üç gün içinde kaymakamlığa bildirilerek yarısının devlete ve diğer yarısının da ülke dışına çıkarılmamak kaydıyla kendisine ait olması, bina ve mabed gibi eserler bulunursa tahrip edilmemesi, kazılacak yerlerin orijinal halinin korunması, mevcut Asar-ı Atika Nizamnamesi hükümlerine göre hareket edilmesi, Osmanlı tebeasından muteber kefil gösterilmesi, kazının kaymakamlık nezaretinde yapılması şartıyla kendisine bir sene süreyle ruhsat verilmesi hususunun Bab-1 Âli'ye bildirilmesi kararlaştırılmıştır. (BOA, MF. MKT. 00017. 00124. 001. 001, 5 Mart 1290/17 Mart 1874; BOA, MF. MKT. 00017. 00156. 001. 001, 12 Mart 1290/24 Mart 1874)

Daha sonra âsâr-ı atika ile ilgili yeni nizamnamenin maddeleri kendisine tebliğ edilen Mehmed Necib Bey kazı yapacağı mahallin miri arazi olduğuna dair kaymakamlıktan ilmühaber getirmiştir. Ayrıca bulacağı eserlerden devletin hissesine düşen payı vereceğini, vermezse kendisinden tazmin ettirilmesine dair güçlü kefalet göstereceğini ve mevcut nizamname hükümlerine bağlı kalacağını beyan etmiştir. (BOA, ŞD.00207.00016.001.001, Tarihsiz)

19 Eylül 1874 tarihinde Mehmed Necib Bey'e ruhsat verilmesine ve izin süresinin bitmesine rağmen kazılardan ciddi bir sonuç elde edilemediği anlaşılmıştır. (BOA, ŞD.00207.00016.003.001, 7 Eylül 1290/19 Eylül 1874) Bu nedenle 2 Mart 1876 tarihinde Erdek Kaymakamlığı'na ve Hüdavendigâr Valiliği'ne ayrı ayrı gönderilen yazıda Mehmed Necib Bey'in bir senelik olan ruhsat süresi dolduğundan kazıya devam ediyorsa hemen durdurulması ve kazı faaliyetleri sonucunda ne bulunmuş ise bunların neler olduğunun ve devlete ait hisselerin nerede korunduğunun telgrafla bildirilmesi emredilmiştir. (BOA, MF.MKT.00034.00041.001.001, 19 Şubat 1291/2 Mart 1876; BOA, MF.MKT.00034.00041.002.001,19 Şubat 1291/12 Mart 1876)

Yapılan tahkikatta kazı sonucunda altı yedi parça heykel ve yazılı taş bulunduğu fakat konuyla ilgili olarak Erdek Kaymakamlığı'na bilgi verilmediği ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine eserlerin kimin elinde ise niçin alınarak müzeye gönderilmediği, öncelikle mahalli memurların buna niçin dikkat etmediği ve İstanbul'a haber verilmediği, bu taşların kaç parça ve ne gibi malzemeler olduğunun açığa çıkarılması istenmiştir. (BOA, MF.MKT.00034.00051.001.001, 6 Mart 1292/18 Mart 1876)

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026732

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 87-99

Mehmed Necib Bey verdiği beyanata göre sadece bir sandık ve bir iki oymalı direk başı çıkarmış bunlar da kazı mahallinde olup başka yeri kazdırmamıştır. Bunun üzerine sözü edilen taşların ve öte yandan Gemlik’de tersane tarafından taş ihracı için kazılan mahalde çıkarıldığı söylenen eski eserlerin resimlerinin alınarak açıklamalarını da içeren bilgilerin gönderilmesi ve hangilerinin Mehmed Necib Bey’e hangilerinin tersaneye ait olduğunun ayrıca bildirilmesi talimatı verilmiştir. Buna ilaveten ağırlıkları göz önüne alınarak İstanbul’a gönderilmelerinin mümkün olup olmadığının, şayet mümkün olanlar varsa masraflarının da belirtilmesi ve gerekli işlemler yapıncaya kadar eserlerin en iyi şekilde korunmasının gerekliliği ifade edilmiştir. (BOA, MF. MKT. 00036. 00105. 001. 001, 6 Mayıs 1292/18 Mayıs 1876)

3.2. Bavyera Veliahdı Prens Rupprecht’in Faaliyetleri

Bavyera Krallığı Hariciye Nezareti müşavirlerinden Mösyö Ludwig Von Donte, Hariciye Nezareti’ne gönderdiği bir yazıda Bavyera veliahdı Prens Rupprecht’in, I. Dünya Savaşı devam ederken savaşın bitiminden sonra on sene süreyle Marmara havzasının Rumeli ve Anadolu sahillerinde tarihi eser araştırması yapmak niyetinde olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda Prens, Bandırma kanalı inşaatı hasebiyle icra edilen⁸ ve ilerde yapılacak kazı esnasında takip edilecek programın uygulanmasını kolaylaştıracağı düşünülen sondaj faaliyetine katılmak istemektedir. Hariciye Nezareti konuyu Müze-i Hümayun Müdürlüğü’ne havale etmiş; Müdürlük önce Kyzikos’da sondaj faaliyetine girişilmesinin ve bunun sonucuna göre Prens Rupprecht’in kazıya katılmasının daha uygun olacağını bildirmiştir. Ayrıca, Asar-ı Atika Nizamnamesi’ne atıfta bulunularak sondaj faaliyeti için ruhsatname tarihinden itibaren iki ay süreyle izin verilebileceği, kazı işlemleri için ise daha sonra ayrıca talepte bulunulması gerektiği, bu durumda da altı aydan iki seneye kadar izin verilebileceği beyan edilmiştir. Neticede Müze Müdürlüğü’nün görüşleri doğrultusunda, 22 Kasım 1917 tarihinde Meclis-i Vükela’da Prense iki ayı geçmemek şartıyla sadece sondaj için izin verilmesinin uygun olacağı yönünde karar alınmış, kararın icrasından da Maarif Vekâleti sorumlu tutulmuştur. (BOA, İ. DUİT. 00116. 000051. 003. 001, 22 Teşrin-i sani 1333/22 Kasım 1917; BOA, İ. DUİT. 00116. 000051. 001. 001, 4 Mayıs 1334/4 Mayıs 1918)

⁸ 1915 yılında Almanların teşvik ve öncülüğünde Kapıdağı Yarımadası ile yarımadanın anakaraya bağlı olduğu bölge arasındaki toprakların kazılması için çalışma başlatılmıştır. Böylece Bandırma ve Erdek denizlerinin birleştirilmesi, bir demiryolu köprüsüyle de yarımada ve anakaranın bağlanması düşünülmüştür. Söz konusu köprü ve demiryolu inşa edildiği gibi kanal bölgesinden Belkıs harabelerine dört metre genişliğinde ve 9 km. uzunluğunda bir şose yol yapılmıştır. I. Dünya Savaşı devam ederken ciddi bir personel istihdamını ve masrafı gerektirecek olan bu projeye niçin ihtiyaç duyulduğu tam olarak anlaşılamamıştır. Her ne kadar projenin askeri amaçlı olduğu söylene de içlerinde arkeoloji meraklısı Prens Rupprecht’in de bulunduğu bazı Almanların Bergama’da ve başka bölgelerde yaptığı gibi Belkıs’da da benzer şekilde antika eserleri çıkararak bunları kendi ülkelerine götürme niyetiyle bu projenin hazırlanmış ve pensin de bu amaçla Kyzikos’da kazı ruhsatı talebinde bulunmuş olması kuvvetle muhtemeldir. (Ayhan, 2018, 405-408)

3.3.Rustafjaell, Hasluck ve Henderson'un 'in Ruhsat Talepleri

Müze-i Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey, 4 Haziran 1900 tarihinde Maarif Nezareti'ne yazdığı bir yazıda İngiliz asar-ı atika yani eski eser uzmanı Robert Rustafjaell'in Kyzikos kadim kentinin harabelerinde Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin hükümlerine göre hareket etmek şartıyla iki sene süreyle kazı yapmak için izin istediğini iletmıştır. Ayrıca Rustafjaell'in, bölgenin haritasını da çıkararak müzeye teslim etmek üzere olduğunu belirtmiştir. Osman Hamdi Bey, kazı faaliyetlerinden dolayı kale, istihkâm, devlet binaları ve ahalinin ihtiyaçları açısından bir mahzur olup olmadığının araştırılması için Maarif Nezareti'nden Hüdavendigâr Valiliği'ne emir verilmesini talep etmiştir. (BOA, MF.MKT.00509.00003.001.001, 22 Mayıs 1316/4 Haziran 1900)

Maarif Nezareti'nin bu konudaki emri üzerine Hüdavendigâr Valiliği yapılan tahkikatta kazı talep edilen bölgede kale, istihkam ve devlete ait bina olmayıp Belkıs harabelerinde yer yer temel ve duvar kalıntıları olduğunu, bu duvarların kazı esnasında yıkılmasının herhangi bir mahzuru olmadığını, harabelerin içinde ve etrafında ahaliye ait bağ, bahçe ve tarlalar bulunduğu için kanun gereği sahiplerine bedellerinin ödenerek rızalarının alınması gerektiğini bildirmiştir. (BOA, MF.MKT.00509.00003.003.001, Tarihsiz) Daha sonra Müze Müdürlüğü, kazının başlanacağı amfiteyatronun devlet arazisi olması hasebiyle ahalinin rızasının alınmasına gerek olmadığını ifade etmiştir. Ancak müdürlük, müze tarafından takdir edilecek kefalet akçesinin yatırılması, kazı esnasında çıkacak olan eski eserlerin tamamının müzeye ait olması ve söz konusu eski eserlerin sadece resim ve kalıplarının alınabilmesi, kazıya nezaret etmek üzere müze müdürlüğü tarafından tayin olunacak komiserin harcırahının kazı yapan kişi tarafından karşılanması, üst makamların gerekli onayları vermesi ve ayrıca harç ve ruhsat bedellerinin ödenmesi hususlarının kabulü ve/veya uygulanmasından sonra kazıya başlanabileceğini ve kazı esnasında nizamname kurallarına riayet edilmesinin şart olduğunu belirtmiştir. (BOA, MF.MKT.00509.00003.004.002, 4 Teşrin-i sani 1316/17 Kasım 1900) 17 Haziran 1901'de Rustafjaell'e resmi izin çıkarılmasına rağmen havaların çok sıcak olması ve işçilerin mevsim hastalığına⁹ yakalanması nedeniyle kazı faaliyeti Eylül ortasına ertelenmiştir. (BOA, MF. MKT. 00509. 00003. 008.002, 4 Haziran 1317/17 Haziran 1901; BOA, BEO. 001695. 127059.003.001/8 Temmuz 1317/21 Temmuz 1901; BOA, MF. MKT. 00569. 00003. 002. 001, 20 Haziran 1317/3 Temmuz 1901)

⁹ Hastalığın ne olduğu belgede net olarak ifade edilmemekle birlikte ortaya çıkması ve yayılmasında bölgede bulunan Belkıs gölünün zamanla bataklığa dönüşerek meydana getirdiği hava kirliliğinin rolü olduğu düşünülebilir. O dönemde bataklığın oluşturduğu çevre kirliliğinin civar köylerde hastalık ve ölümlere sebebiyet verdiği bilinmektedir. Bataklığın kurutulması ve hem sağlık açısından hem de tarım yapılabilmesi açısından elverişli hale getirilebilmesi için 1912 yılında faaliyete girilmiş ise de bir netice elde edilememiştir. (BOA, ML.EEM.01143.00011.012.001, 21 Şubat 1326/6 Mart 1911; BOA, ML.EEM.01143.00011.008.001, 12 Temmuz 1330 /25 Temmuz 1914)

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026732

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 87-99

Kazıya nezaret etmek üzere Hüdavendigâr Valiliği bir kişiyi görevlendirmiş fakat Rustafjaell komiserin maaş ve harcırahını ödemiş ve kısa bir süre sonra İstanbul'a dönmüştür. Bunun üzerine kendisine tebliğat gönderilmesi gündeme gelmiş fakat kazının başlamamış olması nedeniyle bunun uygun olmayacağı ve sorumlu tutulamayacağı belirtilmiştir. (BOA, DH. MKT. 02548. 00051.001.001, 11 Teşrin-i evvel 1317/24 Ekim 1901) Bu olaydan sonra yaklaşık altı ay kadar Rustafjaell'in kazı faaliyetleri hakkında arşiv belgelerinde bir bilgiye rastlanmamaktadır. 7 Mayıs 1902'de bu defa Rustafjaell ile birlikte Hasluck ve Henderson adlı kişilerin Belkıs'da araştırma yapmak ve harabelerin resim ve haritasını çıkarmak için izin talebinde buldukları bildirilmektedir. (BOA, DH.MKT.00510.00079.001.001, 24 Nisan 1318/7 Mayıs 1902)

İlgili kayıta nizamnamenin şartları tekrar hatırlatılarak Rustafjaell'e zaten izin verildiği ve onun dostları olan diğer iki kişinin talebinin ise tahkikat sonucunda değerlendirileceği ifade edilmiştir. (BOA, DH. MKT. 00510. 00079. 002. 002, 11 Mayıs 1318/24 Mayıs 1902) Neticede Hasluck ve Henderson'a da söz konusu faaliyetleri için resmi olarak izin verilmiştir. (BOA, MF. MKT. 00509. 00003. 016. 001, 4 Haziran 1318/17 Haziran 1902)

4. SONUÇ

Antik dönemde önemli bir kent olan Kyzikos Osmanlı döneminde de ilgi odağı olmuştur. Avrupalı seyyahların, arkeolog ve bilim adamlarının bölgeyi sıklıkla ziyaret ettiği bilinmektedir. 1869 yılında kurulan Müze-i Hümayun'un ilk müdürü olan Goold'un aynı yıl kente gitmesi ve bazı eserleri İstanbul'a getirmesi Kyzikos'a verilen önemi göstermektedir. Kyzikos ve genel olarak Osmanlı coğrafyasındaki tarihi eserler konusunda Osmanlı Devleti'nin son döneminde bir bilincin oluştuğunu ve tarihi eserlerin yurt dışına kaçırılmasının önüne geçilmesi doğrultusunda bazı adımlar atıldığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda Müze-i Hümayun'un kurulduğu yıl olan 1869 yılında Asar-ı Atika Nizamnamesi oluşturulmuş ve nizamname, 1874, 1884 ve 1906'da güncellenmiştir. Öte yandan tarihi eserlerin farklı amaçlarla kullanılması da engellenmeye çalışılmıştır.

.Arşiv kayıtlarından edindiğimiz bilgilere göre 19. yüzyılın sonlarından itibaren bölge için araştırma talepleri artmıştır. Osmanlı arşiv belgelerinden edindiğimiz bilgiye göre bu dönemlerde kazı izni alarak araştırma yapanlar arasında özellikle Osmanlı tebeasından Mehmed Necib Bey'in adı sıklıkla geçmektedir. Fakat kendisine bir seneliğine izin verilmesine rağmen birkaç tarihi eserin dışında herhangi bir şey bulunamamış ve süre bitiminde kazının durdurulması istenmiştir.

20. yüzyılın başlarında bölgeye ilgi duyanlardan biri Bayyera Veliabd Prens Rupprecht'tir. Prens Rupprecht, 1915 yılında Erdek ve Bandırma denizlerini birleştirmek için Almanların nezaretinde başlatılmış olan çalışmalar sürerken 1917 yılında Kyzikos'da kazı faaliyeti için izin istemiştir. Maarif

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026732

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 87-99

Nezareti önce sondaj yapılması ve bunun sonucuna göre hareket edilmesi gerektiğini düşünerek sadece sondaj faaliyeti için iki aylığına izin vermiş, asıl kazı müsaadesinin daha sonra uygun olacağını ifade etmiştir.

Arşiv belgelerinde kendisinden eski eserler uzmanı olarak söz edilen Rustafjaell'e talep ettiği tarihten bir sene sonra, 17 Haziran 1901 yılında iki sene süreyle kazı yapma izni verilmiştir. Fakat izin verilmeden çok önce yüzey çalışmaları yaptığı anlaşılan Rustafjaell, bölgenin haritasını çıkardığını ve müzeye teslim etmek üzere olduğunu ifade etmiştir. Kazının başlayacağı yerin amfiteyatrosu ve mülkiyet açısından devlete ait olması nedeniyle ahalinin rızasının alınmasına gerek duyulmamıştır. Fakat havaların çok sıcak olması ve işçilerin hastalanmasından ötürü kazı faaliyetleri aynı yılın Eylül ayına ertelenmiştir. Kayıtlarda, verilen izinden sonra altı ay kadar Rustafjaell'in çalışmalarından söz edilmemektedir. 1902 Mayıs'ında Rustafjaell'in arkadaşları olarak sözü edilen Frederic William Hasluck ve ressam A. E. Henderson'a da izin verilmiştir. Fakat bu şahısların izin talebi kazı değil, araştırma yapmak, harabelerin resimlerini çekmek ve haritasını çıkarmak amaçlıdır.

Belgelerde Mehmed Necib Bey'in faaliyetlerinin sonuçlarından bahsedilmekle birlikte gerek Rupprecht'in, gerek Rustafjaell, Hasluck ve Henderson'un yaptığı çalışmaların neticeleri hakkında (şimdilik kaydıyla) Osmanlı Arşiv belgelerinde bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Rustafjaell ve arkadaşlarının bizzat kendilerinin daha sonra yayınladığı kitap ve makaleler, fotoğraflar ve haritalar mevcuttur. Bu anlamda Kyzikos'un tarihinin aydınlatılmasına önemli katkılar sağlamışlardır.

Bu şahısların içinde çok ilginç bir orijin ve kişiliğe sahip olan Rustafjaell Rusya doğumludur. Osmanlı coğrafyası haricinde Mısır, İngiltere ve ABD gibi birbirinden çok uzak ülkelerde hareketli bir hayat sürmüştür. Bir ara Mısır'da koleksiyonlarını sattığı bir müze kurmuş fakat bu eserlerin sahte olduğuna dair iddialar ortaya atılmıştır. ABD'de yaşadığı dönemde birden fazla evlilik ve isim değişiklikleri yapan Rustafjaell ayrıca soyunu Gürcistan'da asil bir aileye dayandırmak istemiştir. Yine Kyzikos'da araştırma yapan önemli şahsiyetlerden biri olan Hasluck İngiltere'nin istihbarat biriminde çalışmıştır. Güney Marmara, Ege, Antalya ve Konya'da bulunarak Osmanlı coğrafyasındaki farklı dini gruplar, özellikle de Bektaşilik üzerine eserler vermiş ve bu konudaki bazı yazıları Türkçeye çevrilmiştir.

Genel olarak bölgede yapılan kazı ve araştırmalar bilimsel amaçlı görünmekle birlikte araştırmacıların niyetlerini öğrenebilmek tam olarak mümkün değildir. Fakat o dönemde Osmanlı coğrafyasındaki tarihi eserlerin önemli oranda yurt dışına kaçırılmış olması Kyzikos'da kazı yapanlar hakkında da benzer şüpheleri uyandırmaktadır. İlerde araştırmaya açılacak veya bulunabilecek belgeler sayesinde bu faaliyetlerin amaçları ve sonuçları hakkında daha fazla bilgi edinilmesi mümkün

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026732

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 87-99

olabilecektir. Ayrıca arşiv belgelerinde veya diğer kaynaklarda Kyzikos'a ait tarihi eserlerin (şayet varsa) envanterinin bulunması ve dünya müzeleriyle karşılaştırılması durumunda bölgeye ait eserlerin de büyük oranda açıklığa kavuşması beklenebilir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA)

BEO.001695.127059.003.001/8 Temmuz 1317/21 Temmuz 1901

DH.MKT.00096.00007.004.002, 15 Temmuz 1309/27 Temmuz 1893

DH.MKT.00096.00007.005.001, 16 Ağustos 1309/28 Ağustos 1893

DH.MKT.02548.00051.001.001, 11 Teşrin-i evvel 1317/24 Ekim 1901

DH.MKT.00510.00079.001.001, 24 Nisan 1318/7 Mayıs 1902

DH.MKT.00510.00079.002.002, 11 Mayıs 1318/24 Mayıs 1902

İ.DUİT.00116.000051.003.001, 22 Teşrin-i sani 1333/22 Kasım 1917

İ.DUİT.00116.000051.001.001, 4 Mayıs 1334/4 Mayıs 1918

MF.MKT.00035.00036.001.001, 5 Nisan 1292/17 Nisan 1876

MF.MKT.00036.00047.001.001, 29 Nisan 1292/11 Mayıs 1876

MF.MKT.00018.00077.001.001, 1 Mayıs 1290/13 Mayıs 1874

MF.MKT.00190_00017.001.001, 6 Kanun-ı evvel 1309/18 Aralık 1893

MF.MKT.00191.00103.001.001, 8 Kanun-ı evvel 1309/20 Aralık 1893

MF.MKT.00191.00103.002.001, 21 Kanun-ı evvel 1309/2 Ocak 1894

MF.MKT.00480.00048.001.001, 28 Mart 1315/9 Nisan 1899

MF.MKT.00501.00020.002.002, 18 Nisan 1316/ 1 Mayıs 1900

MF.MKT.00480.00048.006.002, 21 Teşrin-i sani 1316/4 Aralık 1900

MF.MKT.00017.00032.001.001, 11 Şubat 1289/23 Şubat 1874

MF.MKT.00017.00124.001.001, 5 Mart 1290/17 Mart 1874

MF.MKT.00017.00156.001.001, 12 Mart 1290/24 Mart 1874

MF.MKT.00034.00041.001.001, 19 Şubat 1291/ 2 Mart 1876

MF.MKT.00034.00041.002.001, 19 Şubat 1291/2 Mart 1876

MF.MKT.00034.00051.001.001, 6 Mart 1292/18 Mart 1876

MF.MKT.00036.00105.001.001, 6 Mayıs 1292/18 Mayıs 1876

MF.MKT.00509.00003.016.001, 4 Haziran 1318/17 Haziran 1902

MF.MKT.00509.00003.001.001, 22 Mayıs 1316/4 Haziran 1900

MF.MKT.00509.00003.003.001, Tarihsiz

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026732

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 87-99

MF.MKT.00509.00003.004.002, . 4 Teşrin-i sani 1316/17 Kasım 1900

MF.MKT.00509.00003.008.002, 4 Haziran 1317/17 Haziran 1901

MF.MKT.00569.00003.002.001, 20 Haziran 1317/3 Temmuz 1901

ML.EEM.01143.00011.012.001, 21 şubat 1326/6 Mart 1911

ML.EEM.01143.00011.008.001, 12 Temmuz 1330 /25 Temmuz 1914

şD.00207.00016.001.001, Tarihsiz

şD.00207.00016.003.001, 7 Eylül 1290/19 Eylül 1874

Kitap ve Makaleler

-Aydın, A. (2018) “Seferberlik Yıllarında Yarım Bırakılan Garip Bir Teşebbüs: Kapıdağı Berzahı'nın Açılması Çalışmaları”, Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi, Editör: Ulaş Töre Sivrioğlu, Dora Yayıncılık, Bursa, 405-408

-Nurettin, K. (2013) “Kyzikos, Hellespontus'da Bir Eyalet Merkezi”, Güzel Sanatlar Dergisi, 31: 69-91

-Tercanlıoğlu, A. (2013) “18. Yüzyıldan 20. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar Kyzikos Kentini Ziyaret Eden İngiliz Seyyahlar, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi

-Ünar, şükrü. (2019) “Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Gelişimi”, Asya Studies Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8: 67-75

-Vorderstrasse, T. (2019), "What is Medieval Nubian art?" The Oriental Institute News & Notes, 240, *The Oriental Institute of the University of Chicago*, 16-19

https://oi.uchicago.edu/sites/oi.uchicago.edu/files/uploads/shared/N_and_N/n%26n240.pdf

(20.08.2021)

-Voss, S.(2014) "Ludwig Borchardts Berichte über Fälschungen im ägyptischen Antikenhandel von 1899 bis 1914: Aufkommen, Methoden, Techniken, Spezialisierungen und Vertrieb". Fitzenreiter, Martin (ed.), *Authentizität: Artefakt und Versprechen in der Archäologie* içinde. 10-12 Mayıs 2013 tarihli çalıştay, Ägyptisches Museum der Universität Bonn, Londra: Golden House, 51-59

-Woodhead, C. (1997) “Hasluck, Frederick William”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasluck-frederick-william>, (15.08.2021)

MANYAS KOCAGÖL KAZAKLARINDAN GERİYE KALAN SANAT ESERLERİ

Feride İMRANA ALTUN¹

Cansu ERDAĞ UÇAR²

ÖZET

Bu çalışmada Balıkesir'in Manyas İlçesi'ne bağlı Kocagöl Köyü'nde bulunan Don Kazaklarına ait sanat eserleri tanıtılmıştır. Don Kazaklarının Kocagöl Köyü'ne 18. yüzyılın sonlarında geldikleri düşünülmektedir. Kocagöl'de yaşadıkları süre boyunca birçok sanat eseri üretmişler ve 1962 yılında Rusya'ya geri dönerlerken eserlerinin birçoğunu burada bırakmak zorunda kalmışlardır.

Çalışma kapsamında Kocagöl'de bulunan Don Kazaklarına ait ikonalar, evler ve kilise yapıları incelenmiştir. İkonalar teknik ve işlenen konular; evler ve kiliseler ise plan şeması ve kullanılan malzeme açısından değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, özellikle söz konusu kiliselerin³ önemi vurgulanmış ve Don Kazaklarının sanat eserlerinin kalıcı olmasını sağlamak amacıyla öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, Manyas, Kocagöl, Don Kazakları, Sanat Eserleri

ARTWORKS REMAINING FROM MANYAS KOCAGOL COSSACKS

ABSTRACT

In this study, art works belonging to Don Cossacks in Kocagöl Village of Manyas District of Balıkesir were introduced. It is thought that the Don Cossacks came to Kocagöl Village at the end of the 18th century. During their time in Kocagöl, they produced many works of art and when they returned to Russia in 1962, they had to leave many of their art works here.

Within the scope of the study, the icons, houses and church structures of the Don Cossacks in Kocagöl were examined. Icons, technical and covered topics; houses and churches were evaluated in terms of plan scheme and materials used. In this context, the importance of the churches⁴ in question was

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, faltun@bandirma.edu.tr.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

³ Manyas Kocagöl'de bulunan Don Kazalarına ait iki adet kilise yapısı, Cansu Erdağ Uçar tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmaktadır.

⁴ Two church structures belonging to the Don Districts in Manyas Kocagöl are being prepared by Cansu Erdağ Uçar as a master's thesis.

emphasized and suggestions were made to ensure that the art works of the Don Cossacks were permanent.

Keywords: *Balıkesir, Manyas, Kocagöl, Don Cossacks, Artworks*

1. GİRİŞ

Balıkesir ili Türkiye'nin kuzeybatısında, Marmara Bölgesi'nde bulunur ve kuzeyden Marmara Denizi, batıdan Ege Denizi ve Çanakkale, güneyden İzmir ve Manisa, doğudan ise Bursa illeri ile çevrilidir (Yaman ve Parla, 1981: 1103). Bandırma ise Balıkesir iline bağlı bir ilçe olup Marmara Denizi kıyısında bulunur. Eski çağlarda yaşayan Misyalılar'dan Cumhuriyet Dönemi'nde yaşayan Türklere kadar tarihi bir geçmişe sahip olan Bandırma, şüphesiz ki tarihi eserleriyle de önemli bir ilçemizdir (Dündar, Acioğlu ve Koçyiğit, 2019: 546). Bandırma ve çevresi coğrafi konumu, ulaşım imkanları, verimli toprakları ve olumlu iklim yapısı gibi özellikleri dolayısıyla cazibe merkezi haline gelmiş ve göçmen toplulukların çeşitli dönemlerde iskân ettikleri önemli yerleşimlerden biri olmuştur (Şahin, 2018: 318). Çalışmamızın konusunu oluşturan Manyas Kazakları, Bandırma çevresine yerleştirilmiş önemli göçmen topluluklarından birisidir. Don Kazakları olarak da adlandırılan bu Slav göçmenlerin Kocagöl Köyünü kurdukları ve bu köyün göl kıyısında bulunan ilk modern yerleşme olduğu düşünölmektedir (Arı, 2003: 81) (Şekil 1).

Şekil 1. Kocagöl Köyü

Kazak kelimesi ilk etapta Kazakistan, Türk kökenli toplumları akla getirmektedir ancak çalışmamızda kullandığımız bu kelime Orta Asya Türkleri tarafından, şehirlerin disiplinli hayatından kaçıp kırlarda serbest yaşamayı tercih eden insan topluluklarını ifade etmek için kullanılmıştır. Slav feodalizminin işkencelerinden kaçıp stepelerde yaşayan başıboş topraksız Slavlar "Kazak" adı altında

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020086

BANÜSAD, 2021; 4(*BCS 21 Özel Sayısı*), 100-110

garnizonlar halinde teşkilatlandırılmışlardır (Fındıklıoğlu, 1962: 5). Zaman zaman Kozak şeklinde karşımıza çıkan bu kelime Ruslar tarafından da kullanılmaktadır (Muşmal ve Benli, 2019: 108).

Kazaklar Don, Dinyeper (Özi) ve Aksu (Bağ) Nehirleri ile bunların çevresinde bulunan bataklıklara yakın yerlerde yaşıyorlardı (Şimşir, 2008: 68). Eski bir Slav lehçesini konuşan Kazaklar (Toğrol, 2012: 136) ikamet ettikleri bölgelere göre *Amur, Don, Kuban, Orenburg, Ural, Transbaykal, Terek, Astrahan* adlarıyla da anılıyorlardı (Fındıklıoğlu, 1964: 56). Don Nehri kıyılarında yaşayanlara Don Kazakları, Özi Irmağı kıyılarındakilere de Zaporog Kazakları deniliyordu (Şimşir, 2008: 68). Kazaklar Don Nehri kıyısına *stanitsa* adlı köyler kurmuşlar, önemli kararlarını *krug* isimli merkezlerinde vermişler ve liderlerine de *Ataman* demişlerdir (Kanat, 2018: 336). Geçimlerini büyük oranda balıkçılık yaparak sağlamışlar ve balıkçılık faaliyetlerini tarımla desteklemişlerdir. Erkek egemen bir toplum olan Kazaklar Rus-Ortodoks inancına sıkı sıkıya bağlıydılar. İmparatorluk Rusya'sında yaşayan ve Eski İnananlar olarak da anılan bu topluluk, inançları dolayısıyla bu topraklarda zulüm gördükleri için göçe zorlanmışlardır (Arı, 2021: 24, 29). Sakallarını kesmek istemeyen halkın bir kısmı, devletin yaptığı baskılardan kaçarak Osmanlı Devleti'nin idaresindeki Kuban'a sığınmışlardır (Bülbul, 2017: 74).

1653 yılında Çar Aleksey Mihayloviç zamanında, Rus kiliselerinde bazı ıslahatlar yapılmak istenmiş ve Rusya'da dini bir parçalanma görünmeye başlamıştır. Patrik Nikon'un faaliyetlerinin bir sonucu olan bu olay, Ruslar tarafından *parçalanma* anlamına gelen 'Raskol' kelimesiyle ifade edilmiştir (Çopur, 2006: 31, 39). Patrik Nikon İncil'in Yunanca'dan Slavca'ya çevrilirken birtakım hatalar yapıldığını düşünmüş ve dini ritüel ile metinlerde değişiklikler yapmaya çalışmıştır. Örneğin Muskovit metinlerde hatalı biçimde yazılan "İsa" sözcüğünün düzeltilmesini, haç çıkarırken iki değil üç parmağın kullanılmasını, dini tören alayının güneş yönünde değil, ters yönde yürümesini önermiştir (Ascher, 2020: 80). Bu reformlar halk arasında çelişkiler yaratmıştır. Rus halkının bir kısmı, özellikle Kazaklar bu reformlara karşı çıkmışlar ve 'eski din'i bırakmamışlardır. Bunlar bir süre sonra çeşitli tarikatlara bölünmüşlerdir. Özellikle Büyük Petro (1682-1725) döneminde görülen Batılılaşma çabaları Ruslar arasında şikayetleri iyiden iyiye arttırmıştır. Bu çabalar sonucunda sakallarını kesmek istemeyen erkekler ailelerini de yanlarına alarak Sibiryaya, Ukrayna ve Kafkasya'ya kaçmışlardır. Sonraları bunlardan bazı cemaatler Türkiye ve Amerika'ya göç etmeye başlamışlardır (Çopur, 2006: 43).

Kazak grupları 1780'lerde Osmanlı Devleti'nin kararıyla yola çıkarak Enez ve Manyas topraklarına yerleştirilmişlerdir (Arı, 2021: 27). Manyas Gölü'nün kıyısındaki Kocagöl Köyü ve Kocagöl Köyü'nün karşısında yer alan Bereketli Köyü Kazakların yerleşim merkezleri olmuştur. Ancak Bereketli Köyü sakinleri 1928 yılında, Çarlık Rusya'nın devrilmesinin ardından, bazı kimseler tarafından topluca Rusya'ya dönmeye ikna edilmişlerdir (Somuncuoğlu, 2018: 140).

Kocagöl Köyü, Manyas Gölü'nün güneybatı kenarına kurulmuştur. Köyün ilk modern sakinleri diyebileceğimiz Don Kazaklarının bu köye yerleştirilmesi tesadüf değildir. Don sahillerinde balıkçılıkla geçimlerini sağladıkları göz önünde bulundurularak bu bölgeye iskân ettirilmişlerdir (Arı, 2003: 81). Buraya gelir gelmez iş ilk olarak sazdan kulübeler yapmışlar, daha sonra göle paralel olarak tek katlı kerpiç evler inşa etmişlerdir. Dilleri, Slavca diyalektlerinden biri olan Güney Rusya Rusçası, dinleri ise Hıristiyan Ortodoksluktur (Ülken ve Tanyeli, 2014: 147-149). Don Kazakları Kocagöl Köyüne gelişlerinden Rusya'ya geri dönüşlerine kadar burada kendi içlerine kapalı bir toplum olarak yaşamışlar ve Rusya'daki adetlerine, geleneklerine bağlı kalmışlardır (Somuncuoğlu, 2018: 88, 93).

2. KAZAK EVLERİ

Kazakların evleri Manyas Gölü'ne paralel olan ana yolun iki yakasına konumlandırılmıştır. Tek katlı, kerpiç ve beyaz badanalı evlerinin genel planı neredeyse tek tiptir. Evler, bir avlu ve bahçeyi çevreleyen kareye yakın bir düzene sahiptir. Köyün büyükleri Kazak evlerinin başlarda sazdan çatılı olduğunu ancak son zamanlarda çatılarında kiremit kullandıklarını bildirmişlerdir (Toğrol, 2012: 132-133). Bölgeye Türklerin iskân ettirilmesiyle birlikte 1925 yılından sonra Kazak kültüründe birtakım değişimler yaşanmaya ve sayıları az da olsa evlerin cepheleri kasaba evlerine göre sıvanmaya başlanmıştır (Turhan, 1956: 7) (Şekil 2). Günümüzde köyde Kazaklardan geriye kalan orijinal bir ev bulunmamaktadır.

Şekil 2. Son Kazak Valedo ve Ailesinin Kocagöl'de göl kıyısındaki evi

(Somuncuoğlu, 2018; 282)

3. KAZAK KİLİSELERİ

Kocagöl Köyünde Kazaklara ait iki kilise vardır (Şekil 3). Bu iki kilisenin mensupları Ortodoks mezhebinin bir koluna bağlı olmalarına rağmen bazı dini adetler bakımından uzlaşmamış ve birbirlerinden ayrı yaşamışlardır. Pazar günleri herkes kendi kilisesindeki ayinlere katılmıştır (Ülken ve Tanyeli, 2014: 149). Bu ayrım muhtemelen reformist kilisenin papazlarını kabul eden “papazlılar” ile bu din adamlarına güvenmeyen “papazsızlar” şeklindedir (Sivrioğlu, 2018: 575). Kiliselerden büyük boyutlu olanı Troitsa Kilisesi (Kocagöl Cami) (Şekil 4), küçük boyutlu olanı ise Meryem’in Göğe Yükselişİ Kilisesi (Küçük Kilise) (Şekil 5) olarak adlandırılmıştır (Русский мир.ru 03.11.2021). Meryem’in Göğe Yükselişİ Kilisesi 1881’de Archimandrite Pavel tarafından kutsanmış, Troitsa Kilisesi ise 1900’lerin başında inşa edilmiştir (Анатольевич и Владирич, 2011: 72-73). Bu kiliseler Erken Hıristiyan ve Orta Çağ mimarisinde tipik kilise planı olan bazilikal plan şemasını yansıtmaktadır.

Şekil 3. Meryem’in Göğe Yükselişİ Kilisesi ve Troitsa Kilisesi’nin konumlarını gösteren harita

(Google Maps, 2021)

Şekil 4. Troitsa Kilisesi (Kocagöl Cami)

Salim Nizam Arşivi

şekil 5. Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi (Küçük Kilise)

Cansu Uçar Arşivi

3.1. Troitsa Kilisesi (Büyük Kilise)

Günümüzde cami olarak kullanılan Troitsa Kilisesi (Büyük Kilise) dörder sütundan oluşan iki sütun dizisiyle üç nefli bir plana sahiptir. Bugün kadınlar mahfili olan bölümün orijinalinde ikonostasis bölümü olduğu düşünölmektedir. Apsis içten ve dıştan yuvarlak planlıdır. Yapıya ait herhangi bir orijinal süsleme öğesi görölmemektedir. Bugün yapının içinde çini plakalar mevcuttur (şekil 6).

Şekil 6. Troitsa Kilisesi (Büyük Kilise)

Cansu Uçar Arşivi

3.2. Meryem'in Göge Yükseliş Kilisesi (Küçük Kilise)

Küçük Kilise olarak anılan Meryem'in Göge Yükseliş Kilisesi ise 20. yüzyılda okul olarak kullanılmıştır. Duvar kalıntılarından yola çıkılarak kilisenin orijinalinde tek nefli olduğu ve bir ikonostasise sahip olduğu anlaşılmaktadır. Apsis içten yuvarlak, dıştan beş cephelidir. Bu yapıda da süsleme unsuru bulunmamaktadır. Yapı günümüzde oldukça kötü durumdadır (Şekil 7).

Şekil 7. Meryem'in Göge Yükseliş Kilisesi (Küçük Kilise)'nin giriş kapısının önünde yer alan koridordan batı yönüne bakış

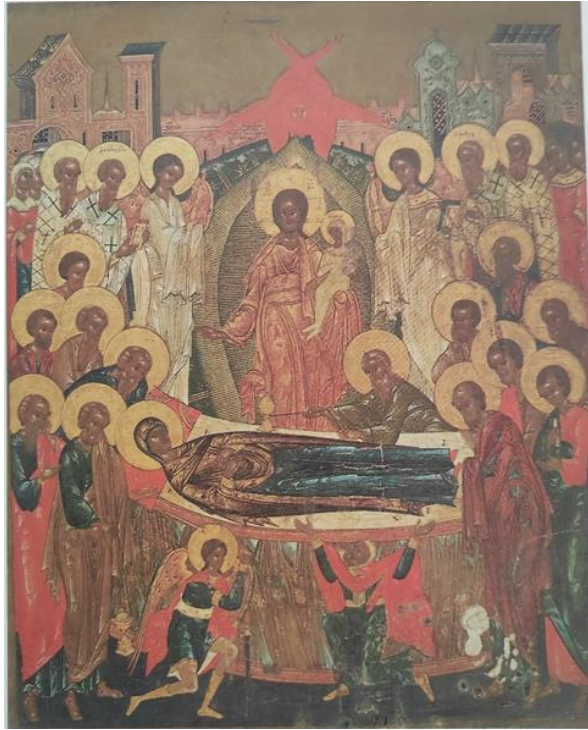

Cansu Uçar Arşivi

4. İKONALAR

Ayasofya ve Bandırma Müzesi koleksiyonlarında, Troitsa Kilisesi'nin (Büyük Kilise) ikonastasisine ait olduğu bilinen çok sayıda ikona vardır. Troitsa Kilisesi'nde yer alan ikonaların başlıca konuları Meryem'in Doğumu, Meryem'in Mabede Taktimi, Meryem'in Ölümü (Şekil 8), İsa'nın Doğumu, İsa'nın Vaftiz Edilişi, İsa'nın Göğe Yükselişi ve benzerleridir. İkonalarda genellikle kırmızı, beyaz, lacivert, sarı ve siyah renkler uygulanmıştır. Nefti zemin üzerindeki bu canlı renkler ikonalara ruhani bir hava kazandırmıştır (Yılmaz, 1993: 8, 12,18, 22, 29).

Şekil 8. “Koimesis” Meryem'in Ölümü

(Nilay Yılmaz, 1993, 14)

4.1. Ayasofya Müzesi Koleksiyonuna Kayıtlı Eski Kazak İkonaları

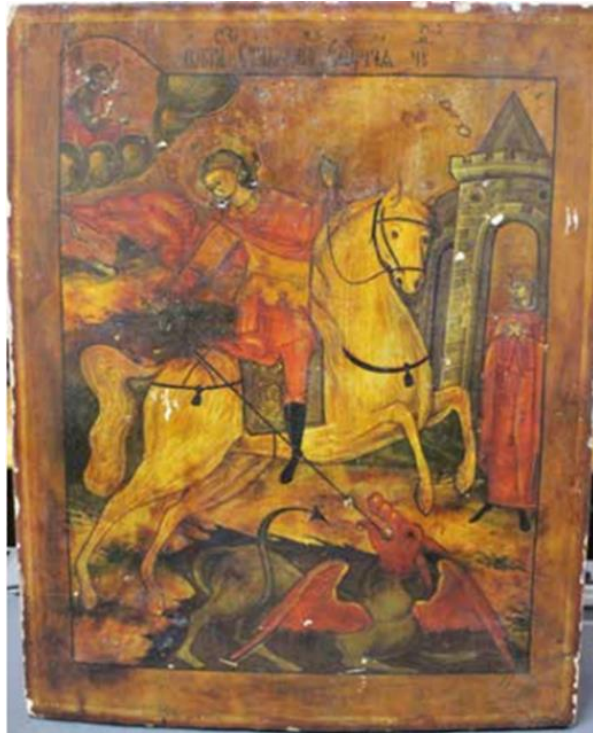
Ayasofya Müzesi koleksiyonunda yer alan Eski Kazak İkonaları 16. yüzyılda Kuzey Rusya'da Psikov Okulu taklit edilerek üretilmiştir. Bu ikonalar soyut ve çizgici üslupta olup aynı elden ya da atölyeden çıkmış olduğu bilinmektedir. İkonaların arkasında Rusça yazılmış olan “Sofia kızın şifa bulması için” yazısından yola çıkılarak bu ikonaların zengin ve soylu bir kişi tarafından yaptırılıp hasta kızının şifa bulması ümidiyle Troitsa Kilisesi'ne adandığı anlaşılmaktadır (Yılmaz: 1993: VI).

4.2. Bandırma Müzesi Koleksiyonuna Kayıtlı Eski Kazak İkonaları

Bandırma Müzesi arkeoloji ve etnografik koleksiyonunda Don (Rus) Kazaklarına ait ahşap ve bronz malzemeden üretilmiş iki adet ikona bulunmaktadır. Ahşap ikona Aziz Georgios ikonasıdır ve 18.-19. yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Şekil 9). Merkezdeki figür Aziz Georgios'a aittir. İsa,

kompozisyonun sol köşesinde ve vücudu hafif yan şekilde gösterilmektedir. Kompozisyonda yer alan bir diğerk figür ise sahnenin sağ köşesindeki burcun önünde tasvir edilen prenstir. Bronz ikona 18.-19. yüzyıla tarihlendirilen İsa ve Meryem'in hayatından konuları içeren katlanabilir bir ikonadır. Dikdörtgen levhaların her birinin üstleri üçgenle sonlanmaktadır. Her iki levha beşer parçaya bölünmüş olup her bir bölümde Meryem ve İsa'nın hayatından alınan sahneler tasvir edilmiştir (Altun, 2020: 91, 80-81).

Şekil 9. Ahşap Aziz Georgios İkonası

Feride İmrana Altun Arşivi

5. SONUÇ

Osmanlı döneminde Don Kazakları tarafından Manyas Kocagöl'de inşa edilen iki kilise, kentin ilgili dönemdeki tarihi ve geçmişine ışık tutarak günümüze kadar gelebilmeleri açısından oldukça önem arz etmektedir. Troitsa Kilisesi'nin (Büyük Kilise) bugün cami olarak kullanılması, yapının büyük ölçüde korunmasına fayda sağlamıştır. Ancak kilise camiye çevrilirken iç kısmında büyük oranda değişikliğe uğramış ve orijinallliğini kaybetmiştir. Bunun yanı sıra bir dönem orta okul olarak kullanılan ve günümüzde âtil vaziyette bırakılmış Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi yıkılmaya yüz tutmuş olup acilen müdahale edilmesi gerekmektedir. Bu yapı restore edildikten sonra şu an Rusya'nın Stavropol Bölgesi, Novokumsky köyündeki Nekrasov Kazaklarının Etno-Köyü örneğinde olduğu gibi

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020086

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 100-110

işlevlendirilebilir. Novokumsky köydeki Nekrasov Kazaklarının geleneksel avlulu evleri restore edilmiştir. Bu evlerde gelen misafirlere Kazakların yaşam biçimleri ile yörenin mutfağı tanıtılmaktadır (Russia Beyond 03.11.2021). Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi de aslına uygun olarak restore edilip Kazakların gelenek ve göreneklerini yansıtan öğelerin sergilenmesi için kullanılabilir. Örneğin Kazaklara ait eski evlenme defterleri, kadın ve erkeklerin giydikleri kıyafetler, Ayasofya ve Bandırma Müzelerindeki ikonaların fotoğrafları, Kazakların Kocagöl Köyü'ne kazandırdıkları balık avlama teknikleri ile burada yetiştirdikleri Kazak fasulyeleri bu binada sergilenebilir.

KAYNAKÇA

Altun, F. İ. (2020) "Bandırma Müzesi'nde Bulunan Don (Rus) Kazaklarına Ait İki İkona", ed. Serdar Öztürk, Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II, 2, Ankara: Gece Kitaplığı, s. 73-95.

Анатольевич, А. П. Владимирович, С. Д. (2011) "XX. Ворования Малой Азии в первой половине века: Новые материалы о липоване и красоте", Журнал липованской истории и культуры русских старообрядцев, 8: 66-87, Одесса. (Anatolyevich, A.P. ve Vladimirovich, S.D. (2011) "XX. Yüzyılın İlk Yarısında Küçük Asya'nın İnançları: Lipovan ve Güzellik Hakkında Yeni Malzemeler", Lipovan Tarihi ve Rus Eski İnananların Kültürü Dergisi, 8, Odessa, s. 66-87.)

Arı, Y. (2021) "Manyas Kuş Cenneti Milli Parkı Kültürel, Tarihi ve Politik Ekoloji", Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları.

Arı, Y. (2013) "Manyas Gölü'nün Kültürel Ekolojisi: Tarihi Süreçte Adaptasyon ve Değişim", Türk Coğrafya Dergisi, 40, İstanbul.

Ascher, A. (2020) "Kısa Rusya Tarihi", Yavuz Alogan (çev). İstanbul: Say Yayınları.

Bintaş, A. (2020) "Kocagöl Köyü-Bandırma", <https://www.youtube.com/watch?v=QBWP1s5J2g4>, (09.10.2021).

Bülbül, İ. (2017) "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kuban Boyunda Siyaset, Etnik Yapı ve İktisat", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (Kafkasya Özel Sayısı)*, 2, s. 73-114.

Çopur, L. (2006) "Rus Kültür Tarihinde Raskol Dönemi ve Bu Dönemin Mücahidi Avakkum (Hayatı ve Eserleri)", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Dündar, M., Acıoğlu, Y. ve Koçyiğit, O. (2019) "Ortaçağ'dan Günümüze Balıkesir İli Yüzey Araştırması 2018 Yılı Çalışmaları", 37. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 3, Diyarbakır.

Fındıkoğlu, Z. F. (1964) "Türkiye'den Rusya ve Amerika'ya Göç Eden İslav Muhacirleri", Sosyoloji Konferansları, 4: 56-93.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020086

BANÜSAD, 2021; 4(*BCS 21 Özel Sayısı*), 100-110

Fındıkoğlu, Z. F. (1962) “Türkiye’de İslav Muhacirleri” İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Konferansları, 3: 1-30.

Kanat, V. (2018) “XVIII. Yüzyılda Don Kazaklarının (Ağnadlar) Tuna Deltasına Yerleştirilmeleri”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 67: 333-352.

Muşmal, H. ve Benli, K. (2019) “Osmanlı Dönemi’nde Beyşehir Mada Adası’na Yerleştirilen Rus Kazakları” Konya Ticaret Odası Konya Kitabı XVII, 2: 107-127.

Русский мир.ru (2017) <https://m.rusmir.media/2016/02/01/nekrasovzi>, (03.11.2021).

Russia Beyond (2016) https://www.rbth.com/society/2016/07/30/for-nekrasov-cossacks-life-in-steppe-song-and-wine_616247, (03.11.2021)

Sivrioğlu, U. T. (2018) “Manyas Kuban-Nehkrasov Kazakları”, Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi, ed. Ulaş Töre Sivrioğlu, Bursa: Dora Yayınları. 573-588.

Somuncuoğlu. S. (2018) “Don Kazakları”, İstanbul: Matbuat Yayın Grubu.

Şahin, C. (2018) “Bandırma-Kocagöl Yöresinde Kazaklar”, Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı I 17-19 Eylül 2018, Bandırma.

Şimşir, N. (2008). *Kazak Tarihi ve Kültürü Araştırmaları*, İstanbul: Iq Kültür Sanat Yayıncılık.

Toğrol, B. B. (2012) “The Kuban Cossacks of Manyas Turkey and the Cossacks of Leo Tolstoy”, Psikoloji Çalışmaları, 15: 125-146.

Turhan, M. (1956) “Kültürde Değişen ve Değişmeye Mukavemet Eden Unsurlar”, Psikoloji Çalışmaları, 1: 6-21.

Ülken, H. Z. ve Tanyeli, A. N. (2014) “Gönen Bölge Monografisi” İstanbul University Journal of Sociology, 2 (10-11): 115-154.

Yaman, Y. ve Parla. (1981) “Balıkesir”, Yurt Ansiklopedisi, 2, İstanbul: Anadolu Yayıncılık.

Yılmaz, N. (1993) “Ayasofya Müzesi’ndeki İkonalar Kataloğu I-II”, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

DON KAZAKLARININ MANYAS GÖLÜ KIYISINA GÖÇÜNÜN POLİTİK EKOLOJİSİ

Yılmaz ARI¹

ÖZET

Bu çalışma Don Kazaklarının Manyas Gölü kıyısına yerleşmeleri ve burada uzun süre yaşadıkları sonra toplu olarak Türkiye’den ayrılmalarını çeşitli yönleriyle incelemeyi amaçlamaktadır. Sözü edilen grup dini ve siyasi reform hareketleri sonunda Rus otoriteleri ile anlaşamayarak önce Kuban bölgesine, oradan da kademeli olarak Anadolu’ya göç ederek bazı göl kıyılarına yerleştirilmişlerdir. Manyas Gölü de bu göllerden biridir. Kazaklar göl kıyısındaki Kocagöl’de 200 yıldan fazla yaşamış ve ticari balıkçılığı Manyas Gölü’ne getirmişlerdir. Göç etmeden önce sınır boylarında yaşayan, savaflara ve baskınlara karışan, oldukça tutucu ve geleneksel bir Ortodoks toplumu olan Kazaklar vergiden ve askerlikten muaf olarak Anadolu’da uzun yıllar yaşamışlardır. Bu sırada Rusya’da baskı gördükleri için devam ettiremedikleri dini inançlarını ve geleneksel yaşam tarzlarını başarıyla korumuşlardır. Ancak bazı kültürel, sosyolojik ve politik nedenlerle 1962 yılında toplu olarak Türkiye’den ayrılmışlardır. Bu çalışma Don Kazaklarının göçlerini, yerel topluluklarla ilişkilerini, yerel ekoloji üzerindeki etkilerini ve Türkiye’den göç etmelerinin sebeplerini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Politik Ekoloji, Don Kazakları, Kocagöl Köyü, Manyas Gölü, Bandırma.*

THE POLITICAL ECOLOGY OF THE IMMIGRATION OF DON COSSACKS TO THE SHORE OF LAKE MANYAS

ABSTRACT

This study aims to examine the various aspects of the settling of Don Cossacks on the shores of Lake Manyas. The Cossacks could not come to an agreement with the Russian authorities at the end of the religious and political reform movements and migrated gradually to the south, to the Kuban region first and from there to Anatolia. Kocagöl village, in the southwestern shores of Lake Manyas, is a village where Cossacks were settled. Fishing is the main livelihood of the Cossacks. Cossacks, a very conservative and traditional Orthodox society, constantly living along the borders, involved in wars and raids, lived in Anatolia for many years, exempt from taxation and military service. Meanwhile, they successfully preserved their religious beliefs and traditional lifestyles. However, they left Turkey collectively in 1962 for some cultural, sociological and political reasons. This study deals with the

¹ Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fak. Coğrafya Bölümü. yari@bandirma.edu.tr.

migration of Don Cossacks, their relations with local resources and communities, their effects on local ecology and the reasons for their migration from Turkey.

Keywords: *Political Ecology, Don Cossacks, Kocagöl Village, Lake Manyas, Bandırma.*

1. GİRİŞ

Manyas Gölü kuş göçlerinin gölü olduğu gibi insan göçlerinin de gölüdür (Arı, 2021). Bilinen tarihe göre göl kıyısındaki ilk yerleşme Daskyleion Antik Kenti'dir ve Lidya'dan, saray entrikalarından kaçan birinin buraya yerleşmesi ile kurulmuştur (Karaöz, Kasar ve İren, 2021). Daskyleion'da yapılan kazılar buradaki yerleşmenin M.Ö. 2700 yılından M.S. 600 yılına kadar aralıksız devam ettiğini göstermektedir. O tarihten sonra ise gölün çekik zamanındaki kıyılarında kurulan ilk yerleşme 18. yy'da buraya gelen Don Kazaklarının kurduğu Kocagöl Köyü'dür. Daha önce kurulan yerleşmeler göl kıyısından uzak noktalarda kurulurken Kazaklar önce Kocagöl'ü sonra da Bereketli Köyü'nü göl kıyısında kurmuştur. 1850'lerden sonra Kafkaslardan başlayan göçle çeşitli Çerkez grupları Kazak köyleri çevresindeki diğer köylere yerleştirilmişlerdir (Arı, 2003b).

Daha sonraki dönemlerde 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) sonunda Romanya ve Bulgaristan topraklarından gelen muhacirler şimdiki adı Kuş Cenneti Köyü olan Sığırcı Atik Köyü'nü kurmuşlardır. 93 Muhacirleri olarak bilinen bu grubun ataları da Osmanlı'nın Balkanları iskân etme politikası kapsamında Anadolu'dan götürülerek oralara yerleştirilmişlerdi (Turan, 1998). 93 Muhacirlerinden sonra 1902 yılında Kafkaslardan gelen başka bir Çerkez grubu olan Kabartaylar gölün kuzeyindeki Yeni Sığırcı köyünü kurmuşlardır. 1924 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi anlaşması ile Yunanistan, Kavala'dan gelen Pomaklar Bereketli Köyü'ne yerleşmişlerdir. Onların akrabası olan başka bir grup da Gölyaka (Simavlı) köyüne yerleşmiştir ve halen orada yaşamaktadırlar (Arı, 2001).

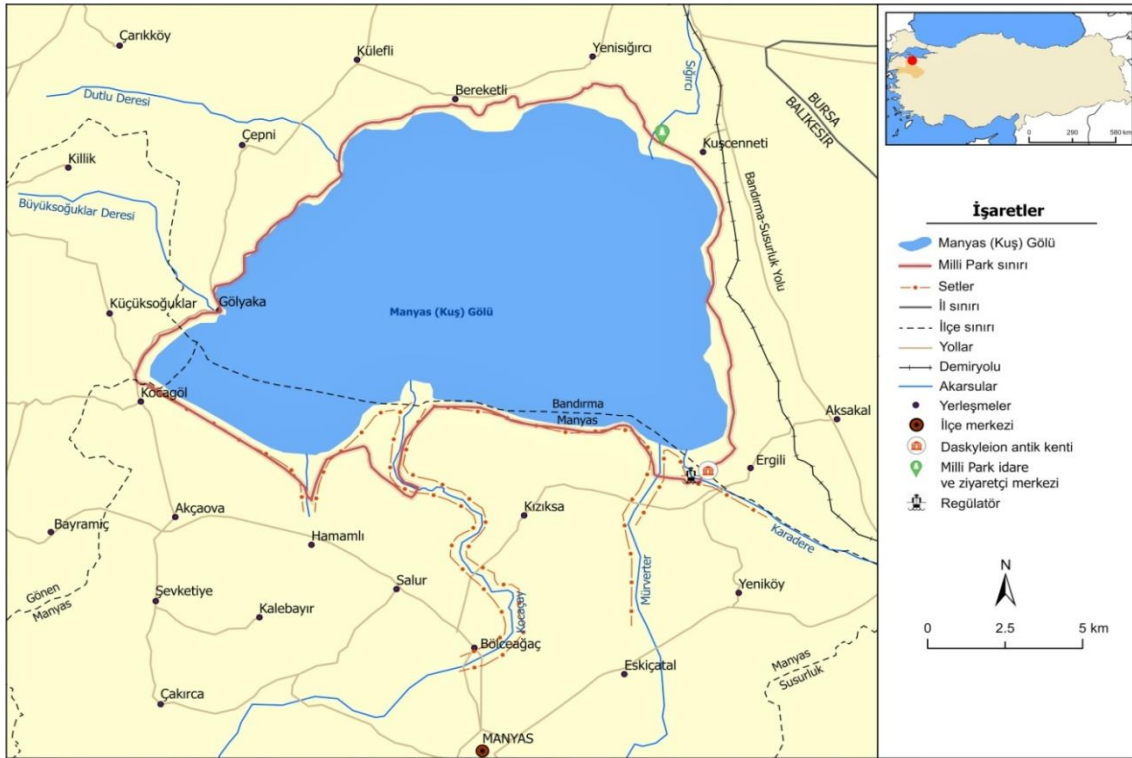
Bütün bu göçler Anadolu dışında yaşayan Müslüman topluluklardan bazılarını Osmanlı İmparatorluğunun alansal olarak küçülmesi sonucu eski topraklarından buralara getirmiştir (Şimşir, 2018). Manyas Gölü kıyısında yerleşen bu göçmenler içerisinde Müslüman olmayan sadece bir grup vardı ve bu grup 200 yıl göl kıyısında yaşadıkten sonra 1962 yılında Türkiye'den ayrılmıştır. Bu grup Hıristiyan Ortodoks Don Kazaklarıdır.

Bu çalışma Don Kazaklarının göçünü politik ekolojik perspektifle ele almaktadır. Coğrafi çalışmalarda insan-çevre ilişkileri geleneksel olarak çalışılmaktadır (Pattison, 2003). Bu kapsamda çalışma şu sorulara cevap aramaktadır: Don Kazakları kimlerdir ve Anadolu'ya neden geldiler? Yerleştikleri yerlerdeki doğal kaynakları nasıl kullanmışlardır? Manyas Gölü'nde ve Bandırma'da hangi özellikleri ile bilinmektedirler? Kazaklar neden ve nereye gittiler? Anadolu'da yaşamak onlara

ne kazandırdı ya da ne kaybetti? Geride hangi somut ya da somut olmayan kültürel mirası bıraktılar? Bu mirasın durumu nedir ve bununla ilgili neler yapılmalıdır?

Çalışmada önce Don Kazaklarının kimler olduğu ve göçe sebep olan tarihi olaylara değinilmiştir. Çalışma kapsamında Kazakların Anadolu'da kaldıkları süre içerisinde doğal kaynakları nasıl kullandıklarını tespit etmek için onların yaşadığı Kocagöl ve Bereketli köylerinde arazi çalışmaları yapılmıştır (Şekil 1). Uzun dönemli olarak planlanan bu arazi çalışmaları coğrafi metodolojiye uygun olarak (Arı, 2014; Arı ve Kaya, 2014) göl çevresindeki çeşitli lokasyonlarda yapılmıştır. Bu arazi çalışmaları ile Kazaklardan kalan maddi ve maddi olmayan kültürel öğeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Kazakların göç ettikten sonra nereye gittikleri ve gittikleri bu yerlerdeki bugünkü yaşamları, ilgili literatür incelenerek ve yöredeki komşuları ile halen devam eden ilişkileri incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Şekil 1. Manyas Gölü ve Kocagöl Köyü Lokasyon Haritası.

2. DON KAZAKLARININ ANAVATANI: 16 VE 17. YÜZYILDA RUSYA

Rusya'da, Karadeniz'in kuzeyinde Kafkaslar'dan kaynağını alan ve Azak Denizi'ne doğudan dökülen Kuban Irmağı ile yine Azak Denizi'ne kuzeydoğudan dökülen Don Irmağı boylarında yaşayan Hıristiyan Ortodoks Kazaklardan oluşan bir grup, Rusya'dan kaçarak Osmanlı'ya sığınmıştır. Bütün göçlerde olduğu gibi bu göç de kaynak alanında yaşanan bazı problemlerle ilgilidir. Rus Çarı

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1021949

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 111-132

Aleksis Mihayloviç, Moskova merkezli, güçlü otoriteye sahip, dini ve siyasi anlamda ülkede tam bir birlik sağlayacak bir Çarlık kurmak istiyordu. Bu nedenle 1654 yılında iki boyutlu bir reform hareketi başlattı. Bunlardan birincisi kısmen özerk ve otonom olan toplulukların yetkilerini ellerinden alıp, tüm Rus topraklarında güçlü bir merkezi yönetim kurmayı amaçlıyordu. O zamanlar Rus topraklarında siyasi birliği olmayan, farklı etnik ve kültürel gruplara ait topluluklar yaşıyordu. Çar, bu dağınık toplulukları bir araya getirip, ortak hedefler doğrultusunda hareket ettirecek ideolojik bir birlik sağlamak istiyordu (Kanat, 2017; 2018).

Reform hareketinin ikinci boyutu ise dini düzenlemeler ile ilgiliydi. Aynı dönemde Patrik Nikon, dini metinleri ve uygulamaları daha otantik olduğunu düşündüğü Yunan Ortodoks uygulamalarına göre değiştirmiştir ve Çar Aleksis de bu değişiklikleri desteklemiştir. Bunlar Hz. İsa'nın adının farklı şekilde söylenmesi, haç işareti yaparken kullanılan parmak sayısını değiştirme gibi uygulamalardı. 1658'de Nikon patrik unvanını kaybetmesiyle yerine gelen yeni patrik ve dini otoriteler onun reformlarını devam ettirdiler. 1666'dan sonra dini otoriteler reformları kabul etmeyen topluluklara papaz atanmayacağını ilan ettiler ve reform öncesi inanişe sahip olanları ve bu inançlarını değiştirmek istemeyenleri Eski İnançlılar ya da Eski İnanalar olarak isimlendirdiler. Mevcut papazları öldüğünde yerlerine geçecek papaz olmadığı için bunlara papazsız Eski İnançlılar adı verildi. Bazı Eski İnançlılar çarların Hz. İsa karşıtı birer Deccal olduğunu, dolayısı ile otoritelerine de uyulmaması gerektiğini iddia etmeye başladılar (Antley, 2016).

Reformların dini alanda da önemli değişiklikler getirmesi, inançlarına ve geleneklerine çok bağlı olan Kazaklar arasında çok büyük huzursuzluklara neden olmuştur. Kendi halinde kapalı topluluklar olarak Don Irmağı boylarında yaşayan Kazaklar da merkezi otoritenin gittikçe müdahaleci olan bu tarzı karşısında rahatsızlıklarını açıkça gösteriyorlardı. Don Kazaklarının temel özellikleri; sınır boylarında yaşam, savaşımlara ve baskınlara sürekli katılım, erkek egemen bir topluluk olma, farklı etnik gruplarla bir arada yaşama ve geleneksel Rus Ortodoks dinine sıkı sıkıya bağlı olarak yaşama arzusuydu (Vlaskina, 2016). Dozu gittikçe artan bu reformları benimsetmek için kullanılan zulüm ve işkenceyi de içeren baskıcı ve şiddet politikası Kazak topluluklarında farklı tepkilere neden olmuştur. 1660'ların sonunda, zulümden kaçma çabasıyla, Eski İnançlılar Rusya'nın merkez bölgelerini terk ederek kuzeyde Pomor'e, güneyde Don'a, doğuda Urallar ve Sibirya ve batıda Rusya sınırlarının dışına göç etmeye başladılar (UCLA, 2020). O tarihler Karadeniz'in kuzeyinde Osmanlı-Rus çekişmesinin sürekli ve şiddetli olduğu yıllardır. Rusya'nın merkezi kısımlarında yönetimle sorun yaşayan çiftçilerin ve Eski İnançlılardan güneye kaçanların bu bölgeye geldiği bilinmektedir (Kanat, 2017).

Gittikçe artan dozda sorunlar yaşayan Kazaklar üzerindeki baskının, korku ve şiddete dönüşmesi ise Deli Petro'nun, kimliğini gizleyerek İngiltere, Hollanda ve Almanya'da değişik

konularda eğitim alıp, Avrupa kültürünü tanıdıktan sonra ülkeye döndüğü 1698'den sonra başladı. Petro Avrupa'daki kültürel düzeyden etkilenmişti ve Rus devlet işleyişi ve günlük yaşamını değiştirmek, Rus Devleti'ni Batılılaştırmak istiyordu. Petro'nun bu istekleri reform hareketlerini bambaşka bir boyuta taşımıştır. O'nun yeni anlayışına göre kadınların Batı'da olduğu gibi parti ve dans gibi sosyal etkinliklere katılmaları zorunluydu. Tüm erkekler sakallarını tıraş etmeliydi. Şehirlerde sakallarını kesmeyenler yılda 100 Ruble vergi ödeyecekti. Kasabalardaki pazarlarda mahsullerini satmak için giden köylüler de günlük vergi ödeyecekti. Köylerde oturanlar hariç herkes, şehirlerin girişine birer modeli asılan İngiliz türü kıyafetler giyecekti. Bu kurallara uymayanlar kırbaç cezası ya da Sibiry'a'daki ağır işlerde çalışma cezası alacaktı. Reformların bir devamı olarak Miladi takvim kabul edildi ve yılbaşı eylül yerine ocak ayında başladı. Herkes resmi Rus kilisesine gidecekti ve gitmeyenler ihbar edilerek cezalandırılacaktı. Eski İnançlılar çifte vergi ödemeye zorlandı ve kamu görevlerinde bulunma ve şehirlerde yaşama hakları ellerinden alındı. Batı yönelimli merkezi hükümetin artan gücü Eski İnançlıları öfkelenirdi. Binlerce Eski İnanan öldürüldü, evleri ve kiliseleri yakıldı (Hardwick, 1991). Artık Eski İnançlılar olarak adlandırılan birçok muhalif, askerlere teslim olmaksızın intihar etmeyi seçti. Deccal olarak gördükleri Deli Petro'dan kaçarak kuzey Rusya'ya, Sibiry'a'ya, Urallar'a, yani nispeten özgür bir şekilde hayatlarını yaşayabilecekleri bölgelere ve ülkelere kaçmaya başladılar (Cherniavsky, 1966).

3. KAZAKLARIN ANADOLUYA GÖÇÜ

Kazaklar en başından beri Patrik Nikon (1654) ve I. Petro'nun (1672-1725) dini ve siyasi reformlarını benimsememişlerdi ancak 1700'lerden hemen sonra Petro bu işi kökten çözmeye karar vermişti. Prens Yury Dolgorukov'un Don Bölgesi'nde yaşayanları cezalandırmak için sefere çıkması üzerine liderleri (ataman) Bulavin komutasında ayaklanan Kazaklar, Rus askerlerini pusuya düşürerek öldürdüler (Kanat, 2017). Bunun üzerine şiddetlenen çatışmalarda Bulavin'in de 1708 yılında öldürülmesiyle Kazaklar yeni ataman İgnatiev/Ignatius Nekrasov liderliğinde önce savaşa devam etmiş ancak savaşı kaybedince 1708'de Don Bölgesi'ni terk ederek Osmanlı egemenliği altında olan Kırım Hanı'ndan koruma istemişlerdir. Kırım Hanlığı ile yapılan anlaşmaya göre elde ettikleri korunmaya karşılık Ruslara karşı savaşacak, vergilerden muaf olacak ve dini geleneklerini herhangi bir kısıtlama olmaksızın yaşayabileceklerdi. Biraz daha güneye çekilmiş olan Nekrasov, Ruslara karşı savaşına 1739 yılına kadar devam etmiş ve bu sürede gösterdiği başarılarla bir efsane haline gelmiştir. O nedenle bu gruba o tarihten sonra Nekrasov Kazakları ya da İgnat Kazakları denmeye başlanmıştır (Muşmal ve Benli, 2019).

Bu şartlarla Kırım'ın doğu bölgesinin karşı kıyısındaki Kuban bölgesine yerleştiler. Bunlara ilk geldikleri yer olan Don Nehri, sonradan yerleştikleri Kuban bölgesi ya da liderleri İgnatiev

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1021949

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 111-132

Nekrasov'dan esinlenilerek, farklı kaynaklarda Don, Kuban, İğnat/Ağnad ya da Nekrasov Kazakları denilmektedir. Osmanlı kayıtlarında daha çok Ağnad Kazakları olarak geçmektedir (Çetin, 2017). Bu Kazakların bir kısmının doğrudan Anadolu'ya göç ederken bir kısmının da önce Tuna deltasına sonra da Anadolu'ya göç ettiği bazı kaynaklarca belirtilmektedir (UCLA, 2020). Bir süre Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kazaklar 1730'da Babiâli'den, Kırım'daki vergiden muaf statülerinin korunması kaydı ile Tuna Deltası'na yerleşmek için izin istediler. Osmanlı Devleti de kendilerine yararlılık göstermiş olan Kazakların bu talebini uygun bulmuş ve Nekrasov'a tabi Kazaklar aileleriyle birlikte, 1737 yılı içerisinde Osmanlı toprakları olan Romanya'da Tuna Deltası'ndaki Kili, Tulca ve İsmail kentlerine yerleşmişlerdir (Kanat, 2017; Koç, 2014).

Bu grubun Anadolu'ya geliş tarihi ile ilgili çelişkili açıklamalar vardır. Fındıkoğlu, Kocagöl'den ayrılanlarla seri mülakatlar yapan bir gazete yazısına istinaden Kuban Kazakları olarak isimlendirilen bu gruptan yaklaşık 10.000 kişinin, Sultan IV. Mehmet zamanında Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın sadrazamlığı zamanında, 1661-1676 yılları arasında Manyas ve Beyşehir gölleri kıyısında kurdukları köylere yerleştirildikleri iddia etmiştir (Fındıkoğlu, 1962; 1966; Hinçer, 1962). Ancak Osmanlı topraklarına yerleştirilen Kazakları bir doktora tezi kapsamında inceleyen Kanat (2017) bu bilgiyi teyit edecek arşiv kayıtlarına ulaşamadığını ifade etmiştir.

Her ne kadar Fındıkoğlu Kazakların Sultan IV. Murat zamanında 1660'lı yıllarda geldiğini iddia etse de bu tarih Kazaklar ile Ruslar arasında dini ve sosyal reformlar nedeniyle problemlerin ortaya çıktığı tarihtir ve Kazaklar bu ilk problemlerin yaşandığı dönemden daha sonraki bir dönemde Anadolu'ya gelmiş olmalıdırlar. Ancak o tarih Eski İnançlıların Don bölgesinden ayrılarak, uzak bölgelere göç etmeye başladığı ilk zamanlara denk gelmektedir (UCLA, 2020). Dolayısı ile Bandırma Gürses Gazetesi'ne mülakat veren Kazakların sözlü tarihinde ilk göç hareketlerini 1660'lara indirmeleri gerçekte uyumludur ve kendilerinin Don bölgesinden ayrılmaya başlamasının ilk tarihini işaret etmektedir. Ancak Anadolu'ya gelenlerin göç tarihi 1708'de başlıyor gibi görünmektedir. Nitekim Toğrol (1987) Kazakların Anadolu'ya geliş tarihini padişah III. Ahmet zamanında, 1710-1712 olarak belirtmektedir. Nekrasov'un göçe karar vermesiyle (1708-1709) bir kısım Kazakların doğrudan Anadolu'ya geldiği tezi ile Toğrol'un tespiti yaklaşık olarak örtüşmektedir. Ancak kronoloji incelendiğinde bunun da mümkün olmadığı anlaşılmaktadır; çünkü Kazaklar o tarihlerde Kırım Hanlığı'nın himayesinde Kuban Bölgesi'ne yerleşmişlerdi ve Rusya ile mücadele etmeye devam ediyorlardı. Ancak bunların bir kısmının münferit olarak o tarihten başlayarak Anadolu'ya göç etme ihtimalini, en azından tarihi arşiv kayıtları yeterince inceleninceye kadar göz ardı etmemek gerekmektedir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1021949

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 111-132

Bazı yabancı kaynakların daha ayrıntılı incelemeleri sonucu ulaştıkları tarihlendirme ise daha gerçekçi görünmektedir (UCLA, 2020). Bu kaynaklardan Ziegler (1996) (aktaran Zemtsovsky ve Levin, 1996) Kazakların önce Kuban Bölgesine (1708-1940), sonra Romanya’da Dobruca’ya (1740-1780) yerleştirildiğini ifade etmiştir. Bu bölgeye aynı zamanda Zaporog Kazakları da yerleştirilmişti ve iki grup arasında zaman zaman anlaşmazlıklar oluyordu. Rusya ile de ilişkileri olan Zaporog Kazakları sonunda Rusya’ya dönmüşlerdir. Nekrasov Kazakları’nın da Rusya tarafına geçip, Osmanlı’ya zorluk çıkarma ihtimalini ortadan kaldırmak için bunların Anadolu’ya yerleştirilmelerine karar verilmiştir (Muşmal ve Benli, 2019). Böylece 1780 yılı civarlarında Osmanlı Devleti kararı ile bu Kazaklar önce Enez’e, kısa bir süre sonra da bir kısmı Manyas Gölü kıyısındaki Kocagöl’e, bir kısmı da Beyşehir Gölü kıyısına (1780-1962) yerleştirilmiştir. Kuban’dan gelip Manyas, Kocagöl’e yerleşenlere Kubanski, Tuna’dan gelen ve Beyşehir’e yerleşenlere de Dunaki adı verilmiştir (UCLA, 2020; Evdokimova, 1999). Böylece, eğer öncesinde düzensiz gelenler olmadıysa, 1780 yılında Anadolu’ya gelen Kazak grupları, 1962 yılında Türkiye’den ayrılıncaya kadar geçen 182 yıl boyunca Türkiye’de yaşamışlardır (Şekil 2). Eğer 1780’den önce gelenler varsa bu süre doğal olarak daha uzundur.

Kaynakların incelenmesinden Kazak göçünün tek seferde gerçekleşmediği, göç kuramlarına uygun şekilde zincirleme olduğu, akrabaların, önden gidenleri takip ederek kademeli olarak göç ettiği, geldikleri yerde de ayrılıncaya kadar stabil kalmadıkları anlaşılmaktadır. Mesela 1899 yılında bile Kazak topluluklarından 61 hanenin Romanya’dan gelerek Manyas Gölü civarına yerleştirildiği ve kulübe yapmak için kendilerinden bir defaya mahsus olmak üzere vergi alınmadığı arşiv kayıtlarında vardır. Bunlardan bazılarının da düzensiz olarak Beyşehir Gölü civarına göç ettikleri bilinmektedir (Koç, 2014).

Şekil 2. Kazak Kadınlar Bir Tören İçin Giydikleri Etnik Kıyafetleriyle.

Kocagöl Köyü'ne Kazakların ilk yerleşmelerinden sonraki dönemlerde bir yandan göç kaynağından ve Slav topluluklarının göç ettiği başka yerlerden (Malakanların yerleştiği Kars gibi) yeni göçmenler gelirken, bir yandan da Kocagöl'den başka yerlere göçler olmuştur. Bu göçlerin nedenleri yerelde yaşanan bazı ekonomik ve sosyal sorunlardır. Mesela Manyas, Kocagöl'de yerleşik olan Kazaklar diğer göçmen grupların kendilerine karşı olan bazı olumsuz tutumları ve mera üzerine çıkan sürtüşme ve çatışmalar nedeniyle Meclis-i Vala'ya 25 Aralık 1866 tarihinde bir dilekçe göndermişlerdir. Dilekçede, son zamanlarda bölgeye yerleştirilen Çerkezler tarafından rahatsız edildiklerini, uzun zamandır mera olarak kullandıkları bir arazinin de bir çiftliğe ait olduğu gerekçesi ile ellerinden alındığı belirtilerek, Konya ilindeki Beyşehir Gölü içindeki adalardan birine göç etmelerine izin verilmesi istenmiştir. Göç etme isteği o kadar güçlü olmalıdır ki yazılan dilekçede Kocagöl'de muaf oldukları vergileri, Beyşehir Gölü'ne yerleştirilmeleri durumunda ödeyeceklerini taahhüt etmişlerdir (Korucu Üçüncü ve Muşmal, 2014).

Sonunda 1866-1867 kışında 30-40 hane Beyşehir Gölü'nün kuzey kesimindeki Mada Adası'nda tatlı su kaynağının bulunduğu Kumluca mevkiine yerleştirilmişlerdir (Yılmaz, 2006; 2016). Kış fırtınalarının sebep olduğu sert iklim koşulları gibi doğal nedenler ve savunmasız olmalarından kaynaklı eşkıyalık gibi bazı sosyal olaylar nedeniyle Kazaklar Mada Adası'ndan ayrılarak daha güvenli bir yer olan Akşehir Gölü'nün doğu yakasındaki Avcalı mevkiinde "Cedidiye" isminde bir köy kurmuşlardır (Somuncuoğlu, 2004). Ayrıca yine Osmanlı Dönemi'nde çoğu Manyas, Hamidiye (Bereketli) ve Mainos (Kocagöl) köylerinde yaşayan ve 1911 yılında oluşturulan listelerde adı bulunan 633 kişi ile o tarih itibari ile askerliklerini yapmakta olan 87 kişinin gönüllü olarak Rusya'ya göç etme isteği vergi borçlarını ödemek koşulu ile uygun bulunmuştur (Şimşir, 2018). Ancak bu göçün

gerçekleştiğini gösteren tarihi kayıtlara şimdiye kadar rastlanmamıştır. Eğer bu g gerçekleşmiş olsaydı sonraki yıllarda Kocag’deki Kazakların sayısının daha az olması beklenirdi.

Bazı kaynaklar Beyşehir Gölü Kazak yerleşmelerini, dahance Romanya ve Bulgaristan’dan düzensiz olarak gelen Kazakların kurduğunu, Manyas’tan gelen kazakların da dahanceden gelip yerleşenlerin yanına g ettiğini belirtmiştir (Korucu Üçüncü ve Muşmal, 2014). Böylece çok sayıda Kazak gmenin devlet kurumlarından habersiz, düzensiz gmenler olarak Anadolu’ya geldiği anlaşılmaktadır. Bu da Anadolu’ya olan Kazak gleri konusunda sözlü ve yazılı tarihteki çelişkileri açıklamaktadır.

4. DON KAZAKLARININ ANADOLUDAKİ YAŞAMI

Kazaklar Manyas Gölü’ne yerleştiklerinde gl kıyısında tek tük çiftlik evlerinden başka herhangi bir yerleşme yoktu. Dolayısı ile gln geniş ve verimli toprakların olduğu güneybatı kıyısındaki Kocagöl Köyü’ne yerleştirildiler (şekil 3). O zamanlar yakınlarda başka yerleşme olmadığı için Kazaklar gl balıkçılık, kıyıdaki arazileri de tarım amaçlı kullanmaya başladılar. Çevredeki geniş meralara bağlı olarak hayvancılık da yapıyorlardı.

şekil 3. Kocagöl Köyü

Ancak Kazakların asıl geçim tarzı balıkılıktı, çünkü onlar buraya g etmedennce Don ve Kuban nehirleri ve bunların kollarında balıkçılık yapmaktaydılar ve balık avlama yöntemleri ve aletleri konusunda uzmanlaşmışlardı. Manyas Gölü onlar için bulunmaz bir yerdi, çünkü bu gl avlamaya alışkın oldukları yayın, turna, sazan, yılan balığı, ringa, kefal gibi balıklarla doluydu. Evliya elebi’nin naklettiğine göre 1650’li yıllarda burada balıkçılık yapanların devletten izin alması gerekiyordu. Gl kaynakları devlete aitti ve devlet balıkçılık yapmak isteyenlerden maktu vergi

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1021949

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 111-132

(herkesten eşit alınan) alıyordu. Ancak o dönemlerde Manyas Gölü'nde avlanan balıklar ancak yerel olarak tüketiliyordu ve önemli ölçüde bir ticarete konu edilmiyordu. Ancak Kazakların bölgeye gelmesi bu durumu değiştirmiştir, çünkü onlar ırıp denen bir yöntemle aynı anda çok büyük miktarlarda balık avlıyorlardı ve bu tür bir avcılık ancak önemli bir ticaretle desteklenebilirdi. ırıp yöntemi ile göle açılan Kazaklar 6 gün boyunca gölde kalıp, büyük miktarlarda balık avlıyor ve bu balıkları günlük olarak kıyıda bekleyen mültezimlere (gölün balıkçılık haklarını devletten alan kişiler) taşıyıp, geri dönüyorlardı.² Bir av seansı 6 gün sürüyordu ve pazartesi sabahından cumartesi akşamına kadar gölde kalınıyordu. Cumartesi akşamı Kocagöl'e dönen Kazaklar, hazırlıklarını yapıp, pazar günü köydeki kiliselerine gidiyor ve hazırlıklarını yaparak pazartesi sabahı tekrar göle açılıyorlardı.

Kazaklar balık kurutma ve salamura saklama konusunda da uzmanlaşmışlardı. Dolayısı ile ticari olarak satılmayan balıkları saklama yollarını da biliyorlardı. O nedenle bu ölçüde ticari balıkçılık Manyas Gölü'ne onlar tarafından getirilmiştir (Arı, 2003a). Zamanla nüfusları artıp, Manyas Gölü kendilerine yetmemeye başlayınca Türkiye'nin diğer tatlı su göllerine de balıkçılık yapmaya gitmeye başlamışlardır. Uluabat, Kızılırmak Deltası, Akşehir, Bafa Gölü, Çıldır Gölü, Akyatan Lagünü onların kışları avlanmaya gittiği yerlerden bazılarıdır (Eröz, 1962; Ozesmi, 1999; Ülken ve Tanyeli, 2014). Sonbaharda bu amaçla köyden ayrılan balıkçılar, ilkbahar sonuna kadar buralarda avlanır, av yasağı başladığında da köyelerine dönerlerdi. Genellikle erkeklerin katıldığı bu mevsimlik göçe bazen kadınlar da hem onlara günlük işlerinde hem de avlanan balıkların çeşitli şekillerde satışa hazırlanmasında yardımcı olurlardı. Kadınların önemli bir kısmı ise köyde kalırdı. Kazakların toplu olarak Türkiye'den ayrıldığı 1962 yılına kadar Manyas Gölü önemli bir çevre sorunu yaşamamıştır (Arı ve Arslan, 2007). Dolayısı ile balıkçılık onlar için kesintisiz ve garanti bir gelir kaynağı oluşturmuştur. Her ne kadar ırıp yöntemi zaman zaman aşırı avlanmaya sebep olduysa da Kazaklar ayrıldıktan sonra Manyas Gölü balıkçılığının altın çağını 1970'lerde yaşadığı düşünülürse (Arı, 2019), onların balıkçılık yöntemlerinin sürdürülebilir olduğu söylenebilir.

Kazakların Kocagöl'deki yaşamı hakkında ilk elden bilgileri, 1955-56 yıllarında asistanlarıyla yörede arazi çalışmaları yapan sosyolog Hilmi Ziya Ülken kaydetmiştir. Onun tespitlerine göre balıkçılık yanında ziraat de onların temel geçim kaynaklarından birisi idi. Köyde yaşayanların % 70'inin 20 dekardan başlayan büyüklükteki arazileri vardı (Ülken ve Tanyeli, 2014). Bu arazilerde daha çok fasulye, mısır ve ayçiçeği gibi kısa yetiştirme dönemine sahip ürünler yetiştirilirdi. Kazaklar kışın ve ilkbaharda yükselen göl sularının çekilmeye başlaması ile bu ürünleri eker, sonbaharda su yükselmeye başlamadan önce de hasat ederlerdi. Ayrıca buğday, arpa, yulaf ve bakla da yetiştirilirdi. Ürünlerin yerel tüketimden arta kalan kısmı yakınlardaki kasabalarda satılır ve diğer ihtiyaçlar temin

² Manyas Gölü'nde balıkçılık konusu için Arı 2019'a bakınız.

edilirdi. Köyde her pazar günü kurulan bir pazar da vardı. Bu pazarda alış-veriş para ile ya da takas yolu ile yapılırdı ve takasta en çok kullanılan ürün yörenin meşhur Kazak fasulyesiydi (Ülken ve Tanyeli, 2014). 1955 yılında köyde 170 Kazak hane ve 40 da Türk hane yaşamaktaydı.

Kazaklar Kocagölde uzun bir dönemde geleneklerini ve kültürlerini başarıyla koruyarak yaşamışlardır. Hatta belki de kendi tarihleri boyunca hiçbir savaşa katılmadıkları en uzun süre burada yaşadıkları süredir. Ekonomik olarak balıkçılık ve tarımın sağladığı refah onları dışarı bağımlı olmaktan kurtarmıştır. Ülken ve Tanyeli'ye (2014) göre onların geleneklerini hiç değiştirmeden, çok uzun süre burada yaşamalarının çeşitli sebepleri vardır. Öncelikle Osmanlı İmparatorluğu içerisinde farklı inançlardan olan insanları bir arada yaşatma siyaseti; geçim tarzının geleneksel olması ve alet-edevat ve teknik bakımdan kendi kendine yeterek, dışarıdan destek olmasına gerek olmaması; köyün kışın yolların kapandığı nispeten ücra bir yerde bulunması; o bölgeye yerleştirilen diğer göçmenlerin hepsinin Müslüman olmasından dolayı dini nedenlerle bu gruplarla temasın minimum düzeyde kalması; Türkiye Cumhuriyeti'nin laik yapısı gereği onların dini yaşantısına karışılmaması onların kültürlerini başarılı bir şekilde korumasının belli başlı sebepleridir. Nitekim Türkiye'den ayrıldıktan sonra Kazak kültürü üzerinde yapılan araştırmalar, Anadolu'ya gelmeden önceki kültürlerinin bu topluluk arasında Anadolu'dan göç ettikten sonra da büyük ölçüde yaşamakta olduğunu göstermektedir (Johnson, 1982; Toğrol, 1987; Hardwick, 1991; Zemtsovsky ve Levin, 1996; Vlaskina, 2016; Zaikovsky, 2016; Ruben ve İtil, 2018). Ancak Türkiye'den ayrıldıktan sonra Kazakların hızlı bir şekilde asimile olduğu da yine bazı çalışmalarda belirtilmiştir (Antley, 2016).

5. DON KAZAKLARININ ANADOLUDAN AYRILMASI

O halde Türkiye'de barış ve refah içerisinde yaşayan Kazaklar ne oldu da toplu olarak 1962 yılında Türkiye'den ayrıldı? Bu sorunun tek bir cevabı yoktur ve göç kararı çok uzun bir süreç sonunda verilmiştir. Önce Kafkaslardan gelen Çerkezler Kocagöl'ün güney taraflarına, daha sonra da Yunanistan'dan göç eden Pomaklar köyün kuzeyindeki Gölyaka (Simavlı) köyüne yerleştiler. 1850'lden sonra bölgeye yerleştirilen Çerkezler ile Kazaklar arasında arazi kullanımı konusunda sorunlar çıkmaya başladı. Nitekim Çerkez göçmenlerin kendilerine verdiği rahatsızlıkların, onları buradan göç ettirecek boyutta olduğu Osmanlı arşiv belgelerinde kayıtlıdır (Koç, 2014). Ancak özellikle II. Dünya Savaşı sonrasındaki hızlı küreselleşme olgusu, kırsal kesimlerdeki tenha alanları da gittikçe birbirine bağlamış ve izole olan toplumlar hızla dış dünya ile bağlar kurmaya başlamıştır. İlk kez bu dönemde Kocagöl'de bir Türk Mahallesi kurulmuştur. Köye ilkokul açılması ve çocukların okula gitmeye başlamasıyla, yeme içme gelenekleri ile temizlik ve tuvalet alışkanlıklarında bazı temel değişiklikler yapmaya başlanmıştı (Fındıkoğlu, 1962). Bu durum toplumun önderlerini

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1021949

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 111-132

endişelendiriyordu çünkü bu yaşam tarzını koruyabilmek için ataları canını vermiş ve bu yüzden binlerce kilometre yolu aşarak bin bir zorluklarla buraya ulaşmışlardı.

Onları endişelendiren bir husus da toplumun gittikçe artık birbiri ile evlenemeyecek kadar yakın akraba olmasıydı. İnançlarının izin verdiği yedi göbekten ötesi ile evlenebilme kuralı dini otoritelerden alınan izinlerle beşe kadar indirilmiş ama bu da kısa bir zaman sonra akrabalıkların artması ile tekrar eski duruma gelinmesine neden olmuştur. Tam da toplum önderleri bütün bunları düşünürken birden köye yabancılar gidip gelmeye başlamıştır. Zaten göç fikri Rusya'ya ve İstanbul'daki Rus konsolosluğuna gidip gelen papazlar vasıtası ile uzun zamandır işleniyordu (Somuncuoğlu, 2004).

Gündeminde göç olan Kazakları 1950'lerin Türkiye'sinde yaşanan bazı siyasi gelişmelerin de etkilediği ifade edilmiştir. Rusya ile ilişkilerden dolayı oraya gidip gelen papazlar köye bazı çocuk kitapları getirmişti. Bu yayınların ve başka bazı olayların komünizm propagandası olduğu gerekçesi ile köyden bazı kişilerin tutuklanmasının köyün geri kalanını derinden etkilediği anlaşılmaktadır (Sivrioğlu, 2018). Ayrıca her ne kadar 1660'lı yıllarda Yunan Ortodoks geleneklerine uymayı reddetseler de 6-7 Eylül 1955 olayları ve Kıbrıs meselesinden dolayı bu yeni ülkelerinde yine de Ruslardan sonra kendi inançlarına en yakın inancın Yunan Ortodoksları olduğunu düşünüyor ve onlara karşı takınılan tavrın kendilerine de dönebileceğinden endişeleniyorlardı. O zamanki köy öğretmeni bu konularda köy halkını teskin ettiğini ifade etmiştir (Somuncuoğlu, 2004). Göç eden topluluklar üzerine yapılan bazı çalışmalarda Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'da gayrimüslimler için olmayan zorunlu askerliği getirmesinin de göç kararında etkili olduğu belirtilmektedir (Antley, 2016). Ancak bu konunun diğerleri yanında önemsiz kaldığı anlaşılmaktadır.

Göçün bir başka nedeni de şüphesiz uluslararası politik gelişmeleri (Kıyanç, 2021). Rusya ile A.B.D arasında 2. Dünya Savaşı sonunda dünyanın her tarafından görülen rekabet ve mücadelenin Manyas Gölü kıyısındaki bu küçük köye kadar uzandığı görülmektedir. Rus propagandacıların göç kararını etkilemek üzere defalarca bölgeye geldikleri ve toplantılar yaptıkları, ama asıl baskının, köydeki iki kiliseden birisinin papazı olan ve Rusya'nın İstanbul Konsolosluğu ile sık sık görüşen papaz İlya'dan geldiği bilinmektedir (Fındıkoğlu 1966; Somuncuoğlu, 2004). Amerikalıların da devreye girmesi ile Kazakları göç ettirme konusunda oldukça politik bir çekişme yaşanmıştır. Türkiye'nin Amerika yanlısı politikalar uyguladığı (Kıyanç, 2020) iki kutuplu Soğuk Savaş dönemine denk gelen bu olay sırasında hem Rusya hem de A.B.D kendi sistemlerinin propagandasını yaparak Kazakları kendi ülkelerine götürmeye çalışıyorlardı (Antley, 2016). Aynı şekilde Amerikan ve bazı Batı ülkelerinden din adamları ve bazı dernek temsilcilerinin de köye kadar gelerek, Kazakların kendi ülkelerine göç etmelerini teşvik ettiği bilinmektedir. ICEM (International Committee of European

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1021949

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 111-132

Migration), WCCH (World Council of Churches) isimli kuruluşlar bu konuda sonuç alınamayan girişimde bulunmuşlardır (Arı, 2021).

A.B.D'ye göç edenler üzerinde çokça akademik çalışma hatta doktora tezleri (Antley, 2016) yapılmasından dolayı sürecin ayrıntıları artık iyi bilinmektedir. Buna göre göçü organize eden kuruluş, bire bir görüşmelerle Kazaklardan bazılarını A.B.D'ye göçe ikna eden Tolstoy Vakfı'dır. Bu vakıf, Rus yazar Tolstoy'un kızı olan ve Ekim 1917 devriminden sonra hemşireleri örgütlenme suçlaması ile tutuklanan, serbest kaldıktan sonra 1931 yılında Amerika'ya giden ve komünizm karşıtı düşünceleri ile bilinen Aleksandra Tolstoy tarafından kurulmuştur (Antley, 2016). Vakfın asıl amacı A.B.D'ye yerleşmek isteyen Rus göçmen ve mültecilere yardım etmektir. Bu vakıf, Kazakların karşı karşıya olduğu durumu Kocagöl'de yaşayan Ayşe Adlan isimli bir kadından Tolstoy Vakfı'nın Berlin'deki bir temsilcine yazılan bir mektup sayesinde haberdar olmuştur. Ayşe Adlan mektubunda 300 senedir geleneklerini koruyarak Türkiye'de yaşayan Kazakların Rusya'ya dönmeleri konusunda baskı ve yoğun Rus propagandası altında olduğu ve inançsız bir devlete göç etme konusunda çok tereddüt yaşadıklarını, kendisinin Müslüman olmasına rağmen Hıristiyan komşularına yardım etmek istediğini, Vakfın onlara yardım edip-edemeyeceğini soruyordu (Antley, 2016). Ayşe Adlan da Kırım'dan buraya göç eden aydın bir kadındı ve göç ve onunla gelen zorlu süreçler hakkında tecrübesi vardı.

Aslında Kazakların Türkiye'den Rusya'ya geriye olan ilk göçü 1920'li yıllarda yaşanmıştır. Rusya'daki 1917 Devrimi'nden sonra Rusya'dan başka ülkelere göç eden toplulukları geri getirme konusunda bir gayret olduğu anlaşılmaktadır. O zaman da Türkiye'deki Kazakların nereye göç etmesi gerektiği ile ilgili Kazak grupları arasında uzun süreli tartışmalar ve istişareler olmuştur. Bu tartışmalar sonunda ilk geri göç, Kazakların kurmuş olduğu ikinci köy olan, gölün kuzey kıyısındaki Yeni Kazaklar (Hamidiye-Bereketli) köyünden olmuştur. Bu köye yerleşen Kazaklar 1928 yılında toplu olarak Rusya'ya göç etmişler, onların yerine de Yunanistan'dan gelen Pomaklar yerleşmiştir (Fındıkoğlu, 1962). Kocagöl köyündeki Kazaklar ile de istişare eden grup, Rusya'ya gittikten sonra, Kocagöl Kazaklarının da Rusya'ya göç etme kararına yardımcı olması için bir haberleşme yöntemi geliştirmişlerdir. Buna göre:

"Bereketli Kazakları Rusya'ya gidecekler ve oradan Kocagöl'e resim göndereceklerdi. Aradaki parolaya göre Bereketlideki Kazak cemaati eğer gönderecekleri resimde ayakta poz vermişler iseler, her şey iyi ve normaldi. Kocagöl Kazakları da Rusya'ya göç edebilirlerdi. . Yok, eğer sandalyeye oturarak resim çekirmiş iseler, durum kötü idi. 1928 yılı yaz ortalarında Bandırma körfezine giren bir şilep, bir hafta gibi uzun müddet içinde Bereketli Kazaklarını alarak yola koyuldu. Bu gidişten sonra Kocagöllüler büyük bir merakla kapılmışlardı. Acaba gelecek resim nasıl olacaktı? Bu bekleme belki bir iki ay sürdü. Sonunda Rusya'dan köy papazı adına bir mektup geldi. İki gün beklenildi. Zarf bir pazar günü bütün Kocagöl Kazaklarının toplandığı kilisede büyük bir ihtimamla açıldı. Mektuptan çıkan resim enteresandı. Bütün Bereketli Kazakları, bir evde kilimlerin üstünde sırt üstü yatmışlar ve fotoğrafın altına şu

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1021949

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 111-132

ibareleri yazmışlardı. "Değil oturmak sırt üstü yatıyoruz. Keyfimiz beyde yok" (Fındıkoğlu, 1962: 58-59).

Bunun üzerine Kocagöl Kazakları Rusya'ya geri dönme fikirlerinden geçici olarak vazgeçmişlerdir. Ancak göç etme fikri toplumun gündeminde gittikçe daha da önemli bir yer tutmaya devam etmiştir. Sonunda 1962 yılında hem Kocagöl Kazakları hem de Beyşehir Gölü Kazakları farklı yönlere gitmek üzere Türkiye'yi terk ettiler.

Kocagöl Kazakları'ndan 1.000'i (bazı kaynaklar gitmek üzere gemiye binenlerden birisinin gemiden inmesi ile sayısının 999'a düştüğünü, ancak gemideki kadınlardan birinin doğum yapması ile sayının tekrar 1.000'e çıktığını belirtmektedir) 15 Eylül 1962'de Gruzia isimli Sovyet yolcu gemisi ile Kacagöl Köyü'nden ayrılarak Rusya'daki anavatanlarına dönmüştür. 63'ü ise Beyşehir Kazaklarına katılarak A.B.D'ye göç etmişlerdir (Somuncuoğlu, 2004).

Kazaklar'dan Amerika'ya gidenler önce New Jersey eyaletine Seabrook Kasabası'na yerleşmişlerdir. Akşehir Kazakları ise yine önce New Jersey'deki Millville ve Patterson'a oradan da Oregon Eyaleti'ndeki Woodburn Kasabası'na göç etmişlerdir. Türkiye kökenlerine atfen bunlara *Turchane* denmektedir. Ancak özellikle genç kuşakların asimile olması ve geleneksel yaşam tarzlarını devam ettirememesi endişesi ile bazı aileler Alaska'da Kachemak Körfezi kıyılarına ve biraz daha kuzeydeki Anghorage kentinin kuzey bölgelerine giderek buralarda gözden uzak alanlarda izole köyler kurmuşlardır (UCLA, 2020). Rusya'ya gidenler ise Stovropol ili Levokumsky ilçesine yerleştirilmişlerdir. Ancak asimile olarak geleneksel kültürlerini yaşayamama endişesi Kazakları terk etmemiştir. Aksine gittikleri yerlerde genç kuşakları modern yaşamın etkilerinden koruyamamış ve toplumları dış etkilere daha açık duruma gelmiştir. Amerika'ya gidenler çalıştıkları şirketlerin kurallarına uyararak sakallarını kesme de dahil, bir çok geleneksel alışkanlıkları bırakarak Amerikan toplumuna entegre olmuştur (Beliajeff, 1977).

6. KAZAKLARIN MANYAS GÖLÜNDE YAŞAYAN MİRASI

Kocagöl Kazakları 1962'de toplu olarak Manyas Gölü kıyılarından ayrılmışlardır ama önemli miraslar bırakmışlardır (Altun, 2020; Altun ve Uçar, 2021). Kazak göçüne katılmayan sadece bir aile Kocagöl'de kalmıştır. Bugün halen hayatta olan Vedat (Valedo) Değirmenci, kendi ifadesine göre, göç kararı verildiğinde kendisi askerden yeni dönmüştü ve yeni doğum yapmış eşi Anna ve bebeği ile göç yolculuğunu göze almak istemediği için köyde kalmaya karar vermiştir (Arı, 2001). Bugün halen ailesi ile aynı köyde yaşamaktadır (Şekil 4). Ancak Vedat, Kars'ta yaşayan Rus Malakanlar'ından olup, babaları Zahar'ın yaşadığı aile içi sorunlar nedeniyle Kocagöl'e göç etmiş ve burada Kazak olan eşi Anna ile evlenmiştir. Baba Zahar daha sonra Kocagöl'de komünizm propagandası yaptığı gerekçesi ile tutuklanmış, bir süre tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılmıştır. Serbest bırakıldıktan sonra da tek

başına Rusya'ya dönme kararı almış ve grubun 1962'de toplu ayrılmasından daha önce Rusya'ya göç etmiştir (Somuncuoğlu, 2004). Malakanların çoğu gibi değirmencilik yapan Valedo bu özelliği ile çoğu balıkçı olan Kazaklardan ayrılmaktadır.

Şekil 4. Kazak Göçüne Katılmayarak Kocagöl'de Kalan Değirmenci Ailesinden Anna, Valedo Ve Aleks Kocagöldeki Evlerinin Bahçesinde (2021).

Kazakların miraslarından ticari balıkçılık halen göl çevresinde yaşayanların en önemli geçim kaynaklarından biridir. Gölde ırıp yöntemi ile balık avının Kazaklar tarafından bölgeye getirildiği ve sonradan diğer gruplar tarafından da kullanıldığı balıkçılar tarafından ifade edilmiştir. Günümüzde göl kıyısındaki en önemli balıkçı köyü olan Bereketli Köyü de Kazaklar tarafından kurulmuştur. Andrews (1989) bu köyün Kocagöl'deki Kazaklar arasındaki farklı inançlılar tarafından kurulduğunu belirtmektedir. Burada Kazaklar tarafından ikinci bir köyün kurulması, balıkçılığın daha verimli yapılmasını sağlamıştır. Böylece göle açılan balıkçılar, ırıp yöntemi gibi 6 gün süren bir faaliyet için kendi köylerine dönmeden kıyıya çıkabilecekleri yeni bir yerleşmeye sahip olmuş oluyorlardı. Motorun henüz icat edilmediği ve kayıkların kol ve rüzgâr gücü ile hareket ettirildikleri dönemlerde bu durum balıkçılara zaman ve enerji tasarrufu sağlıyordu (Arı, 2003a).

Kazakların Kocagöl'den Amerika'ya göçünü teşvik ve organize etmek üzere Tolstoy Vakfı'nı temsilen bölgeye gönderilen Bayan Samsonoff'un kayıtları Kazakların balıkçılık için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Samsonoff 1962'de Kocagöl'e geldiğinde balıkçılık yapmak için gölü devletten kiralayan mültezimin kendisine Kazakların göç edeceğini duyduğunda dehşete düştüğünü, bunun kendisinin ekmeğinden olması anlamına geleceğini ve göç etmeyip Kocagöl'de kalmak isteyen

her bir aileye 5.000 TL (O zamanki 500 Dolar) vereceğini vaat ettiğini ifade etmiştir (Antley, 2016). Ancak bu teklif balıkçı Kazakları köyde tutmaya yetmemiştir.

Göl çevresindeki su basar arazilerde yetiştirilen Kazak fasulyesi de Kazaklar tarafından yöreye getirilmiştir ve halen tarımı yapılmaktadır. Kazak fasulyesi daha kısa yetiştirme dönemi nedeniyle su basar arazilerde yetiştirilmeye uygundur. Muhtemelen Kazaklar Anadolu'ya gelmeden önce de akarsu ve göl kenarlarındaki su basar arazilerde bu ürünün tarımını yapıyorlardı ve bu durum tarımın riskli olduğu arazilere adapte olma konusunda onlara avantaj sağlıyordu. Kazak fasulyesi halen yörenin en önemli tarımsal ürünüdür (Şekil 5) ve her yıl önemli miktarlarda üretilmektedir (Milliyet, 2021).

Şekil 5. Manyas Gölü Etrafında Yaygınca Yetiştirilen Kazak Fasulyesi.

Kocagöl ve Bereketli köylerinin yerleşim planları, köy evleri ve Kocagöl'deki iki kilise Kazaklardan geriye kalan maddi kültür unsurlarıdır. Kiliselerden daha büyük olan Troitsa Kilisesi camiye çevrilmiş ve 2000'li yıllardan sonra kible yönünün çevrilmesi için iç tadilat yapılarak otantik yapı bozulmuştur. Meryem'in Göğe Yükseliş Kilisesi ise önce okula dönüştürülmüş ve uzun süre okul olarak kullanılmıştır. Daha sonra terk edilen bina artık yıkılmak üzeredir (Şekil 6). Ayrıca Kazaklara ait ikonlardan 68 tanesi Ayasofya Müzesi'nde, 2 tanesi ise Bandırma Müzesi'nde bulunmaktadır (Altun, 2020).

Şekil 6. Kocagöl Köyü'ndeki İki Kazak Kilisesinin Bugünkü Durumu.

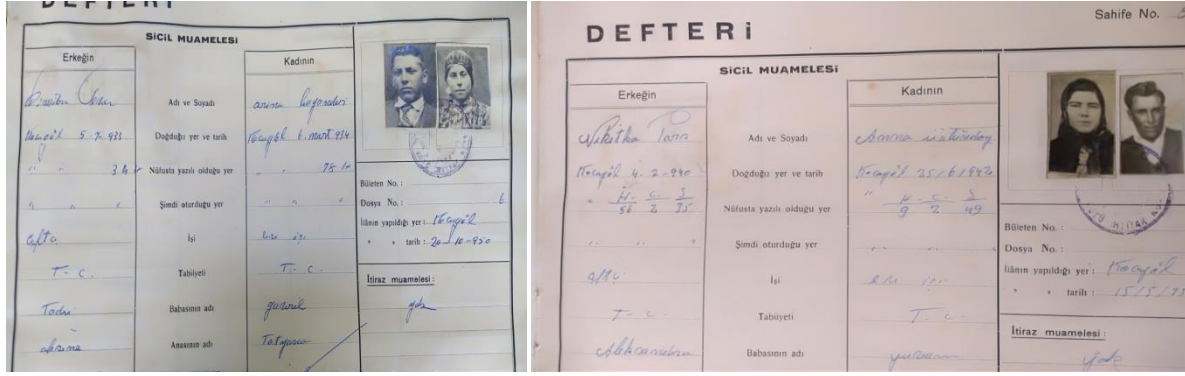
Kazaklara ait maddi kültür öğeleri büyük ölçüde yok edilmiştir. Mesela köyde Kazaklara ait iki mezarlık vardı. Bunlardan birisi tamamen ortadan kaldırılmış durumdadır. Köyün kuzey tarafındaki mezarlıkta ise Kazaklardan sadece bir mezar kalmıştır (Şekil 7).

Şekil 7. Kazaklardan Kalan İki Mezarlıktan Birisinde Halen Yeri Belirlenebilen Tek Bir Mezar Kalmıştır.

Ülken ve Tanyeli'nin (2014) Kazaklar ayrılmadan önce köyde yaptıkları alan araştırmasında tespit ettiklerine göre 1955 yılında Kazaklar geleneksel törenlerini, kıyafetlerini ve inançlarını belirgin şekilde korumaktaydı. Kazaklar sadece diğer Kazaklarla evlenir, Müslümanlarla evlenmezlerdi. Evlilik yaşı küçük olup, bazen çocukları daha beşikteyken nişanlardı (Ülken ve Tanyeli, 2014: 149) ve evlilik çağına gelince düğün merasimlerini yaparlardı. Düğünlerde hem resmi nikâh hem de kilise nikâhı kıyılırdı. Bu resmi nikâh kayıtlarının bir kısmı halen Kocagöl Mahallesi Muhtarlığı'nda saklanmaktadır (Şekil 8).

Şekil 8. Kazaklara Ait Evlilik Kayıtları Halen Kocagöl Mahallesi Muhtarlığı'nda Saklanmaktadır.

7. SONUÇ

Don Kazakları derin dini ve kültürel farklılıklara rağmen genel itibari ile Türkiye’de barış ve uyum içerisinde yaklaşık 200 yıl yaşamışlardır. Aslında anavatanlarının sınır boylarında yaşayan ve sürekli savaşlara ve baskınlara katılan, Kırım Hanlığı’na sığındıklarında bile Ruslar’a karşı savaşma sözü veren ve tarihleri boyunca sürekli askeri faaliyetler içerisinde olan Kazakların tarihindeki en savaşız ve müreffeh dönem Türkiye’de yaşadıkları dönemdir. Gayr-i Müslim oldukları için uzun süre askerlikten muaf olan Kazaklar, vergiden de büyük ölçüde muafıydı. Ayrıca tarım ve balıkçılığın birlikte desteklediği ekonomik sistemleri sayesinde ekonomik olarak da rahat bir yaşam sürmüşlerdir. Bu sayede de asıl öncelikleri olan geleneksel Eski İnançlarını ve yaşam tarzlarını neredeyse hiç bozmadan büyük ölçüde korumuşlardır. Nitekim Kazakların Anadolu’da yaşadıkları sürece küçük etkilenmeler dışında kültürlerini ve dini geleneklerini başarılı bir şekilde koruduğunu ortaya koyan çok sayıda akademik çalışma vardır.

Kazakların Kocagöl’den ayrılmalarının üzerinden yaklaşık 60 yıl geçmesine rağmen onların bıraktığı maddi ve maddi olmayan kültürel mirasın izleri halen yaşamaktadır. Kazak kiliseleri halen ayakta. İki mezarlıktan birisi tamamen yok edilmiş, diğeri ise sadece 1 mezar kalmıştır. Kazaklardan kalan evler, orijinal mimarisi ile halen kullanılmaktadır. Kazaklarla özdeşleşen ticari balıkçılık bugün göl çevresindeki köylerde kurulu 6 kooperatif ve yaklaşık 300 balıkçı ailesi tarafından devam ettirilmektedir. Kazakların bölgeye getirdiğine inanılan Kazak fasulyesi onlardan sonra da göl çevresindeki arazilerde yoğun olarak yetiştirilmektedir. Kazakların kurmuş olduğu iki köyün geometrik şekli çevredeki diğer köylerden belirgin şekilde farklıdır. Diğer yandan Kazaklarla ilgili anlatılar yöre halkı arasında canlılığını halen korumaktadır. Göl çevresindeki köylerden birisinde doğup büyümüş olan yazar Salim Nizam da bu anlatıları, Kazakların yaşam tarzını ve göçünü, çoğu gerçek olaylar ve kurgusal karakterlerle konu alan Son Kazak Kocagöl isimli romanı 2017 yılında

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1021949

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 111-132

yayımlamıştır (Nizam, 2017). Yine 2014 yılında Kazak göçü ve diğer göçleri konu alan bir belgesel film de çekilmiştir (Kasapoğlu ve Bingül, 2015). Böylece hatıralar yeniden üretilerek gelecek nesillere aktarılmaktadır.

Göç olayının gerçekleştiği 1962 yılından beri Manyas Gölü'nün çok renkli bir sayfasını oluşturan Kazaklarla ilgili birçok maddi kültür ögesi yok edilmesine rağmen kiliseler halen ayakta. Anadolu'da maalesef Müslüman olmayan topluluklara ait tarihi kalıntıları bilinçsizce yok etme konusunda bir kültür gelişmiştir ve tarihi ve antik şehirlerin olduğu neredeyse her yerde bu tür yağmalamaları görmek mümkündür. Manyas Gölü çevresinde de benzer durum söz konusudur (Bakır, 1993). Aslında yörenin önemli bir kültürel mirası olan Kazak maddi kültür öğeleri ve somut olmayan kültürel mirası Anadolu'nun eşsiz kültürel zenginlikleri olarak özenle korunmalı ve sonraki nesillere aktarılmalıdır. Kazaklara ait maddi kültür öğelerinden oluşturulacak bir etnografik galeri hem turistik çekicilik hem de Kazakların uzun yıllar bıraktığı izlerin hatırlatıcısı olacaktır. Köydeki iki kiliseden biri olan ve artık yıkılmakta olan bina restore edilerek bu iş için kullanılabilir. Kocagöl'den Rusya'ya, Levokumsky'e göç eden Kazaklar, eskiye dair anılarını yaşatmak için Kocagöl'den götürebildikleri eşyalardan oluşturdukları bir etnografya galerisi kurmuşlardır. Oradaki Kazaklarla iletişim halinde böyle bir etnografya galerisinin kurulması bu mirası tamamen yok olmaktan kurtaracaktır. Göç etmeyerek halen Kocagöl'de kalan Valedo ve Anna hayatta iken bunun yapılması daha kolay olacaktır. Kazaklara ait maddi kültür öğelerinden oluşturulacak bir etnografya galerisi hem turistik çekicilik hem de Kazakların uzun yıllar bıraktığı izlerin hatırlatıcısı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Altun, F. İ. (2020). "Bandırma Müzesi'nde Bulunan Don (Rus) Kazaklarına Ait İki İkona", Öztürk, S (Ed.). Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II içinde (s. 73-96), Ankara: Gece Kitaplığı.
- Altun, F. İ. ve Uçar, C. (2021). "Manyas Kocagöl Kazaklarından Geriye Kalan Sanat Eserleri". Bandırma Onyediyülyünlü Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi.
- Andrews, P. A. (1989). "Ethnic Groups in the Republic of Turkey", Weisbaden: Dr. Ludwig Reichert.
- Antley, J. S. (2016). "Measuring Tolstoy's Peasants: Old Believer Settlement in Oregon through the 1960's and 1970's", Doktora Tezi, University of Kansas. Kansas, A.B.D.
- Arı, Y. (2001). "Visions of a Wetland: Linking Culture and Conservation at Lake Manyas, Turkey", Ann Arbor: Michigan, USA.
- Arı, Y. (2003a). "Manyas Gölü'nün Kültürel Ekolojisi: Tarihi Süreçte Adaptasyon Ve Değişim", Türk Coğrafya Dergisi, 40: 75-97.
- Arı, Y. (2003b). "Kuş Cenneti Milli Parkı'nda Park Yönetimi-Yöre Halkı İlişkisi", Doğu Coğrafya Dergisi, 8(9): 7-37.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1021949

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 111-132

Arı, Y. (2014). “Coğrafyada Saha Öğretimi Ve Saha Araştırmaları”, Coğrafya Araştırma Yöntemleri içinde (s. 303- 317), Arı, Y. Kaya, İ. (Ed.), Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği.

Arı, Y. (2019). “Manyas (Kuş) Gölünde (Balıkesir) Su Ürünleri Avcılığı: Kültür, Ekoloji Ve Sürdürülebilirlik”, Ege Coğrafya Dergisi, 28(2): 179-198.

Arı, Y. (2021). “Manyas Kuş Cenneti Milli Parkı: Kültürel, Tarihi ve Politik Ekoloji”, Çizgi: Konya.

Arı, Y., Arslan, F. (2007). “Sanayicilerin Doğa Koruma Algısı: Bandırmalı Sanayiciler Ve Kuş Cenneti Milli Parkı Örneği”, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 10(17): 12-35.

Arı, Y. ve Kaya, İ. (2014). “Coğrafya Araştırma Yöntemleri”, Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği.

Bakır, T. (1993). “Daskyleion’da Eski Eser Kaçakçılığı Ve Tahribat”, Ankara Üniversitesi DTCF Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Dergisi, 369: 291-295.

Beliajeff, A. S. (1977). “The Old Believers in the United States”, The Russian Review, 36(1): 76-80.

Cherniavsky, M. (1966). “The Old Believers and the New Religion”, Slavic Review, 25:1-39.

Çetin, M. (2017). “Osmanlı Devleti’nde Savaşçı Toplulukların Sosyo-Ekonomik Analizi: Ağnad Kazakları”, Journal of International Social Research, 10(51): 892-906.

Eröz, M., (1962). “Türkiye’de İslav Muhacirleri Ve Kazaklar Etrafında Bazı Kaynaklar”, Sosyoloji Konferansları, 3: 121-136.

Fındıkoğlu, Z. F. (1962). “Türkiye’den Rusya Ve Amerika’ya Göç Eden İslav Muhacirleri”, Sosyoloji Konferansları, 4: 56-93.

Fındıkoğlu, Z. F. (1966). “Türkiye’de İslav Muhacirleri”, İstanbul: Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği.

Hardwick, S. W. (1991). “The Impact of Religion on Ethnic Survival: Russian Old Believers”, California Geographical Society, 31: 19-35.

Hınçer, B. (1962). “Kazaklar Rusya’ya Göç Etti”, Türk Folklor Araştırmaları, 14 (7): 159.

Johnson, P. W. (1982). “Dress and Acculturation among the Russian Old Believers in Oregon”, Yüksek Lisans Tezi, Oregon State University.

Kanat, V. (2017). “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Kazaklar”, Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Kanat, V. (2018). “XVIII. Yüzyılda Don Kazaklarının (Ağnadlar) Tuna Deltası’na Yerleştirilmeleri”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(67): 333-352.

Karaöz, Ç., Kasar, Ö. ve İren, K. (2021). “Balıkesir’de Bir İlk Çağ Eyalet Başkenti: Daskyleion”, Aktüel Arkeoloji, 80: 34-47.

Karpat, K. H. (1990). “The Hijra from Russia and the Balkans: The Process of Self-Definition in the Late Ottoman State”, Muslim Travelers. Dale F. Eickelman and James Piscatori, (Ed.). University of California Press: Berkeley, Los Angeles.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1021949

BANÜSAD, 2021; 4(*BCS 21 Özel Sayısı*), 111-132

Kasapoğlu, G. ve Bingül, K. (2015). “Göçlerin Gölü: Belgesel”, <https://www.youtube.com/watch?v=Mmx-UOS68HA>, (10.09.2021).

Koç, Z. (2014). “Karesi Sancağına Yapılan Göçler (1860-1890)”, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Kıyanç, S. (2021). “Uluslararası Boyutu İle Türkiye’deki Don Kazakların Göçü”. *Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, bu sayı.

Kıyanç, S. (2020). “CIA ve Türkiye’de Darbeler, 27 Mayıs 1960 Darbesi, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi, Talat Aydemir ve Eminsü Darbe Girişimleri”, İzmir: Duvar Yayınları.

Korucu Üçüncü, B. ve Muşmal, H. (2014). “Tarihî Süreçte Beyşehir Gölü ve Adalarında Hayat”, Konya: Palet Yayınları.

Milliyet, (2021). <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/balikesir/manyas/kazak-fasulyesinin-hasadinda-sona-gelindi-6082052>, (09.10.2021).

Muşmal, H. ve Benli, K. (2019). “Osmanlı Dönemi’nde Beyşehir Mada Adası’na Yerleştirilen Rus Kazakları”, Aköz, Alaattin, Yörük, D. Karpuz, H. (Ed). *Geçmişten Günümüze Göçler*, Konya Kitabı XVII, s109-129. Konya: Konya Ticaret Odası.

Nizam, S. (2017). “Son Kazak Kocagöl. Onlar Rüzgarın Oğulları”, İstanbul: Fenomen Kitapları.

Ozesmi, U. (1999). “Conservation Strategies for Sustainable Resource Use in the Kizilirmak Delta in Turkey”, Doktora Tezi, University of Minnesota, A.B.D.

Pattison, W. D. (2003). “Coğrafyanın Dört Geleneği” (Çev. Yılmaz Arı), *Ege Coğrafya Dergisi*, 12 (2): 119-125.

Ruben, W. ve İtil, A. (2018). “Anadolu’nun Yerleşme Tarihi İle İlgili Görüşler: Koçhisar’ın Tuz Gölü Batısındaki Step Köylerinde 1946 Eylülünde Yapılan Bir Araştırma Gezisinin Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(4): 369-389.

Sivrioğlu, U. T (2018). “Manyas Kuban-Nekrasov Kazakları. Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi”, Sivrioğlu, U.T (Ed.), s. 573-588. Bursa: Dora Basın Yayın Dağıtım.

Somuncuoğlu, S. (2004). “Don Kazakları (2. Baskı)”, İstanbul: Timaş.

Şimşir, N. (2018). “Bandırma Çevresinde Nüfus Hareketleri: XIX-XX. Yüzyıl Başı”, *Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi*, Sivrioğlu, U.T (Ed.), s.293-312. Bursa: Dora Basın Yayın Dağıtım.

Toğrol, B. (1987). “The Kuban Cossacks of Manyas, Turkey and "The Cossacks" of Leo Tolstoy”, *Psikoloji Çalışmaları*, 15: 125-146.

Turan, Ö. (1998). “The Turkish Minority in Bulgaria, 1878-1908”, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

UCLA. (2020). “Russian Old Believers in The USA: Language and Belief”, <https://nhlrc.ucla.edu/nhlrc/article/166943>, (12.09.2020).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1021949

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 111-132

Ülken, H. Z. ve Tanyeli, A. N. (2014). “Gönen Bölge Monografisi”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 2 (10-11): 115-154.

Vlaskina, N. (2016). “Nekrasov Cossacks’ Festive Clothes: Historical Changes and Modern Functions”, Folklore: Electronic Journal of Folklore, (66), 133-154.

Yılmaz, M. (1996). “Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yılmaz, M. (2006). “Rus Kazaklarının Mada Adası’nda İskanı”, I. Uluslararası Beyşehir Ve Yöresi Sempozyumu (11-13 Mayıs 2006) Bildiriler Kitabı içinde s. 413, Konya.

Zaikovsky, V. (2018). “Slavonic-Greek-Turkish/Turkic Language Contacts: A Methodological Approach (The Case of Greek Dialects of Asia Minor)”, Bulut, C., Harrassowitz, O. (Eds.). Linguistic Minorities in Turkey and Turkic-Speaking Minorities of the Periphery. Harrassowitz Verlag.

Ziegler, S. (1996). “Review, Old Believers. Songs of The Nekrasov Cossacks”, Zemtsovsky, I., Levin, T. The World of Music, 38 (2): 97-100.

ULUSLARARASI BOYUTU İLE DON KAZAKLARININ TÜRKİYE'DEN GÖÇÜ

Sinan KIYANÇ¹

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye’de (Manyas-Kocagöl Köyü/Akşehir-Kazak Köyü’nde) yaşayan Don Kazakların 1962 ve 1963 yılındaki göçü uluslararası boyutu ile ele alınmaktadır. Osmanlı Devleti’nin Karadeniz’in kuzeyini fethi sürecinde mücadele ettiği Don Kazakların bir kısmı, yaşanan siyasi olaylar sonrasında Osmanlı Devleti himayesine girmiştir. Önce Tuna Boyuna yerleştirilen Don Kazakları, farklı tarihlerde Anadolu’ya, Kocagöl ve Beyşehir Gölleri kenarına, göç etmiş, 1963 yılına kadar bu topraklarda yaşamışlardır. Don Kazakları inancında yedi göbeğe kadar akrabalarla evlenmeleri günahtı. Uzun yıllar yaşadıkları Anadolu’da yıllardır evlenmeler nedeniyle neredeyse tamamı akraba olmuştur. Bu durum evlenememelerine, beraberinde göç kararı almalarına neden olmuştur. Göç kararı her ne kadar içsel nedenden dolayı alınsa da bu kararın ortaya çıkmasında ve yönlendirmesinde uluslararası gelişmeler de önemli rol oynamıştır. Araştırmada Don Kazakların göç kararının ortaya çıkışı ve göç sürecinde meydana gelen gelişmelerin uluslararası boyutu, ülke ilişkileri ve kamuoyuna etkisi arşiv belgeleri başta olmak üzere dönemi aydınlatan anı, hatırat ve araştırma eserleri kapsamında elde edilen bilgi ve bulgularla ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Don Kazakları, Göç, Tolstoy Vakfı, Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri.

MIGRATION OF DON COSSACKS FROM TURKEY WITH ITS INTERNATIONAL DIMENSION

ABSTRACT

In this study, the migration of the Don Cossacks living in Turkey (Manyas-Kocagöl Village /Akşehir-Kazak Village) in 1962 and 1963 is discussed with its international dimension. Some of the Don Cossacks, which the Ottoman Empire fought during the conquest of the north of the Black Sea, entered under the auspices of the Ottoman Empire after the political events. The Don Cossacks, who were first settled along the Danube, migrated to Anatolia on different dates, to the shores of Kocagöl and Beyşehir Lakes, and lived in these lands until 1963. In the belief of the Don Cossacks, it was a sin to marry up to seven navels. In Anatolia, where they lived for many years, almost all of them became relatives due to marriages for years. This situation caused them not to be able to get married and to take the decision to emigrate together. Although the decision to migrate was taken for internal reasons, international

¹ Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, sinankiyanc@gmail.com.

developments played an important role in the emergence and orientation of this decision. In this search, the emergence of the migration decision of the Don Cossacks and the international dimension of the developments that took place in the migration process, the country's relations and its impact on the public are revealed with the information and findings obtained within the scope of memoirs, memoirs and research works that illuminate the period, especially archival documents.

Keywords: *The Don Cossacks, Migration, The Tolstoy Foundation, The Soviet Union, The United States of America*

1. GİRİŞ

Anadolu zengin coğrafyası ile asırlar boyunca birçok topluluğa ev sahipliği yapmıştır. Topluluklar bu zengin coğrafyanın günümüze ulaşan zenginliğinin bir parçası olmuştur. Bu topluluklardan birisi de Don Kazaklarıdır. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'in kuzey kıyılarını fethi sürecinde karşılaştığı Don Kazakları, fethin ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nin bu coğrafyada varlığını tehlikeye düşürmüştür. Osmanlı Devleti ile amansız bir mücadeleye giren Don Kazakları, Osmanlı-Rus ilişkilerinin başlaması ile iki ülke arasında önemli bir sorun olmuştur (Kamalov, 2016).

Osmanlı Devleti ile çatışma içerisinde olan Don Kazakları, Zaparog Kazakları ile birlikte Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyısındaki kentlerini yağmalamıştı. 17. yüzyılda şayka adını verdikleri manevra kabiliyeti yüksek ve kolay taşınabilen kayıklar ile İstanbul da bu yağmalamadan nasibini almıştı. Bu çatışma Rusya'nın Don Kazakları üzerindeki baskısını artırması ile değişmiştir. Aziz Nikon'un 17. yüzyılın hemen başındaki reformları Kazaklar arasında memnuniyetsizliğe neden olmuştu. Rusya ile dini ayırım sonrasında siyasi ayrıma da neden olmuş, Kazakların isyanlar tarihini başlatmıştır (Öztürk, 2000).

Bu isyanlardan Bulavin İsyanı, Don Kazakları ile Osmanlı Devleti ilişkilerinde yeni bir süreç başlatmıştır. Bulavin'in Ruslar tarafından öldürülmesi sonrasında Ignat Nekrasov liderliğindeki Don Kazakları isyanı devam ettirmişti. Çarlık Rusya'nın isyanı bastırmasıyla Ignat Nekrasov, Osmanlı Devleti himayesine girmiştir. Kuban bölgesinde Osmanlı Devleti himayesinde yaşayan ve Osmanlı-Rus Savaşında, Osmanlı Devleti tarafında savaşan Ignat Nekrasov taraftarlarının bir kısmı Rusya'nın af çağrılarına yanıt vermişse de bir kısmı Osmanlı himayesinde kalmaya devam etmiştir. Kuban bölgesinde yaşayan Don Kazakları daha sonra Anadolu'ya ve Tuna boyuna göç etmişlerdi. Anadolu'da Manyas Gölü kıyısı ile Enez'e yerleşen Don Kazakları, bir kısmı daha sonra salgın hastalıklar ve ekonomik nedenlerden ötürü göç etmek durumunda kalmışlardır (Somuncuoğlu, 2004: 74-75). Manyas Gölü kenarında Kocagöl ve Bereketli köylerini kuran Don Kazaklarının bir kısmı daha sonra Beyşehir

Gölü'nde yer alan Mada Adası'na yerleşmişlerdir. Romanya'dan gelen, Dunaki (Tunadan gelen) Kazakları olarak adlandırılan bir kısım ise Konya Akşehir'de Gürsu köyüne yerleşmişlerdir.

Bereketli köyü sakinlerinin 1928 yılında Rusya'ya göç etmelerine karşın Gürsu ve Kocagöl'deki Don Kazakları, Anadolu'da yaşamaya devam etmişlerdir. Kalan Don Kazakları ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında göç hareketliliğine başlamışlardır. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında göçün tamamlandığı 1963 yılına kadar geçen süre boyunca Don Kazakları göç mücadelesi vermiştir. Bu süreç aynı zamanda Anadolu'daki Don Kazakları hakkında araştırmaların da ortaya çıktığı dönemdir. İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'nden araştırma grupları, topluluklar hakkında araştırma yapmıştır (Ülken ve Tanyeli, 1955; Turhan, 1956; Eröz, 1962; Fındıkoğlu, 1962; Fındıkoğlu, 1963). Bu araştırmalar aynı zamanda, araştırmacıların göç sürecine tanıklık etmesinden ötürü son derece kıymetlidir. 1963 yılı Don Kazaklarının göç sürecinin tamamlandığı yıl olmasının yanı sıra araştırmaların da yayınlandığı son yıl olmuştur. Uzun yıllar topluluk hakkında çalışma ortaya konmamıştır. Don Kazakları hakkında en önemli kaynak olan, insanların yavaş yavaş aramızdan ayrılmasıyla bilgiler kaybolmaya yüz tutmuştur. Beğlan B. Toğrol'un 1987 yılındaki "The Kuban Cossacks of Manyas Turkey and 'The Cossacks' of Leo Tolstoy" isimli makalesinin dışında 2000'li yılların başına kadar araştırma ortaya konulmamıştır (Toğrol, 1987). 2000'li yılların hemen başında Don Kazakları hakkında araştırmalar yeniden ortaya çıkmaya başlamıştır (Arı, 2000; Arı, 2003; Somuncuoğlu; 2004). Yakın zamanda ortaya konulan araştırmalar Türkiye'deki Don Kazaklarının tarihini aydınlatan, nitelikli arşiv çalışmalarıdır (Öztürk, 2000; Kanat, 2018; Türker; 2020; Muşmal ve Benli: 2019).

Bu çalışma göçün uluslararası boyutunu ele almaktadır. Don Kazakları göçünün sadece iç nedenden/nedenlerden ötürü olmadığı, Türkiye, Sovyetler Birliği ve ABD ekseninde meydana gelen gelişmelerin önemli rol oynadığı; Sovyetler Birliği ve ABD'nin güç mücadelesinin bu süreçte de sergilendiği anlaşılmaktadır. Soğuk Savaş'ın gölgesinde meydana gelen göç, aynı zamanda Doğu Bloku ile Batı Bloku arasında mücadeleye sahne olmuştur. Çalışmada göç sürecinin uluslararası arenada nasıl algılandığı ve bu konuda farklı devletlerin, uluslararası kuruluşların ve bazı Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) tavrı ve faaliyetleri arşiv ve bazı STK kayıtları üzerinden incelenmiştir.

2. DON KAZAKLARI

Ruşçada *Kazaki*, İngilizcede *Cossacks* olarak adlandırılan topluluk ismi Türkçeye *Kazaklar*, *Kozaklar* olarak geçmiştir. Kazakistan'da yaşayan Kazaklar ile karıştırılmaması için kimi kaynaklarda *Kozaklar* veya *Kossaklar* olarak adlandırılmaktadır (Bakar, 2015; Kaplan, 2019: 2). Kazak kelimesinin menşei hakkında çeşitli iddialar bulunmaktadır. Ancak bu ifade bir ırkı değil bir yaşam biçimini ifade

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020740

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 133-151

etmektedir. Öncelikle *hür, serbest, bekâr, mert, yiğit* vs. anlamında kullanılan ifade yaşanan karışıklıklar nedeniyle *derbeder, serseri, harami, haydut* anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Kazak kelimesi siyasi ve etnik bir anlam içermemektedir. Ruslar, belli bir mesleği olmayana, başına buyruk insanları Kazak olarak adlandırmıştır (Doğan, 2019:18-19). Dinyeper, Don, Volga, Ural ve Terek bölgelerinde yaşayan bu topluluk vergi vermeyen, kendi kendini yöneten, askeri kimlikleri ile ön plana çıkmış bir topluluktur (Erdoğan, 2020: 1427).

Osmanlı Devleti tarihinde Kazak saldırıları geniş yer tutmaktadır. Birçok kez Kazak saldırılarına maruz kalan Azak (Tana) Kalesi, 18 Haziran 1637 yılında işgal edilmişti. Kazaklar, Azak Kalesi'nin yanı sıra etrafındaki kaleleri de ele geçirmesi, bölgedeki Osmanlı varlığını tehlikeye düşürmüştü. Kazak tehlikesi sadece Azak Kalesi bölgesi ile sınırlı değildi. 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyılarındaki kentlerine yönelik saldırılar düzenlenmiştir (Öztürk, 2000).

Kazakların bu durdurulamaz saldırılarında en önemli başarıları hiç şüphe yok ki Azak Kalesi'ni almalarıydı. 21 Nisan 1637 tarihinde kuşattıkları Azak Kalesi'ni 18 Haziran 1637 tarihinde ele geçirmişlerdi. Bu başarı İstanbul'da geniş yankı uyandırmıştı. Osmanlı Devleti, Azak Kalesi'ni alabilmek için 1641 yılında harekete geçebilmişti. Kuşatma son derece başarılı olsa da kale büyük hasar görmüştü. Yaklaşan kış nedeniyle kuşatmayı kaldıran Osmanlı ordusu karşısında Kazaklar, baharda yeni bir saldırı öncesinde Çar'a başvurarak silah ve mühimmat karşılığında Azak Kalesi'ni himayesine almasını istemişlerdi. Kalenin büyük kısmının zarar görmesi ve tamirinin mümkün görünmemesi nedeniyle Çar gönderdiği fermanda teklifin kabul edilmediğini, kaleden çekilmelerini, aksi takdirde Osmanlı Devleti karşısında destek olmayacağını açık bir şekilde belirtmişti. Kazaklar bunun üzerine kaleyi tahrip ettikten sonra, 1642 yılında kaleyi boşaltmışlardı (Riasanovsky ve Steinberg, 2016: 180-181; Yüksel, 2011: 205-218).

Kazak tarihi savaşlar, isyanlar ve sürgünlerle doludur. Kural tanımaz yapıları ve bölgelerindeki güç dengeleri nedeniyle farklı devletlerin etkisinde kalmışlardır. Moskova'da yaşanan dini çalkantılar, Rusya ile Kazaklar arasında büyük bir ayrıma neden olmuştur. 17. yüzyılın ikinci yarısı Kazaklar ile Rusya arasındaki ayrışmanın derinleşmesine neden olmuştur. Rusya'da Hıristiyanlık resmî kabulü ile eski inanişaya sahip olan toplumun Hıristiyanlaştırılması için baskı ve şiddet uygulanmıştı. Bu durum Rusya'da birçok farklı inanç sistemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Literatürde Eski İnananlar (Rusça: староверы veya старообрядцы, starovyery veya staroobryadtsy; İngilizce: Old Believers) olarak adlandırılan bu topluluklar karşısında Ortodoks Kilisesi her geçen gün tepkisini artırmış ve Çar'ın da desteğini alarak baskı yerini şiddet ve sürgünlere bırakmıştır. Rus Ortodoks Kilisesi 1666-1667 yıllarında Eski İnananları aforoz etmiştir. Kazakların bağlı oldukları Solovetsky Manastırı rahipleri gönderilen askeri birlik tarafından tutuklandı (Türker, 2020: 171).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020740

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 133-151

Bu ayırım Kazaklar arasında büyük memnuniyetsizliğe, beraberinde de isyanlara neden olmuştur. Kazakların Rusya'ya yönelik en önemli isyanlardan birisi de Stenka Razin isyanıdır. İsyanın (1671) şiddetli bir şekilde bastırılması ve Stenka Razin'in idam edilmesi ile Don Kazaklar bir kez daha Rusya himayesine girmek zorunda kalmıştı. Bu isyan sonrasında Kazaklar, Rusya'nın isteği üzerine, kontrol edilebilir bir şekilde askeri ve çiftçi bir halk haline gelmişlerdi. Bu düzen I. Petro'nun Çar olması ile değişmiştir. I. Petro'nun reformları Moskova dışında büyük tepkiyle karşılanmıştır. Sakallarının kesilmesi, Batı tipi kıyafetlerin giyilmesi zorunlu hale gelmiş, bunları yapmayanlara ağır vergiler konulmuştu. Kazaklar vergi vermeyi reddetmişlerdir. I. Petro 1707 yılında Prens Yuri Dolgoruky komutasında büyük bir orduyu Kazakların üzerine göndermişti. Kazaklar, Ataman seçtikleri Kondrati Afanasievch Bulavin etrafında toplanarak büyük bir isyan başlatmışlardı. Ancak Dolgoruky komutasındaki ordunun düzenli ordu karşısında başarı elde etmesi son derece zordu. Buna karşın Bulavin önderliğindeki Kazaklar büyük bir mücadele vermişti. Dolgoruky ise bunun karşılığında acımasızca onlarca insanı katletmişti. Bu dönem Kazak tarihinde acılarla anlatılmaktadır. Bulavin 1708 yılında pusuya düşürülerek öldürülmesi sonrasında isyan bastırılmıştı. Bulavin'in öldürülmesi sonrasında Ataman seçilen Ignat Nekrasov, Kazaklar tarihinde önemli bir dönemin de başlangıcıdır. Nekrasov, Rusların saldırılarına karşın Osmanlı Devleti ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır. Nekrasov'un 1708 yılındaki isyanı da Rus ordusu tarafından kanlı bir şekilde bastırılması sonrasında Nekrasov, Kuban'daki Osmanlı ordusuna sığınmıştı. Nekrasov himayesindeki Kazaklar, Osmanlı Devleti tarafından İgnat, İnad, Anad, Ağnad ismiyle anılmıştır. Osmanlı Devleti Nekrasov'a yakın ilgi göstermiş ve Rus Çarı I. Petro'nun ısrarlarına karşın Nekrasov'u teslim etmemiştir. Çar I. Petro'nun Osmanlı Devleti'ne sığınan Kazaklara yönelik birkaç kez af çıkarmasına karşın Kazaklar, Çar I. Petro'nun politikalarına güvenmediklerinden ötürü Osmanlı himayesinde kalmışlardır. Osmanlı Devleti'nin Ignat Nekrasov'a gösterdiği alaka kısa sürede karşılığını bulmuştu. Nekrasov önderliğindeki Kazaklar 1736-1739 Osmanlı Rus savaşına kadar Rus birliklerine saldırılar düzenleyerek Osmanlı Devleti'nin bölgedeki egemenliğini güçlendirmesine katkı sunmuşlardı. Osmanlı Rus (1736-1739) savaşında da Osmanlı ordusunda savaşan Nekrasov önderliğindeki Kazaklar, Kuban bölgesinin Ruslara geçmesi sonrasında bu bölgede yaşamak yerine Osmanlı Devleti topraklarına göç etmeyi tercih etmişlerdir. Osmanlı Devleti, Ignat Nekrasov'un bu talebi sonrasında Kazakların yaşamlarına uygun olan Tuna Deltası'nda iskân edilmelerine karar vermiştir. Böylece 1737 tarihinde Ignat Nekrasov yönetimindeki Kazaklar, Tuna Deltası'na göç etmeye başlamışlardır (Kanat, 2018:336-339).

Ignat Nekrasov'un Kuban'dan çıkması sonrasında Kazakların bir kısmı Tuna nehri kenarına yerleşirken bir kısmı da Anadolu topraklarına doğru yola çıkmışlardı. Tuna nehri kenarına yerleşenler Anadolu'daki Don Kazakları tarafından *Dunay Kazakları* olarak adlandırılmıştı. Servet Somuncuoğlu

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020740

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 133-151

eserinde 38 gemide 26.600 erkek olmak üzere toplamda 70.000 kişinin Karadeniz'in azgın sularında yeni topraklar ararken gemilerin bir kısmının fırtınada batması sonrasında az bir kısmının Osmanlı topraklarına ulaşabildiğini aktarmaktadır. Bunlardan bir kısmı da Enez ve Manyas Gölü kenarına yerleşmişlerdi (Somuncuoğlu, 2004: 59).

Kazakların Anadolu topraklarına gelişi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Kazaklar Maynos olarak adlandırdıkları Manyas Gölü kenarında yer alan günümüz isimleri ile Kocagöl ve Bereketli köylerinde, Konya Tuzluca ilçesi Gürsu köyünde ve Beyşehir'in Mada Adası'nda yaşamışlardır. Tartışmanın odak noktası Manyas Gölü çevresine ne zaman yerleştikleri konusundadır. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Kocagöl Köyü'nde yaptığı araştırmada yaşayanların ifadelerine dayanarak 1683 yılını vermektedir (Fındıkoğlu, 1962: 8). 1954 yılında iki ay Kocagöl'de araştırma yapan Hilmi Ziya Ülken başkanlığındaki heyette yer alan Beğlan B. Toğrol tarafından 1710-1712 yılları belirtilmektedir (Toğrol, 1987:131). Servet Somuncuoğlu ise 1740 yılını göstermiştir (Somuncuoğlu, 2004: 45). W. Ruben ise 1946 yılındaki gezisinde Manyas Gölü ve Akşehir Gölü kenarındaki Kazakları ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerinden elde ettiği bilgilerin yanı sıra 1859 yılında Anadolu'yu ziyaret eden A. D. Mordtmann'ın bu insanları Zaporog Kazakları olarak belirttiğine değinmektedir. Bunun yanı sıra Kazakların sakallarını kesmemeleri sonrasında I. Petro tarafından sürüldüklerine yer vermektedir. Kazakların Anadolu topraklarına gelişlerini ise Osmanlı himayesinde Kırım'da yaşayan Kazakların, Kırım'ın Kaynarca Antlaşması (1774) ile Rusya'nın eline geçmesi sonrasında bu topraklarda yaşayan Kazakların göl kenarlarına yerleştirildiklerini belirtmektedir (Ruben, 1947: 387).

Kazakların Anadolu topraklarına ilk ne zaman geldiği konusunda kesin bir tarih vermek son derece zordur. Arşivlerde yaptığımız araştırmalarda elde ettiğimiz bilgilerde kesin bir tarih tespit edilememiştir. Olayların akışı incelendiğinde 1740 yılı Anadolu topraklarına geldikleri söylenebilir. Kazakların bir başka yerleşim yeri ise Mada Adası olmuştur. Kazakların geçim kaynağı olan tatlı su balıkçılığı nedeniyle Manyas Gölü'nün yanı sıra Terkos ve İznik göllerinde de balık avlamışlardı. Ancak kısa süre sonra başka göller arayışına giren Kazaklar, 1866 yılında Dimitri ve Yuvan isimde iki temsilciyi İstanbul'a göndermişlerdi. Bu temsilciler Manyas Gölü kenarında yaşadıklarını ve diğer halk ile anlaşamadıklarını belirterek Beyşehir Gölü'ndeki Mada Adası'na yerleşme talebinde bulunmuşlardı. Başvurunun kabul edilmesi ve 1867 yılında ilk 30-40 hanenin yerleşmesiyle burada da Kazak yerleşimi başlamıştır. Kazaklar burada Birinci Dünya Savaşı'na kadar yaşamışlardı (Muşmal ve Benli, 2019: 115-116; Üçüncü, 2014:41; Arı, 2003: 83-84).

Kazakların Anadolu topraklarında yerleştikleri bir başka yer ise Tuzluca ilçesine bağlı Gürsu Köyü'dür. Osmanlı Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Romanya, Bandırma ve Beyşehir'de yaşayan Don Kazakların 1883 yılında geldiği Akşehir'in Öcal Mevkii, Kazak Köyü olarak anılmıştı. Bu bölge

1908 yılında (H. 17-03-1325) Cedidiye olarak adlandırılmıştı (BOA, DH.TMIK.S., 68/2, H. 17-03-1325; BOA, MV., 109/99, H. 13-05-1322.). Rus Büyükelçi Semyon İvanoviç Aralov bu köyü ziyaret etmiştir (Aralov, 1997: 117-120). Akşehir'e yerleştirilen Kazakların bir kısmı, yıllar önce Tuna boyuna yerleştirilen Kazaklar da olduğu gibi Manyas'ta bulunan Kazakların da bir kısmının kendi istekleri doğrultusunda bu topraklara göç ettiği arşiv belgelerinden açık bir şekilde anlaşılmaktadır (BOA, ML.EEM./42-3/R-24-08-1293). Tolstoy Vakfı yetkililerinin köyü ziyareti sırasında köyde yaşayanların birçoğu Romanya olan doğum belgelerini göstermişlerdi. Bunun yanı sıra burada yaşayan Kazaklar, Tuna nehri kıyısında yaşadıklarından ötürü *Dunay Kazakları* ya da *Dunayski* olarak adlandırmışlardı (Somuncuoğlu, 2004: 92).

Kocagöl ve Akşehir'deki Don Kazakları araştırmada ele alınsa da Anadolu'daki Kazak varlığı bununla sınırlı değildir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Rusya'da yaşanan siyasi gelişmeler nedeniyle İstanbul'a kapsamlı bir Don Kazakları göçü yaşanmıştır. Ekim Devrimi sonrasında Rusya'da yaşanan iç savaşta Kızıl Orduya karşı oluşturulan Beyaz Ordu bünyesinde yer alan Don Kazakları aldıkları yenilgi sonrasında İstanbul'a göç etmişlerdir. Bu göç sonrasında büyük kısmı İstanbul'dan ayrılmışlarsa da bazılarının özellikle Arnavutköy'de yaşamaya devam ettiği bilinmektedir (Bakar, 2015). Bu çalışmada 1962-1963 yıllarındaki göçler ele alındığından, Beyaz Ordu bünyesinde göç eden Don Kazaklarını kapsamamaktadır.

3. GÖÇÜN NEDENLERİ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada yeni bir göç dalgası başlamıştır (Fındıkoğlu, 1963: 59). Tarihin böylesi dönemlerinde evlerini, yurtlarını bırakmak zorunda kalan insanların geriye dönmesi, yaşadıkları yerde sorunlar nedeniyle başka bir yere göç etmesi geleneği İkinci Dünya Savaşı sonrasında da yaşanmıştır. Ancak diğerlerinden farklı olarak Soğuk Savaş denilen psikolojik savaşın gölgesinde kalmıştır. Kıtasından dünyaya açılan ABD'nin bu süreçte Batı Blokunu temsil etmesi, Doğu Blokunu temsil eden Sovyetler Birliği'ne karşı her sahada mücadeleye sahne olmuştur. Bu Don Kazakları göçünde de yaşanmıştır.

Don Kazakların Türkiye'den göçünün temel nedeni yedi göbeğe kadar evlenmelerinin günah sayılmasıdır. Bu unsur yıllardır Anadolu topraklarında yaşayan Kazakların, kız alıp verme ile neredeyse hepsinin akraba olmasına neden olmuştu. Yedi göbek sonrası kız veya erkek bulmak neredeyse imkansızdı. Sovyetler Birliği ile dini ilişkilere rağmen, kız alıp verme görülmemiştir. Ekzogami (dıştan evlenme) olmaması, topluluğu yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu çıkmazda göç kararı alınmıştı. Don Kazakların göç kararının etkisi sadece bölge ile sınırlı kalmamış, uluslararası bir mesele haline gelmiştir. Göç sürecinde bu topluluklar arasında araştırma yapma fırsatı bulan bilim insanlarının

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020740

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 133-151

da aktardığına göre göçün temel nedeni araştırmanın da birçok yerinde vurgulandığı gibi evlenememe problemiydi. Bu durum Tolstoy Vakfı arşivinde yer alan ve Don Kazakları tarafından gönderilen mektuplarda ve ABD Kongresine gönderilen raporlarda açıkça ortaya konulmaktadır. Her iki toplulukta yedi göbeğe kadar (bazı kaynaklarda sekiz göbek olarak belirtilmektedir) akraba sayıldığından, yedi göbek yakını ile evlenmek günahı. Yıllardır yaşadıkları bu topraklarda evlenme ile tamamının akraba olmasına, yedi göbek ötesinden insan bulunmamasına neden olmuştur. Çıkış yolu için her iki topluluk da farklı çözüm yolları aramış, İstanbul'daki Ortodoks Kilisesi evlenmeyi beş kuşağa düşürmesi, Don Kazakları arasında kabul görmemişti. Ancak Kocagöl'dekiler bu kurala bile dikkat edilmediğini üç kuşağa kadar evlendiğini söylemektedirler. Göç kararının alınmasında her ne kadar evlenememe temel neden olarak görülse de uluslararası gelişmeler ve Sovyetler Birliği ile ABD'nin sürece dahil olması göç kararının alınmasında ve yönlendirilmesinde önemli rol oynamıştır (Fındıkoğlu, 1963).

Don Kazakların kültürel değişimler karşısında rahatsızlıkları göç kararının alınmasında son derece etkili olmuştur. Don Kazakları uzun yıllardır yaşadıkları Anadolu topraklarında kültürlerini korumuşlardır. Ancak 1925 itibariyle köye yerleşmeye başlayan Müslümanlar ile etkileşim kültürel değişime neden olmuştur. Bu etkileşim sonrasında dini kurallarda gevşemeler yaşanmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere yedi göbek kuralı birçok kez ihlal edilmiş, her akşam kiliseye gitme yaşlılar dışında uygulanmaz olurken, gençler sadece pazar günleri gitmiştir. O güne kadar iptidai bir şekilde yaşayan Kazakların evlerinde dönemin teknolojik aletleri görülmeye başlamış, kılık kıyafetlerine kadar önemli değişimler yaşanmıştır. Bunun yanı sıra İkinci Dünya Savaşı sonrasında ilkokulun açılması, değişimde önemli bir unsur olmuştur (Turhan, 1956:7-8).

Don Kazakları arasında dini ayrışmalar görülmektedir. Kocagöl'de bulunan iki kilise bu durumu en iyi şekilde açıklamaktadır. Kocagöl'deki bu farklılığın kaynağı nereden geldiği konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu ayrımın Don Kazakların bir kısmının Mada Adası ve Gürsu Köyü'ne göç etmesinde rol oynadığı söylenebilir (Ülken ve Tanyeli, 1955: 147). Kazaklardaki bu ayrım göç kararı alınmasında olmasa da göç güzergahının belirlenmesinde rol oynamıştır. Kocagöl'deki Büyük Kilisenin Papazı İlya Baran'ın Rusya yanlısı tutumuna karşın Küçük Kilisenin papazının bu süreçte tarafsız kalması, topluluğun büyük kısmının Sovyetler Birliği'ne göç etmelerinde etkili olmuştur (Fındıkoğlu, 1963: 60). Her ne kadar iç nedenlerden göç kararının alındığı görülse de Sovyetler Birliği, Türkiye ve ABD'nin bu sürece etkisi son derece önemlidir. Aşağıda bu ülkelerin göç kararının alınmasında ve güzergahının belirlenmesinde oynadığı rol belirtilmektedir.

4. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN ETKİSİ

Don Kazakları bu çıkmazlarla mücadele ederken, 1953 yılında Stalin'in ölümü sonrasında yerine geçen Nikita Kruşçev ile Sovyetler Birliği'nde değişim rüzgârları esmekteydi. Kruşçev, yapılan hataları Stalin'e mal ederek yeni bir dönemin sinyalini vermiştir. Bunun en önemli göstergesi olarak da diasporadaki Rusları anavatana çağırılmıştı. Bu çağrı tesir etmiş, göç kararının alınmasında rol oynamıştı. Bu çağrının yanı sıra Rusların uzay savaşında ön plana çıkması ve uzaya ilk insan gönderme projesinin 12 Nisan 1961 yılında başarıya ulaşması, Don Kazakları üzerinde son derece etkili olmuştur. Bu gelişmelere paralel olarak topluluklar arasında Rus ajanları görülmeye başlanmıştır. Kocagöl'de 1950-1964 yılları arasında öğretmenlik yapan Şevket Uysal 1952 yılında köye Polonya asıllı Jorj Barsiç isminde bir yabancı geldiğini ve kişinin üzerinde yapılan aramada sigara paketine saklanmış mermi bulunduğunu belirtmektedir. Bu ismin güvenlik güçlerine teslim edildiğini belirten Uysal, Barsiç'in neden köye geldiği konusunda resmi bir bilgi elde edemese de ajanlık faaliyetlerinin Don Kazakları arasında etkin yürütüldüğünü ifade etmektedir (Somuncuoğlu, 2004: 174).

Sovyetler Birliği ile Türkiye ilişkileri İkinci Dünya Savaşı sonrasında krizler ile anılmaktadır. Ancak bazı dönemlerde iki ülke arasındaki ilişkilerde iyileşmeler görülmektedir. Bu iyileşmenin arkasında önemli isimler bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Sovyetler Birliği'nin Türkiye Büyükelçisi Nikita Rijov'du. Aslında tekstil mühendisi olan Büyükelçi Rijov, 1935-36 yıllarında Kayseri'de, Türkiye'nin tekstil atılımında görev almıştır. Yıllar sonra büyükelçi olarak geldiği Ankara'da o günkü tecrübelerinden faydalanmıştır. Türkçe konuşabilen Nikita Rijov, 16 Nisan 1957 yılında Türkiye'ye atanmıştı (NATO, 1958).

Nikita Rijov aynı zamanda Sovyetler Birliği'nde Nikita Kruşçev ile başlayan değişimi temsil etmekteydi. Türkiye'ye geldiğinde Don Kazakları göç konusunda çıkmazlar ile mücadele etmekteydi. ABD'ye başvuru olumlu karşılanmamıştı, Sovyetler Birliği ise o güne kadar bu konuya ilgi göstermemişti. Ancak Büyükelçi Rijov ile işler değişmişti. Sovyetler Birliği'nin İstanbul Konsololuğu Kocagöl'deki Don Kazakları ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Göç kararının şekillenmesinde Sovyetler Birliği İstanbul Başkonsolosluğu yoğun çaba göstermiştir (Somuncuoğlu, 2004: 137). Gürsu Köyü'nün aksine Kocagöl'e ulaşım son derece kolaydı. Bu nedenle Anadolu'nun ortasındaki, Gürsu Köyü'ndeki Don Kazaklarına ulaşmak zor ve tehlikeliydi. Bu nedenle bu topluluk Rus propagandasından kısmen uzak kalabilmiştir. Don Kazakların dini olarak Rusya ile bağlantıları son derece güçlüydü. Kocagöl'deki Büyük Kilisenin çanı 1879 yılında Moskova'dan getirilmişti. Bunun yanı sıra 1953 yılındaki Gönen depreminde zarar gören kiliselerin tamiri için İstanbul'daki Rum Patrikhanesinden yardım alınmıştı. Rus dini liderler Don Kazaklarını sık sık ziyaret etmiştir (Ülken ve Tanyeli, 1955: 149).

5. TÜRKİYE’NİN TUTUMU

Türkiye’deki siyasi gelişmeler bu topluluklar üzerinde baskıya neden olmuştur. Cumhuriyetin yapısal reformları topluluğu da etkilemiştir. O güne kadar dışarıya kapalı olan Don Kazakları özellikle ilkokulun zorunlu olması sonrasında önemli bir değişim ve etkileşim yaşamıştır. 1925 yılında Kocagöl’e Müslümanların yerleştirilmesi Kazakların kültüründe değişimlere neden olmuştur. Dini yasaklarda gevşemeler, yedi göbeğe kadar evlenmenin yasak sayılmasına karşın, beş göbekten evlenmeler görülmüştür. Her akşam kiliseye gitme alışkanlığına sadece yaşlılar riyaret etmiş, gençler ise sadece Pazar günleri kiliseye gitmişlerdi. Yaşayış tarzlarının yanı sıra ev eşyalarında da değişimler meydana gelmiştir. Teknolojik aletlerin kullanılmaya başlandığı evlerde Müslüman yemekleri de görülmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra köye berber, terzi, demirci, araba tamircisi, nalbant, kunduracı, marangoz, bakkal, kahveci gibi mesleklerde girmiştir (Turhan, 1956:8-9).

Don Kazakları yıllardır korudukları kültürlerinde yaşanan değişimler yaşlılarda rahatsızlığa neden olmuştur. Bu durum beraberinde asayiş sorunlarına da neden olmuş ve Kazakların huzurunu kaçırmıştır. Kazakların huzurunu kaçıran bir başka unsur ise *6-7 Eylül Olayları*’dır. 6-7 Eylül Olayları olarak adlandırılan 1955 yılında Beyoğlu’nda gayrimüslümlere karşı saldırılar topluluk arasında derin endişeye neden olmuştur (Somuncuoğlu, 2004: 137).

27 Mayıs 1960 Darbesi ve sonrasındaki gelişmeler Don Kazakları üzerinde olumsuz etki etmişti. Akşehir Gürsu (Kazak Köyü) sakinlerinden Mehmet Gündüz’ün (D. 1924) belirttiğine göre Adnan Menderes’e büyük sevgi duyan ve genellikle Demokrat Parti’ye oy veren Akşehir’deki Don Kazakları, 27 Mayıs 1960 Darbesi etkisinde kalmış ve bu durum göçü hızlandırmıştır (Somuncuoğlu, 2004: 186). 27 Mayıs 1960 Darbesinin bir başka etkisi ise dönemin istihbarat teşkilatı Milli Emniyet Hizmeti’nden büyük oranda tasfiyedir. Teşkilatın büyük oranda tasfiye edilmesi, topluluğa yönelik propaganda faaliyetlerini kolaylaştırmıştır (Kıyanç, 2020: 24).

Don Kazakların göç güzergahı olarak ABD-Sovyetler Birliği arasında karar verme aşamasında ülkedeki Sovyetler Birliği karşıtlığı hissedilmektedir. Basında Sovyetler Birliği’ne göç kararı geniş yer bulmuş, tepkiyle karşılanmıştı. Folklor Araştırmaları Dergisi, Almanya’da mühendislik yaparken, göç kararı sonrasında Türkiye’ye dönen bir Don Kazakın, “*Bunlar deli mi? Bir türlü anlatamadım. Bir defa bu göç işi akıllarına girmiş!*” ifadelerine yer vermiştir. Dergide yer bulan bir başka ifade ise göçün arkasında başka nedenlerin olduğunu göstermektedir: “*İnanmayın köyde bekar kalmış bir kız yok. İki Rus Rusya’ya gitti. Arkasında göç işi başladı.*” (Fındıkoğlu, 1962: 28).

Türkiye göç kararına önceleri kayıtsız kalmıştır. Ancak Sovyet propagandasının artması ve topluluğun Rusya’ya göç konusunda ısrarı üzerine Türkiye, topluluğun Rusya’ya değil ABD’ye göç

etmesinden yana tavır takınmıştır. Bunun göstergesi olarak da ABD adına topluluk ile görüşen ve onları ABD'ye göç ettirmeye çalışan Tolstoy Vakfı yetkilileri kolayca topluluk arasında faaliyet yürütmüştür. Bu süreçte topluluk Amerikacılar ve Rusyacılar olarak ikiye ayrılmıştı. Rusyacıların faaliyetlerinin son derece gizli yürütülmesine karşın Amerikacılar açıktan faaliyet yürütmüştür (Fındıkoğlu, 1963:66).

6. ABD'NİN GÖÇE ETKİSİ

Sovyetler Birliği bünyesinde bunlar yaşanırken, öteki tarafta ABD nezdinde de hareketlenme meydana gelmiştir. Tolstoy Vakfı ve ABD Hükümeti tarafından desteklenen vakıflar Malakanların ve Don Kazakların ABD'ye göçü konusunda çalışmalara başlamıştı. ABD ile olan süreç ünlü yazar Lev. N. Tolstoy'un küçük kızı Aleksandra Tolstoy tarafından 1939 yılında ABD'de kurulan Tolstoy Vakfı tarafından yürütülmüştür (Kıyanç, 2020: 346-347; Akça ve Kıyanç, 2017: 34). Tolstoy Vakfı'nın Türkiye'de faaliyeti Don Kazakların, Tolstoy Vakfı Avrupa Bürosu'na gönderdiği mektupla başlamıştı. Türkiye'den Tolstoy Vakfı'na Ataman Taras ile Ayşe Adlan'ın mektuplarından daha önce ünlü Ortodoks ikona ressamı Pimen Sofronov tarafından mektup yazılmıştı. Bu mektuplar arasında Kocagöl Köyü sakinlerinden Kırım göçmeni Ayşe Adlan'ın mektubu son derece etkili olmuş, bir Müslümanın göç kararı sonrasında bu insanların düştükleri durumdan kaygılanması vakfın başkanı Aleksandra Tolstoy'u harekete geçirmeye yetmişti. Aleksandra Tolstoy, Tolstoy Vakfı Başkan Yardımcısı Tatiana Schaufuss'u Washinton'a, onun yardımcısı Vera Samsonoff'u Münih'e gerekli görüşmeler yapmak üzere göndermişti. Tolstoy Vakfı'nın harekete geçmesi göç sürecinde etkili olmuştur (Antley, 2016: 61-62).

Bu süreçte toplulukları ziyaret edenler sadece Rus ve Amerikalılar değildir. Bunun yanı sıra Almanya ve Fransa da sürece aktif olarak dahil olmuştur. Fransa'dan gelen din adamları topluluğun Batı Bloku ülkelerine göç etmesi için çaba göstermiş, Sovyetler Birliği aleyhine konuşmalar yapmıştır. Toplulukların Almanya'da okuyan çocukları ise gönderdikleri mektuplar ile ailelerinin Sovyetler Birliği'ne göç etmesine engel olmaya çalışmıştır (Somuncuoğlu, 2004: 153).

Tolstoy Vakfı'nın bu konuda önünde iki önemli mesele bulunmaktaydı, ilki Sovyetler Birliği karşısında güç kazanmak için uluslararası kuruluşlar ile ortak hareket etmesi gerekiyordu. İkincisi ise ABD hükümeti tarafından topluluk üyelerinin ülkeye girişleri için izin ve Türkiye'deki faaliyetler için destek alınması gerekiyordu. Tolstoy Vakfı yetkilileri görüştüğü isimlerden Türkiye'de yürütecekleri faaliyetler için destek toplarken bir yandan da 1948 yılında yaşandığı gibi Türkiye'ye yönelik mülteci kotasının kaldırılması için çalışmıştı. Bu kapsamda Vera Samsonoff, 9 Ocak 1962 tarihinde ABD'nin Cenevre'de bulunan Mülteci Şefi Edward W. Lawrance'ye Ayşe Adlan'ın mektubunu göndermişti. Samsonoff, mektuba ek olarak gönderdiği notta Ayşe Adlan'ın mektubundan anlaşıldığı üzere

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020740

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 133-151

topluluğun göç nedeniyle paniğe kapıldığını ve Türkiye'nin faaliyet alanı olmamasına karşın bu topluluğa yardım edecek tek vakfın Tolstoy Vakfı olduğunu belirtmiştir (Antley, 2016: 68-69).

Vera Samsonoff ile Edward W. Lawrance bu konuyu görüşmek üzere 17 Ocak 1962 tarihinde Vera Samsonoff'un evinde bir araya geldiler. Görüşmede Samsonoff, Ayşe Adlan ve Ataman Taras'ın mektuplarının tercümelerini Lawrance'ye ilettiler. Bunun yanı sıra Tolstoy Vakfı'nda yer alan Don Kazakları-Eski İnananlar (Old Believers) hakkındaki bilgileri Lawrance'ye ilettiler. Vera Samsonoff'un bir gün sonra (18 Ocak 1962) Aleksandra Tolstoy'a gönderdiği raporda görüşme hakkında bilgi vermişti. Lawrance, Tolstoy Vakfı'nın topluluğa neden bu kadar önem verdiğini merak etmişti. Bunun yanı sıra bu topluluğun ABD'ye yerleştirilmesine soğuk baktığını açıkça ifade etmiş, ABD yerine Brezilya veya Arjantin'e gönderilmesinin daha uygun olacağını belirtmişti. Lawrance görüşmeden birkaç gün sonra İstanbul'a önemli bir ziyarette bulundu. ABD yönetimine göç için destek talebini iletmeden önce topluluk hakkında önemli bilgiler edindi. Dünya Kiliseler Konseyi tarafından iletilen bilgiler ile geri döndü (Antley, 2016: 70).

Vera Samsonoff, Edward W. Lawrance'e Güney Amerika'da yaşanan kuraklık ve komünizm tehlikesi nedeniyle burada yaşayan Eski İnananların uzun süredir Tolstoy Vakfı'ndan ABD'ye göç ettirilmeleri hususunda yardım istediğini ve bu nedenle iki hafta önce vakfın bu yönde bir karar aldığını, bu nedenle Türkiye'den göç etmek isteyenlerin ABD'ye getirilmesi, diğer Eski İnananlar ile beraber yaşayabilecekleri bir yere yerleştirilmesi gerektiğini belirtti. Lawrance ise böylesine bir izin için yasal düzenlemeler yapılması gerektiği uyarısında bulundu (Antley, 2016: 71). Vera Samsonoff'un, Edward W. Lawrance'ye verdiği rapor ve bu rapordaki ifadeler, daha sonra ABD Kongre raporlarında da yer almıştır. Raporda Don Kazakların Anadolu'ya 5.000 kişi geldiğini iddia etmektedir. Oysa Don Kazakları konusunda yaptığımız araştırmalarda bu sayının abartı olduğunu belirtmek gerekiyor.

Tolstoy Vakfı tüm süreci son derece gizli yürütmüştür. Yazışmalardan anlaşıldığı üzere Aleksandra Tolstoy, Tatiana Schaufuss ve Vera Samsonoff tarafından yürütülen çalışmanın başka vakıfları harekete geçirmesini engellemek için çalışmalar gizli tutulmuştu. Bu vakıfların başında New York merkezli Dünya Kiliseler Konseyi (World Council of Churches- WWC) gelmekteydi. Tolstoy Vakfı, WWC'nin müdahil olmasından sakınıyordu. Tolstoy Vakfı, ABD kurumlarından gerekli desteği aldıktan sonra WWC ile göç sürecinde sınırlı bir şekilde ortak hareket etmişti. Tatiana Schaufuss, 19 Ocak 1962 tarihinde Vera Samsonoff'a gönderdiği yazıda sürecin son derece gizli yürütülmesi gerektiğini vurgularken, gerekli desteği almak için ICEM'den (Intergovernmental Committee for European Migration) John Thomas ve Cordt Muller ile irtibata geçilebileceğini belirtmiştir (Antley, 2016: 76).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020740

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 133-151

Tatiana Schaufuss Washington'da gerekli destek arayışındayken, Vera Samsonoff ise Türkiye ziyareti için gerekli parasal ve lojistik destek arayışındaydı. Bu nedenle Samsonoff, ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı CIA himayesinde 1950'lerde kurulan American Committee for Liberation (Amerika Özgürlük Komitesi)'nden Peter von Wahlde ile görüştü. Wahlde, Samsonoff'a gerekli maddi desteği verebileceğini belirtmişti. Bu Tolstoy Vakfı'nın CIA ile gerektiğinde nasıl işbirliğine girdiğinin bir göstergesidir. Wahlde bu destek karşılığında topluluk ve özellikle önderleri hakkında detaylı bilgi talep etmiştir. Wahlde bu bilgiler sayesinde Sovyetler Birliği'nde istihbarat için başka isimlere ulaşabilmeyi planlamıştır. Samsonoff, Wahlde'den destek aldıktan sonra vakıf ile Türkiye bağlantısını yürüten Gazi Khan ile görüşmüştür. Gazi Khan, Türkiye ziyareti için gerekli bilgiler ve yerel yöneticiler ile kuracağı diyalog konusunda bilgilendirme yapmıştır (Antley, 2016: 77-78).

Ocak ayının son günleri ve Şubat ayının ilk günlerini kapsayan ilk ziyarette Vera Samsonof ve Tatiana Schaufuss Kocagöl'deki Don Kazakları ile görüşmüştü. Ancak ziyarette ABD'ye göç ettirilmesi konusunda Tolstoy Vakfı, ABD yönetiminden yeterli desteği alamamıştı. ABD'li yöneticiler topluluğun Brezilya veya Arjantin'e yerleştirilmesini savunmaktaydılar. Bir başka seçenek olan Kanada ise toplu bir göçe karşı olduğunu sadece bir veya birkaç aileye izin verileceğini belirtmişti. Bu durum Türkiye'deki temsilcilerinde görüşmelerine yansımıştı. Vera Samsonoff, Türkiye'ye 18 Ağustos ve 5 Eylül 1962 tarihleri arasında ikinci bir ziyarette bulundu. İlk ziyaretinde sadece Kocagöl'deki Don Kazakları ziyaret eden Vera Samsonoff ikinci ziyaretinde Kocagöl'ün yanı sıra Konya'daki Don Kazaklarını da ziyaret etmişti (Antley, 2016:79, 84-85).

Gelişmelerin yaşandığı süreçte topluluk hakkında araştırma yapan isimlerden Orhan Türkdoğan, Tolstoy Vakfı'nın Don Kazakları arasında yürüttüğü faaliyetleri göçün nedenleri arasında göstermektedir (Türkdoğan, 2005: 273). Tolstoy Vakfı yöneticilerinin ziyareti topluluk üzerinde ayırışmaya neden olmuştu. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Manyas ve Akşehir'deki Don Kazakların Rusyacılar ve Amerikacılar olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtmiştir. Sovyetler Birliği ile ABD arasında topluluklar üzerinden mücadele başlamıştı. Sovyetler Birliği faaliyetleri, büyükelçilik ve papaz İlya Baran tarafından son derece gizli yürütülmekteydi. Bu süreçte Rus gazeteleri okunup, Rus radyoları dinleniyordu. Amerikacılar ise son derece açık ve kapsamlı bir propaganda sürdürmekteydiler. Amerikacılar ve Rusyacılar, insanları kendi yanına çekmeye çalışmaktaydılar. Rusyacılar, ana vatan merkezli propagandada Sovyetler Birliği'nin Stalin Rusya'sı olmadığını, ana vatanlarında evlatlarına kolaylıkla eş bulabileceklerini savunmaktaydılar. Amerikacılar ise eş bulma kaygısı karşısında ABD'ye yıllar önce giden Don Kazakları olduğunu belirtiyorlardı. Türkiye'de yaşadıkları dini özgürlüğün Sovyetler Birliği'nde ellerinden alınacağını, kazanç serbestliğinin ortadan kalkacağını, kadınlarının renkli elbiselerine ve erkeklerin sakallarına karışılacağını belirtmekteydiler. Karşı çıkanların ise birçok

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020740

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 133-151

muhafaza uygulandığı gibi onların da Sibiryaya gönderileceğini sık sık kullanmışlardı. Sovyetler Birliği görevlileri el altından tartışmaları destekleyecek argümanlar gönderirken; ABD adına Tolstoy Vakfı kontrollünde açıktan faaliyet yürütülmekteydi (Fındıkoğlu, 1963: 65-66; Kıyanç, 2020: 346).

Göç kararı sonrasında toplulukların yaşadığı yerler Sovyetler Birliği ve ABD arasında bir mücadeleye sahne olmuştu. Tolstoy Vakfı yetkilileri Don Kazakları ile görüşerek onların Sovyetler Birliği'ne gitmemeleri, onun yerine başta ABD olmak üzere istedikleri Batı Bloku ülkelerinden birisine gitmelerine ikna etmeye çalışmıştı (Milliyet Gazetesi, 1962c: 3). Tatiana Schaufuss ve Vera Samsonoff Don Kazakları arasındaki faaliyetleri bölge basınında geniş yer tutmuştu. Milliyet Gazetesi (1962a), Tolstoy Vakfı'nın Don Kazaklarını ziyaretini "*Rusya'ya Göçecek Kazak'ları Amerikalıklar da Davet Ettii*" başlığı ile vermişti (5). Beraberindeki tercümanlarla Don Kazakların ileri gelenleriyle konuşan Schaufuss topluluklara istedikleri ABD'ye veya herhangi bir Batı Bloku ülkesine (Kanada, Meksika, İtalya, İspanya ve Fransa) ücretsiz olarak götürüleceklerini, gittikleri ülkelerde ev ve iş temin edileceğini ve tarım arazisi verileceğini belirtmiştir.

Bu cömert teklifler karşısında Don Kazaklarının tepkisi beklenen seviyede olmamıştır. Kocagöl Köyü'ndeki Don Kazaklarının Tatiana Schaufuss'a ilgisi pek iyi değildi. Sovyetler Birliği'ni ana vatanları olarak gören birçok Kazak, ABD ve sunulan ülkelere gitmeyi macera olarak görüyorlardı. Evlenme sıkıntılarının sadece Sovyetler Birliği'nde çözüleceğine inanıyorlardı. Tatiana Schaufuss sorunun çözümü için ABD'de Ortodoksların yoğun olarak yaşadığı yerlere yerleştirileceklerini belirtmişti. Schaufuss bireysel görüşmelerini zor da olsa tamamladıktan sonra topluluğun önde gelenlerinin de yer aldığı toplu bir görüşme yaptı. Schaufuss teliflerini sunarak onları Sovyetler Birliği'ne gitme kararından vazgeçirmeye çalışmıştır. Toplu görüşmeye katılan ve topluluğun göç kararının alınmasında son derece önemli rol üstlenen İlya Baran, Schaufuss'un konuşması sonrasında kendisinin Sovyetler Birliği'ne göç edeceğini belirterek, ABD'ye gitmek isteyenlerin yalnız gideceğini belirtmişti. İlya Baran'ın bu çıkışı zaten karar vermede büyük zorluk yaşayan ve propagandalar sayesinde kafaları karışık topluluk üzerinde son derece etkili olmuştur. İlya Baran'ın çıkması sonrasında büyük bir kalabalık onu takip ederek toplantıdan ayrılmıştır. Bu olumsuz havaya karşın Kocagöl'de dört aile Tatiana Schaufuss'un getirdiği formları doldurarak ABD'ye gitmişlerdir (Eröz, 1962: 129-130; Kıyanç, 2020: 350).

Tolstoy Vakfı'nın Manyas'taki Don Kazakları üzerinde etkili olamamasının ilk nedeni, Tolstoy Vakfı'nın topluluk ile iletişime geçmesinde gecikmesiydi. Bu gecikme Sovyetler Birliği'ne gitme kararının güçlenmesine neden olmuştur. Bir başka neden ise Tolstoy Vakfı görevlilerinin ABD'den bu konuda gerekli izinleri çıkaramamış olmalarıdır. Bu durum topluluk arasında endişeye neden olmuştur. ABD dışında başka bir ülkeye gitmenin evlenme sorununu çözmeyeceğini çok iyi bildiklerinden ötürü,

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020740

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 133-151

talebe olumlu yanıt vermemişlerdir. Bu tarihlerde Milliyet Gazetesinde yayınlanan haberde Kazaklardan 1069'unun Sovyetler Birliği'ne göç için izin başvurusunda bulunduğunu belirtmiştir. Bunlardan sadece 16'sı Türkiye'de kalmaya devam edecekti. Türkiye'de kalanların Almanya'da okuyan çocuklarının mektupları nedeniyle Sovyetler Birliği'ne göç etmekten vazgeçmişlerdi (Milliyet, 1962b: 1).

Tatiana Schaufuss'un çabaları Kocagöl'deki Don Kazakların aksine Gürsu'daki Don Kazakları arasında son derece etkili olmuştu. Gürsu'daki Don Kazakların beşte biri Sovyetler Birliği'ne, geri kalanlar ABD'ye gitmişlerdir. Akşehir'deki Don Kazakların ABD'ye gitme nedenini Fındıkoğlu, cemaatin lideri Dimyan Alagöz'ün Sovyetler Birliği'nin propagandalarına karşı çıkarak ABD'ye gitmeye karar vermesinin etkili olduğunu belirtmektedir. Fındıkoğlu, Dimyan Alagöz ile yaptığı görüşmeyi şöyle aktarmıştır:

“Dimyan Alagöz, Rusya'dan kaçmalarının üç nedeni olduğunu belirtmişti: Sakalımız, evlenme ve doğum işlemleri, doğum ve ölüm kayıtlarının kilisemiz tarafından yapılmasıdır. Bu üç unsura Çarlık Rusya'da olduğu gibi Sovyetler Birliği'nde de karışılacağını belirterek ABD'ye oradan Kanada'ya göç etme kararı aldığını ifade etmiştir. Alagöz, 9 hanenin (49 nüfus) Sovyetler Birliği'ne göç etme kararına neden olarak (Sovyetler Birliği taraftarı) papaz İlya Baran'ın yoğun faaliyetlerini göstermişti. Kalan 30 hane de Kanada'ya yerleşmiş akrabalarının yanına gideceklerdi (Fındıkoğlu, 1963:69; Kıyanç, 2020: 350).”

Türkiye'de Tolstoy Vakfı başkan yardımcısı Tatiana Schaufuss'un topluluğu ikna çabaları devam ederken, ABD'de Aleksandra Tolstoy topluluğun bu ülkeye göç edebilmesi için gerekli yasal işlemleri tamamlamıştı. ABD Adalet Bakanı Robert Kennedy Nisan 1963'te ABD'ye gelecek bu insanlar için izin verildiğini duyurdu. ABD Adalet Bakanı Kennedy'nin bu kararı vermesinde vakfın yoğun çabasının yanı sıra ABD Dışişleri Bakanlığı'nın da Türkiye'den göç etmesi planlanan toplulukların Amerikan kültürüne adaptasyonunun kolay olacağı öngörüsü ve Sovyetler Birliği ile mücadele etme kapsamında destek vermesi etkili olmuştur (Antley, 2016: 46-47; Kıyanç, 2020: 351).

Don Kazakların ABD'ye göçü konusunda nitelikli bir istatistik tutulmamıştır. Bu konuda yayınlanan haberlerde de farklı rakamlar verilmektedir. Türkiye ve ABD'de konuyu haber yapan basın kuruluşları göç edenlerin sayısını 225 ve 250 olarak belirtmektedir. Kocagöl'deki Don Kazakların aksine Akşehir'deki Don Kazakların sayısı daha fazladır. Bunun yanı sıra az da olsa Kars'ta yaşayan Malakanlardan da ABD'ye göç edenler bulunmaktadır. Sovyetler Birliği'nin yıllardır süren propagandası ve ana vatan olgusu göz önüne alındığında bu ülkeye gidenlerin sayısı ABD'ye gidenlerden çok daha fazladır. Ancak ABD'nin sürece sonradan katılması ve bürokratik aksaklıklar göz önüne alındığında Tolstoy Vakfı'nın süreçte etkili olduğu görülmektedir. Göç sürecinin son ayağı olan ABD'ye gitmeye karar verenler, Ankara Esenboğa Havalimanı'ndan Türk Hava Yolları ve Pan

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020740

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 133-151

American Hava Yollarına ait uçaklar ile New York havalimanına girmişlerdir. Karşıl原因anlar arasında Tolstoy Vakfı yöneticilerinin yanı sıra ABD Kongre üyeleri de yer almıştır (Somuncuoğlu, 2004: 152; Milliyet Gazetesi, 1963: 1; The New York Times, 22 Nisan 1963; Kıyanç, 2020: 351; Akça ve Kıyanç, 2017: 34).

7. SONUÇ

Anadolu'da yıllardır yaşayan Don Kazakları, beraber yaşadıkları bölge insanı tarafından renkli kültürleri ile anılmaktadır. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete miras kalan topluluk, 1963 yılına kadar bu coğrafyada yaşamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kesin göç hareketi kararı alan topluluk, bu karar sonrasında ABD ve Sovyetler Birliği çekişmesinin ortasında kalmıştır. Türkiye ise bu süreçte ABD yanlısı bir politika izlemiştir. Göç sürecinin psikolojik baskısının yanı sıra bu çekişmesinde ağır baskısı altında kalan Don Kazakları, göç güzergahının belirlenmesinde zorluk yaşamıştır. Dışa kapalı, kültürel değerlerine sıkı sıkıya bağlı olan bu topluluk arasında en büyük ayrışma da bu süreçte görülmektedir. Amerikalılar ve Rusyalılar olarak ikiye ayrılan topluluk, karşılıklı propaganda etkisinde kalmışlardır.

Göç kararının alınmasına yedi göbeğe kadar evlenme yasağı (günah sayılması) neden olmuştur. Bu olgu gölgesinde meydana gelen olaylar, göçün uluslararası boyutunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Rusya ile tarihi ve dini bağlantılarını koparmayan Don Kazakların, Nikita Kruşçev sonrasında göç hareketliliği hızlanmıştır. Sovyetler Birliği'nin propagandaları ile büyük bir kısmı bu ülkeye göç etmiştir. ABD ise göç sürecine sonradan katılsa da Tolstoy Vakfı aracılığı ile etkin bir propaganda yürütmüş, topluluk iki kez Tolstoy Vakfı yetkilileri tarafından ziyaret edilmiştir. Türkiye'nin de desteği ile açıktan faaliyet yürütmüşlerdir. Ancak topluluğun büyük kısmının Rusya'ya göç kararı karşısında yapacakları pek bir şey yoktu. Nihayetinde küçük bir kısmı ABD'ye göç etmiştir. Türkiye'de yaşanan siyasi gelişmeler ise topluluğun göç sürecinin hızlanmasında rol oynamıştır. Türkiye her ne kadar Sovyetler Birliği'ne göçe engel olmaya çalışsa da bu süreçte başarılı olamamıştır. Bu durum Anadolu'daki Don Kazakları göçünün sadece içsel nedenin yanı sıra uluslararası boyutunun olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, DH.TMIK.S..., 68/2, H. 17-03-1325.

BOA, ML.EEM./42-3/R-24-08-1293.

BOA, MV., 109/99, H. 13-05-1322.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020740

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 133-151

NATO (1958).AC/119-WP(58)11.9.

Kitaplar

Aralov, S. İ. (1997). “Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları I”, Çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.

Bakar, B. (2015). “Beyaz Ruslar Esir Şehrin Misafirleri”, 2. Baskı, İstanbul: Tarihçi Kitapevi.

Kamalov, İ. (Yayına Hazırlayan) (2016). “Tolstoy’un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu”, Çev. İbrahim Allahverdi, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Kıyanç, S. (2020). “CIA ve Türkiye’de Darbeler, 27 Mayıs 1960 Darbesi, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi, Talat Aydemir ve Eminsü Darbe Girişimleri”, İzmir: Duvar Yayınları.

Muşmal, H. ve Benli, K. (2019). “Osmanlı Dönemi’nde Mada Adası’na Yerleştirilen Rus Kazakları”, (107-128), Geçmişten Günümüze Göçler, Konya Kitabı XVII, Ed. Alattin Aköz, Doğan Yörük, Haşim Karpuz, 2. Cilt, Konya: Konya Ticaret Odası Yayınları.

Öztürk, Y. (2000). “Özü’den Tuna’ya Kazaklar 1”, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Riasanovsky, N. V.ve Mark D. Steinberg, M. D. (2016). “Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze”, Çev. Figen Dereli, İstanbul: İnkılap Yayınları.

Somuncuoğlu, S. (2004). “Don Kazakları”, İstanbul: Timaş Yayınları.

Türkdoğan, O. (2005).“Malakanların Toplumsal Yapısı”, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Makaleler

Akça, B. ve Kıyanç, S. (2017). “Malakanlar’ın Anadolu’daki İzleri”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, 18(39): 22-43.

Arı, Y. (2003). “Manyas Gölü’nün Kültürel Ekolojisi: Tarihi Süreçte Adaptasyon ve Değişim”, Türk Coğrafya Dergisi, 40: 75-97.

Doğan, O. (2019). “Kazak Adının Menşei, Kazak Halkının ve Hanlığı’nın Oluşumu ve Faaliyetleri (XVI. Yüzyıla Kadar)”, Bellek Hayat Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi, 1(1): 16-27.

Erdoğan, H. (2020.). “Kozaklar: Milli Kimlik ve Sosyo-Kültürel Yaşam”, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 13(32): 1426-1440.

Eröz, M. (1962). “Türkiye’de Slav Muhacirleri ve Kazaklar Etrafında Bazı Kaynaklar”, Sosyoloji Konferansları, 3: 121-136.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020740

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 133-151

Fındıkoğlu, Z. F. (1962). “Türkiye’de İslav Muhacirleri”, Sosyoloji Konferansları, 3: 1-30.

Fındıkoğlu, Z. F. (1963). “Türkiye’den Rusya ve Amerika’ya Göç Eden İslav Muhacirleri”, Sosyoloji Konferansları, 4: 56-93.

Kanat, V. (2018).“XVIII. Yüzyılda Don Kazaklarının (Ağnadlar) Tuna Deltası’na Yerleştirilmeleri”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(67): 333-357.

Kaplan, K. A. (2019). “Rusça ve Türkçe Kaynaklar Işığında Beyaz Rus Mültecilerinin Anadolu’daki Yaşamları”, Tarih İncelemeleri Dergisi, XXXIV(1): 1-22

Kıyanç, S. (2020). “Tolstoy Vakfı ve Türkiye’deki Faaliyetleri”, ADAM Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2): 333-356.

Ruben, W. (1947). ”Anadolu’nun Yerleşme Tarihi ile İlgili Görüşler Koçhisar’ın Tuz Gölü Batısındaki Step Köylerinde 1946 Eylülünde Yapılan Bir Araştırma Gezisinin Sonuçları”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Çev. Abidin İtil, 5(4): 369-389.

Toğrol, B. B. (1987). “The Kuban Cossacks of Manyas Turkey and ‘The Cossaks’ of Leo Tolstoy”, Psikoloji Çalışmaları Dergisi, 15: 125-146.

Turhan, M. (1956). “Kültürde Değişen ve Değişmeye Mukavemet Eden Unsurlar”, Psikoloji Çalışmaları, 1: 6-21.

Türker, Ö. (2020). “Don Kazakları Arasında Stenka Razin İsyanı (1670-1671)”, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, 12:163-186

Ülken, H. Z. ve Tanyeli, A. N. (1955). “Gönen Bölge Monografisi”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 2(10-11): 115-154.

Yüksel, S. (2011). “Don Kazaklarının Azak’ı İşgalleri (1637-1942), Tarih Araştırmaları Dergisi, 30(49): 205-218.

Tezler

Antley, J. (2016). “Measurin Tolstoy’s Peasants: Old Believer Settlement in Oregon Through the 1960’s and 1970’s”, Doktora Tezi, Kansan: The University of Kansas.

Arı, Y. (2001). “Vision of a Wetland: Linking Culture and Conservation at Lake Manyas, Turkey”, Doktora Tezi, Austin: The University of Texas.

Üçüncü, B. B. K. (2014). “Tarihi Süreçte Beyşehir Gölü Adalarında İskân, Nüfus ve Sosyo-Ekonomik Faaliyetler,” Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020740

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 133-151

Sürelili Yayınlar

Milliyet Gazetesi. (1962a). “Rusya’ya Göçecek Kazak’ları Amerikalılar da Davet Etti, 10 Şubat: 5.

Milliyet Gazetesi. (1962b). “Kazaklardan 1069’u Rusya’ya Dönüyor”, 14 Şubat: 1.

Milliyet Gazetesi. (1962c). “Komünizm Propagandası Yapan 3 Malakan Yakalandı”, 17 Şubat: 3.

Milliyet Gazetesi, (1963). “225 Malakan ve Kazak Amerika’ya Gitti”, 05 Haziran: 1.

The New York Times, (1963). “Last 250 Russians in Old Sect in Turkey Will Resettle, in U.S.; Flight to Rockland”, 22 Nisan.

YAMAN KORAY'IN ROMANLARINDA ERDEK VE KAPIDAĞ ÇEVRESİ

Tevfik SÜTÇÜ¹

ÖZET

Yaman Koray, Türk Edebiyatında başta roman türü olmak üzere yayınladığı eserlerinde Türkçeyi güzel kullanan, hayatında ve eserlerinde denize olan tutkusu ile dikkat çeken; ancak bir dönem çok okunmasına rağmen ne yazık ki eserleri üzerine hak ettiği kadar dikkat çekilmemiş ve akademik incelemeler yapılmamış yakın dönemin önemli yazarlarından. Cumhuriyet Dönemi Edebiyatının tanınmış ve üretken romancılarından Mebrure Sami Alevok'un oğlu olan Koray, 1954 sonrasında babası ile annesinin ayrılmaları üzerine Erdek'e yerleşmiş ve Alevok Motel'i kurarak işleten annesiyle birlikte 1989 yılına kadar Erdek'te yaşamıştır. Türk edebiyatının zenginleşmesinde büyük katkısı olan Koray'ın 1954 sonrasındaki 30 yıldan fazla süren Erdek hayatının etkisinde, Erdek, Hayırsız Adası, Ekinlik Adası, Fener Adası, Marmara Adası, Kapıdağ Yarımadası ve bu bölgenin gözlemlerine dayanarak yazılmış olan eserleri “Deniz Ağacı” (1962), “Gelin Taşı” (1963), “Sığırcıklar” (1967) ve “Mola” (1970) adını taşıyan romanlarıdır. Erdek çevresi ve Kapıdağ Yarımadası ile Marmara Adası köylülerine ve balıkçılara yer veren bu romanların dışında; yazarın “Badanalı Yüzler” (1983), “Ne Cennet Şey Şu Deniz” (2005), “Kuyudaki Adam” (2005), “Bir Ömür Yetmez” (2006), Annelerin En Güzeli (2021), Bumerang (2021) isimli kitapları ise doğrudan doğruya Erdek çevresi ile ilgili olmasa da Erdek ve çevresinde öğrendiklerine, yaşadıklarına ve gözlediklerine göndermelerde bulunan diğer eserleridir. Türkiye'nin en eski dalgıçlarından biri olan Koray'ın özellikle “Deniz Ağacı”, “Gelin Taşı”, “Sığırcıklar” ile “Mola” romanları, Erdek, Kapıdağ Yarımadası ve Marmara Adası köyleri çevresindeki balıkçıların, denizcilerin ve bölgede yaşayan insanların zorlu hayat koşullarını gözler önüne sermesi bakımından çok önemlidir. Bu romanlar, yazdıkları dönemin zorlu hayat koşullarına, bölgenin tarihî yerlerine, maddî kültür varlıklarına, tabiatına, denizine ve balıkçılığına ayna tutarken, yazdıkları dönemdeki bölge insanlarının sosyal ilişkilerini, halk inanışlarını, bölgede yaşanan fiziksel ve maddî zorlukları, sosyal hayatı ve bu hayata yansıyan siyasi atmosferi ortaya koyması bakımından da kıymetlidir. Yaman Koray'ın dalgıçlık ve denizcilik konusundaki geniş bilgisi yanında, yazar olarak çok iyi bir gözlemci olması, bölgeyi ve bu bölge insanını gerçekçi bir gözle tanımamıza fırsat verirken, yazarın bu romanları ile bölgenin tarımsal üretimini, endemik bitki örtüsünü, balıklarını, balıkçılığını, Erdek bölgesinde turizm alanında meydana gelen değişme ve gelişmeleri izlememiz de mümkün

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, tsutcu@nku.edu.tr

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

olmaktadır. Bu araştırmada Koray'ın bütün eserleri analiz edilerek, öncelikle “Deniz Ağacı”, “Gelin Taşı”, “Sığırcıklar” ve “Mola” romanlarında Erdek ve Kapıdağ çevresi coğrafyasının, tabiatının, denizinin; eserlerin yazıldığı dönemdeki sosyal ve siyasi hayatın ne biçimde yaşandığı incelenirken, yazarın diğer eserlerinde Erdek çevresi insanının yazarın hafızasında nasıl yer bulduğu ve onlara kitaplarında göndermelerde bulunduğu da özellikle dikkatlere sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi Romanı, Yaman Koray, Erdek, Kapıdağ, Deniz ve Balıkçılık

ERDEK AND KAPIDAĞ AREA IN YAMAN KORAY'S NOVELS

ABSTRACT

Yaman Koray used Turkish beautifully in his works, especially novels, in Turkish Literature and drew attention with his passion for the sea in his life and works. However, he is one of our recent writers who, unfortunately, did not receive as much attention as he deserves and did not examine his works, although he was widely read for a while. Koray, the son of Mebrure Sami Alevok, one of the well-known and prolific novelists of Republic Period Literature, settled in Erdek after his father and mother separated in 1954 and lived in Erdek until 1989 with his mother who founded and run the Alevok Motel. Koray's works written on the basis of Erdek's observations of Erdek, Hayırsız Island, Ekinlik Island, Fener Island, Marmara Island, Kapıdağ Peninsula and this region, which contributed greatly to the enrichment of Turkish literature, are titled “Deniz Ağacı” (1962), “Gelin Taşı” (1963), “Sığırcıklar” (1967) and “Mola” (1970). Apart from these novels that feature villagers and fishermen of Erdek and Kapıdağ Peninsula and Marmara Island, the author's other titles such as “Badanalı Yüzler” (1983), “Ne Cennet Şey Şu Deniz” (2005), “Kuyudaki Adam” (2005), “Bir Ömür Yetmez” (2006), *Annelerin En Güzeli* (2021), *Bumerang* (2021) are other works that refer to what he learned, lived and observed in Erdek and its surroundings, although it is not directly related to the Erdek environment. Koray who is one of the oldest divers in Turkey, is showing the difficult life conditions of fishermen, sailors and people living in the region around the villages of Erdek, Kapıdağ Peninsula and Marmara Island with his novels named “Deniz Ağacı”, “Gelin Taşı”, “Sığırcıklar” and “Mola”. These novels are precious because they reflect the difficult life conditions of the period in which they were written, the historical places of the region, material cultural assets, nature, sea and fishing. Moreover they also reveal the social relations of the people of the region in the period, popular beliefs, physical and material difficulties experienced in the region, social life and the political atmosphere. Yaman Koray's extensive knowledge of diving and maritime as well as being a very good observer as a writer gives us the opportunity to get to know the region and its people from a realistic perspective. With these novels of the author, it is possible to follow the agricultural production of the region, endemic vegetation, fish,

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

fisheries, changes and developments in the field of tourism in the Erdek region. In this research, by analyzing all of Koray's works, while examining the geography, nature, sea and social and political life of Erdek and Kapıdağ region in his novels named "Deniz Ağacı", "Gelin Taşı", "Sığırcıklar" and "Mola". In his other works, it will be presented how he refers to the environment of Erdek and its people.

Keywords: Republic Period Novel, Yaman Koray, Erdek, Kapıdağ, Sea and Fisheries

1. GİRİŞ

1.1. Yaman Koray'ın Hayatı ve Yazarlığı

Türk edebiyatında, denize ve balıkçılığa tutkusuyla öne çıkan, Türkçeye hassasiyet gösteren tutumuyla dilimizin zenginleşmesine önemli katkısı olan (Gözaydın, 2020: 78-92), Türkçenin deniz ve denizcilik ile ilgili kelime varlığını geliştiren, ancak nedense eserleri üzerinde olması gerektiği kadar durulmamış önemli yazarlarımızdan biri Yaman Koray'dır. Yaman Koray, Türk Edebiyatında başta roman türü olmak üzere yayınladığı bütün eserlerinde Türkçeyi güzel kullanan, hayatında ve eserlerinde denize tutkusu ile dikkat çeken; bir dönem çok okunmasına rağmen eserleri üzerinde akademik çalışmalar yapılmamış ve unutulmaya terk edilmiş yakın dönem yazarlarımızdandır.

Yaman Koray, erken Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatının tanınmış, üretken ve çok okunan romancılarından Mebrure Sami Alevok'un oğludur. Mebrure Sami'nin ikinci evliliğinden 1934 yılında İstanbul Büyükkada'da doğmuştur. Babası Sami Koray, zengin, ticaret ile uğraşan, nüfuzlu bir çevresi olan ama evliliğinden sonraki hayatı başarısızlıklar ve düşkünlüğüyle dolu çapkın bir adamdır (Üyepazarcı, 2019: 929). Sami Koray'ın yakın dostu, dönemin önemli tiyatro rejisörü Muhsin Ertuğrul'un teşvikiyle iyi bildiği ticareti bırakıp İstiklal Caddesi'ndeki Ses Tiyatrosu ve Sineması'nı alarak (Koray, 2005b: 18) tiyatro ve operet sahnelemeye heveslenmesi ve dönemine göre oldukça pahalı olan projelere imza atması fakat devamında işlerinin kâr getirmemesi ve çapkın yaşamına devam etmesi onu iflasa sürüklemiştir. Ardından Büyükkada'daki köşkün satılması ve Mebrure Alevok'un evliliğinde mutsuz olması sonucunda karı kocanın 1946 yılında boşanması kaçınılmaz olur (Üyepazarcı, 2019: 929).

Yaman Koray'ın annesi Hatice Mebrure Alevok, aynı zamanda İsmet İnönü'nün Harp Okulu'ndan sınıf arkadaşı, orduda önemli görevler üstlenmiş, üç yabancı dili çok iyi bilen emekli bir subay; kültürlü, aydın, sonradan ticarete atılmış ve bugün artık holding sahibi denilebilecek seviyede çok zengin olmuş Ömer Lütfü Alevok'un kızıdır (Andaç, 2011: 315).

Yaman Koray öğretim almaya başladığı Kadıköy Saint Joseph Fransız Lisesi'ni 1954 yılında birincilikle bitirmiş ve bir süre Robert Kolej'de mühendislik alanında öğrenim görmüştür (Andaç, 2011:

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

316). Genç Yaman Koray, annesiyle birlikte yazın tatil dönemlerini önceleri Pendik çevresinde geçirirken, 1950’li yılların başlarında annesinin bazı tanıdıklarının tavsiyeleri ile Balıkesir Erdek’teki turistik kampları tanıma fırsatı bulurlar. O dönemlerde İstanbul’dan tatile gidilecek en uygun yer Erdek’tir. Ege ve Akdeniz’in şimdi çok bilinen şehir ve tatil beldeleri bilinmezdi. Yazları belli dönemlerde Erdek ve yakınındaki Zeytinli Ada kamplarını, plaj ve koylarını keşfeden ve bu yöreyi çok beğenerek burada kendilerine ait bir yazlık ev inşa etme hayali kuran anne oğul, 1956 yılında Balıkesir’in Erdek ilçesine yerleşmek üzere, sahil kenarında ama o dönemde elektriği, altyapısı olmayan, yanından denize bir dere akan; sazlık ve sineklerin fazlaca çoğaldığı, bakımsız ağaçları ile o gün itibariyle şehir merkezinden uzakta bulunan 4000(dört bin) metrekaarelik bir arsa alırlar. Tam da o günlerde Mebrure Alevok’un babası Ömer Lütfü Alevok’un aniden ölmesi ve Mebrure Hanım ile Yaman Koray’a dikkate değer miktarda kıymetli bir miras kalması, anne oğulun bu arsaya yapılan o gün için büyük ve iyi bir ev yanında, halen aynı isimle işletilmekte olan Erdek Çuğra sahilindeki Alevok Motel’i kurma fikrini uyandırır. Bu yatırım yanında Erdek çevresinde muhtelif yerlerde zeytin bahçeleri de satın alınmıştır (Andaç, 2011: 318-319). Yaman Koray’ın İstanbul’dan koparak Erdek’e yerleşme öyküsü kendi ağzından şu cümlelerle ifade edilmiştir:

“Koca Kent’in -daha o zamanlar- (1956) yapma, kaba, sıkışık, -doğaya ters- uygarlık adı altında, yaratılmışlığı inkâr edercesine tutarsız ve birbirlerini yiyerek yaşayan, o gıvıl gıvıl kalabalığına dayanamayarak, o ‘Yeditepeli’ güzel mi güzel, ama yalan ve kahır dolu, rezil edilmiş koca kenti bırakarak... 20 yaşında, annemi de beraberimde sürükleyerek, en yakın ‘doğal yaşam parçası’ diye bulduğumuz Erdek’e göçtük...” (Öztop, 2006: 10).

Yaman Koray, annesinin kurduğu Alevok Motel’i Erdek’te 20 yıldan fazla işletmiştir. Turizm işinin yanında fazlasıyla tutkunu olduğu balıkçılık, sulatı balık avcılığı ve zeytincilik işiyle uğraşmıştır. Bu dönemde Kapıdağ kıyılarında, etraftaki adalarda daha önce insan ayağı değmemiş çeşitli koylarda, mağaralarda denizin diplerine dalmış ve balıkçılık yapmıştır. Denize ve balıkçılığa çok meraklı olduğu bu dönemde ve Erdek’te geçirdiği bu yıllarda Kapıdağ çevresinde pek çok tarihi kalıntıları görmüş, denizdeki verimli balık meralarını keşfetmiş ve Kapıdağ kıyısındaki köylerde, Marmara, Avşa, Paşa Limanı adasında yaşayan insanları gözlemlemek fırsatını fazlasıyla bulmuştur. Bazen bir gözlemci, anlatıcı/yazar oldu bazen de o balıkçı insanların arasına karışmış bir roman kahramanı olarak eserlerde, romanlarda karşımıza çıktı. Yaman Koray’ın bu dikkatli gözlemleri, öykü ve romanlarında bazen idealist kahramanların başından geçen olaylar olarak da karşımıza çıkacaktır.

1960 yıllarında Türkiye’nin en zengin iş adamlarından biri olan dedesinin bıraktığı mirasın üzerinde rahat yaşamak veya iş adamlığına soyunmak yerine basit bir balıkçı olmayı seçen ve fazla

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

okunan kitaplar yazan bir yazar oldu. Yaman Koray, Erdek'e yerleşmelerini, otelcilik, zeytincilik işi ile meşgul olmasının yanında balıkçı olması ile ilgili süreci şu şekilde anlatmaktadır:

“- Biyoloji için Fransa'ya Claude Bernard Üniversitesi'ne veya atom tahsili için Amerika'ya gidecektim. Ama annem bırakmadı. Bir de büyük kentte yaşayamaz olmuştum. 1956'da annemle Erdek'e yerleştim. Erdek dünya güzeli bir yerdi o zamanlar. Sahilde bir tek bizim evimiz vardı. Evin yanındaki küçük dereye sabahleyin yeşil başlı gövel ördekler olurdu, vururduk. Erdek'te 20 yıldan fazla kaldım. Otelcilik, zeytincilik yaptım. Çok güzel balıklar vurdum. Bu işin ilmini öğrendim. Deniz Ağacı, Gelin Taşı, Mola ve Sığırcık(lar) gibi kitapları o yıllarda yazdım. Meşhur oldum. Kitaplarım gazetelerde tefrika edildi.” (Arna, 2005).

Yaman Koray, Erdek'te kaptanlık yapmaya da başlar ve ilk mavi turu o bölgede başlatanlardandır. 1978'den sonra Gökova'ya yerleşerek Ege, Yunan adaları, Kuşadası-Antalya arası kendi teknesinde kaptanlık yaparak, mavi yolculuklarda koşturur. 2000 yılından sonra, zeminindeki suyu boşaltmaya çalıştığı Sultan-7 isimli teknesinde karadan kablo ile elektrik çekerken dikkatsizlik sonucu elektrik akımına kapılması sonucu ölümüne kadar (6 Mart 2006), (Üyepazarcı, 2019: 935) Marmaris Karacasöğüt'te evi olmasına rağmen deniz üzerinde teknesinde bir yaşam sürer. Ölümünden önceki son söyleşilerinden birini yaptığı 2016 yılında, sekizinci ve son eşi Sultan Koray Hanım ile evliliğinden, ufak 5-2-1 yaşlarında Mebrure, Uzay ve Derya isimli çocukları ile birlikte kâh gezerek, kâh limanlarda demirli kalarak, ama tekne içinde, deniz üzerinde yaşamayı tercih ettiği görülecektir. (Öztop, 2016: 10). Yaman Koray yazı ile buluşmasını da yine kendi cümleleri ile şöyle anlatır:

“Yazı ile buluşmam, annemin o güzeller güzeli parlak ve iyi yüzünü ilk algılamamdan bu yanadır sanyorum. Çünkü o hep yazardı... Telif, tercüme...” (Öztop, 2016: 10).

Hayatı uzun yıllar denizde ve deniz kıyısında denizcilikle ilgili işlerle geçmiş olan Yaman Koray'ın, denizi, denizlerdeki hayatı, deniz insanlarını, doğa ve çevreyi romanlarında ve diğer metinlerinde merkeze almış olması ve deniz edebiyatını bu yönüyle zenginleştirmesiyle, edebiyatımızda başka bir benzeri bulunamayacak denli büyük ve önemli bir yazar yapmaktadır.

Yaman Koray, aile büyüklerini, annesini, denizi ve yaşadığı yerlerdeki doğayı hayatında o denli merkezi konumda tutan ve yaşamayı o kadar çok seven ve hakkını veren bir yazardı ki, eserlerinde bütün bu yönleri görülmekle beraber, onun dünya sevdalısı bir insan olduğunu, yaşanmış zamanlara ve bırakıp gidenlere olan bağlılığını çocuklarına verdiği isimler açıkça göstermektedir:

“Deniz: Tutkunu olduğu.

Ömer: Dedesinin yaşamasını isterdi.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(*BCS 21 Özel Sayısı*), 152-181

Engin: Onsuz edemez, düşlerine yatardı.

Yıldız: Parlıtısını içinde hissetti özlemle.

Ada: Sığınmak istediğiydi, içindekini de son demlerinde gördü.

Akyaka: Bağlandığı, kendi adlandırdığı mekândı.

Yunus: Onlar gibi denizlerde, deryalarda yaşamayı düşlerdi.

Mebrure: Yeryüzü sevdalısı annesi...

Uzay: Yeniçağın sesini Tanrı'nın sesiyle buluşturmayı düşlerdi.

Derya: Deniz, en çok bunu anlatmıştı ona." (Andaç, 2011: 313-314).

Yaman Koray'ın bazı romanlarında biyografik izler çok belirgindir. Kuyudaki Adam romanının analiz edilmesi onun, romanın yazıldığı güne kadar olan hayatı boyunca yaşadıklarının bir değerlendirmesi olarak görülecektir. Son evliliğini yaptığı eşi Sultan Koray Hanım için yazılmış olan Bir Ömür Yetmez, Sultan Koray Hanım ile tanışmasından kitabın yazıldığı güne kadar olan yaşamışlıkları, bazı geriye dönüşlerle ortaya koyan belgesel roman tarzında, yazarın yayımlandığını gördüğü son eseridir. Ayrıca Yaman Koray, Sultan Koray Hanım ile evliliğinden sonra bazı teknelerine onun ismini vermiştir. Bütün bunlar göstermektedir ki Sultan Koray da Yaman Koray'ın hayatına girdikten sonra, yazarın hem yaşamında hem edebi eserlerinde merkezi bir yerde konumlanmıştır. Bir Ömür Yetmez kitabında yer verilmiş olan Sultan Koray Hanım ile yaşamış pek çok olayın, zorluklarla mücadelenin yazarın ifadelerinde yer bulmuş olması bunu ortaya koymaktadır.

1.2. Yaman Koray'ın Romanları

Yaman Koray'ın 1950'li yıllardan itibaren hemen hemen 30 yıl süren Erdek hayatındaki yaşamışlıklarının, gözlemlerinin ilk mahsulü olan Deniz Ağacı romanı, 1958-1959 yıllarında ve yazar daha 25 yaşlarında iken yazılmıştır. Kendi ifadesiyle yazarın 540 sayfalık ilk romanı Deniz Ağacı 44(kırkdört) gecede hiç yatağa girmeden yazılıp bitirilmiştir. Yazar, 1962 yılında 28 yaşında iken Cumhuriyet gazetesinde tefrika edilen eser, aynı yıl Remzi Kitabevi tarafından kitap olarak basılır (Üyepazarcı, 2019: 931). Deniz Ağacı romanı yayımlandığında çok okunmuş, beğenilmiştir. Roman, İngilizceye çevrilmiş ve dönemin Amerikan film şirketlerinden Columbia Pictures şirketi eserin film haklarını 25 yıllığına satın almış, hatta dönemin en popüler aktörlerinden birinin başrolü oynayacağı haberi yapılmıştır. Ancak bu proje gerçekleşmez. Deniz Ağacı daha sonraları 1974 yılında Orhan Elmas yönetmenliğinde, Tarık Akan ve Hale Soygazi'nin başrollerinde oynadığı Kanlı Deniz ismiyle sinema filmi yapılmıştır (Üyepazarcı, 2019: 932-935).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

Deniz Ağacı romanının ardından Yaman Koray, Gelin Taşı, Sığırcıklar, Mola ve Kuyudaki Adam romanlarını da yine Erdek'te yaşarken yazmış ve bazı eserleri Milliyet gazetesinde tefrika olarak yayınlanmıştır. Gelin Taşı ve Sığırcıklar romanları yine Erdek çevresinde ve civar adalarda, koylarda geçen olayların anlatıldığı, ayrıntılı gözlemlerin ve otobiyografik unsurların yer bulduğu romanlardır. Mola romanı ise Erdek'in Narlıköy'ünün merkez mekân olarak yer bulduğu, zaman zaman Marmara Adası çevresindeki adaların, koyların, Erdek ve Kapıdağ'ın kuzeydoğu kıyıları ile yer yer Bandırma açıklarının da mekân olarak görüldüğü bir eserdir.

Yaman Koray'ın Kuyudaki Adam isimli romanı ise Erdek'te 1960'lı yılların sonunda yazılmış fakat yıllar sonra 2005 yılında kitap olarak basılmıştır. Anlatıcı/yazarın Erdek-Ankara arasında otobüs yolculuğu eksenindeki olayların anlatımı ile ilerleyen roman, anlatıcı/yazar/kahramanın geçmişe dönük "Cavatina" olarak isimlendirdiği iç sesinin konuştuğu farklı paralel bir kurgu ile devam etmektedir. Sanatçı içinde doğup büyüdüğü çevrenin çocuğudur, çevresinde olup biten olaylara kayıtsız kalmaz, en azından bu hadiselerden etkilenmemesi beklenemez. Bununla beraber sanatkârı aynı zamanda bir mizacın adamı olarak besleyen, dış şartlardan çok iç tesirlerdir. Yaman Koray'ın Kuyudaki Adam romanı da sanatçının ruhundan yankılar duyuran ve romanlarında bize yazarın hem Erdek'ten önceki hayatından hem Erdek'i keşfetme sürecinden ve Erdek'e yerleşme sonrasında o çevrede yaşanan olaylardan zengin otobiyografik bilgiler veren önemli bir eserdir. Kuyudaki Adam romanında içerik dediğimiz şey, sanatçının üslubuyla form kazanmış ve bu anlamda eser sanatkârın imzasını diğerlerinden farklı bir biçimde yansıtmıştır. Onun için yazarın bu romanını sadece tarihî sürecin içerisinde ele almamız yeterli olmaz, eser-sanatçı arasındaki özgün ilişkiyi de görmemiz ve anlamamız gerekmektedir (Koray, 2005a: 507 s.).

Hayvanlarım isimli hikâye kitabı, Yaman Koray'ın, çocukluk döneminde sahip olduğu hayvanlarla ilgili 13(onüç) kısa hikâyenin bir araya getirilmiş olduğu ve yazarın daha 12 yaşında iken İstanbul hayatında yayınlanmış olan ilk eseridir. Hayvanlarım, annesi Hatice Mebrure Sami Alevok'un kitaplarını da basmış olan Remzi Kitabevi tarafından yayınlanmıştır (Koray, 1946: 87 s.).

Yaman Koray ve annesi Erdek'e gelip yerleştikten sonra zeytincilik, otelcilik, balıkçılık yapıp, bu süreçte birkaç evlilik yaparak boşanırken, diğer yandan annesinden kalıtım yolu veya çocukluğundaki gözlemlerin motivasyonu ile yazarlığa yönelmiştir. Annesi ile birlikte yaklaşık 20 yıldan fazla Erdek'te hayatlarını sürdürmüşlerdir. Tatil mevsimi sonunda otellerini kapattıktan sonra annesi İstanbul'a gelmekte, Tepebaşı'nda Kavak Oteli'nde, önce birinci cildi "Geçmişte Yolculuk" ismiyle yayınlanmış olan anı kitabını yazmaktadır (Alevok, 1971: 399 s.). Kitabın ikinci cildi "Sevgilerin En Güzeli" ismiyle Hürriyet gazetesinde tefrika edilmiş, ancak daha sonra kitap olarak yayınlanamamıştır (Güler, 2010: 59-60).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

Yaman Koray ise ilk yıllarda annesiyle beraber İstanbul'a dönmeyerek Erdek'te kalmış, sonraki yıllarda kış mevsiminde güney bölgelerinde Bodrum ve Marmaris'e gidip sualtı balıkçılığı yapmıştır. Koray'ın bu gidiş gelişleri, sonunda yazarın ve annesinin Erdek'ten ayrılma ve oteli satıp tekne almaya karar vermelerine sebep olur. Ana oğul Erdek'ten ayrıldıktan sonra Beyaz Ada isimli tekneleri ile mavi tur gezileri organize ederler. Yaman Koray Erdek'ten ayrıldıktan sonra bir süre eser vermez. Uzun bir aradan sonra 1977 yılında konusu bu defa Erdek'te değil Marmaris'te bir deniz, tabiat ve aşk hikayesi ekseninde geçen Büyük Orfoz romanını yazar ve yayımlar. Büyük Orfoz, diğer eserlerinden sekiz yıl sonra yazdığı, en çok sevilen, ses getiren romanı olur. Büyük Orfoz, insan doğa ilişkisine dair yazılmış en güzel romanlarımızdan biri olmuştur (Türkeş, Haziran 2016: 147). Kahramanın hayatından kısa bir kesit içindeki av tutkusu, hem kelimenin gerçek anlamıyla büyük balık avı, hem de bir evlilik avı olması yönüyle romanı birbirine paralel ilerleyen iki katmanlı hale getirir (Koray, 1978: 408 s.).

Büyük Orfoz'un yayınlanması sonrasında Yaman Koray'ın yazmaya yine ara verdiği görülecektir. Bu eserden beş yıl sonra yazılan Badanalı Yüzler eseri yazarın, denizle ilgisi olmayan, edebiyat dünyasına ve yayıncılara karşı küskünlüğünü ortaya koyan kitabı olur (Koray, 1983: 256 s.).

Badanalı Yüzler, roman türünde yazarın yayınlanmış son eseri olur. Bu eserden sonra yazarımız yirmi yıl boyunca yazmayacak, daha önce Erdek'te yazdığını, 1967 yılında Sığırcıklar romanının ön iç kapağında yayınevini "yakında yayınlanacak" diye haber verdiğini öğrendiğimiz Kuyudaki Adam 2005 yılında yayınlanır. Bu kitabın ardından Yaman Koray'ın hayatta iken belgesel/anı/roman hibriti diyebileceğimiz iki kitabı daha ardı ardına yayınlanmıştır.

Belgesel metinlerle kurulmuş olan Ne Cennet Şey Şu Deniz, yazarın Erdek hayatının yanında güney denizlerindeki dalgıçlık, sualtı balıkçılığı, oltacılık deneyimlerini çeşitli anılar, yaşanmışlıklar, tanıdığı bazı isimlerle zenginleştirmiş olduğu benzersiz bir kitaptır. Yaman Koray, bu kitabıyla, adeta ömrünü geçirdiği ve çok sevdiği denize hem vefa borcunu öder hem de bildiklerini, deniz ile ilgili bütün donanımını okuyucuya açar. Yıllar boyu yaptığı turizmcilik ve balıkçılık hayatında yaşadığı deniz ve balıkçılık anıları, balık çeşitleri, balık yemekleri, deniz turizmi, denizlerin turizm işi ile ilgilenenler eli ile kirletilmesi, devletin ve hükümetlerin denizlerle ilgili çevre politikaları gibi konularda biriktirmiş olduğu notlarını kitaplaştırmış olur. "Onun insanı ve toprağı anlatması, tıpkı denizi ve insanı anlatması gibidir. Dokunarak anlatır her birini; sözle, duyguyla, aynı zamanda bakışla, elle, gözle, ruhla dokunur Yaman Koray. Bu nedenledir ki, şunu derim; Koray ilk çevreci anlatıcımızdır. O, bambaşka bir gözle bakıyordu doğaya. Pastoral bir seyri anlatmaz, doğanın insandaki yerine, insanın doğadaki varoluşuna derinden bakar/görür/gözler, hissederek ve yaşayarak anlatırdı." (Andaç, 2016: 142).

Yaman Koray'ın, Ne Cennet Şey Şu Deniz kitabının ardından yayınlanan ve ölümünden önce yayınlanmış olarak gördüğü son kitap olan eseri ise Bir Ömür Yetmez'dir (Koray, 2006: 270 s.). Yazarın

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

14.04.2005 tarihinde Saat 12:49'da tamamlandığını belirttiği Bir Ömür Yetmez kitabı son eşi Sultan Koray Hanım'ın hikâyesi olarak yazılmıştır. “Sultan”, “Tıkanış”, “Gidiş Yolu”, “Yeşil Işık”, “Gerçek”, “Dönüş Yolu”, “Kazıktan Kazığa” ve “Nereye Kadar?” başlıklarını taşıyan sekiz bölümden meydana gelen ve Ocak 2006 tarihinde belgesel türünde bir kitap olarak Akis Yayınları tarafından yayınlanan Bir Ömür Yetmez, aslında kitaptaki olayların tarihleri, kitabın içinde ismi geçen kahramanları ile gerçek olan belgesel ve otobiyografik öğeleri çok ağır basan bir romandır adeta. Eser, kitabın içinde tanışma ve ölüm hikâyesi de anlatılan, yazarın çok sevdiği dostu, yakın arkadaşı Avukat Gürkan Tözün'e ithaf edilmiştir.

Bir Ömür Yetmez'de Yaman Koray'ın, kendisinden kırküç yaş küçük, ama bu kadar yaş farkını hiçe sayarak, mutluluğu yaşayan Sultan Koray Hanım ile olan tanışma hikâyesini ve evlenmelerini kurgusal bir yapı ile okuyucunun gözleri önüne serilmiştir. Yazar, Bir Ömür Yetmez'de Sultan Koray Hanım'ı hem fiziksel hem de kişilik yapısı olarak yakından tanıtmıştır okuyucuya. Sultan Koray, kişilik olarak kendini yetiştirmiş ve her yönden gelişmeye ve yetişmeye açık güçlü bir karakter olarak anlatılır. Bir Ömür Yetmez, Sultan Koray Hanım'ın balıkçılık alanında kendini geliştirmesini, evlilik ilişkilerini, “Mebrure”, “Uzay” ve “Derya” isimlerini verdikleri, kitabın yayınlandığı tarihte 5-2 ve 1 yaşlarında olan üç çocuğunun art arda doğumunu, ayrıca bir çocuklarının doğum esnasında kaybedilmesini dikkatlere sunarken; bütün zorluklar ve hayat mücadelesi içinde bazı tersliklerin, Yaman Koray'ın rahatsızlığının ortaya çıkmasının, yazara prostat kanseri teşhisi konulmasının, ameliyatının ve bu hastalık sürecinde yaşananların da adeta günbegün anbean anlatıldığı bir hikâyedir.

Yaman Koray, 6 Mart 2006 tarihinde Sultan-7 isimli teknesinde elektrik akımına kapılması sonucu vefat etti. Yazarın bütün söyleşilerinden, yazdığı eserlerden öğreniyoruz ki, küçük yaşlardan itibaren eserlerini kolay ve hızlı yazan; gözlemlerini, duygularını başarılı bir biçimde yazıya dönüştürebilen ve çok sayıda esere sahip olabilecekken, yayıncılara ve edebiyat çevrelerine küsmesi sebebiyle pek çok eserini yayınlamadan bekleten bir tavır takınmıştır. Ölümünden kısa bir süre önce verdiği söyleşilerde “Tuzlu Güneş”, “Son Geminin Şarkıları”, (Andaç, 2011: 318, 320) “Annelerin En Güzeli” ve “Bumerang” isimleriyle basılacak ve yayınlanmak üzere olan eserlerden söz edilmiştir. (Öztop, 2005: 4-6).

Yazarın ölümünden beş yıl sonra, annesi Mebrure Alevok'un “Annelerin En Güzeli” ismi ile 1972 yılında Hürriyet gazetesinde 135 nüshada tefrika edilen “Sevgilerin En Güzeli” başlıklı hatıralarının ikinci cildine adeta bir nazire olarak “Annelerin En Güzeli” (Koray, 2021: 292 s.) isimli eseri yayınlanmıştır. Annelerin En Güzeli, Yaman Koray'ın annesi Mebrure Alevok'un ölümünden sonraki ruh halini, ona olan bağlılığını ve benzeri olmayan bir anne sevgisini, annesiyle beraber sırasıyla İstanbul, Erdek, Marmaris, Gökova, Akyaka ve Karacasöğüt'te devam eden hayat maceralarını anı-

roman türünde gözler önüne serdiği, zaman zaman şiirsel anlatımın yer aldığı, kolay okunabilen bir eserdir.

Yaman Koray'ın "Bumerang" isimli eseri de yine yazarın ölümünden beş yıl sonra, son eşi Sultan Koray Hanım'dan doğan ikinci çocuğu Uzay'a ithaf edilmiş, konusunu Marmaris, Gökova, İstanbul üçgeninde geçen gerilim dolu bir çatışmadan alan ve bugün itibariyle yazarımızın yayınlanmış olan son eseridir.

2. DENİZ AĞACI ROMANINDA ERDEK VE KAPIDAĞ ÇEVRESİ

Deniz, insanlığın kültürel birikiminde çok önemli bir olgudur. Medeniyetler genellikle deniz kıyılarında kurulmuştur veya medeniyet merkezlerinin denizle bir biçimde bağları bulunur. Kişisel yönden de insan soyunun bir yarısı denizdedir. Denizin ve deniz kıyısındaki coğrafyanın zenginliği, insan yaşamına olan katkısı birçok ülke edebiyatçısının eserlerinde akis bulurken, insanın deniz ile olan münasebeti ve mücadelesinin öne çıkan en güzel ürünlerinden bazılarını, Türk edebiyatında Yaman Koray'ın romanları arasında görebiliriz (Belge, 2016: 192).

Yaman Koray'ın Erdek yöresinde tabiatın, denizin ve deniz insanlarının zorlu, mücadelecî, çatışmalı, inişli çıkışlı yaşamları çok güzel bir dille Deniz Ağacı romanında anlatılmaktadır (Koray, 1962: 551 s.).

Deniz Ağacı romanı, Hayırsız Ada açıklarında kılıç balığı avcısı kahramanların kılıç avı sahneleri ile başlar. Denizin, ada kıyılarının, iklimin meydana getirdiği ortamın tasviri, yazarın gözlem gücünü ve manzarayı eserine aksettirmesi bakımından benzersizdir.

Deniz Ağacı romanının başında, olayların geçtiği coğrafyanın, okuyucuların gözü önünde canlandırılmasına yardımcı olmak amacıyla iki harita yer almaktadır.

Birinci harita olayların geçtiği coğrafyayı daha yakınlaşmış bir biçimde göstermek bakımından Marmara Adası üzerindeki yerleşim yerleri ve Kapıdağ Yarımadasının kuzeyi ile kuzeybatı kıyılarındaki yerleşim yerleri merkez olmak üzere, Avşa Adası yerleşim yerlerini, Ekinlik Adasını, Paşa Limanı Adasını yerleşim yerleriyle beraber göz önüne sermektedir. Ayrıca Marmara Adasının batı yönünde kalan küçük Hayırsız Ada ile doğu yönünde kalan küçük Fener Adası gösterilirken, Trakya ciheti ve İstanbul ciheti de oklar ile haritada işaretlenmiştir.

İkinci harita ise Marmara Denizi'nin batı ve güney yönünü bütün Kapıdağ ile Marmara Adası çevresindeki adaları, Trakya'nın güney kıyılarını Tekirdağ'ı ve sahil yerleşim yerlerini göstermek suretiyle beraber Çanakkale Boğazı'na kadar olan coğrafyayı göz önüne sermektedir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

Deniz Ağacı romanında mekân, deniz ve Erdek yakınlarındaki köylerdir. Kapıdağ yarımadası çevresi, adalarıyla, deniziyle hemen bütün Marmara Denizi'nin batısı, güneybatısı, biraz da kuzey batısıdır. Hayırsız Adası, Fener Adası, Marmara Adası, Ekinlik Adası, Kapıdağ, yer yer romandaki olayların içinde geçtiği en önemli öğeler olarak görünür. Kahramanların geçim kaynakları denizdendir, özellikle romanın konu edildiği mevsimde mutlaka kılıç balığındandır. Kılıç balığı büyük bir balıktır, kısa bir süre görünür, maddi olarak getirisi yüksektir, kıymetlidir ama avlaması hazırlık gerektirir, teknede en az iki kişi ile bazı özel ekipmanlarla avlanabilir, kılıç balığı saldırgandır. Romanda anlatıldığına göre 1960'lı yıllarda Marmara Denizi'nde mevsiminde bol miktarda kılıç balığı avlanabilmektedir.

Deniz Ağacı romanı, olayların Erdek ve çevresindeki kılıç balığı sezonunda kılıç balığı avcısı olan kahramanların av sezonunun kısa olması sebebiyle hem zamanla hem de denizdeki zorluklarla, imkansızlıklarla mücadelesi üzerine kurulmuş ve romandaki olayların anlatımının, zaman olarak 02 Nisan 1960 günü başladığı ve 27 Mayıs 1960 İhtilali sonrasında tamamlandığı, “27 Mayıs güzellemesi” olarak nitelenebilecek bir romandır. Yazar, romanında çok fazla deniz araçları, denizcilikle ilgili av malzemeleri, av tamir takımları ve avcılıkla ilgili teknik terimler kullanır. Bütün bu bilgilerin yanında yazar, okuyucuya kılıç balığının Mayıs ve Haziran aylarında havaların ve denizin ısınmasıyla su yüzeyinde güneşin ısısından yararlanmak için sırtını ve sırtındaki üst yüzgecini -balıkçıların tabiriyle “yele”sini- gösterdiğini, bu şekilde yüzerken teknelerin ön tarafına montajlanan sırtık üzerinde el zıpkınıyla, büyük bir güç ve marifetle balığın avlanabildiğini de detaylı tasvirlerle adeta bir görsel şölen halinde sunmaktadır.

Deniz Ağacı romanında karşımıza çıkan ilk mekân Hayırsız Ada önleridir. Trakya kıyıları yakındır. Balık avına çıkan tekneler arkalarını Marmara, Hayırsız Ada, Ekinlik Adasına vermiştir. Avcı tekneleri Trakya kıyılarına, hayal meyal beliren dağlara, içdeliklere doğru ilerlemektedir ki bu anlatımlar, yazarın coğrafyada görülen tabiat ile ilgili ayrıntıları okuyucunun gözü önüne sermesi bakımından dikkat çekmektedir (Koray, 1962, s.7-8). Romanda kılıç avına çıkan ana karakter Ahmet ile rakipleri diğer kılıç balığı avcıları Aziz, İbrahim, Rüstem mekân olarak zaman zaman Marmara havzasından, Kapıdağ yarımadası ile Trakya kıyıları arasındaki boğazdan, Trakya kıyılarından Mürefte'den, İstanbul'dan gelen kılıç balığı avcılarından bahsedilmiştir.

Akşamları av ile kıyıya çıkıldığında balıkçıların toplandığı “Muradın kahve” buluşma yeridir. Balıkçılar bazen Marmara denizinde açıklarda balık peşinde sürüklenirken, “boğaz” ve “orta kanal” olarak ifade ettikleri açıklarda Sovyetler Birliği'nin büyük petrol tankerlerine rastlamaktadırlar ki zaman zaman o tankerlerin meydana getirdiği dalgaları onların düzenini bozmaktadır. Balıkçı kahramanlar arasında en fazla konuşulan konular fırtına, poyraz, rüzgârın yönü, Marmara Adası tepesini tutan bulut,

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

havanın serinlemesidir. Bu meteorolojik kavramlar bir yandan olayların geçtiği bölgenin, coğrafyanın sezonluk iklim değişmelerini ortaya koyarken, bir yandan da balık avcılarının bölgenin hava değişimine gösterdikleri hassasiyeti yazarın ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir:

“Sert bir sağnak, ‘denize çıkanın hiçbir zaman, poyrazı unutmaması lazım geldiğini’ onlara bir kere daha hatırlattı. Henüz pek dalga yoktu ama, bunun gecikmeyeceğini iyi biliyorlardı. Kefken kuşları, kopmuş uçak pervaneleri gibi, sağda solda, delice uçuşlarına başlamışlardı bile.” (Koray, 1962, s.33).

“Altında, gölgesinde; çılgın bir deniz üstünde, çılgınca kaçmaya çalışan yüzlerce küçük tekne, yüzlerce kıymıkla alay eden ilk kakkahalar da duyulmakta gecikmedi. Trakya dağlarına düşen yıldırımlar, o eğilmek bilmez tepelerin deldiği bulutların öfkeli şimşekleri, birbirini kovalıyan çentik çentik aydınlıklar, peşpeşe patlayan gök gürültüleri halinde, bütün Orta Kanalı doldurdu.” (Koray, 1962, s.309).

Deniz Ağacı romanında Marmara Adası çevresi ile Kapıdağ yarımadası çevresindeki meteorolojik değişimler sık sık kahramanlar tarafından dile getirilir ve hemen ardından da kılıç balığı avcılarının hem teknelerini ve avladıkları balıklarını korumak hem de kendilerini güvenli bir kıyıya ulaştırmak için tedbirler aldıkları ifade edilir.

Deniz Ağacı romanında, Erdek yakınlarındaki bir köy ve onun çevresinde yaşayan insanların, politika ile ilgili düşünce ve tutumları, kendi aralarındaki sınıf farklılıkları ve bu farklılıklar sonucu yaşanan olaylar da konu edilmiştir. Fuat Reis, yörenin en güçlü adamlarındandır. Çok partili rejime geçilmesiyle iktidar olan Demokrat Parti, kendi tek parti rejimini kurmayı amaçlamaktadır. Fuat Reis, geçmişte bölgede yaşanan mübadele ve etnik göçler sebebiyle şaibeli servet sahibi olmuş, yakınlık kurduğu ve bölgede temsilcisi olduğu Demokrat Parti’nin sağladığı imkânlarla, yoksul balıkçı ahalinin tepesinde her şeyi yapmayı kendine hak görmüş ve acımasızlaştıkça “Parti”deki gücünü ve servetini daha da arttırmıştır.

Bir aşk öyküsü üzerinden ilerleyen Deniz Ağacı romanında, sınıfsal çatışma ortamı içinde, ayrıca dürüst insanlar da görünmektedir. Yüzelli tonluk taş teknesi ile haftanın belli günlerinde Karabiga’dan aldığı kömür veya Erdek sahil limanlarından yüklediği taş yükünü taşıırken, avcılarının avlamış oldukları kılıç balıklarını İstanbul balık haline götürüp dönüşlerinde balıkların paralarını sahiplerine getiren Rıza Reis gibi öne çıkan kahramanların yanı sıra Tonyalı, Tavşan Reis, Abduk gibi yan roman kişilerinin yer aldığı da görülmektedir. Romanda zaman zaman geri dönüşlerle anlatılan olaylar, fırtınalı günlerde Erdek sahillerinde teknelerin kuma oturması, bazen hasar görüp parçalanmaları; adalardaki ve sahil köylerindeki ahalinin posta motorları ile bazen Erdek pazarına, bazen resmi dairelerdeki işleri gereği

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

Bandırma'ya taşınmaları, öylesine bir Erdek yolculuğunda teknede rastlanılan mahkûmun ilginç ve karmaşık hikâyesi, romana günlük hayattan zenginlik katan unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Romana ismini veren Murat'ın işlettiği köy kahvesinin bitişiğindeki deniz ağacı romanın adıyla kendiliğinden bütünleştirici bir ilgi oluşturmaktadır:

“Her zamanki yeri, kahveci Muradın: ‘Bin lira verseler satmam!’ dediği, kahvenin şerefi, koca ağacın altıydı.

İki sene evvel, Ekinlik adasının açık taşından, sinağrit paraketasına takmış, çekip çıkarmıştı Murat, bu dalları yıldız yıldız parlayan koca ağacı denizden.

İki metreye yakın boyda, büyük bir yelpazeyi andıran bu ‘deniz ağacının’ kıvrım kıvrım yüzlerce dalında, tam iki gün iki gece, fosforlu, bin bir benek, birbirini kovalayarak, koşuşmuş; altında gazete okunacak kadar ışık saçmıştı etrafa!” (Koray, 1962: 43).

Deniz Ağacı romanında Kapıdağ yarımadası ve Erdek çevresinde sadece coğrafya, tabiat, deniz, iklim, havadaki meteorolojik değişiklikler sergilenmez, bütün bunlar yanında bölge insanının birbiriyle sınıfsal farklılıkları yanında sosyal ilişkileri de gözler önüne serilir. Özellikle denizci kahramanlar, motor sahipleri, balıkçılık işi ile iştilen eden kahramanlar arasındaki ilişkiler, selamlaşmaları, hal hatır sormaları da okuyucuya aktarılmaktadır:

“İlk ‘merhaba’ tâ dipten, pencerenin yanından geldi.

— *‘Merhaba Ahmet!’*

— *‘Merhaba Kâzım Reis’ diye boyun büktü Ahmet.*

— *‘Merhaba Ahmet oğlum!’*

— *‘Merhaba Hacı Efendi.’*

— *‘Merhaba Ahmet!’*

— *‘Merhaba Veli Reis!’*

— *‘Merhaba Ahmet!’*

— *‘Merhaba Salih Kaptan!’*

Aşağı yukarı, ‘hatır ve yaş’ sırasına göre gidiyordu selâm faslı. Bu, hemen hemen, Kapıdağ’ın, Marmara’nın ve civar adaların bütün kahvelerinde âdetti. Günün hangi vakti olursa olsun, kahveye veya bir topluluğa yeni biri girdi mi, derhal en mühim konuşmalar bile kesilir, herkes teker teker, yeni gelene ‘merhaba’ der, o da herkese, teker teker, yüzünde, sesinde hep aynı ifadeyle cevap verirdi.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

Herkes, sırasını iyi bilirdi.” (Koray, 1962: 44-45).

Deniz Ağacı’nda konuşan kahramanlar, her ne kadar birbirlerine karşı rakip olsalar da kahvelerde, sahillerde bir araya geldiklerinde hal hatır sorarken aralarında bir samimiyet ve yakınlaşma olmaktadır.

“— ‘Bütün gün, tam yol gezdim!’ dedi Kuduz. “Benzinci Turhan Beye çalışıyoruz gene. Anasını ağlattım makinanın. Bedalan önleri, Dağlar Altı, Orta Kanal... sonra ta Asmalı Fenerine kadar indim. Yok be Allahım. Gözlerim görmez oldu. Dönüşte tam üç kere, suda oturmuş keşken kuşlarına saldırdım, yele diye!... Olur ama, bu kadar da kesat olur mu be?” (Koray, 1962: 47).

Deniz Ağacı romanından öğreniyoruz ki, bazen balıkçılar arasındaki selamlaşma ve dertleşme esnasında, rekabetin getirdiği kıskançlık duygusu kaybolur ve genellikle balık avında yaşanan zorluklardan, aksiliklerden, motorların arızalarından, bir balık peşine uzun bir mesafede ta Tekirdağ sahillerine kadar koşturmacanın ardından harcanan emek ve benzine rağmen eli boş dönmelerden yakınılmaktadır. Bazen de balığa çıkan acemi balıkçıların kısmetsizliği, onların pişmanlık duymalarını ve Kapıdağ’da kalarak taş ocaklarında, çakılcılık işinde ve daha başka işlerde çalışma isteğini ortaya çıkarır ve bu esnada Kapıdağ çevresindeki Alkoz, Gelin Taşı gibi sinağrit balığının çok bol bulunduğu meralardan, farklı muhitlerden bahsedilir:

“Fethullah, mahzun mahzun:

— ‘Vallaha’ dedi. ‘Sizi bilmem ama, biz belki acemilikten, daha bir tane balık vurduk. Kumanyayı boş ver, benzinin yarısını bile çıkaramıyoruz. Güzelim sinağritleri bırak da, gel buraya! Yahu, Kapıdağ’da kalsaydım da taş taşısaydım, çakılcılık yapsaydım, daha iyiydi. Nah hep işte bunun aklına uydum da, geldim. Ah kafa!

.....

— ‘Boş ver be canım abicim! Elbet bize de güler Allah... bak şu denize. Şu adaya. Cennet gibi. Fena mı? Geziyoruz. Yer görüyoruz. Hep sinağrit peşinde, Alkoz, Gelin Taşı, Alkoz, Gelin Taşı! Bıktık artık. Şu adaya bak, ne güzel. Hadi kalkın, canlanın, biraz çikalım tepeye doğru... Bir iki taş yuvarlayalım.’

Söylene söylene, Fethullah da katıldı onlara. Biraz yandan, Trakya cihetine bakan taraftan dolanarak, tepeye tırmanmaya başladılar. Adanın bu yakası fazla rüzgâr tutmuyordu. Zaten kalıyordu poyraz.” (Koray, 1962: 320).

Balık peşinde koydan koya, açıktan açığa koşturan balıkçı kahramanların mücadeleleri, karşılaşılan zorluklar ve hissedilenler ortaya konurken Kapıdağ’dan uzun bir mesafede yer alan yerleşim yerleri Hayırsız Ada, Tekirdağ sahillerindeki köy ve mevkiiler de gözler önüne serilmiştir:

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

“Hayırsız’ın, Dağlar Altına, Gaziköy’e doğru dönük bu tarafı; kayaların içine minik bir liman gibi sokulan denizi her iki yandan kucaklayan keskin kenarlı, çıplak granit duvarlarıyla, yüzlercesi üst üste konmuşçasına, boyuna kalınlığına gelişmiş, büyük bir ‘U’ şeklinde, korkunç, insafsız bir uçurum hâlinde, dimdik yükseliyordu.” (Koray, 1962: 321).

Deniz Ağacı romanında yaşanan olaylar arasında hukuki meseleler de yer alır. Romanda olayların akışı ile öğreniyoruz ki, Marmara Adasında önceden hukuki davalar görülüp, hapisane var iken zaman içinde hapisane ve mahkemeler Erdek’e taşınmıştır. Bu konunun romanda anlatılmasıyla Marmara Adasından Erdek’e yolcu taşımacılığında kullanılan motorların durumu da dile getirilmektedir:

“Eskiden ‘mahpushane’ vardı Marmara’da, ama şimdi bütün davalar Erdek’te görüldüğünden, mahkeme de, cezaevi de oradaydı.

Erdeğe gidecek bir motor bulunup da Ahmet oraya, Adalet önünde hesap vermeğe gönderilene kadar, bekleyecekti işte, karakolun bodrumundaki ‘nezarethanede!’” (Koray, 1962: 338).

Erdek çevresinde yaşayan romandaki balıkçı kahramanların aileleri, sevgilileri ile Erdek’teki sosyal ve eğlence hayatı da Deniz Ağacı romanında gözler önüne serilir. Sıcakların başlamasıyla akşamları toplanılan açık hava sineması ailelerin, gençlerin buluştuğu eğlence mekânı olarak yer alır romanda. Romanın en önemli karakteri Ahmet’in sevgilisi Meryem ile bazen Erdek motorunda bazen de bu açık hava sinemasında buluşma sahnesi detaylı tasvirlerle ifade edilmiştir (Koray, 1962: 138-140).

Deniz Ağacı romanında, romandaki esas kahraman Ahmet’in akşamları sahile çevre köy sakinlerinin eğlenmesi için kurulan panayırdaki sigara sergisinde halka atma yarışmalarına katılmasının anlatıldığı bölümlerde, yarışmaya katılanlara halka veren Yıldız isimli kız ile yaşadığı ilişki anlatılırken, (Koray, 1962: 286-288) öğrenmekteyiz ki Erdek’in romanın yazıldığı dönemde özellikle erkekler için önemli bir eğlence yeri de bu sahilde kurulan panayır sergileridir.

3. GELİN TAŞI ROMANINDA İLHANKÖY

Yaman Koray’ın Gelin Taşı (Koray, 1963: 336 s.) romanı oğlu Ömer’e ithaf ettiği ve 1963 yılında yayınlanmış tamamıyla Erdek ve Kapıdağ çevresi romanıdır. Romanın merkezinde en çok ele alınan olayların yaşandığı mekân İlhan köyü ve çevresidir. Yazar, romanda bazen İlhan köyü’nün eski ismi “Herek”i de kullanmaktadır. Eserin başlarında, anlatımın ilerlemesiyle geçecek yer isimleri özellikle Kapıdağ’ın Batı kıyısında ve kuzeyinde yer alan yerleşim yerleri ve o yörede yaşayanlarca bilinen belli başlı koylar ve coğrafya parçalarının eski veya yaygın olarak kullanılan isimleri dipnotlarda verilmiştir: (Konya: Ocaklar Köyü, Rutya: Narlıköy, Herek: İlhan köyü, Paflimi: Ova, Dragonda: Doğanlar, Utat Mora: Arka Deniz, Marabitya Burnu, Maymundere, Ekinlik Adası, Manastır, Taş Ocakları, Murat Bayırı.)

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

Gelin Taşı'nda olaylar, Hüsam isimli kahramanın askerlik dönüşünde, 1938 yılı Mart ayı ortalarında çok fazla karın yağmış olduğu ve her yerin karla kaplı olduğu soğuk bir havada, Bandırma-Erdek-İlhanköy arasındaki mesafeyi, herhangi bir ulaşım aracının ve yolun izin belli olmadığı bir gecede sabaha kadar yürümesi ile başlatılmıştır. Romanın başında kahramanımızı Bandırma tarafından gelmiş, Düzler olarak adlandırılan bölgede Kapıdağ yarımadasının başlangıç noktasında yürürken buluruz:

“1938-Mart ortalarında bir geceydi.

Bandırma-Erdek yolunun lekesiz beyazlığını, koca bir çift asker postalı zumbalıyordu.

Hızlı hızlı yürüyordu adam.

Bembeyaz yolda Bandırma tarafından gelip, ilerilere doğru uzanan ayak izlerinin zincirine boyuna yeni halkalar, yeni kara delikler ekleniyordu. (Koray, 1963: 5).

“Az sonra yol dönecek, poyraza kapalı yakanın sâkin denizine kavuşacak, iki yanda sıralanmaya başlayan zeytinliklerin kuytulduğuna sığınacak, ama gene hiç değilse bir üç saat sürecekti şu şimdiki Belkıs havalisinden Erdek'e kadar.”

“En aşağı üç saat daha çeker Erdek. En aşağı. Ya sonrası? Ya Erdek'ten köye kadar? Erdek... Konya(Ocaklar)... Rutya(Narluköy)... Herek(İlhanköy)... Koy bir dört saat da bu yol için. Olsun varsın. Olsun. Geliyorum ya, olsun! Hey gidi Kapıdağ hey... Dayan geliyorum! Herek köyüm. Geliyorum işte.” (Koray, 1963: 6-7).

Gelin Taşı romanında kahramanın ağzından anlatılan yolculuk, zaman zaman anlatıcı/yazar tarafından da tamamlayıcı bilgilerle ilerletilir. Bu anlatımların olduğu bölümlerde, İlhanköy çevresinin coğrafyası, mimari durumu, tarihi ve tarihi yerleri, insan çeşitliliği hakkında okuyucuya bilgi aktarılmaktadır:

“Kapıdağ'ın hemen bütün sahil köylerinde, bu arada İlhanköy'de de rüzgâr, tuz ve hurafe karışık eserdi.” (Koray, 1963: 8).

Roman kahramanının İlhanköy'e sabah varması sonucunda yaşanan olaylar, anlatıcı/yazar tarafından geçmişte yaşanan olaylara bağlanarak ortaya konulmaktadır. Hüsam'ın köye dönüşündeki yolculuk esnasında kuduz olan bir köpek tarafından ısırılması olayı, bu ısırılmanın ardından kırkbirinci günde kudurarak ölmesi sürecinde, köy ahalisinin sağlık tedbirleri karşısındaki cehaletini, o dönemdeki İlhanköy ve çevresinde yaşayan insanların çaresizlik ve imkânsızlıklarını ortaya koyarken, bir yandan yöre insanının batıl inanışlarını, hurafelere ve efsanelere yatkın olduğunu da göstermektedir. Romanda bölgenin mübadele öncesi ve sonrasındaki insan çeşitliliği ve İlhanköy çevresindeki demografik yapı da gözler önüne serilmiştir:

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

“(Murat Ağa)...Herek köylülerinin büyük çoğunluğu gibi, Pomaktı. Karacaova muhacirlerindendi. İstiklâl harbi sonunda, Rumlar kaçıp gittikten sonra; Kapıdağ’ın ve civar adaların bütün köylerine olduğu gibi, Herek’e de, muhacirler yerleştirilmişti.

Karacaovalılar, on-onbeş hane Boşnak, üç-beş ev Giritli, birkaç tane de Tatar...

İlhanköy’de daha eskiden, hiç yerli Türk oturmadığı için, Rumlardan boşalan bütün yerlere, bu çeşitli diyarlardan gelmiş muhacirler konmuştu. Hepsinin istediği çalışmak, iyiye, ileriye gitmekti.” (Koray, 1963: 9).

“Ama hepsinin, babalarından gördüğü, bellediği, kendi memleketlerine has usulleri vardı.

Onun için, birbirleriyle iyice kaynaşana kadar, ilk seneler, epey karışıklıklar oldu. Rumlardan bağıyla, bahçesiyle, zeytinlikleriyle, yağhaneleriyle, şarap mağazalarıyla kalan birçok zengin civar köy gibi; Herek de önceleri pek iyiye gitmedi.” (Koray, 1963: 9).

Yukarıdaki anlatımlardan romandaki olayların olumsuz yönde ilerleyeceğinin işaretleri verilmektedir. Hüsam’ın köye döndüğü gün yengesinin doğumda ölmesi, dönüşünden sonra İlhanköy sırtlarındaki taş ocaklarında çalışmak durumunda kalması, bir süre sonra kudurması ve ölmesinin ardından, ölümünden önce hamile kalan eşinden engelli bir çocuğunun doğması, sonrasında abisi Nizam’ın Girit’ten gelme Dragondalı (Doğanlar) Ali Ağa’nın kızı Melek’i görüp sevmesi fakat Nizam’ın ailesinin Pomak olması sebebiyle Ali Ağa’nın kızını vermemesi roman boyunca olayların hep olumsuz ilerlediğinin göstergesi olmuştur. Bütün bu olay akışıyla birlikte hem bölgedeki yerleşim yerleri, Kapıdağ yarımadasının doğu sahil coğrafyası hem de yöre halkının yaşayışı ve gelenekleri okuyucunun gözleri önüne serilmiştir.

Gelin Taşı romanının bölge insanı ile ilgili önemli özelliklerinden biri de evlilik öncesinde gençlerin bağlarda, bahçelerde, bostan ve tarlalarda çalışırken yavukluları ile karşılıklı maniler aracılığıyla iletişim kurmasıdır. Dragonda(Doğanlar) yakınlarındaki ovada tarlalarda çalışan genç kızlar ve onları takip edip görmek isteyen genç erkekler bu maniler ile hem evlenecekleri eşlerini bulmakta hem de iletişimlerini bu manilerle sürdürmektedirler:

“Bizim ova üç çatal

Ortasından çay akar

Bizim ova kızları

Baygın bakar, can yakar” (Koray, 1963: 57).

“Zeytin yaprağı dökmez

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

Muhabbet candan bitmez

Bu gözler seni gördü

Başkasına kâr etmez... ” (Koray, 1963: 58).

“Kayık geliyor kayık

İçinde bostancılar

Ben sevdiğime kavuştum

Sağ olsun araçılar... ” (Koray, 1963: 72).

Romanın ismi, Erdek ve Kapıdağ çevresinde “Gelin Taşı” olarak bilinen Dragonda(Doğanlar) koyunu Ova’dan ayıran Paflimi’nin alt ucu yakınlarındaki yerden almaktadır. Gelin Taşı romanındaki asıl olay, bu yerdeki kaya geçitlerinde yaşanmış ve bölgede yıllarca anlatılmış ve bölge insanının hafızasında silinmeyen bir iz bırakmıştır. Gelin Taşı, Nizam’ın düğününde, Dragonda’dan kayıklarla getirilen gelin Melek’in, gelin alayında kaya geçidin çökmesi ve kayıklarda bulunan alaydakilerin gelin kayığı ile beraber sulara gömülmesiyle oluşmuş bir hikâyenin ve yerin adı olur (Koray, 1963: 67-75). Zamanla balıkçıların en fazla balık avladıkları, bereketli meraların olduğu, balık avcılarının yüzünü güldüren yer, Gelin Taşı diye isimlendirilmiş ve bir efsanevi özellik taşıyan yer olmuştur. Yazar, romanın “Gelin Taşı” ismini bu esas olaya bağlarken bir yandan da romanın olay akışını bu bölge üzerinde sürdürmektedir.

4. SİĞİRCIKLAR ROMANINDA ERDEK VE ZEYTİNCİLİK

Yaman Koray’ın Sığırcıklar (Koray, 1967: 215 s.) romanı, İlhanköy merkezli Gelin Taşı romanından sonra yayınlanan ve mekân olarak tamamen Erdek’i merkez alarak yazılmış bir romandır. Sığırcıklar romanı, Kasım ayının gelmesiyle birlikte Erdek ve çevresinde turizmin izlerinin silinmeye başlaması ve Erdek şehir merkezine zeytin hasadı için gelen işçilerin çoğalmasının anlatılmasıyla başlar. Erdek çevresinde bulunan zeytinliklerdeki zeytinlerin toplanması için ilçeye gelen işçilerin zeytinlik sahibi beylerin yanında iş bulmaları, hasat mevsimi boyunca barınmaları için yer aramaları, zeytinliklerde çalışmaya başlamaları gibi sürüp giden olaylar romanın konusunu oluşturmaktadır.

“Önce güz rüzgârları üfürdü sıcak sıcak, güneyden... Keşişleme, Kible derken, lodos da gelip dayanıverdi bir gün. Hem de sert sert, uzun uzun, aralıksız esti bir süre... Koca koca dalgalar yaptı, tâ karşı kıyılarından, Tahirova, Musakça sahillerinden, Karabiga taraflarından alıp kattı önüne denizi, şişire şişire getirdi vurdu, gümbür gümbür, alt üst etti Erdek’in kumsallarını.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

Yazın kalabalığından; koşan, tepinen binlerce, on binlerce yalın ama keyifli “turist” ayağıyla ezilmenin yorgunluğundan yeni yeni sıyrılıp düzeliyordu bütün o pırıl pırıl plajlar...

Var gücüyle şişinip dövündü Kasım lodoları.

Turistlerden kalan son izleri, artıkları, pislikleri de aldı götürdü.

Bomboş ama tertemiz kıyıları kaldı geride yosun kokusuyla örtülü.” (Koray, 1967: 5).

Sonbaharda Erdek dolaylarında işçiler çoğalır, zeytinlerin toplanması geciktirilmemelidir; çünkü sığırcıklar üşüştüleri mi ürünler harap olmaktadır. Bu yüzden işçiler, süratle çalışmalıdır. Bu çalışma esnasında bir yandan sığırcık sürüleri takip edilir. Hasat çalışmaları boyunca romanda sürüp gelen olaylar, bazen zeytinlik sahiplerinden gördükleri iyilikler, bazen işçilerin hasat boyunca yaşadıkları zorluklar ve kötü muameleler karşılaştırmalı olarak işlenmiştir. Zeytin işçilerinin uğradıkları haksızlıklar ve beylerden gördükleri zulümler romanın olay akışı içinde okuyucunun gözünün önüne serilmek istenen esas trajik olaylar olarak dikkat çekmektedir.

“Erdek’in içi de boşalmıştı. Yazın gerektirdiği yapmacık süsünden, boyasından sıyrılmış; makyajı bozulmuş gerçek suratına aynada dilini çıkararak bakan yorgun bir sokak kadını gibi kalakalmıştı epeydir...

Lodoslar geldi önce.

Ve yeni, yepyeni bir kıvılcıktanma başladı Erdek’te.

Uzun uzun esti sıcak Kasım rüzgârları.” (Koray, 1967: 6).

Yaman Koray, Sığırcıklar romanında zeytinlerin hasat mevsiminde Erdek ve çevresini tasvir ederken uçsuz bucaksız dalgalı bir buğday tarlası, açıkly koyulu yeşil bir deniz benzetmesiyle tasvir eder. İnsan gözünün görebildiği her yer zeytinliktir, zeytindir. Hayat tamamen zeytin etrafında devam eder. Bölgenin tamamına zeytin merkezli bir hareket hâkim olmuştur. Çocuklar zeytinliklere dalacak olan sığırcık sürülerini gözlemektedir.

“Hışır hışır keyifle sallanıyordu zeytin ağaçları; dallarının yüküyle gururlu göğüslerini, gümüşü kafalarını rüzgâra vermiş, hazla salınıyorlardı.

Hep birden, dalga dalga, açıkly koyulu yeşil bir koca deniz, uçsuz bucaksız bir buğday tarlası gibi, sağnak ürperiyordu bütün zeytinlikler.

Taneler irileşmiş, derilerini patlatacak kadar gerilmiş, yeşilden kırmızıya, hatta lodosla güneşle iyice ısınan tepe dallarda, kızıldan siyaha dönüyordu.

Yeni bir heyecanla kıvılcıktanmaya başlıyordu tüm Erdek’in yüreği.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

Yepyeni bir çehreyle, ama senelerden beri alışageldiği o babadan, dededen kalma gerçek suratıyla, Erdekli Erdekli bakıyor, bilgiç bilgiç dudak бүküyor, “Himm, iyi mahsul, bereketi var bu sene gene, maşallah be...” diye mırıldanıyordu.” (Koray, 1967: 6).

Sığırcıklar romanında Erdek coğrafyası tasvir edilirken, bölgedeki hareketlilik ve Erdek çevresinde mevsim değişikliğiyle birlikte havanın değişmesi, tabiattaki hayvanlarda özellikle sığırcık sürülerindeki hareketlilik de gözler önüne serilir:

“Gümüş gibi parıldadı zeytin yaprakları.

Tanelerin renkleri ışıdı.

Sonra sığırcıklar geldi.

Bir iki taneydiler ilkin. Çıplak bir incirin üst dalında sıska sıska, kara kara, pis pis düşünüyorlardı.

Bir çocuk gördü onları.

— Á!... Sığırcıklar gelmiş... dedi. Koşa koşa gitti Erdek'e.

— Sığırcıklar gelmiş...

— Sığırcıklar...

Üç gün geçince arttı kuşlar.

Beş on gün, ilk ufak küme, hırıldayarak atladı gitti Erdek'in üzerinden, daha ilerilere.

Sonra yüzlük, binlik, on binlik sürüler, duman duman, bulut bulut, kararttılar gökyüzünü...” (Koray, 1967: 6-7).

Sığırcıkların gelmesi artık Erdek'te zeytin hasadı mevsiminin başlamasının en önemli işaretidir. Artık zeytine merdiven vurmanın zamanıdır. Sığırcıklar romanında bu süreç olay akışı içinde dile getirilirken kahramanların diyalogları arasında yöre insanının konuşma biçimleri, kalıp sözleri ve deyimleri de kullanılmaktadır:

“O kara duman, o gıvıl gıvıl oynayan koca bulut bir kenarından ansızın sökülmeye, tiftiklenmeye başlayarak, önce ilk üç, beş, on kılavuz kuş, sonra hepsi, sonra açlıktan gözleri dönmüş, mideleri yapışmış on binlerce sığırcığın tamamı birbiri ardına pike yaparak, oluk gibi, sel gibi akıp korkunç bir cayırtyyla nereye... hangi zeytinliğe inecek diye heyecanla bekledi adamlar aşağıda.

— Gayri zeytine merdiven vurmanın zamanı! Diye söyleniyordu yaşlılar. “Bak geldi bile kuşlar... Hemi de erkenciler bu sene. Nasıl da aldılar mahsulün kokusunu! Babam derdi ki, kuş kısmıyla, ırak

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

köylerdeki ırgat kısmısı nasıl duyar habarını da mahsulün, koşup gelir, hiç akılcığını üzme, anlayamazsın...

— *Ee, kasımın yirmisi yarın be Rıza Dayı... Karardı kararacağı kadar mahsul, dahası ne... Elbette vurmali gayri merdivenleri, kurda kuşa yedirmektense... Benim babam da derdi... Kasım on beş. Sen zeytine tebelleş. Aldırma hiç kim derse şeş-beş!”*

Tüm Erdekli bilirdi, tanırdı sığircıkları.”

Bir kere gelmiye görsünler, her gün iş başı yapar gibi güneşle beraber ilk sürüler geçmeye başladı. Manyas'tan, Belkıs bataklığından, geceleri tüneyip uyudukları kamışlıklardan bu yana, Erdek'e, hatta daha ileri Narlıköy'e, Marmara Adasına varıncaya sürerdi bu göç.” (Koray, 1967: 7-8)

Sığircıklar romanında sadece sığircık sürüsü ve zeytinlikler tasvir edilmez. Erdek zeytin bahçelerinde çalışan sıyırıcı ve toplayıcı işçilerin ihtiyaçları ele alınırken, onların gündelik çalışma hayatlarının tasvir edilmiş olması, romanın başlıca özelliğidir. Erdek çevresindeki insanların sosyal ilişkileri de ortaya konulmuştur. Barınma sorunu yaşayan işçilerin erkekleri bir süre şehrin hamamında, bazı hanlarda ve bazı kullanılmayan ahırlarda barındırılmaktadır (Koray, 1967: 23-25).

Zeytin bahçelerinin hareketlenmesiyle birlikte Erdek'teki zeytin borsası da hareket kazanır. Borsanın hareketlenmesine bağlı olarak, zeytinlerin yağa dönüşmesi için yoğun bir mesai ile çalıştırılan yağhane ve oradaki çalışma şartları da romanda gözler önüne serilmiştir.

“Tam karşıda, kırık dökük, salaş bir binanın girişinden dışarı, önlerinde zeytin dolu küfelerle bekleyen, birbiri üstüne yığılı, kalın, upuzun bir kuyruk taşıyor, caddeyi, sokağı dolduruyordu.

— *Borsa, dedi Ali. “Erdek'in zeytin borsası. Demin bir dolaştım. Kan ağlıyor millet. Büyük tüccar yok imiş bu sene. Olanı da en çingenesinden imiş... Hep anlaşıyorlarmış kaş-göz, o mal senin, bu da benim, elleşme diye... Arttıran olmuyormuş malları... Milletın mahını, iki-üç açığız, yok parasına kapatıyormuş. En ekestra bir zeytin, yüz elli kuruştan iki liraya, en fazlası gidiyormuş.” (Koray, 1967: 26).*

Sığircıklar romanında zeytin borsasında piyasanın manipüle edilerek zeytin sahiplerinin mallarının yok pahasına satılması gibi, zeytin işçileri de istismar edilmektedir. Günde yirmi lira yevmiye ile günde sadece 5-6 saat dinlenip uyuyacak, bu saatlerin dışında tamamen ayakta çalışacak erkek işçi arayan yağhane işletmecisi ve zeytinliklerde iş bulamayıp kahvelerde iş bekleyen işçilerin durumunun dramatize edilmesi de kahramanların konuşmaları arasında verilmektedir (Koray, 1967: 27-30).

5. MOLA ROMANINDA NARLIKÖY

Yaman Koray'ın Mola (Koray, 1970: 251 s.) romanı merkezinde mekân olarak Narlıköy olan ve romandaki olayların akışına göre yer yer Kapıdağ yarımadasının batı kıyılarındaki yerleşim yerleri ile Marmara Adası ve Paşa limanı adasının kıyıları, çok az da Kapıdağ yarımadasının doğu kıyıları ve Bandırma açıklarının da yer bulduğu, 1953 yılında meydana gelmiş olayların dile getirildiği bir eserdir.

Mola romanında olaylar, Gönen depreminin olduğu sene(1953) Haziran-Aralık ayları arasında, Kapıdağ eteklerinde, Erdek'in kıyı köylerinden Narlıköy'de geçer. Ancak romanın yazıldığı tarih, Yaman Koray'ın artık Erdek'te bazı arayışlarını bulamadığı, Erdek'ten ayrılmayı düşündüğü, Güney Ege ve Akdeniz kıyılarına inmeyi planlamaya başladığı günlere rastlamaktadır (Üyepazarcı, 2019: 936).

Mola romanının esas kahramanı Ali, daha doğmadan babasını, ardından annesini kaybetmiş, daha ortaokul öğrencisi iken ekmeğini kazanmak için denize açılmış, balıkçı olmuştur, yirmidört yaşındadır, anneanesi Koca Nine ile yaşamaktadır. Narlıköy'ü çok sevmektedir. Bu sevgisini zaman zaman Narlıköy'ü överek dile getirir:

“Karşıda, Narlıköy, bembeyaz minaresi, sıra sıra evleriyle pırıl pırıl yatıyordu.

Koca Kapıdağ, yemyeşil eteklerle denize kadar iniyor, Paşalimanı adasının şu sarı kayalı, çakarlı Tuzla burnunu Kapıdağ'dan ayıran, ara yerde masmavi, kaypak uzanıp duran koca denize rağmen, Ali'nin köyü, bütün damları, evleri, ağaçları, Yalıboyu kahveleri, en ufak ayrıntıları ile, tek tek seçilebiliyordu.

Bir süre seyretti köyünü Ali.

Ayrırmadı gözlerini, uzun uzun baktı.

Evini... Komşularını... Tüm köyü... Narlıköy'ü, Narlıköy'de yaşayanları düşündü.

Masmavi pırıldıyordu deniz.

Koskoca Kapıdağ, yeşeriyordu gökten yere, yerden göğe. Karşıda...

Ve ufacık evleri, dizi dizi bir ince sıra, bembeyaz kumlarında: Narlıköy.

Erken sabahın dumanları, gün yükselmiş, hâlâ tütüyor damlar üzeri, şurda burda, iğri büğrü; nefessiz havada şişinip dağılana dek, gümüş rengi top top...

Ali'nin karayağz, yakışıklı, delikanlı yüzünde, bir sevinç ışığı dolandı... Koca kara gözleri, mutlulukla kısılarak, güldü.

— Ah ne güzel bir memleket bura! Dedi.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

Âdetiydi, kendi kendine konuşur söyleşirdi.” (Koray, 1970: 6-7).

Mola romanında en çok vurgulanan, tekrar edilen husus, Ali'nin Narlıköy'e olan sevgisi, bağlılığıdır. Bu sevgi ifade edilirken zaman zaman Narlıköy çevresindeki tabiat, kıyıları, koylar, plaj, kumsallar, sahil boyu, Narlıköy halkının su ihtiyacının karşılandığı ortak sokak çeşmesi ve bu çeşmeyi gölgeleyen meydandaki koca çınar olayların merkezinde yer almaktadır. Erkeklerin balıkçılık ve diğer işlerinin olmadığı diğer zamanlarda bir arada buldukları Narlıköy sahil kahveleri de olayların akışı içinde sürekli tasvir edilen mekânlar olurlar.

“Ufak evleriyle göz kırpyordu Narlıköy karşıda.

Gün ışığında pırıl pırıl...

— *Ah ne güzel köyüm benim! Ne güzel, ne güzel bir dünya cenneti, bu bizim Narlıköy'ümüz... dedi Ali. Ah bir bilse bizimkiler... Tüm bizim köylü, ne bir cennet yer bura... Bir bilseler kıymetini... Görseler şu güzelliği... Ah Allah'ım, şu güzelim memleketten gayri yerde alma canımı. Ama aç, ama tok... Şükür sana... Şükürler sana ki burada meydana getirdin beni... Buralardan gayri yerde canımı alma... Ve sen, tüm bizimkilere göz ver... Yürek ver de anlasınlar memleketin kıymetini... Sade uyumasınlar...”* (Koray, 1970: 7).

Narlıköy ve çevresine ait martılar, canlılar, tabiat, mekânlar ve onlara dair güzellikler tasvir edilirken, insanlar arasındaki toplumsal ilişkiler ve günlük ihtiyaçlar da dikkatlere sunulmuştur. Çevredeki hareketlilik, yerleşim yerleri arasında insan ve yük taşımada kullanılan posta ve yük motorlarının hareketi de gözler önüne serilmektedir:

“Yaşlı, sarı gaga, bembeyaz bir koca martı, çığlıklar ata ata, “yem” bağırarak bir iki tur dolandı havada, savuştu.

Sol tarafta, uzakta, denizde yatan koskocaman Marmara Adası'ndan aşağı, Kapıdağ'a, Erdek'e doğru bir motor sesi...

Veli Reis! Marmara-Erdek posta motoru.

— *Öyle ya, günlerden Pazartesi... 1 Haziran... Saat 8'i geçiyor...* (Koray, 1970: 7).

Mola romanında olay zinciri içinde en önemli olaylardan biri, Ali'nin 1953'ün Haziran ayında bir sabah sonrası sıcaklığında, Paşa Limanı adasının Tuzla burnundan aşağı tarafında yer alan ve upuzun uzanan sahilinde, balık tutmak için ayrıldığı köyünden, kardeşinden farklı görmediği Sadık isimli arkadaşı ile mola verip kumsalda uzandığı sırada deprem olmasıdır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

Yaman Koray'ın, Mola romanında tarihi gerçeklik ile kurgu arasında böyle bir konuyu işlemiş olması, 18 Mart 1953 tarihinde Yenice-Gönen depremi diye bilinen depremle bağlantılı olarak bu konuyu ele aldığını düşündürmektedir veya romanda böyle gerçek bir konunun ilhamı olmalıdır.

“Uzakta, hâlâ dimdik yükseliyordu dumanlar, tek tük. Bir tuhaf kara-sıcak sisi ufku sarmış, sıkıp daraltıyor, Marmara Adası'nın Klazak'tan öte yarısı, aşağıda ova taşlarından geri Kapıdağ kıyıları, öbür uçta ise Erdek, Seyitgazi silinip gözden kayboluyordu.

Karşıda, Narlı bile bir acayip boz renge bürünüyordu... Kıpırtısız...

Deniz cam gibiydi. Yusuvarlak ve tek.

Kapıdağ'ın üstündeki o tek bulut yok olmuştu. Yer, gök, taşlar, sıcaktan çıtırdıyordu sanki, belli belirsiz.” (Koray, 1970: 13).

...

“Önce belli belirsiz bir sestir, duyduğu... Çabucak büyüyen, çığ gibi artan, patlayan bir ses...

Önce belli belirsiz, hafif bir kımıldanıştı, ayaklarının altında... Çabucak hızlanan, deliren bir sallanış...

Molozlar, ufak taşlar, haşır huşur kayıp, aşağı gitmeye başladı.

Donup kalmış gibiydi elleri Ali'nin.

Zorlukla çözülüp, yandaki kayaya sarıldı. Ama kaya sallanıyordu. Deli deli, zıp zıp sığıyordu.

Kayalar gidip geliyordu...

Gökyüzü fir fir dönüyordu.

Koca Kapıdağ, tümüyle sallanıp oynuyordu yerinden taa karşıda.” (Koray, 1970: 14).

Mola romanında Ali ve Sadık, tam Tuzla burnunun aşağısındaki sahilde dinlenme esnasında meydana gelmiş olan depremin sarsıntısıyla, yakınlarında bulunan göçmüş olan bir kayanın altında bir define bulurlar. Definedeki çamurlu altınların ortaya çıkması sonucunda, bir miktarını tekneye yükleyip Bandırma'da paraya çevirerek elde ettikleri altmış, yetmiş bin liranın elli bin liraya yakın bir kısmını, Ali'nin çok sevdiği köyünün güzelleştirilmesine harcamışlardır.

Romandaki olayların akışı sonrasında Ali, olağandışı bir özveriyle defineden kazandıklarını Narlıköy'e harcar. Kendi emeğiyle, bedeniyle de sahilin temizlenmesinde, yolların taş döşenmesinde amele gibi çalışır. Çalışmaları başlangıçta köylüleri tarafından takdir edilmiş, yaptıkları Erdek'e kaymakamın kulağına kadar gitmiştir. Narlıköy'ü dünyanın en güzel turizm merkezi yapmak hedefiyle

çalışan Ali, önce altyapı çalışmalarını tamamlamak ister. Bu hedef doğrultusunda dernek kurulur. Ancak önce kendi menfaatleri için iskelenin yenilenmesini isteyen ve kendisine muhalif duran kişiler, sonra da Ali'nin çocukluk arkadaşı, yardımcısı, evlerinde büyümüş Sadık, Ali'ye hainlik etmiştir. Ali, köyünde komşusu Boşnak kızı Zehra ile evlenmeyi planlamakta ve mutlu günlere hazırlanmaktadır ki, peş peşe mutsuzluklarla karşılaşır. Anneanesi Koca Nine ağır hastalanır, götürüldüğü İstanbul'daki tedavi boşunadır, köye geri getirilişinin ikinci haftasında kanserden ölür. Definenin yerini bularak, altınların geri kalan yarısını çalan Sadık İstanbul'a kaçar. Sadık yalnız da kaçmamış, Ali'nin sevdiği ve bir ara kaçırmaya teşebbüs ettiği, Boşnak kızı Zehra'yı da ayartmış, götürmüştür. Çok az parası kalan Ali, motorunun da bir lodos fırtınasında ağır hasara uğraması, sonra köy için yaptıklarının ve yapmak istediklerinin muhtar ve başkaları tarafından baltalanması karşısında, artık her şeyden soğur; motorunu yakarak, Almanya'ya işçi gitmek üzere köyden ayrılır. Romanda, eserin adı "Mola", "Koyver, ağları denize dök!" anlamında bir denizcilik terimi olarak açıklanmıştır.

6. KUYUDAKİ ADAM ROMANINDA ERDEK VE ÇEVRESİ

Yaman Koray'ın Kuyudaki Adam (Koray, 2005a: 507 s.) romanı, yazarın önceki eseri Mola gibi, yine Erdek'ten aradığını bulamayıp ayrılma düşüncesinin zihninde yer ettiği ve Ege'nin daha güneyinde veya Akdeniz'deki sahillere yerleşme planları yapma günlerinde yazılmıştır. Kuyudaki Adam'ın, 1967 yılında yayınlanmış olan Sığircıklar kitabının iç kapağında Remzi kitabevi tarafından "basılacak kitaplar" listesinde duyurusu yapılmıştır. Yaman Koray, Kuyudaki Adam romanını "Eşsiz insan eşsiz kadın, anam Mebrure Alevok'a..." ifadesiyle annesi Mebrure Alevok'a ithaf etmiştir.

1960'lı yılların sonlarına doğru Erdek'ten Ankara'ya bir otobüs yolculuğu konusunu merkeze alan Kuyudaki Adam romanında, romanın esas kahramanı Yılmaz Bey'dir. Romandaki olaylar, birbirine paralel ilerleyen iki katmanlı bir anlatı olarak ilerletilmiştir. Anlatıcı/yazar/kahraman tarafından Yılmaz Bey'in Ankara yolculuğu Erdek'in ve çevresinin romanın yazıldığı günlerdeki durumunu, şehir merkezini, denizini, turizmini, tabiatını, imkânlarını, imkânsızlıklarını, insan ilişkilerini, turizm sezonundaki iç göçle yaşanan değişimi, diğer yerleşim merkezleriyle olan ulaşım durumunu vb ortaya koymaktadır.

Romanda paralel olarak ilerleyen ve kahramanın iç sesi olarak ortaya çıkarak müzik ile ilgili olup "kısa bir melodi" anlamına gelen Cavatina'nın konuşması da Yılmaz'ın yolculuk öncesindeki gecede gördüğü rüyada, yolculuk yapacağı otobüsün kaza yapacağı beklentisi ve bu olaya bağlı olarak kahramanın hayatının geçmiş dönemde yaşanmışlıklarının geçmişine gidiş gelişlerle değerlendirmesi ve hayatının muhasebesini yaptığı bir anlatı olarak ilerler. Kuyudaki Adam romanında iç ses olarak konuşan kahramana bir müzik terimi olan "Cavatina" isminin verilmiş olması, yazarın çok geniş bir müzik kültürüne sahip olmasını da göz önüne almamızı gerektirmektedir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

Kuyudaki Adam romanında, özellikle eserin başındaki bölümlerde Erdek'in merkezinde bulunan mekânların çok detaylı tasvirlerine rastlanmaktadır. Yaman Koray'ın annesiyle birlikte 1956 yılından sonra inşa ettikleri ve işlettikleri Alevok Motel, Çuğra sahili ve kamplar bölgesi romanda tasvir edilen mekânlar olarak görülür. O dönemde Erdek-Ankara arasında yolcu taşımacılığında kullanılan otobüs “Güzel, büyük bir otobüstü. Saray gibi Magirus.” (Koray, 2005a: 22)tur.

“Otobüse girdim. Öteki kamplardan aldığı yolcularla, yarıya yakın doluydu araba. Beni tanıdıklarını belli eden gözlerle bakıyorlardı...” (Koray, 2005a: 24).

“Evimi Erdek'ten ayıran, yazda, kışta, baharda binlerce kere geçtiğim kumlu sahil yolu boyunca gitmeye koyuldu, ağır ağır...” (Koray, 2005a: 24).

“Genç oyuncuların “mekânı” Maşatlık'ı geçerken kısıldı dudaklarım. Esat ağanın evinin önünde fazla bir doluluk hissettim ağzımda; açık hava sinemasından sonra “düzmece avukatın” yuvasının altından dolanırken dayanamadım, cebimden mendilimi çıkardım, ona boşalttım avurtlarımdakini...”

Erdek'in içinde Tüccar Kulübü'nün az ilerisinde, meydana durdu Magirus. Kalan yolcuları, oradan alacaktı.” (Koray, 2005a: 25).

Yaman Koray, gözlemciliği çok öne çıkan, Erdek ve Kapıdağ çevresinde hemen her kesimden insan ile iletişimi olan, sosyal yönü çok güçlü olan biridir. Erdek-Ankara otobüs yolculuğunun başında Erdek'ten hareket etmeden önceki mekân anlatımlarında ve karşılaştığı diğer kahramanlarla iletişimde bu yönü açık olarak görülebilmektedir:

“Yaklaştım arabaya. Birden omzuma, şap diye bir el indi:

— Meraba be bey! Meraba be!

Döndüm.

A! Pirun bu. Ondan daha candan kim olabilir? Ve bu kadar kıllı bir surat, başka kimde var Erdek'te?” (Koray, 2005a: 29).

Kuyudaki Adam romanında Yılmaz Bey'in Erdek-Ankara yolculuğu başlangıcında Erdek meydanında karşılaştığı Pirun ile arasındaki diyalog, Yılmaz'ın Erdek sakinleri ile olan iletişim durumunu açıkça ortaya koyar. Pirun, yazarın belgesel-anı kitabı olarak Kuyudaki Adam romanından sonra yayınlanmış olan Ne Cennet Şey Şu Deniz isimli kitabında kendisine ayrıca bir bölüm ayırmış olduğu “Pirun Mustafa(rahmetli)” (Koray, 2005b: 29-33)'dir. Yaman Koray'ın hemen bütün romanlarında olduğu gibi Kuyudaki Adam romanında da Erdek ve Kapıdağ çevresinde tanıdığı gerçek kişilerin izlerini ve yazara dair otobiyografik unsurları fazlasıyla görmek mümkündür.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

“Otobüs hastanenin köşesinden döndü, arkasını denize çevirip, Erdek’in çıkışına doğru koşmaya başladı.

Bizim zeytinliklere giden ince yolun önünden geçerken: ‘Hey gidi, hey’ diyerek bir baktım, sağ tarafıma...

‘Kaç seferim vardır şu yoldan... Baharda, ağaçların çiçek vaziyetini kontrol... sonra taneler yeşil yeşil belirince... irileşince... güz vakti kızarıp kararmaya başladıklarında. Hele mahsul zamanı... günde kaç sefer!... Sonra ağaçlar her budanışta... toprak her sürülüşte yağlı yağlı yarıp devrilen karnı sıcak sıcak tüterken... sonra, her fırtınanın, boranın arkasından kırılanı, kopanı yoklamak, çiçek zamanı, tane zamanı kurdu, kuşu, mikrobu, hastalığı, sineği, sığırcığı kollamak... Sulatmak, gübreletmek, ilaçlatmak, piç kırdırmak, ot söktürmek... Hey gidi hey...’ (Koray, 2005a: 36-37).

Erdek’ten hareket eden otobüsün Erdek çıkışındaki seyri sırasında yazar, Erdek çevresinde gördüğü manzaralar ile hayatı boyunca bölgede yaşadığı olayları ve hafızasında yer etmiş mekânları göstermekten kaçınmamıştır:

“Bir daha döndü otobüs.

Solda mezarlık, sağda top sahası yaklaştı.

Kopar gibi oldu bir şey içimde.

Burnumdan gözlerime, bir sızı vurdu incecik...

Sağımda sıralanan evlerin bitiminde, top sahasının ve bizim zeytinliklere giden öteki üst yolun başladığı yerde, tam köşede, ıslak ıslak bakınan çeşme de gerilere kayıyordu...

Kimse yoktu, o çeşmenin başında!

Ama hayır, vardı.

Hayal de olsa, biri vardı.

Anam vardı.

Zeytinliklere giderken susamış, durmuş, çeşmeden su içmiş pırlıtlı ağızını çenesini ıslak elleriyle silerek doğruluyordu.

Tıpkı iki yıl önce bir gün, olduğu gibi...

O zamandan sonra, o çeşmenin oradan her geçişte hatırladığım gibi. Gerçi bu kere oğlu, iki saat sonra dönülecek ufak bir iş için gitmiyordu Bandırma tarafına...’ (Koray, 2005a: 37).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

Kuyudaki Adam romanında kahraman Yılmaz'ın seyahat ettiği otobüs Erdek'ten uzaklaştıkça çevresinde gördüğü manzaralar da bulunduğu yerleşim yerleri ile ilgili olacaktır. Önce Bandırma, Bandırma-Karacabey arası, Bursa vb. geçilen yerleşim yerleri ve sonunda Ankara'ya varış. Romandaki iç ses Cavatina'nın konuştuğu bölümlerde kahraman Yılmaz'ın önceki hayatında bulunduğu yerler de geriye gidiş-dönüşlerle İstanbul, Erdek, Kapıdağ çevresindeki olaylar, mekânlar okuyucunun gözü önüne bir film izletir gibi serilecektir.

7. SONUÇ

Türkiye'nin en eski dalgıçlarından ve sualtı avcılarında biri olan Yaman Koray, 1950 yılından sonra tanıdığı Erdek'e annesi Erken Cumhuriyet Dönemi yazarlarından Mevrure Alevok ile yerleşme kararı almıştır. 1954 yılında yerleşerek 1956 yılında turizm alanında yatırım yapan ve Erdek Çuğra sahiline Alevok Motel'i inşa ettiren annesi yazar Mevrure Alevok'un yanında yazarlık alanında da ilk romanı olan Deniz Ağacı eserini 1958-1959 yıllarında tamamlamış, önce 1961 yılında tefrika halinde ve daha sonra 1962 yılında Remzi Kitabevi'nden kitap olarak yayımlanmış olan Yaman Koray, Erdek ve Kapıdağ çevresini işleyen en önemli eserlerini yine Erdek'te yazmıştır. 1989 yılına kadar Erdek'te yaşayan, turizm, zeytincilik, dalgıçlık, balıkçılık ve mavi tur organizasyon işlerinde çalışmış olan Yaman Koray'ın hayatı, daha sonra ölümüne kadar (6 Mart 2006) yerleşmiş olduğu Marmaris, Akyaka, Karacasöğüt çevresinde geçmiştir.

Üzerinde yaşanan coğrafya, iklim şartları, havasını teneffüs ettiği bölge, ekmeğini yediği ve suyunu içtiği toprak insanların sosyal hayatının şekillenmesinde etkili olur. İnsanlar yetiştikleri coğrafyanın bitki örtüsü ve iklim şartlarına bağlı olarak bazı fizikî özellikler yanında sanatsal yönlerini ortaya çıkaracak duyarlılıklar kazanırlar.

Türkçenin ve Türk edebiyatının zenginleşmesinde büyük katkısı olan Yaman Koray da 1954 sonrasındaki 30 yıldan fazla süren Erdek hayatının etkisinde, Erdek, Hayırsız Adası, Ekinlik Adası, Fener Adası, Kapıdağ yarımadası ile Marmara Adası ve çevresindeki köylerde yaşayan balıkçılardan, denizcilerden ve bu köylerde yaşayan insanların zorlu hayat koşullarından beslenmiş ve benzersiz bir gözlem gücüyle eserlerinde bölge insanların hayatlarını, inanışlarını, geleneklerini, folklorunu, bölgenin tabiatını, kuşlarını, balıklarını, denizinin zenginliğini, derinliklerini, koylarını özellikle “Deniz Ağacı”, “Gelin Taşı”, “Sığırcıklar”, “Mola”, “Kuyudaki Adam” romanlarında gözler önüne sermiştir. Bu romanlar, Erdek ve Kapıdağ çevresinde, yazıldıkları dönemin zorlu hayat koşulları, bölgenin tarihî yerleri, maddî kültür varlıkları, tabiatı, denizi ve balıkçılığı hakkında okuyucuya bilgi verirken, yazıldıkları dönemde yaşayan bölge insanların birbirleri ile olan sosyal ilişkilerini, yaşanan fiziksel ve maddî zorlukları, sosyal hayatı ve bu hayata yansıyan siyasi atmosferi ortaya koyması bakımından da değerlidir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

Erdek ve Kapıdağ ile Marmara Adası köylülerini, balıkçılarını konu olarak işleyen bu romanların dışında; yazarın “Badanalı Yüzler”, “Ne Cennet Şey Şu Deniz”, “Bir Ömür Yetmez”, “Annelerin En Güzeli”, ve “Bumerang” isimli kitapları doğrudan doğruya Erdek ile ilgili olmasa da Erdek ve çevresinde öğrendiklerine, yaşadıklarına ve gözlediklerine göndermelerde bulunan eserlerindedir.

Yaman Koray’ın dalgıçlık ve denizcilik konusundaki geniş bilgisi yanında, yazar olarak çok iyi bir gözlemci olması, bölgeyi ve bu bölge insanını gerçekçi bir gözle tanımamıza fırsat vermiştir. Yazarın bu romanları sayesinde, bölgenin ziraatini, endemik bitki örtüsünü, balıklarını, balıkçılığını, Erdek bölgesinde turizm alanında meydana gelen değişme ve gelişmeleri izlememiz de mümkün olmaktadır.

KAYNAKÇA

Alevok, Mevrure (1971). Geçmişte Yolculuk, İstanbul: Hürriyet Yayınları.

Andaç, Feridun (2011). Romanda ve Öyküde Gerçeklik Arayışları-Edebiyatımızın Yol Haritası, İstanbul: Varlık Yayınları.

Andaç, Feridun (Haziran 2016). “Yaman Koray’da Deniz Denizle Bir Duyguyu Beslemek”, Deniz Mecmuası, İstanbul: No. 2: 138-144.

Arna, Sibel (2005). “Bütün Erkekleri Kışkandıracak Bir Erkek”. Hürriyet Pazar Kelebek Röportajı, İstanbul: (Son Güncelleme: 01.05.2005-01.19).

Belge, Murat (2016). Step ve Bozkır, Rusça ve Türkçe Edebiyatta Doğu-Batı Sorunu ve Kültür, İstanbul: İletişim Yayınları.

Gözaydın, Nevzat (2020). “Yaman Koray’dan Söz Varlığımıza Katkılar”, Türk Dili, Yıl. 69. No. 819: 78-92.

Güler, Yaşar (2010). “Mevrure Sami Koray’ın Romancılığı ve Romanları”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Koray, Yaman (1946). Hayvanlarım, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Koray, Yaman (1962). Deniz Ağacı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Koray, Yaman (1963). Gelin Taşı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Koray, Yaman (1967). Sığırcıklar, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Koray, Yaman (1970). Mola, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Koray, Yaman (1978). Büyük Orfoz, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Koray, Yaman (1983). Badanalı Yüzler, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1026414

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 152-181

Koray, Yaman (2005a). Kuyudaki Adam, İstanbul: Dünya Kitapları.

Koray, Yaman (2005b). Ne Cennet Şey Şu Deniz, İstanbul: Akis Kitap Yayınları.

Koray, Yaman (2006). Bir Ömür Yetmez, İstanbul: Akis Kitap Yayınları.

Koray, Yaman (Mart 2021). Annelerin En Güzeli, İstanbul: Dedalus Yayınları.

Koray, Yaman (Eylül 2021). Bumerang, İstanbul: Dedalus Yayınları.

Necatigil, Behçet (2016). Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Öztop, Erdem (29 Eylül 2005). “Yaman Koray’la ‘Kuyudaki Adam’ Üzerine: ‘Kral Çıplak Diyemeyenlere Yapılan ‘Sanat’ Deli Ediyor Beni”, Cumhuriyet Kitap Eki, İstanbul: Sayı: 815: 4-6.

Öztop, Erdem (30 Mart 2006). “Yaman Koray’ın Ardından: Uğurlar Ola Kaptan”, Cumhuriyet Kitap Eki, İstanbul: Sayı: 841: 10.

Türkeş, A. Ömer (Haziran 2016). “Yaman Koray’ın Büyük Orfoz’u İnsan ve Balık Arasındaki Düello”, Deniz Mecmuası, İstanbul: No. 2: 145-147.

Üyepazarcı, Erol (2019). Unutulanlar, Hiç Bilinmeyenler ve Bilinmek İstemeyenler-Türkiye’de Popüler Romanın İlk Yüzyılıının Öyküsü (1875-1975), Cilt 2. İstanbul: Oğlak Yayınları.